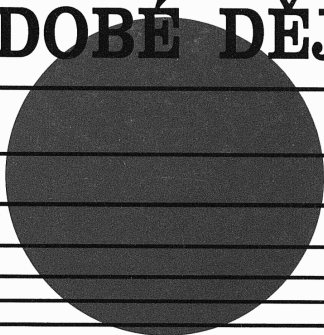

SOUDOBE DĚJINY

20 1-4+Tik.

1/96

Předplatné na ročník III (1996), tj. 4 čísla:

180,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,

210,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku III (1996).

Předplatné pro zahraničí:

45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,

60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.

Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 245 10 207-8.

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR

v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR

dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1996

SOUDOBÉ DĚJINY

III / 1

1970

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

824
ch. 208
199
825
9595509

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton, Jindřich Pecka,
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdlánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

PE 6449 / 3. 1996.

0559 / 00

REDAKCE:

Ela Nauschová

SOUDOBE DĚJINY

Obsah ročníku III

Roč. 3, č. 1-4 (1996)

ÚSTAV PRO SOUDOBE DĚJINY AV ČR

9595529

ČLÁNKY

- AFIANI, Vitalij J.: Maďarská revoluce a suezská krize:
 Stanovisko sovětského vedení č. 4, s. 474-481
- BARNOVSKÝ, Michal: K profilu a činnosti Demokratické strany (1944–1948) č. 2/3, s. 219-246
- BÉKÉS, Csaba – RAINER, János M. – GERMUSKA, Pál: Maďarská revoluce 1956 č. 4, s. 455-473
- BÍLEK, Jiří – PILÁT, Vladimír: Bezprostřední reakce československých
 politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku č. 4, s. 500-511
- CALHOUN, Daniel F.: Souvislost suezské a maďarské krize v roce 1956:
 Scénář Macmillanův a scénář Molotovův č. 4, s. 482-487
- DRÁPALA, Milan: Iluze jako osud: K vývoji politických postojů
 Vítězslava Nezvala č. 2/3, s. 175-218
- HAUNER, Milan: Edvard Beneš a USA 1939–1942: Nad rukopisem
 nevydané publikace Jana Opočenského č. 1, s. 7-22
- PAJÓREK, Leszek: Polsko a „pražské jaro“ 1968 č. 2/3, s. 247-263
- PERNES, Jiří: Dělnické demonstrace v Brně v roce 1951 č. 1, s. 23-41
- PEŠEK, Jan: Vysídlovací akce na Slovensku v letech 1948–1953 č. 1, s. 42-59
- ROESER, Matthias: Sovětizace a militarizace československého leteckého
 průmyslu v letech 1949–1953 č. 1, s. 60-71
- WANNER, Jan: Egyptská karta v sovětské politice v roce 1956 č. 4, s. 488-499

DOKUMENTY

- NĚMEČEK, Jan: Slovenská národní rada 1939 č. 1, s. 123-129
- PREČAN, Vilém: Britské velvyslanectví v Praze o Československu 1956 č. 4, s. 564-582

MATERIÁLY

- BÜCHLER, Robert J.: Ilegální emigrácia Židov z Maďarska do Izraela
 v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov č. 2/3, s. 264-270
- KUKLÍK, Jan: Počátky vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu č. 1, s. 102-122
- PERNES, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti:
 Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra č. 4, s. 512-526

MEMOÁRY

- NOWAK, Jan: Poláci a Maďaři v roce 1956 č. 4, s. 527-534

HORIZONT

- DOENECKE, Justus D.: Zahraniční politika USA a válka v Evropě
 v letech 1939–1941: Historiografický přehled č. 1, s. 72-101
- PATAKY, Iván: Kádár v jiném pojetí č. 2/3, s. 298-299
- PICHOJA, Rudolf G. – FJODOROV, Vladimír: Hodnocení minulosti musí odpovídat
 jejím reáliím: Intervence do Československa byla dohodnuta s Američany
 [Rozhovor pro deník *Segodnja*, 23.8.1996] č. 2/3, s. 292-295
- RUPNIK, Jacques: Promeškané setkání: Rok 1956 v pohledu z Prahy č. 4, s. 535-539
- SÁNDOR, László N.: János Kádár a „pražské jaro“ č. 2/3, s. 296-297
- VONDROVÁ, Jitka: K dokumentům ÚV KSSS o Československu 1968 č. 2/3, s. 271-291

KRONIKA

- PREČAN, Vilém: Gordon Skilling osmdesátipětiletý / -vpn- č. 4, s. 563
- SLÁDEK, Zdeněk: Nový časopis *Rossica* č. 1, s. 134

O PRAMENECH

- SOUKUP, Jaroslav: Připomínka k článku V. Prečana o ruských archívech
[Dokumenty sovětské éry v ruských archívech – nový pramen k československým
dějinám 1941–1945. In: *SD*, roč. 2, č. 4 (1995), s. 609-628] č. 1, s. 130

RECENZE

- CAHIERS du CEFRES [Centre français de recherche en sciences sociales] –
edice studií ze soudobých dějin / (Red.) č. 4, s. 561-562
- KÁRNÍK, Zdeněk: O demokratech v „autoritativní demokracii“
[Kuklík, J.: *Sociální demokraté ve Druhé republice*. Praha 1992] č. 4, s. 552-554
- MĚCHÝŘ, Jan: Problematický příspěvek k dějinám konce takzvané sametové
revoluce [Honajzer, J.: *Občanské fórum – vznik, vývoj a rozpad*. Praha 1996] č. 4, s. 549-551
- MĚCHÝŘ, Jan: Socialisté a ti druzí za Velké války [Kárník, Z.: *Socialisté
na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Praha 1996] č. 2/3, s. 315-318
- MĚCHÝŘ, Jan: Zprávy z říše tajné služby [Securitas Imperii: Sborník k problematice
bezpečnostních služeb / Ed. Pavel Žáček. Sv. 1–2. Praha 1994–1995] č. 2/3, s. 310-314
- NĚMEČEK, Jan: Benešovy vzkazy do vlasti [Beneš, E.: *Vzkazy do vlasti: Směrnice
a pokyny československému domácímu odboji za druhé světové války /
Ed. J. Šolc*. Praha 1996] č. 4, s. 555-560
- PAVELČÍKOVÁ, Nina – PAVELČÍK, Jiří: Cesty české romistiky [Davidová, E.:
Cesty Romů 1945–1990: Romano drom. Olomouc 1995] č. 4, s. 546-548
- PECKA, Jindřich: Mussolini a Hitler: K anatomii politické kariéry
totalitního vůdce č. 2/3, s. 300-304
- PLECHANOVOVÁ, Běla: Život v čase krajnosti [Hobsbawm, E.: *The Age
of Extremes: A History of the World, 1914–1991*. New York 1995] č. 2/3, s. 305-309
- RUPNIK, Jacques: Minulost jedné iluze [Furet, F.: *Le Passé d'une Illusion*.
Paris 1995] č. 4, s. 544-545
- SEDLIAKOVÁ, Alžbeta: Aktuálna príručka slovenskej historiografie [A Guide to
History in Slovakia / Zost. E. Mannová – D. P. Daniel. Bratislava 1995] č. 1, s. 131-133
- SLNEKOVÁ, Veronika: Výber z nemeckej historiografie o fašizme [Nižňanský, E.:
Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945–1990). Nitra 1995] č. 2/3, s. 319-322
- VYKOUKAL, Jiří: Polský rok 1956 jako masový sociální jev [Machcewicz, P.:
Polski rok 1956. Warszawa 1993] č. 4, s. 540-543

BIBLIOGRAFIE

- BŘEŇOVÁ, Věra – ROHLÍKOVÁ, Slavěna – TŮMA, Oldřich: Bibliografie
[české a zahraniční (zejména slovanské) knihy, sborníky a články
z odborných časopisů 1990–1996] č. 4, s. 583-598
- BŘEŇOVÁ, Věra – ROHLÍKOVÁ, Slavěna – TŮMA, Oldřich: Bibliografie
[zahraniční (západní) knihy, sborníky a články z odborných časopisů
a sborníků 1993–1995] č. 1, s. 135-159
- BŘEŇOVÁ, Věra – ROHLÍKOVÁ, Slavěna – TŮMA, Oldřich: Bibliografie
[zahraniční knihy, sborníky a články z odborných časopisů 1994–1996] č. 2/3, s. 381-391

RESUMÉ

- Summaries č. 1, s. 160-163, č. 2/3, s. 438-444, č. 4, s. 604-612

ARCHIV SOUDOBÝCH DĚJIN

- NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVIČEK, Ivan: Edvard Beneš o jednání
v Moskvě v prosinci 1943: Dokument č. 2/3, s. 323-349
- TŮMA, Oldřich: Poslední léta komunistického režimu v Československu
ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987–1989) č. 2/3, s. 350-380

PŘÍLOHA

- KONFLIKTNÍ společenství, katastrofa, uvolnění: *Náčrt výkladu německo-českých dějin
od 19. století = Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung: Skizze einer
Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert /*
Vyd. Společná česko-německá komise historiků č. 2/3, s. 392-437
- STANOVISKO Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám
= Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission
zu den Vertreibungsverlusten č. 4, s. 600-603

Autorský rejstřík

- AFIANI, Vitalij J. č. 4, s. 474-481
- BARNOVSKÝ, Michal č. 2/3, s. 219-246
- BÉKÉS, Csaba č. 4, s. 455-473
- BÍLEK, Jiří č. 4, s. 500-511
- BŘEŇOVÁ, Věra č. 1, s. 135-159,
č. 2/3, s. 381-391,
č. 4, s. 583-598
- BŮCHLER, Robert J. č. 2/3, s. 264-270
- CALHOUN, Daniel F. č. 4, s. 482-487
- DOENECKE, Justus D. č. 1, s. 72-101
- DRÁPALA, Milan č. 2/3, s. 175-218
- FJODOROV, Vladimír č. 2/3, s. 292-295
- GERMUSKA, Pál č. 4, s. 455-473
- HAUNER, Milan č. 1, s. 7-22
- KÁRNÍK, Zdeněk č. 4, s. 552-554
- KUKLÍK, Jan č. 1, s. 102-122
- MĚCHÝŘ, Jan č. 2/3, s. 310-314, 315-318,
č. 4, s. 549-551
- NĚMEČEK, Jan č. 1, s. 123-129,
č. 4, s. 555-560
- NOVÁČKOVÁ, Helena č. 2/3, s. 323-349
- NOWAK, Jan č. 4, s. 527-534
- PAJÓREK, Leszek č. 2/3, s. 247-263
- PATAKY, Iván č. 2/3, s. 298-299
- PAVELČÍK, Jiří č. 4, s. 546-548
- PAVELČÍKOVÁ, Nina č. 4, s. 546-548
- PECKA, Jindřich č. 2/3, s. 300-304
- PERNES, Jiří č. 1, s. 23-41, č. 4, s. 512-526
- PEŠEK, Jan č. 1, s. 42-59
- PICHOJA, Rudolf G. č. 2/3, s. 292-295
- PILÁT, Vladimír č. 4, s. 500-511
- PLECHANOVÁ, Běla č. 2/3, s. 305-309
- PREČAN, Vilém č. 4, s. 563, 564-582
- RAINER, János M. č. 4, s. 455-473
- ROESER, Matthias č. 1, s. 60-71
- ROHLÍKOVÁ, Slavěna č. 1, s. 135-159,
č. 2/3, s. 381-391,
č. 4, s. 583-598
- RUPNIK, Jacques č. 4, s. 535-539, 544-545
- SÁNDOR, László N. č. 2/3, s. 296-297
- SEDLIAKOVÁ, Alžběta č. 1, s. 131-133
- SLÁDEK, Zdeněk č. 1, s. 134
- SLNEKOVÁ, Veronika č. 2/3, s. 319-322
- SOUKUP, Jaroslav č. 1, s. 130
- ŠŤOVIČEK, Ivan č. 2/3, s. 323-349
- TŮMA, Oldřich č. 1, s. 135-159,
č. 2/3, s. 350-380, 381-391,
č. 4, s. 583-598
- VONDROVÁ, Jitka č. 2/3, s. 271-291
- VYKOUKAL, Jiří č. 4, s. 540-543
- WANNER, Jan č. 4, s. 488-499

Obsah

Milan Hauner	Edvard Beneš a USA 1939–1942. <i>Nad rukopisem nevydané publikace Jana Opočenského</i>	7
Jiří Pernes	Dělnické demonstrace v Brně v roce 1951	23
Jan Pešek	Vysídľovacie akcie na Slovensku v rokoch 1948–1953	42
Matthias Roeser	Sovětizace a militarizace československého leteckého průmyslu v letech 1949–1953	60
<i>Horizont</i>		
Justus D. Doenecke	Zahraniční politika USA a válka v Evropě v letech 1939–1941. <i>Historiografický přehled</i>	72
<i>Materiály</i>		
Jan Kuklík	Počátky vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu	102
<i>Dokumenty</i>		
Jan Němeček	Slovenská národní rada 1939	123
<i>O pramenech</i>		
Jaroslav Soukup	Připomínka k článku V. Prečana o ruských archivech	130
<i>Recenze</i>		
Alžbeta Sedliaková	Aktuálna príručka slovenskej historiografie	131

<i>Kronika</i>		
Zdeněk Sládek	Nový časopis <i>Rossica</i>	134
<i>Bibliografie</i>		
	Zahraníční knihy, sborníky a články z odborných časopisů a sborníků, včetně cizojazyčných knih vydaných v ČR a SR v letech 1993–1995	135
<i>Resumé</i>	160

Autoři čísla

Justus D. Doenecke

Profesor historie na univerzitě Jižní Floridy. Doktorát získal v r. 1966 na univerzitě v Princetonu. Autor mnoha monografií a článků o americkém izolacionismu během studené války a o tvůrčích veřejného mínění v době mandžuské krize.

Milan Hauner (1940)

Absolvent Karlovy univerzity a univerzity v Cambridge. Žije ve Spojených státech a působí jako hostující profesor na univerzitách v USA a v Evropě. Autor mj. děl *India in Axis Strategy* (Stuttgart 1981), *Hitler: A Chronology of His Life and Time* (London 1983), *Afghanistan and the Soviet Union* (ed.), (Westview Press 1988), *What Is Asia to Us? Russia's Asian Hearthland Yesterday and Today* (dvě vydání, 1990 a 1992).

Jan Kuklík (1967)

Odborný asistent katedry právních dějin na Právnické fakultě UK. Specializuje se na právní dějiny první republiky a druhé světové války. Autor monografie *Vznik Československého národního výboru a Prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940* (1996).

Jan Němeček (1963)

Pracuje v Historickém ústavu AV ČR. Zabývá se dějinami československého domácího a zahraničního odboje za druhé světové války, v rámci Ústavu mezinárodních vztahů se podílí na vydávání čs. diplomatických dokumentů.

Jiří Pernes (1948)

Pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se studiem otázek krize komunistického systému v letech 1953–1957. Autor prací z českých a evropských dějin 19. a 20. století *Spiknutí proti Jeho Veličenstvu* (1988), *Svět Lidových novin* (1993), *Habsburkové bez trůnu* (1995).

Jan Pešek (1949)

Pracovník Historického ústavu SAV Bratislava, zabývá se otázkami slovenských dějin po roce 1945. Autor monografie *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953* (1996), spoluautor *150 rokov družstevníctva na Slovensku: Víťazstvo a prehry* (1995).

Matthias Roeser (1968)

V letech 1989–1995 studoval dějiny východní Evropy, středověké a novověké dějiny a ekonomii na univerzitě v Kolíně n/R. Jako stipendista ministerstva školství ČR byl v letech 1992–1993 na studijním pobytu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Problémem sovětizace a militarizace čs. leteckého průmyslu v letech 1948–1953 se zabýval ve své magisterské práci. Po krátkém působení v pražském Ústavu pro soudobé dějiny přešel do Ústavu pro výzkum totalitarismu Hannah Arendtové v Drážďanech.

Alžbeta Sedliaková (1952)

Pracuje v Historickém ústavu SAV. S Československou akademií věd spolupracovala na vydávání *Bibliografie dějin Československa*, v roce 1995 sestavila výběrovou bibliografii *Historiografia na Slovensku 1990–1994*.

Zdeněk Sládek (1926)

Do roku 1968 pracoval v Ústavu pro dějiny východní Evropy ČSAV, po roce 1989 se vrátil na historické pracoviště. Věnuje se zejména problematice hospodářských vztahů ČSR se sousedními státy a dějinám Ruska v meziválečném období. Autor monografie *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918–1938* (1971) a spoluautor *Dějiny Ruska* (1995).

Jaroslav Soukup (1931)

Historik a archivář v Archivu Ústavu T. G. Masaryka, kde se věnuje především zpracování fondu Edvarda Beneše.

Edvard Beneš a USA 1939–1942

Nad rukopisem nevydané publikace Jana Opočenského¹

Milan Hauner

„Aniž jsme se o formě dohadovali, řekl v průběhu rozmluvy o eventuálním uznání vlády pro případ války: 'Udělalí jsme to jednou, můžeme to udělat podruhé. Vás pokládám i nadále za presidenta, i když to veřejně neříkám.'“

(Benešův záznam rozhovoru s F. D. Rooseveltem, 28.5.1939)

I. K osobě autorově

Český historik, archivář a diplomat PhDr. Jan Opočenský (* 26.5.1885 v Mostu, † 4.1.1961 v Paříži) není českému čtenáři dostatečně znám. Poslední třetina jeho života se totiž odehrála téměř celá v exilu. Narodil se v rodině stavebního podnikatele v severočeském Mostu, kde navštěvoval českou obecnou školu. Gymnázium vychodil v Praze v Žitné ulici (1896–1904). Jedním z jeho spolužáků byl Jaroslav Hašek.² Univerzitní studia zahájil Opočenský na Filozofické fakultě české Karlovy univerzity. Mezi jeho profesory patřili Kazbunda, Masaryk, Šusta a další. Ve studiích pokračoval v Mnichově, a zejména v prestižním Ústavu pro rakouský dějezpyt ve Vídni, kde též složil státní zkoušku z archivnictví. Po návratu do Prahy absolvoval doktorské rigorózum a roku 1909 přijal místo ve schwarzenberském archivu v Třeboni. O rok později byl přijat jako archivář do pražského místodržitelství. Po převratu v roce 1918 přešel jako jeden z vedoucích kádrů do nově vytvořeného archivu ministerstva vnitra a odtud zanedlouho jako před-

1 *Presidentův pobyt ve Spojených státech*, původní rukopis Jana Opočenského o pobytu Edvarda Beneše v USA v roce 1939 s dokumentací; jeho vydání, rozšířené o další dokumenty a kritické poznámky, připravuje pod redakcí M. Haunera *Archiv Akademie věd České republiky (AAVČR)*. Využívám této příležitosti, abych poděkoval AAVČR za spolupráci (zejména dr. Václavu Podanému, dr. Zdeňku Šollemu a mgr. Michalu Šulcovi) a americké nadaci IREX za finanční podporu badatelské cesty do Prahy v září 1995.

2 Viz osobní reminiscence vložené do textu rukopisu OPOČENSKÝ, J.: *Růst našeho národa 1848–1914*, díl IV, s. 179 a 188. (Tento strojopis ve 4 dílech daroval F. L. Feierabend v roce 1963 *Lilly Library*, Indiana University, Bloomington.)

nosta archivu do služeb ministerstva zahraničních věcí (1920–1936). V roce 1936 ho Beneš vyslal jako generálního konzula do Paříže, v jistém smyslu i jako protiváhu Štefanu Osuskému, který vládl na pařížské legaci téměř dvacet let. Po mnichovském diktátu byl Opočenský jako loajální benešovec odvolán, stačil však zajet ještě do Londýna, kde navštívil v prosinci 1938 Edvarda Beneše. Ten právě přibyl do Anglie, byvše doslova unesen svým synovcem Bohušem ze Sezimova Ústí do Prahy a odtud letadlem 22. října do Londýna.³ Nemáme zachyceno, o čem Opočenský s Benešem v Londýně hovořili, ale z Opočenského narážek v deníku je zřejmé, že Benešovi nabídl spolupráci v exilu.⁴ Prahu pak Opočenský opustil zanedlouho po německé okupaci, v létě 1939. I s rodinou prchá přes Jugoslávii do Francie, kde vstupuje do služeb Československého národního výboru.

Ústup francouzských armád v květnu 1940 donutil Jana Opočenského a jeho manželku Marii (1889–1976) opustit Paříž a hledat přechodné útočiště na jihu Francie. Teprve 12. června, po útěku Národního výboru z Paříže a pouhé tři dny před příchodem německých vojsk, se Opočenský rozhodl nastoupit cestu vlakem na jih. Dorazil na usedlost Martillac poblíž Bordeaux, kde byl už očekáván manželkou a přáteli. Mezi nimi byl i Opočenského blízký přítel Ladislav Feierabend, kterému se těsně předtím podařilo jako prvnímu ministru protektorátní vlády prchnout přes Slovensko a Balkán do Francie.⁵ Za týden už se naložuje v Bordeaux spolu s ostatními Čechoslováky, zatímco jeho manželka se rozhodne vyčkat příchodu syna Jirky, který sloužil v československé jednotce ve Francii. To se jí stalo osudným. Promeškala odplutí poslední loď a musela zůstat v okupované části Francie, kde byla údajně zatčena v září 1940 gestapem. Strávila nějaký čas ve vězení v Paříži a v Trevíru a nakonec byla deportována do koncentračního tábora v Ravensbrücku, kde zůstala až do května 1945. Přátelství mezi Opočenským a Feierabendem, jehož žena, otec a řada příbuzných byli též uvrženi do nacistických koncentráků, bylo tak utuženo společným tragickým osudem.

Zatímco Feierabend se dostal z Bordeaux po několikadenním křižování už 22. června na anglický břeh, Opočenského loď neměla namířeno do Anglie, nýbrž do Afriky. Trvalo nějakou dobu, nežli se dostal na Gibraltar a vyplul odtud s anglickým konvojem 2. července 1940. Toto datum je důležité ze dvou důvodů. Jednak se Opočenský setkal na lodi se synem Jirkou, jednak začal toho dne psát svůj válečný deník.⁶ Rozsahem pěti „knih“ se pravděpodobně jedná o nejrozsáhlejší deník, který vznikl, vedle dnes již

3 Viz BENEŠ, Bohuš: *Amerika jde s námi*. Londýn 1941 a další vydání v roce 1944. Po válce vydáno pod názvem *Amerika šla s námi*. Curych, Konfrontace 1977. Rozhovor autora s paní Emilií Benešovou, vdovou po Bohuši Benešovi, z 11. 9. 1992.

4 Viz dále pozn. 52. *Narážka v Presidentově pobytu*, rkp. s. 17.

5 Viz FEIERABEND, Ladislav: *Z vlády doma do vlády v exilu*. New York, Universum 1964. 3. díl paměti; viz též zkrácená německá verze, která zde byla použita: *Prag-London vice-versa*. Bonn, Atlantic Forum 1971, sv. 1, s. 203, 225–8; a první domácí vydání *Politické vzpomínky*, 1. Brno, Atlantis 1994. Za zmínku stojí mistrná kompilace všech původních a dnes těžko dostupných osmi svazků Feierabendových pamětí: *Soumrak československé demokracie*, 1, 2. Red. Václav Šikl. Londýn, Rozmluvy 1986 a 1988; zde sv. 1, s. 10–11, 52, 123–5, 131–3, 140–8.

6 *Válečný deník Jana Opočenského*, 5 dílů: 2.7. 1940–22.4. 1945. Použil jsem opisy a neúplné kopie z pozůstalosti Ladislava Feierabenda (*Hoover Institution Archives*, Stanford, CA). Originál získala před dvěma lety do svého držení prof. Věra Olivová od představitelky amerického exilu. Přes opakovaná naléhání mi prof. Olivová během psaní tohoto článku neumožnila do Opočenského deníku nahlédnout.

publikovaných dvou dílů vzpomínek Táborského⁷ a paměti Drtinových,⁸ v centru aktivit Benešovy exilové vlády. Již pouhé letmé srovnání ukazuje, že Opočenského deník obsahuje množství politických informací, ke kterým měl zkušený a zralý historik a diplomat Opočenský přístup. Dokumentují to zápisy z četných společenských i soukromých setkání s členy emigrantských vlád jiných evropských států, zejména Francouzů, a pravidelně poskytované informace od Feierabenda.

Je třeba podotknout, že Feierabend si Opočenského deníku nesmírně vážil a ve všech předmluvách ke svým pamětem poctivě vyzdvihl jeho klíčový význam pro své vlastní reminiscence, které vyšly až ve „třetím“ exilu, a to česky v osmi a německy ve dvou dílech.⁹ Feierabend si byl dobře vědom, že bez Opočenského deníku by jeho paměti sotva vznikly. Míval ve zvyku, poté co se jako člen Státní rady a ministr exilové vlády vracel ze zasedání a z rozhovorů s Benešem, podrobně vyprávět jejich obsah svému příteli a spolubydlícímu Opočenskému, který je hned začerstva zapisoval do svého deníku. Oba bydleli v Beckenhamu, na jih od Londýna, v domě Viktora Jansy, českého kolegy z londýnského vyslanectví. Svou první audienci u Beneše měl Opočenský 20. července 1940 – v předvečer očekávaného anglického uznání Československého národního výboru jako „prozatímní vlády“ – a během ní mu bylo přislíbno zaměstnání hlavního archiváře v Benešově nebo v Ripkově kanceláři.¹⁰

Opočenského deník je jedinečným zdrojem historických informací, jelikož umožňuje reprodukci autentických názorů Edvarda Beneše, členů exilové vlády a dalších osob. Beneš vedl dlouhé, často několikahodinové politické rozhovory s Feierabendem, kterému sám řekl, že ho pokládá za jednoho „ze čtyř ministrů, se kterým může mluvit o politických věcech... Není možné nechat v radě ministrů rozvinout politickou debatu, protože Šrámek by ji nevládl.“¹¹

Nazval jsem Opočenského deník deníkem „válečným“, maje na mysli jeho časové rozpětí. Jelikož zachycuje souběžně jednak Feierabendovu denní politickou agendu, zápisy o jeho intimních politických rozhovorech s Benešem, o schůzích Státní rady a exilové vlády, a jednak zápisky o Opočenských setkáních a rozhovorech s českými a slovenskými exulanty i se členy jiných exilových „vlád“ (Belgie, Nizozemí, Norska, Polska a Jugoslávie) a „národních výborů“ (Dánska, Francie) v Londýně, jedná se vlastně o dvojdeník (Feierabend–Opočenský). To je zajímavý rys tohoto dokumentu, který mu propůjčuje daleko širší záběr, nežli je tomu například u deníku Táborského. Možná, že je svým způsobem unikátní i v celé evropské odbojové literatuře. Benešův archivář v něm

7 TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezidentův sekretář vypovídá: Deník druhého zahraničního odboje*. Curych, Konfrontace 1978, 1983. 1. díl (5.10.1938–30.12.1939), 2. díl (1.1940–7.8.1940). Ostatní díly dosud nebyly publikovány. Původně vyšla 1. část pod názvem *Pravda zvlétzila*. Praha, Družstevní práce 1947; komunistický puč v únoru 1948 zabránil vydání dalších dvou dílů. Celý rukopis Táborského deníku je uložen v *Hoover Institution Archives*, Stanford University, Ca.

8 DRTINA, Prokop: *Československo – můj osud*. Red. Jaroslav Drábek. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1982, 4 sv. Totéž vyšlo v Praze v nakl. Melantrich, 1. sv., kn. 1–2, 1991; 2. sv., kn. 1–2, 1992.

9 Viz pozn. 5. Osobně se domnívám, že Feierabendovy paměti zůstávají dodnes tím nejlepším písemným svědectvím našeho „druhého“ exilu – a Opočenský měl na nich lví podíl.

10 Viz Opočenského deník k datu 20.7.1940. Hubert Ripka byl po Štefanu Osuském druhým designovaným ministrem zahraničních věcí v Benešově exilové vládě.

11 Opočenského deník, 6.11.1940.

pečlivě zaznamenal nejen své a Feierabendovy bezprostřední dojmy z politických rozhovorů a setkání z okolí svého neúnavného šéfa, ale zachytil často i jedinečné informace z paralelních odbojových organizací jiných evropských národů, které tehdy sídlily v Londýně. Dbal přitom úzkostlivě, aby jeho zápisy nebyly ovlivněny osobní bolestí nad zmizením manželky, o jejímž uvěznění dostal první neúplné zprávy až v únoru a březnu 1941.¹² Čtenář deníku naráží však ojedinele na krátké a palčivé věty, které trčí v textu jako ostrůvky autorova zoufalství nad zmizením milované manželky. Řada spolupracovníků s Opočenským soucítla a snažila se mu pomoci. Na Benešovu žádost zakročil vyslanec Hurban ve Washingtonu u *State Departmentu*, aby intervenoval přes americké vyslanectví ve Vichy – ale marně.¹³ Po této stránce je Opočenského deník i autentickým svědectvím jedné soukromé tragédie příslušníka českého národa v exilu.

Protože se jedná o tak cenný dokument – kterého dosud žádný autor kromě již zmíněného Feierabenda nevyužil – je nasnadě, že použijeme zachované torzo Opočenského deníku jako nejspolehlivější vodítko pro hledání odpovědí na otázku po motivaci a cílech, které Edvard Beneš sledoval, když Opočenskému zadal úkol připravit materiál pro publikaci o svém pobytu v USA.

II. Rukopis *Presidentův pobyt ve Spojených státech*

Benešův pobyt v USA byl zachycen zatím jen v propagační publikaci z pera prezidentova synovce Bohuše¹⁴ a v anglické publikaci Benešova obdivovatele a dobrovolného sekretáře v USA, amerického novináře Edwarda Hitchcocka.¹⁵ Jak Bohuš Beneš, tak i Edward Hitchcock spolupracovali s Benešem v Americe.¹⁶ Ve velké publikaci Jana Křena o počátcích odboje má americká epizoda vymezeno skromné místo – 20 stránek.¹⁷ Kromě Jiřího Jožáka, autora článku o reakci českých a slovenských exilových spolků v USA na zánik ČSR,¹⁸ jako jediný ze současných historiků použil Opočenského rukopis (*Presidentův pobyt...*) Antonín Klimek v obsáhlém příspěvku ve sborníku *Z druhé republiky*.¹⁹

12 Opočenský se o zatčení své manželky ve Francii v září 1940 dozvěděl až někdy koncem března 1941. V deníku jsou zaznamenány úryvkovité informace o jejím zatčení v těchto dnech: 11.2.1941, 20.2.1941, 2.3.1941, 21.3.1941, a konečně nejpřesnější zpráva z 25.3.1941, jež pocházela z Lisabonu. Jeho žena podle ní byla zavlčena gestapem do Paříže do vězení Cherche-Midi v září 1940 a v únoru 1941 tam ještě byla.

13 Opočenského deník, 31.3.1941.

14 Viz pozn. 3.

15 HITCHCOCK, Edward B.: *I built a Temple for Peace: The Life of Edvard Benes, with an intr. of Jan Masaryk*. New York, Harper & Brothers 1940; české vydání *Zasvětil jsem život míru*. Praha, Orbis 1948.

16 Vzpomínka Františka Munka s Benešem v Chicagu vyšla v časopise *Střední Evropa*, roč. 9, 30/1993, s. 103–106.

17 KŘEN, Jan: *Do emigrace: Západní zahraniční odboj 1938–1939*. 2. vyd. Praha, Naše vojsko 1969. (1. vyd. z r. 1963 mělo v podnázvu *Buržoasní zahraniční odboj 1938–1939*.)

18 JOŽÁK, J.: K historii čs. zahraniční akce v USA (15.3.–1.9.1939). In: *Historie a vojenství*, roč. XL, č. 5 (1991), s. 43–77.

19 KLIMEK, A.: Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR do zkázy Československa (15.3.1939). In: *Z druhé republiky*. Sborník Hist. útstavu Armády České republiky – Památníku odboje. Praha 1993, s. 155–241. Viz např. i moje příspěvky: Edvard Beneš o válce a revoluci. In: *Češi v cizině*. Praha, AVČR 1995, 8. díl; Edvard Beneš v Chicagu a počátky druhého odboje. In: *Historie a vojenství*, roč. XLV, č. 2 (1996), s. 31–54; novinové články: Mezník v kariéře Edvarda Beneše. In: *Lidové noviny*, (16.3.1995); 15. březen 1939 v Americe. In: *Československý týdeník v USA* (23.3. a 6.4.1995).

Původní strojopis *Presidentův pobyt ve Spojených státech amerických*, nalezený v *Archivu Akademie věd České republiky*, obnášel bez dokumentace necelých 70 stránek psaných ob řádek, s 35 dokumenty v příloze. Opočenským vybrané dokumenty nepředstavují žádnou senzaci, protože téměř všechny se již objevily v některé z předchozích publikací československých exilových orgánů v USA: například *Pravda zvítězí*, *Svobodné Československo ve svobodné Evropě*, dále sbírka dokumentů *Věrní zůstaneme*, připravená Československou národní radou v USA a redigovaná Bohušem Benešem (Chicago 1939), a konečně první publikovaný soubor projevů a dokumentů Edvarda Beneše *Tři roky druhé světové války*, vydaný v Londýně v prosinci 1942, na jehož vydání se Opočenský musel rozhodujícím způsobem podílet. Tato publikace obsahuje 35 dokumentů, které pak byly včetně předmluvy Huberta Ripky (Kniha jistoty a odhodlání) převzaty beze změn do známé Benešovy poválečné dokumentace *Šest let exilu a druhé světové války* (Praha 1946).

Presidentův pobyt zaznamenává první fázi benešovského zahraničního odboje, která do roku 1942 nebyla dokumentována v žádné publikaci. Podtrhuji benešovského, protože zmínka o ostatních dvou centrech druhého zahraničního odboje, francouzském (Štefan Osuský) a polském (generál Prchala), by dnes neměla chybět v žádné monografii o počátcích druhého odboje. (Jako Benešův zaměstnanec je Opočenský pochopitelně nemohl do své publikace zahrnout.) Dokumenty v původní, neupravené a nezkrácené podobě se střídají s „upravenými“. Například Benešův dopis dr. Ladislavu Rašínovi mladšímu z druhé poloviny listopadu 1938, který je znám již z mnoha vydání, by bylo záhodno srovnat s dvěma originálními verzemi, asi o jednu pětinu delšími, které byly samotným Benešem zkráceny a upraveny.

Opočenský v *Presidentově pobytu* zrekapituloval Benešovy původní teze o počátcích druhého odboje. Najdeme tu Benešovo vlastní přiznání, že očekával vypuknutí války v polovině příštího roku, a to nikoliv anexí Česko-Slovenska, nýbrž rozpoutáním války ve Středomoří mezi Francií a Itálií. Ve východní Evropě připouštěl nanejvýš německou expanzi směrem na Polsko. Doufal, že druhá republika vyčká po dobu oněch devíti měsíců v politickém závětrí, „byť Hitlerem zmrzačená, ale jako samostatný stát“.²⁰ Sám nechtěl dát Hitlerovi záminku k zákroku proti Praze. Obával se proto stýkat se svými přáteli ve vlasti, aby je nekompromitoval, a nabádal je k opatrnosti a k loajálnosti vůči Háchově vládě. Při vstupu na americkou půdu před novináři prohlásil, že zůstává loajálním občanem Česko-Slovenska a že po skončení závazků hostujícího profesora na chicagské univerzitě se hodlá vrátit do vlasti.

Beneš ovšem věděl, že se může vrátit do vlasti jen jako prezident po vítězné válce. Člověk s jeho ctižádostí, rozdrásanou hlubokým traumatem Mnichova, ani jinak uvažovat nemohl. Těsně před odletem z vlasti se Beneš svým nejbližším politickým přátelům svěřil, jak se dívá na nejbližší budoucnost. Novou světovou válku očekával po květnu 1939. Těm malomyslným doma musel neustále opakovat, že Mnichovem nebylo nic vyřešeno a že katastrofa je nevyhnutelná. Sám uvažoval o třech eventualitách: První byla válka, která snad měla přijít na jaře. Druhou byla revoluce²¹ a zvrat poměrů v hitlerovském Německu, doprovázený lokálními válkami. A konečně do třetice – politický marasmus, ani mír, ani

20 *Presidentův pobyt*, s. 5.

21 O fenoménu revoluce a války v koncepci Beneše viz můj článek Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, cit. v pozn. 19.

válka. Tuto eventualitu považoval Beneš za nejhorší, protože „vysvobození z ní by přišlo na jejím konci, nějakou sociální a hospodářskou revolucí, osvobozující národy spoutané Gestapem totalitních diktatur“.²²

Hlavní témata *Presidentova pobytu* se celkem shodují s tím, co Beneš skutečně během oněch necelých šesti měsíců v USA dělal. Byla to na prvním místě činnost na chicagské univerzitě včetně cyklu přednášek, které do konce roku vyšly knižně pod titulem *Democracy Today and Tomorrow*. Opočenský právem vyzdvihuje, jak u Beneše došlo ke splnutí politické a propagační činnosti; podává přehled jeho nejdůležitějších projevů v různých, většinou univerzitních amerických městech, vypočítává Benešovu rekordní žeň čestných doktorátů.

Celý 5. a 6. oddíl rukopisu je věnován následkům „březnových id“ roku 1939, stále důraznějšímu Benešovu postupu od protestních telegramů čtyřem státníkům potenciální antihitlerovské koalice a Společnosti národů do Ženevy k jeho prvnímu rozhlasovému projevu se světovým ohlasem a dalším akcím, kterými položil základ k organizaci druhého odboje v Americe. Na rozdíl od svého stanoviska před šesti měsíci nazval Beneš nyní Hitlerovu okupaci českých zemí mezinárodním zločinem a *de facto* anulováním mnichovské dohody. Jakmile Hitler porušil svůj vlastní diktát a rozbil zbytek Československa, o kterém ještě v září prohlašoval, že o něj nestojí, Beneš si uvědomil, že čas zdrženlivosti skončil a že musí oslovit světovou veřejnost co nejhlasitěji. Naznačil to vlastně již, jak tvrdí Opočenský, v kruhu přátel a spolupracovníků krátce před 15. březnem 1939, když se hovořilo o tom, co kdo udělá, vpadne-li Hitler do Čech. „Pro mne je to vše samozřejmé. Já jdu do boje, do druhého odboje, nikoliv s myšlenkou, zda to prohrají či vyhrají, nýbrž z hlubokého vědomí svaté povinnosti bojovat.“²³

S tímto cílem Beneš mobilizoval, souběžně s pařížským vyslancem Osuským, přežívající symboly československé exteritoriální suverenity: československé zastupitelské úřady. Ty pak sloužily Benešovi jako hmatatelný důkaz pro jeho teorii právní kontinuity „první“ Československé republiky. Nezapomínal přitom na organizační stránku. Bývalý konzul Ján Papánek mu vedl první kancelář československé zahraniční akce, umístěnou prozatímně přímo v chicagském hotelu Windermere, kde Benešovi bydleli. K zahraničnímu odboji patří dokonale přehled informací. V tomto směru mohl počítat do budoucna s loajalitou zpravodajské skupiny pplk. Františka Moravce, která právě unikla před Hitlerem do Londýna.²⁴ Fantasticky podrobný tiskový archiv Benešovi zorganizoval bývalý šéfredaktor *Prager Presse* Arne Laurin, který odešel do USA již před Mnichovem

22 Viz „Vzkaz jednomu z čs. politiků do Prahy“ (Ladislavu Rašínovi ml.), připravil Opočenský pro *Presidentův pobyt*, poprvé tento „vzkaz“ vyšel v knize *Tři roky Druhé světové války*. Londýn 1942, s. 13–20.

23 *Presidentův pobyt* (rkp.), s. 29. Zde není jasné, odkud Opočenský cituje, protože pochopitelně sám nemohl být oně schůze přítomen. Celý citát je pravděpodobně Benešova vsuvka.

24 „Jedenáctka“ zpravodajských důstojníků pod vedením pplk. Františka Moravce operovala na základě dohody s britskou rozvědkou (Military Intelligence – MI5 a MI6). Z Moravcových vzpomínek vysvítá jasně, že britské úřady si nepřály, aby on a jeho skupina pracovali i pro Beneše. Moravec tvrdí, že sám napsal Benešovi do Chicaga po svém dobrodružném přesunu do Londýna a nabídl mu své služby. Zřejmě se tak stalo těsně před zákazem anglických úřadů předávat Benešovi informace. S Angličany podepsal Moravec první „pracovní kontrakt“ 14.3.1940 (originál se nepodařilo nalézt) na půjčku 50 000 liber. Viz *Master of Spies: The Memoirs of General Moravec*. London, Bodley Head 1975, s. 162–168; ŠOLC, Jiří: *Ve službách prezidenta*. Praha, Vyšehrad 1994.

se subvencemi ministerstva zahraničních věcí, aby tu dále vedl svůj pověstný výstřižkový archiv a zásoboval Beneše obsáhlými politickými analýzami.²⁵ Beneš byl konečně snad jediným vůdcem druhého československého odboje, který byl schopen zabezpečit i financování odbojové činnosti mobilizací všech dostupných i nedostupných zdrojů: milionových pohledávek československé Zbrojovky přes Edvarda Outratu, devizových aktiv ministerstva zahraničí uložených za hranicemi, různých zpravodajských fondů, sbírek našich krajanů, zejména v USA, a nakonec i příspěvků z vlastní výdělečné přednáškové činnosti a ze svého vysokého univerzitního platu.²⁶

7. oddíl *Presidentova pobytu* věnoval Opočenský poselství prezidenta Spojených států F. D. Roosevelta ze dne 14. dubna 1939 Hitlerovi a Mussolinimu,²⁷ ve kterém žádal od obou diktátorů záruku, že se nebudou podílet na dalších územních výbojích a že zaručí existující hranice jednadvaceti států vyjmenovaných v poselství. Prezident Roosevelt mezi nimi Československo neuvedl, což muselo v Benešovi vyvolat obrannou reakci. Hned na druhý den adresoval americkému prezidentovi telegram, v němž vyjádřil naději, že USA znovu potvrdí svoje zamítavé stanovisko k Hitlerově okupaci a k rozbití Československa. Protože bývalý československý prezident stále platil v očích *State Departmentu* za soukromou osobu, nemohlo se mu dostat písemné záruky. Došla jen ústní odpověď prostřednictvím vyslance Hurbana z Washingtonu.²⁸

Prezident Roosevelt však byl ochoten setkat se s Benešem soukromě. Díky zprostředkování vlivného amerického novináře, redaktora *Foreign Affairs* (Hamilton Fish Armstrong), byli Beneš a jeho americký tajemník Edward Hitchcock pozváni v neděli 28. května 1939 na oběd do Hyde Parku, soukromého sídla Rooseveltova. Bylo to právě v den Benešových 55. narozenin. Hned na uvítanou oslovil Roosevelt Beneše titulem prezidenta a podotkl, že ho stále za něj považuje. Rozmluva trvala asi dvě hodiny. Beneš předpověděl, že Německo co nejdříve, asi v červenci nebo v srpnu, napadne a porazí Polsko a že do války budou strženy Francie i Anglie, poté Balkán a konečně i Rusko. Byl to právě Benešův pozitivní výklad o budoucí roli Ruska, který Roosevelta nejvíce zaujal. Beneš si přál slyšet Rooseveltovu reakci na myšlenku obnovení československé samostatnosti. Prezident Roosevelt dle Benešova podání slíbil, že budou-li Spojené státy zataženy do

25 Samostatnou tiskovou službu vedli v USA stoupenci Beneše J. Papánek, A. Laurin, Jan Fierlinger (bývalý kapitán čs. legií a bratr vyslance Zdeňka Fierlingera) a redaktor Jan Münzer. Teprve od listopadu 1940 se kancelář nazývala „Čs. informační služba“ a *Newyorské listy* pod redakcí Stanislava Budína byly jejím hlavním tiskovým orgánem. (Informace z rejstříku Zahraničních tiskových agentur, souboru asi 1000 kartonů, uložených ve *Státním ústředním archivu*.)

26 Přestože Beneš dostával jeden z nejvyšších profesorských platů na Chicagské univerzitě, tj. 5000 dolarů čtvrtletně (další finanční podrobnosti v mém článku Edvard Beneš v Chicagu..., viz pozn. 19), záznamy položek finanční pomoci jeho spolupracovníkům a loajálním diplomatům na vyslanectvích v Londýně, Varšavě, Moskvě (Paříž zřejmě „vyplácel“ Osuský) byly mnohonásobně vyšší nežli Benešovy souhrnné příjmy. Mezi 15.3. a 31.7. 1939 údajně dosáhly výlohy ústřední kanceláře v Chicagu pro „čs. zahraniční akci“ částky 18 294 dolarů. Za tutéž dobu však byl zaznamenán oficiálně příjem částky 26 658 dolarů na darech, prakticky celá tato suma byla výsledkem obětavých sbírek Čs. národní rady v Chicagu. Výkaz tajných fondů se nepodařilo zatím nalézt. (Viz *New York Public Library*, Manuscripts and Archives Section, Jan Papanek Collection, karton 22.)

27 *Foreign Relations of the United States* (dále *FRUS*). Diplomatic Papers 1939, vol. 1, General, s. 130–3.

28 Viz *Presidentův pobyt*, s. 50–51, dokument 23.

války, mohou pro československou věc učinit přinejmenším to, co pro ni učinily v první světové válce: „Udělalí jsme to jednou, můžeme to udělat podruhé...“²⁹

Roosevelt, jak známo, byl silně zaujat proti natáčení či stenografování důvěrných rozhovorů, takže z jeho strany nemáme žádný záznam, což mohu potvrdit na základě osobního výzkumu Rooseveltova archivu v Hyde Parku (srpen 1995). Z americké strany existuje pouze obezřetná narážka Benešova tajemníka Edwarda Hitchcocka na víkendový výlet do Hyde Parku (viz pozn. 15).

III. Motivace?

Důležitým problémem při analýze Opočenského rukopisu *Presidentův pobyt* je otázka motivace. Kde hledat klíč k pochopení Benešových mentálních pochodů? Jestliže nám chybí přímé svědectví, je možno Benešovu motivaci vyčíst alespoň mezi řádky?

Z narážek v Opočenském deníku je zřejmé, že Beneš v době, kdy dal svému archiváři příkaz ke kompilaci této publikace, hnětla otázka nejvyšší důležitosti: Proč vláda USA dosud váhala uznat Benešovu exilovou vládu? Jednalo se přitom o vládu, která ústy prezidenta Roosevelta vlastně jako vůbec první, již bezprostředně po 15. březnu 1939, odmítla uznat Hitlerovu okupaci druhé republiky a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava jako součásti německé říše a která i nadále uznávala československé vyslanectví ve Washingtonu. Na druhé straně Spojené státy udržovaly i po agresivních taženích Hitlerových plné diplomatické zastoupení v Berlíně a po porážce Francie navázaly styky s vichistickou Francií, přičemž dlouho ignorovaly de Gaullov Národní výbor „Svobodné Francie“.

V červenci 1941, poté co většina exilových vlád (Norsko, Polsko, Belgie, Holandsko, Jugoslávie) a dominií britského *Commonwealthu* včetně Egypta uznala *de iure* Benešovu exilovou vládu, bezprostředně poté co Beneš získal uznání prvních spojeneckých velmocí (SSSR a Velké Británie 18. 7., Číny 27. 7. 1941), poté kdy se k nim přidalo neutrální Irsko (28. 7. 1941), muselo působit váhání vlády Spojených států už velice nepřírozeně. Jak se mělo argumentovat proti nepřátelské propagandě?³⁰ Jak vysvětlit domácímu odboji, obyvatelům protektorátu a Slovenska, exilovým partnerům v Londýně, že vláda USA zůstává mezi spřátelenými velmocemi tou poslední, která dosud váhá plně uznat Benešovu exilovou vládu? Bývalému prezidentu Československé republiky, který stavěl svou prestiž a svou politickou budoucnost právě na otázce diplomatického uznání své v Londýně sestavené exilové vlády, musela váhavost *State Departmentu* způsobit nejednu bezesnou noc. Vždyť se vědělo, že během svého půlročního pobytu v USA mezi únorem a červnem 1939 si Beneš získal nečekanou popularitu u širokého publika, u našich krajanů, a zejména v akademických kruzích, jako „Europe's most distinguished democ-

29 *Presidentův pobyt*, s. 51–53, dok. 32. – Benešovo setkání s prezidentem Rooseveltem v jeho soukromém sídle nesmělo být oznámeno novinářům. *State Department* vydal totiž instrukce proti přijetí bývalého československého prezidenta ve Washingtonu. Citát z Benešovy důvěrné zprávy čs. vyslanectvím ve Washingtonu, Paříži, Moskvě, Londýně a Varšavě, 28.5.1939: *Archiv Ústavu T. G. Masaryka, Benešův archiv* – Londýn (B), karton 116, (dále *AÚTGM/BA-L*). Psáno Benešovou vlastní rukou.

30 Viz memorandum čs. vyslance ve Washingtonu Vlada Hurbana americké vládě. Předáno státnímu tajemníkovi Cordellu Hullovi 14.3.1941, *FRUS 1941*, Europe II, s. 22–34.

rat“.³¹ Během pouhých pěti týdnů před svým návratem do Evropy obdržel Beneš pět čestných doktorátů od amerických univerzit – což byl zřejmě rekord v celosvětovém měřítku, kterým se žádný žijící politik nemohl pochlubit. Sám o tom nadšeně píše ve svých *Pamětech*: „Byla to ohromná propagační akce pro mír, pro demokracii a pro Československo, a proti tomu, co se stalo v Mnichově... co to bylo za mravní kapitál... a vůbec proti nacismu. Doznávám, že jsem tohoto mravního a politického kapitálu za šest měsíců svého pobytu v Severní Americe důkladně využil... Bylo to jedno z nejaktivnějších... období mého života... přineslo to ve všech směrech ovoce nejkrásnější.“³²

IV. Uznat, či neuznat?

„Jestliže vláda Spojených států uzná provizorní československou vládu, znamenalo by to souhlas s její politikou vůči Rusku...“
(George Kennan)

To „ovoce nejkrásnější“ vypadalo po dvouletém marném čekání na americké uznání neobyčejně zvadle. Benešovi musela celou dobu znít v uších povzbudivá slova Rooseveltova o eventuálním uznání československé exilové vlády pro případ války, která americký prezident pronesl během jejich tajného setkání v Hyde Parku 28. 5. 1939: „Udělalí jsme to jednou, můžeme to udělat podruhé...“³³

Beneš se mohl domnívat, že americké uznání bude pouhou formalitou, jakmile vypukne válka. Kýžené uznání však nepřišlo ani po 1. září 1939. Když se na jaře 1940 náměstek ministra zahraničních věcí USA Sumner Welles zastavil v Londýně, Beneš mu odevzdal desetistránkové memorandum o nárocích Československa po skončení války.³⁴ Beneš byl pochopitelně uražen, když se Welles setkal v Paříži s představiteli polské exilové vlády, ale na bývalého československého prezidenta mu nezbyl čas.³⁵ Po britském uznání československé „prozatímní vlády“ 21. 7. 1940 zahájil Beneš sondování za obdobnými účely ve Washingtonu a v jiných hlavních městech, které se protáhlo na dalších dvanáct měsíců.³⁶ Situace se opakovala v únoru 1941, když Rooseveltův přítel a osobní vyslanec Harry Hopkins odmítl při návštěvě Londýna přijmout Beneše. Tato urážka byla ještě znásobena tím, že v téže době Washington rozšířil akreditaci amerického vyslance u polské exilové vlády (Anthony Drexel Biddle) ještě na ostatní exilové vlády v Londýně – s výjimkou vlády Benešovy.³⁷ Benešův osobní tajemník Eduard Táborský zaznamenal

31 *The University of Chicago Magazine*, (listopad 1938), s.17–18.

32 BENEŠ, Edvard: *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, Orbis 1947, s. 95. (Citováno jako *Paměti*, 2.)

33 *Prezidentův pobyt*, s. 51–53.

34 *Public Record Office London*: FO 371, 24370 (C4305/2949). Benešova opakovaná žádost setkat se s Wellesem byla zřejmě diplomaticky sabotována americkým vyslancem v Londýně a stoupencem appeasementu Kennedym.

35 Viz TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 74.

36 Viz rkp. *The Rise and Fall* (pozn. 48), sepsaný pravděpodobně Opočenským jakoby jménem Benešovým, s. 346–7.

37 Viz Benešovu stížnost britskému *Foreign Office* z 6.7.1941. HANAK, Harry: *President Beneš, Britové a budoucnost Československa 1939–45*. In: *Historie a vojensví*, roč. XLIV, č. 1 (1995), s. 24.

tehdy prudkou reakci svého jinak úžasně disciplinovaného šéfa: „Cožpak jsme nějaké černé ovce, nebo co?“³⁸

Zdálo se, jako by *State Department* uznání Benešovy exilové vlády v Londýně sabotoval. Americký diplomat George F. Kennan, který zažil německou okupaci Prahy, psal do Washingtonu na počátku roku 1941 z Berlína, že je třeba více spoléhat na existující (Háchovu) českou vládu v Praze, kolem které se prý „semkne český lid v každé rozhodné revoltě proti německé nadvládě, a ne kolem nepřítomného [londýnského] Výboru“.³⁹ Svůj negativní úsudek o Benešovi Kennan formuloval nejen na základě vlastního pozorování situace v protektorátu, kam pravidelně dojížděl z berlínské ambasády, ale opíral se přitom i o názory posledního česko-slovenského ministra zahraničí Františka Chvalkovského (1875–1944), akreditovaného v Berlíně po zřízení protektorátu, s nímž se často tajně stýkal. Kennan doporučoval prohabsburskou linii a orientaci nikoli na Beneše a rekonstituci Československa, nýbrž na poválečné zřízení federace ve střední Evropě v případě vítězství Spojenců. Státní department na závěr svého rozboru přidal ještě varování týkající se očividné prosověské orientace Benešovy skupiny: „Jestliže vláda Spojených států uzná provizorní československou vládu, bude to znamenat souhlas s její politikou vůči Rusku, a to by v budoucnu způsobilo vládě Spojených států opravdové nepřijemnosti.“⁴⁰

Definitivní uznání *de iure* nepřišlo ani poté, co samotné USA byly zataženy do války po japonském útoku na Pearl Harbor 7. prosince 1941. Predikát „prozatímní“ nadále zůstával i po akreditaci vyslance Biddla koncem července 1941. Až teprve v říjnu 1942, jako 21. stát v pořadí, uznaly USA Benešovu vládu *de iure*...

Ale to jsme události poněkud předběhli. Vraťme se do poloviny roku 1941, těsně před Hitlerovým útokem na SSSR (22. 6. 1941). Poté co Beneš nechal washingtonského vyslance Vladimíra Hurbana pečlivě vysondovat situaci, rozhodl se začátkem června 1941 napsat osobní žádost o uznání své vlády Rooseveltovi. Tento dopis, datovaný 4. června 1941, je mistrnou ukázkou Benešova diplomatického nadání.⁴¹ Vyslanec Hurban odevzdal dopis osobně Rooseveltovi při soukromé audienci 24. července – to je rok po uznání prozatímní československé vlády v Londýně vládou britskou. Shodou okolností se audience konala necelý týden po „definitivním“ uznání *de iure* československé exilové vlády v Londýně vládami SSSR a Velké Británie (18. 7. 1941), které konečně odstranilo

38 Tamtéž, s. 76. Viz též Táborského deník, 7.2.1941, s. 405 (*Hoover Institution Archives*, Stanford).

39 *National Archives Washington*: Dept. of State, 860F.01/461 1/2 : Memorandum „The Czechoslovak Government“, 5.2.1941. Připravil šéf evropského oddělení Atherton na základě rozhovoru s Kennanem, v té době již prvním tajemníkem na americké ambasádě v Berlíně.

40 Tamtéž. Viz memorandum bez data: „The Question of Recognition of the 'Czechoslovak Provisional Government' in London“, podepsán R. D. Coe. Na toto důležité memorandum poprvé upozornil J. W. Brügel v článku *Die Anerkennung der tschechoslowakischen Auslandsregierung 1940–1942*. In: *Bohemia*, Jg. 24, Heft 2 (1983), s. 335–347. – Viz též předchozí mistrná memoranda o situaci v Česko-Slovensku a v protektorátu od G. F. Kennana, publikovaná v jeho knize *From Prague after Munich: Diplomatic Papers 1938–1940*. Princeton University Press 1968. K tomu disertace: WRIGHT, B. C.: *George F. Kennan, Scholar-Diplomat: 1926–1946*. University of Wisconsin 1972. Děkuji dr. T. Procházkovi za informace obsažené v nepublikovaném rukopisu *Ein tschechischer Journalist in Hitlers Berlin* (korespondence mezi autorem a dr. Procházkou: leden–duben 1996).

41 Český text dopisu publikován v *Pamětech*, 2, s. 262–266; též *FRUS/1941/II*, s. 28–34.

Benešem tolik nenáviděný predikát „prozatímní“ – třebaže nepřineslo ještě odvolání „Mnichova“ a plné uznání kontinuity s předmnichovskou republikou.⁴² Když *State Department* 29. července Hurbanovi sdělil, že se americká vláda konečně rozhodla uznat exilovou vládu v Londýně a že o tom v nejbližších dnech zašle přímou odpověď prezidenta Roosevelta a amerického vyslance v Londýně J. G. Winanta, Beneš nedočkavostí přímo hořel.⁴³ Odpověď Rooseveltova, datovaná 30. července 1941, plná vyznání a obdivu k odkazu T. G. Masaryka a abstraktním ideálům svobody, přinesla poměrně hubené ovoce, pokud šlo o konkrétní a definitivní uznání *de iure*. Roosevelt sliboval, že USA pověří „mimořádného a zplnomocněného vyslance a zplnomocněného ministra [A. D. Biddle] u prozatímní Československé vlády v Londýně...“⁴⁴ Benešova zatrpkllost není z textu jeho pečlivě redigovaných *Pamětí* přímo znát. Nicméně, jak ho asi muselo to slůvko „prozatímní“ pálit!

V. Vedoucím Benešovy literární velkodílny

„Chce ode mne řadu prací, které by byly připraveny tak, aby mohly kdykoliv být doplněny ideologií a publikovány.“

(Jan Opočenský)

Mezitím Beneš uložil svému archiváři přednostně připravit celou řadu dalších dokumentovaných textů pro účely propagandy exilové vlády a československé záležitosti vůbec. Když si Beneš vybral Opočenského jako svého archiváře, předcházela ho pověst zkušeného autora historických textů. Měl za sebou přes tucet publikací ve čtyřech jazycích, které se týkaly jak historických témat, jako například dějin protireformace v Čechách, tak aktuálních problémů, jako rozpadu habsburské monarchie a vzniku Československa.⁴⁵ Šestnáct dlouhých let sloužil Opočenský jako vedoucí archivu ministerstva zahraničních věcí a Edvard Beneš byl jeho přímým nadřízeným. S Jaroslavem Werstadtem spolupracoval Opočenský s Edvardem Benešem na jeho třetím díle *Světové války a naší revoluce* (1927, 1929), který je sestaven většinou z dokumentů.⁴⁶

Bohužel se nemůžeme obrátit ve spleť otázky motivace vzniku Opočenského spisu o radu k autorovi, aby nám vysvětlil mnohé s tím spojené nejasnosti (odkud bral texty, jak rekonstruoval kapitoly), aby opravil naše hypotézy – a třeba nám vysvětlil, co soudil o Benešových pohnutkách. Můžeme se nicméně pokusit zasadit Opočenského deník do chronologického rámce československo-amerických vztahů. Najdeme v něm celou řadu narážek, které je možno vyjmout z textu a analyzovat. Povšimněme si například první zřetelné evidence v zápisu z 20. července 1941: „Prezident se domnívá, že máme situaci

42 BENEŠ, Edvard: *Paměti*, 2, s. 182–188, 233–244; týž: *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha, Orbis 1946, s. 127–131.

43 E. Beneš Hamiltonu Fishovi Armstrongovi 17.4.1941 a odpověď téhož Benešovi z 16.7.1941. Princeton University, *Seeley G. Mudd Manuscript Library*, písemná pozůstalost Hamiltona Fishe Armstronga, korespondence s E. Benešem.

44 BENEŠ, Edvard: *Paměti*, 2, s. 263–267; *FRUS/1941/II*, s. 28–34.

45 Např. *Vznik národních států v říjnu 1918*. Praha, Orbis 1927; *Konec monarchie Rakousko-uherské*. Praha, Čin a Orbis 1928; *Zrození našeho státu*. Praha, Orbis 1928.

46 Viz ediční poznámka Antonína KLIMKA (ed.): *Vznik Československa 1918: Dokumenty československé zahraniční politiky*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, s. 23.

již více než z 50% vyhranou. Věnuje se ještě jednou otázce amerického uznání, pak by si počal organizovati mírovou konferenci. (...) Ode mne chce, abych se ujal jeho archivu a doplnil jej po všech stránkách, tak jak jsme to dělali v Praze. Chce ode mne řadu prací, které by byly připraveny tak, aby mohly kdykoliv býti doplněny ideologií a publikovány.“

To je zajímavý údaj, který otevírá pohled do Benešovy „literární velkodílny“. Při úžasném pracovním tempu, kterému jen málokdo v jeho okolí stačil, byl Beneš s to věnovat se vedle státnické a politické práce systematicky spisovatelství a sestavit nejméně jednu až dvě publikace do roka. Z toho důvodu byli v jeho pracovním štábu editoři a archiváři, kteří pro Beneše shromažďovali a připravovali nezbytné materiály. Jsou státníci, kteří dobývají ztracená území bitvami, a jsou jiní, kteří neradi bojují a dávají přednost dohadování a smlouvám. De Gaulle patřil k těm prvním a Beneš k těm druhým. Bojovat argumenty a pomocí smluv obvykle spotřebuje obrovské množství energie – a papíru. V Benešově archivu je možno nalézt připravené strojepisné rukopisy v několika verzích, které prezident buď odložil, pozastavil, anebo už nikdy nestačil dokončit⁴⁷ – což je hlavolam pro současné vydavatele Benešových spisů.

V druhé polovině října si Opočenský po rozhovoru s Benešem zaznamenal již specifické požadavky. Kniha, kterou Beneš údajně připravoval pro Ameriku po dohodě s britským *Foreign Office*, se měla nazývat *The Fall and Rise of a Nation: Czechoslovakia 1938–1941*.⁴⁸ Beneš prý usiloval v knize o to, „aby ukázal národu, jaká práce byla vykonána, aby povstal a aby se zařadil ještě před mírovým jednáním definitivně tam, kam patří, a na místo, které nám podle práva náleží“.⁴⁹ O dva týdny později dává Beneš Opočenskému další instrukce: „stopování nedávné politické minulosti, sudetského problému a problému mírového uspořádání“, a konkrétně mu nařizuje připravit čtyři memoranda týkající se sudetoněmeckého problému, Slovenska (hranice), Podkarpatské Rusi a „stěhování obyvatelstva“.⁵⁰ Tím Beneš naznačil, co pokládá za nejdůležitější čtyři otázky komplikující znovuzkřížení Československa v jeho předmnichovských hranicích.

Otázka „stěhování národů“ se tu neobjevuje náhodou. Beneš se často vrací ke svému oblíbenému „redukčnímu modelu“ uspořádání poválečného Československa, zbaveného 1,5 až 2 milionů sudetských Němců, kteří měli být odstoupeni budoucímu německému státu spolu s určitou částí československého území.⁵¹ Za povšimnutí stojí i Benešova

47 To byl např. osud připravované aktuální politické publikace *Německo a Československo*, existující v několika verzích již koncem roku 1937, z nichž vyšlo jen několik zkrácených kapitol v *Prager Presse*. Viz *AÚTGM – Benešův Archiv – Londýn (Invalidovna)*. Vyšlo pouze anglické vydání: *Germany and Czechoslovakia: By an active and responsible Czechoslovak statesman*. Sv. 1: Foreign Policy of Czechoslovakia in its relations to Germany, 103 s. Sv. 2: Czechoslovakia at the Peace Conference and the present German-Czechoslovak Discussion. Praha, Orbis 1937, 82 s. Dalším nedokončeným či nevydaným Benešovým opusem byl ovšem 3. díl *Paměti* z 2. světové války, ze kterých se většina oddílů dochovala, včetně veledůležitých kapitoly o vztazích čs.-polských.

48 Rukopis v *Archivu Akademie věd České republiky*, osobní fond Opočenský (dále *AAVČR /OS.F/OPO/58*), cca 400 s. strojopisu. Koncipováno zřejmě celou pracovní skupinou pod vedením Opočenského. Rukopis sloužil jako základ pro Benešovu českou verzi *Paměti*, 2. Viz pozn. 36.

49 Opočenského deník, 7.10.1941.

50 Tamtéž, 21.10.1941.

51 Nejlépe zpracoval Benešovu „redukční“ teorii BRANDES, Detlef: Opožděná česká alternativa k mnichovskému diktátu. In: *Dějiny a současnost*, roč. 15, č. 2 (1993), s. 29–36. Předcházející německá verze: Eine verspätete tschechische Alternative zum Münchener Diktat. In: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*,

posedlost nadcházející „mírovou konferencí“. Beneš totiž zahajoval svoje novoroční projevy předpověďmi, že válka do roka skončí, a proto on musí být vzorně připraven, včetně veškeré dokumentace, aby hájil optimálním způsobem svou zemi na mírové konferenci. Sám sebe již asi viděl, jak opakuje svůj úspěch z pařížské mírové konference v roce 1919...

Další zajímavou charakteristiku z Benešovy „literární velkodílny“ nacházíme v malém úryvku z Opočenského deníku o rok později: „Při kávě mluvil prezident o mojí práci. Může-li ji použít kdykoli a jakkoli, nebo chci-li ji vydat pod svým jménem. Řekl jsem mu, že to dělám z jeho rozkazu jako práci, kterou by předložil Národnímu shromáždění, a samosebou se rozumí, že to může použít jakkoli. Řekl mi, že si to představuje, že mu vypracuji kostru, kolem níž on bude dělat svoje věci, použije si ji, jak ji potřebuje, a na vhodném místě připomene moji práci. Řekl jsem mu, že jsem mu to nabízel již v roce 1938 a že o té věci nemusí ani se mnou mluvit. On na to 'clara pacta'. Řekl mi, že si již nyní připraví ekvipu lidí, kteří přijmou úkol, že v tom budou lidi z domova i odsud, ale ne mnoho.“⁵²

O jakou práci konkrétně šlo? Protože žádný pracovní titul Opočenský neuvádí, není tak snadné to uhadnout. Ale z kontextu je zřejmé, že Opočenský pracoval během druhé poloviny roku 1942 na několika projektech souběžně: v jeho deníku se často objevují zmínky o větší práci na téma česko-polských vztahů, o historii pangermanismu.⁵³ První rukopis byl snad použit pro pozdější velkou Benešovu kapitolu plánovanou pro nedokončený třetí díl jeho válečných pamětí; téma pangermanismu nebylo snad vůbec dále dokončeno, protože Beneš se rozhodl k pozitivnímu „přehodnocení“ panslavismu.⁵⁴

Vraťme se ještě na chvíli k *Presidentově pobytu*. Je třeba odpovědět na otázku, proč a kdy obnovila Benešova kancelář práci na této již neaktuální propagační publikaci. Na první pohled by se zdálo, že pokud Washington nebyl ochoten udělit Benešovi plné diplomatické uznání, pak asi nemělo velký smysl pracovat po 31. červenci 1941 na „americké zakázce“. Beneš správně usoudil, že musí uplynout určitá doba a že americké uznání přijde postupně, s tím, jak se bude vyvíjet válečná situace ve prospěch Spojenců. Konečně musel sám pochopit, že odčinění Mnichova nepatřilo mezi hlavní americké válečné cíle.

Přesto nacházíme u Opočenského celkem ojedinělý zápis z 28. září 1942, který naznačuje, že *Presidentův pobyt* byl pouze torzem většího díla, první kapitolou dokumentární práce o celém Benešově druhém exilu (*The Fall and Rise...*): „Pak mi prezident řekl, že si přečetl jednu kapitolu o jeho pobytu v Americe, že to bylo dobře vystiženo, že si ji přečte po druhé a udělá poznámky k ní.“ Co bylo dál, nevíme. Jak jsme již naznačili, jako nadílka

(April 1994), vol. 42, Heft 2, s. 221–241.

52 Opočenského deník, 21.8.1942.

53 Vedle vydání již zmíněných Benešových projevů (*Tři roky*), kde není Opočenského jméno vůbec uvedeno, vyšla koncem roku 1942 jako 11. svazek edice Českoslovák Opočenského brožurka *Nacism a naše státní a národní tradice*, která je spíše odpovědí oficiální nacistické propagandě „Reichsidee“ doma, tj. údajně neoddělitelné sounáležitosti Čech s říší, které sekundovali čeští kolaboranti (např. právník Josef Kliment z okolí Háchova).

54 Viz BENEŠ, Edvard: *Úvahy o slovanství*: Hlavní problémy slované politiky. London, Lincolns-Prager 1944, 259 s. (v češtině).

z nebe přišlo znenadání americké uznání *de iure* 26. října 1942.⁵⁵ Dva měsíce poté přijel do Londýna z Washingtonu vyslanec Hurban s osobním pozváním od Roosevelta, aby Beneš na jaře příštího roku navštívil Spojené státy. Nyní byly důvody pro i proti vydání *Presidentova pobytu*. Publikovat útlý spisek narychlo, třeba i s dokumenty, by za dané situace asi nemělo příliš velkou váhu. Po americkém uznání *de iure* by to budilo dojem nošení dříví do lesa. Proto zřejmě padlo rozhodnutí přesunout celou dokumentaci ještě před koncem roku 1942 do nové publikace, opatřit ji Ripkovou předmluvou a nazvat ji *Tři roky druhé světové války*.

Můžeme tudíž uzavřít dosavadní stav našeho bádání: Z Opočenského deníku jsme usoudili, že autor zahájil sepisování *Presidentova pobytu* v říjnu 1941, že Beneš četl rukopis někdy koncem září 1942 – ale že o měsíc později se stalo publikování přípravného rukopisu s třemi tucty dokumentů asi bezpředmětným, neboť Beneš mezitím dosáhl na vládě USA plného uznání *de iure*. Spisek poté ztratil na aktuálnosti, a tak nebyl vydán ani v následujících letech. Téměř celá dokumentace z něj byla ovšem využita, a to tak, že byla přeřazena do sebraných válečných projevů Edvarda Beneše a stala se součástí publikace *Tři roky...*, vydané ještě v roce 1942.⁵⁶

VI. O čem se v Opočenského *Presidentově pobytu* nedočteme

Jelikož se jedná o první přehled Benešovy činnosti v USA v roce 1939, čtenář má právo se dozvědět – po více než padesáti letech od skončení války –, zdali je Opočenského výklad, třebaže vedený záměry primárně propagandistickými, alespoň relativně objektivní. Řadu detailů, o nichž se autor měl zmínit, ovšem v textu nenacházíme:

1. Není vystižena napjatá situace mezi krajany v Americe, aby bylo uchováno zdání jednotného postupu Čechů a Slováků v záležitosti obnovení Československé republiky. Většina Slováků ovšem stála proti Benešovi a podporovala „samostatnou“ Slovenskou republiku – první slovenský stát v moderních dějinách. Beneš pochopitelně trval na své tezi „čechoslovakismu“.⁵⁷

2. První fáze našeho odboje nevypadala zdaleka tak jednoduše, jak je to v *Presidentově pobytu* vylíčeno. Například v 8. kapitole, popisující „boj o zastupitelské úřady“, je zamlčeno několik trapných epizod spojených s kapitulací před německým ultimátem: jejich aktéry byli Juraj Slávik ve Varšavě, Karel Lisický v Londýně, Rudolf Brabec na generálním konzulátu v New Yorku (to bohužel opomenul i Ján Papánek ve svých vzpomínkách).⁵⁸

3. Vytváření paralelních center odboje po 15. březnu 1939 v Paříži (Štefan Osuský) a ve Varšavě (generál Prchala a senátor F. Schwarz) Opočenský přirozeně vynechal –

55 Mezi úředníky exilové vlády to žádnou senzaci nevyvolalo. Ani Opočenský, ani Táborský, ani Feierabend to nekomentují.

56 Viz pozn. 22.

57 K tomu JOŽÁK, Jiří: K historii čs. zahraniční akce v USA (15.3.–1.9.1939). Viz pozn. 18.

58 Jan Papanek Papers, *Library of Congress (LOC)*, desky 39 (57). Autobiografický zápis na základě interview s Jánem Papánkem. Připravil Wendell H. Link, *Butler Library*, Columbia University New York, April 1951. Čs. generální konzul v New Yorku Rudolf Brabec se nepodřídil po 15.3.1939 vyslanci Vladimíru Hurbanovi. Rozprodal majetek konzulátu, výtěžek předal Němcům a odjel do Prahy. Hurban v době mezinárodního veletrhu musel dosadit za generálního konzula Karla Hudce. (Z dopisu čs. diplomata Szalatnaye Miroslavovi Schubertovi, 24.2.1965, pozůstalost Schubertova, kart. 1, *Hoover Institution Archives*, Stanford).

třebaže musel tento fakt způsobovat Benešovi nejednu bezesnou noc ve vzdáleném Chicagu.⁵⁹

4. Stranou pozornosti zůstává nejasnost Benešovy koncepce řešení klíčového německého problému, například jeho reakce na Rooseveltovu mírovou iniciativu z dubna 1939, dále na možný úspěch anglo-sovětských rozhovorů, které mohly vést i k potvrzení ztráty Sudet a ustálení pomnichovských hranic v mezinárodních vztazích. Beneš hledal v Americe nejprve určitý *modus vivendi* s německými emigranty, protože musel načas počítat s eventualitou – navzdory tomu, že na veřejnosti trval na restituci předmnichovských hranic –, že Sudety zůstanou součástí poválečného Německa, zejména pokud by o příštím vymezení hranic střední Evropy spouštěla Moskva na základě paktu Ribbentrop–Molotov z roku 1939. Čtenář například není zasvěcen do zdánlivě paradoxních manifestací německé otázky během „březnových id“: zatímco Edvard Beneš strávil většinu pracovního dne v německé konverzaci s rodinou Thomase Manna v Chicagu, Hitler okupoval Pražský hrad, sídlo českých králů, symbol státní suverenity.

Okolnosti Beneše donutily, aby usiloval v exilu o spolupráci jak se sudetskými Němci, tak i s „říšskými Němci“ – prakticky s každou frakcí, která mu přislíbila restituci předmnichovských hranic. Volí heslo „Svobodné Československo a svobodné Německo ve svobodné Evropě!“⁶⁰ Jedna skupina německých emigrantů v USA dokonce navrhla Beneše za prezidenta poválečné „Německé republiky“, což u dotyčného muselo vyvolat podivné pocity závratě nad absurditou mezinárodního dění.⁶¹ První dokument druhého odboje, koncipovaný Benešem v Chicagu koncem května 1939, „Zpráva číslo 1“, paragraf 6, obsahuje následující dispozice:

„Naši krajané ve všech nám příznivých nebo nás tolerujících státech ať se zorganizují, sjednotí za politickým direktoriem, abychom představovali jednotné světové hnutí. Všude připojovat k hnutí našemu Podkarpatské Rusy a Sudetské Němce. K říšským Němcům, jsoucím v boji s hitlerovským režimem, stojíme přátelsky, ale nespojujeme se k nějakým akcím. Ojedinelé manifestace za společnou věc mohou jen prospět, ale v zásadě postup je paralelní, nikoli společný.“⁶²

VII. Epilog

Opočenský uzavírá svůj „válečný“ deník až 20. července 1945,⁶³ v den svého odletu do vlasti z anglického exilu. To už věděl, že jeho manželka Marie přežila nacistický koncentrační tábor.

59 Viz např. podrobný dopis J. Smutného z Paříže, adresovaný Benešovi do Chicaga 8.5.1939, napsaný po prvním „Kongresu Čechů a Slováků v Paříži“, který obsahoval systematickou kritiku Osuského (Benešův archiv, AÜTGM-EB).

60 Překlad Benešova projevu na shromáždění čs. legionářů v Chicagu 8.6.1939; publikován byl např. v brožuře *A Free Czechoslovakia and a Free Germany in a Free Europe*. London, Friends of Europe 1939.

61 Viz BŘEŇOVÁ, Halina: *Ján Papanek – život pro jiné*. Praha, Faun 1995, s. 23.

62 Viz Zpráva č. 1, vydaná ústřední kancelář „Československé akce“ v Chicagu, kolem 17.5.1939. LOC, Jan Papanek Papers, 33(4).

63 V Opočenského deníku je ještě několik stránek strojopisu náhodných zápisů, dovedených až do září 1945. Jsou to většinou zprávy hluboce deprimující; o celkovém zesurovení lidí doma, úpadku morálky, rozkrádání majetku a machinacích komunistů...

Vracel se do Československa se skrytou, ale intenzivní nadějí, že se nejen sejde s manželkou, o které měl jen neúplné zprávy, ale že se snad dá ještě něco zachránit z československé demokracie v politickém životě – a to přes opakovaná varování svého blízkého přítele Feierabenda, který už v únoru 1945 rezignoval na úřad ministra exilové vlády, protože byl přesvědčen, že Beneš zašel při svém nadbíhání moskevským komunistům a Stalinovi příliš daleko. Opočenský se s manželkou setkal až v milované Praze. Po krátkém působení ve funkci archiváře na ministerstvu zahraničních věcí odchází roku 1948 do Paříže jako stálý československý delegát při UNESCO. Po komunistickém puči rezignoval, ale o několik měsíců později byl přijat jako archivář do téže organizace (1949–1953). Zemřel v lednu 1961 v Paříži.

VIII. Autorův dovětek

Tento článek je výsledkem vskutku mezinárodní spolupráce mezi domácími a exilovými historiky. Proto bych rád využil této jedinečné příležitosti a poděkoval jmenovitě prof. E. Táborskému a dr. T. Procházkovi – oba jsou přímými pamětníky popisovaného období a znali osobně J. Opočenského – za jejich laskavost, s níž trpělivě odpovídali na moje pedantské otázky během mého pátrání, téměř detektivního, po dalších pramenech, a zejména po posledních stopách Opočenského deníku. Z domácích historiků bych rád poděkoval především dr. Antonínu Klimkovi za jeho nekonečnou trpělivost, s níž mi dával k dispozici své rozsáhlé archivní znalosti o E. Benešovi.

Čením si zejména rad prof. Táborského, třebaže nesouhlasil s mou hlavní hypotézou ústřední motivace, která podminila vznik rukopisu *Presidentův pobyt ve Spojených státech*. Dodnes zůstává nadále přesvědčen, že Beneš se zdráhal ovlivňovat americké veřejné mínění.

Za jakým účelem byl *Presidentův pobyt* tedy napsán? Jestliže je pravdou, že u jeho zrodu bylo Benešovo přání mít jeden málo známý úsek své politické kariéry zachycen na papíře, pak jistě je opodstatněná otázka, zda neexistovalo tučet jiných témat a úkolů, které se zdály i z tehdejšího pohledu urgentnější a pro které měl hlavní Benešův archivář obětovat spíše svůj drahocenný čas. Předkládám svou hypotézu, protože nejsem přesvědčen, že Benešovi chyběla jakákoliv hlubší motivace, když zadával Opočenskému tento úkol. *Let history be the Judge.*

Dělnické demonstrace v Brně v roce 1951

Jiří Pernes

V listopadu roku 1951 došlo v Brně a jeho nejbližším okolí k bouřlivým demonstracím. Především dělníci z průmyslových závodů jimi dávali najevo svoji nespokojenost s vládním usnesením o omezení vánočního příspěvku, jehož každoroční vyplácení dosud znamenalo podstatné vylepšení celoročního příjmu každého z nich. Vlastní demonstrace trvaly dva dny, jejich dozvuky v podobě interního stranického vyšetřování a postihu účastníků z řad KSČ a později i v podobě velkého soudního procesu měly dlouhodobější charakter. Bylo to vlastně první masové vystoupení dělnictva proti komunistickému režimu, o to závažnější byly i jeho společenské důsledky.

Událost stála dosud mimo pozornost historiků. Hlavním důvodem byl nedostatek archivních pramenů, jejichž rozborem by bylo možno příčiny a průběh demonstrací objasnit a rekonstruovat. *Archiv Ministerstva vnitra České republiky v Praze* nechová ve svých fondech žádné materiály ke sledované události, přestože lze prokázat, že celá řada účastníků byla policejně vyšetřována. Z důsledné absence jakékoli zmínky o brněnských událostech roku 1951 v uvedeném archivu je možno soudit, že protokoly z výslechů byly následně záměrně zničeny.

Ve *Státním ústředním archivu – Archivu ÚV KSČ v Praze* – obsahují dílčí zmínky o sledované problematice fondy č. 100/1 (Generální sekretariát KSČ 1945–1951) a č. 100/24 (Klement Gottwald). Jsou však torzovité a jejich studium neumožňuje postihnout události v Brně v listopadu 1951 v celé šíři.

Ani denní tisk z roku 1951, především komunistické *Rudé právo*, ať již ve svém celostátním vydání či v brněnské mutaci, stejně jako deník brněnského krajského výboru KSČ *Rovnost*, nepřináší žádné přímé zmínky o demonstracích. Teprve později, v únoru 1952, lze na stránkách *Rovnosti* najít články o skončeném soudním procesu s účastníky brněnských nepokojů. Jsou však – jak bylo pro tehdejší způsob psaní typické – plné frází a politických klišé, za nimiž se věcný obsah sledované události zcela ztrácí.

Teprve zpřístupnění písemnosti z činnosti bývalého brněnského krajského výboru KSČ, které jsou uloženy v *Moravském zemském archivu* v Brně (fond G 560), umožnilo studium obsáhlého konvolutu hlášení a zpráv ze závodů, stejně jako pokynů vyšších stranických orgánů, zápisů z následných vnitrostranických pohovorů s účastníky demonstrací atd.

Pro tyto materiály je charakteristické, že jsou psány se snahou o objektivní postižení situace, bez záměrného zkreslování fakt, i když, samozřejmě, jejich politická hodnocení jsou podmíněna komunistickou ideologií těch, kdož je zpracovávali.

Jiného charakteru jsou trestní spisy se skupinou JUDr. Rejtar a spol., která stanula v únoru 1952 před Státním soudem v Brně. Ty jsou rovněž uloženy ve fondech *Moravského zemského archivu* a jsou dalším významným zdrojem informací o sledovaných událostech. Materiály v nich obsažené jsou zaměřeny na usvědčení obžalovaných a schází jim – jak bylo takzvané třídní justici padesátých let vlastní – objektivní pohled.

Vánoční přispěvek

Typickým znakem sociální politiky prosazované v Československu novým komunistickým režimem v prvních letech po roce 1948 byla snaha o rovnostářství v odměňování. Projevovала se jednak sblížením příjmů dělníků, inženýrskotechnických pracovníků a úředníků, jednak cílevědomým nedoceňováním kvalifikované práce uvnitř těchto kategorií.¹ Většina dělníků, bez ohledu na odbornost, byla zařazena do středních mzdových tříd, přičemž rozdíly mezi nimi byly tak malé, že u 45 % dělníků se měsíční mzda pohybovala v rozpětí 200 Kčs od průměru.²

Přestože se tento trend projevoval ve většině komunistických zemí střední a východní Evropy, v Československu dosáhl mzdový nivelizační proces nebyvalých rozměrů. K jeho plánovitému posilování docházelo zejména v letech 1951–1954.³ Vyrovnávání mezd napomáhalo zvyšování výkonových norem, k němuž v této době opakovaně docházelo, a také zavádění takzvaného mzdového stropu. Stále více převládala představa o sociálním charakteru mzdy, vyplácené bez ohledu na náročnost a společenský význam odváděné práce. Současně s tím bylo stále markantnější nedoceňování řídicí činnosti a podhodnocování dosaženého vzdělání.

Jakkoli všechna tato opatření v dlouhodobé perspektivě československé hospodářství poškozovala, jejich okamžité politické důsledky byly pro komunistický systém příznivé. Sociální a mzdová nivelizace ve prospěch dělníků na úkor inteligence a středních technických kádrů působila jako účinný stabilizační prvek režimu. Značná část dělníků navíc spatřovala právě ve vyrovnávání mezd důležitý znak socialismu.⁴ Až do roku 1951 totiž životní úroveň většiny obyvatel rostla, teprve poté začala stagnovat a u některých skupin dokonce klesat.⁵

V závěru roku 1951 sáhla vláda Československé republiky k opatřením, která sice byla nesena v duchu dosavadní mzdové politiky, současně se však nepříznivě dotkla statisíců pracujících: na své 165. schůzi, konané dne 20. listopadu 1951, rozhodla na návrh

1 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha, Svoboda 1974, s. 431.

2 KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizi komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 10.

3 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské dějiny...* Viz pozn. 1. Srov. *Dvacet let rozvoje Československé socialistické republiky*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1965, s. 180; *Hospodářský a společenský vývoj Československa: Vybrané statě a statistické přehledy*. Praha, Státní statistický úřad-SEVT 1968, s. 15.

4 KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti...*, s. 11. Viz pozn. 2.

5 *Tamtéž*.

předsedy vlády Antonína Zápotockého, který zastával i funkci předsedy státní mzdové komise, o reorganizaci vyplácení takzvaného vánočního příspěvku.

Vánoční příspěvek byl jako mimořádné doplnění pravidelné měsíční mzdy poskytován všem zaměstnancům i v předchozích letech a jeho výše závisela na věku pracovníka. Vzhledem k termínu výplaty těsně před vánočními svátky se těšil obecné oblibě. Nyní se však vláda rozhodla přikročit k diferenciaci v jeho poskytování. Dospěla k závěru, že vánoční příspěvek má povahu výlučně sociální a že tudíž na něj nemají nárok všichni. Určila, že v roce 1951 bude vyplácen jen těm zaměstnancům a učňům, jejichž průměrná mzda nebo plat za dobu od 1. června do 30. listopadu nepřesáhly po odečtení odměny za práci přesčas částku 3 500 Kčs měsíčně.

Výše příspěvku se měnit neměla: stejně jako v předchozích letech měli zaměstnanci, kteří dosáhli 20 let, obdržet 1 200 Kčs, zaměstnanci ve věku od 18 do 20 let měli obdržet 900 Kčs, zaměstnanci ve věku od 16 do 18 let 450 Kčs a u zaměstnanců mladších 16 let měl činit 300 Kčs. Mimo to měli zaměstnanci, kteří pobírali příspěvky na děti, dostat na každé z nich příspěvek 150 Kčs, a to i ti, jejichž hrubá průměrná mzda nebo plat v období od 1. června do 30. listopadu 1951 sice přesáhly stanovených 3 500 Kčs, avšak nepřekročily 5 000 Kčs. Usnesení vlády dále specifikovalo podmínky, za nichž měl být vánoční příspěvek vyplácen také sirotkům, důchodcům, válečným poškozcům atd.⁶

Denní tisk v této souvislosti konstatoval, že „vláda správně vychází z toho, že příspěvek má charakter výlučně sociální, odporuje zásadě odměňování podle množství, jakosti a důležitosti vykonané práce, a proto jej dostanou pouze ti, kdož mají menší mzdy, aby si mohli před vánočními svátky více koupit“.⁷ Opatření tedy nejvíce postihovalo kvalifikované dělníky a ve svých důsledcích se obracelo proti těm, kdož se snažili zvyšovat svůj příjem zvyšováním pracovního výkonu. Vláda tak řešila několik problémů: omezení výplaty vánočního příspěvku jen na některé skupiny zaměstnanců jednak znamenalo pro státní pokladnu nemalou úsporu, jednak vedlo ke snížení koupěschopnosti obyvatel jako celku. Také to mělo svůj význam, neboť vláda se v této době potýkala se stále zřejmějším nedostatkem zboží na pultech obchodů.

Nové vládní opatření z 20. listopadu 1951 vyvolalo mezi pracujícími nespokojenost, mnohde přerůstající v pobouření a otevřeně vyslovované protesty. Nejvýraznější podobu dostaly tyto nálady v Brně a některých dalších městech bývalého brněnského kraje, kde přerostly ve stávky, protivládní demonstrace a spontánní kritiku komunistického režimu. Orgány státní moci a především Komunistickou stranu Československa tak bouřlivá reakce zaskočila a zastihla nepřipraveny. Protestní akce byly o to závažnější, že šlo vlastně o jeden z prvních projevů nespokojenosti se sociální politikou nového režimu, kterou dávali najevo především dělníci, o nichž režim předpokládal, že budou naopak jeho oporou.

6 Úřední zpráva o 165. schůzi vlády, konané dne 20. listopadu 1951. In: *Úřední list republiky Československé*, roč. 2, č. 273 (23.11.1951), s. 2765; srv. Zpráva ze schůze vlády. In: *Rovnost*, (21.11.1951), s. 1.

7 K usnesení vlády o sociálních příplatcích k vánocům, In: *Rovnost*, (22.11.1951), s. 2.

21. listopad 1951

Informaci o připravované reorganizaci vyplácení vánočních příspěvků se nepodařilo utajit a už od počátku listopadu 1951, ještě před jejím vyhlášením, se šířily neoficiální zprávy o tom, že vláda má v úmyslu vánoční příspěvek dokonce zcela zrušit.⁸ Dne 21. listopadu 1951, po zveřejnění vládního usnesení v denním tisku a v ranním vysílání Československého rozhlasu, propukla nespokojenost naplno. K nejprudším projevům nesouhlasu došlo v brněnské Zbrojovce, přejmenované po únoru 1948 na Závod Jana Švermy.

Hned ráno, ještě před sedmou hodinou, dělníci z provozu montáže traktorů dávali po přečtení novin a po vyslechnutí rozhlasových zpráv svoji nespokojenost najevo tak razantním způsobem, že si vynutili, aby mezi ně přišel předseda závodní organizace KSČ Martinek⁹, předseda závodní rady ROH Debef, předseda obvodního výboru KSČ Jurečka a někteří další funkcionáři. Zaměstnanci se funkcionářů pobouřeně dotazovali na důvody vlády k přijetí usnesení, jež poškozuje většinu z nich. Předseda závodní rady nedokázal uspokojivě reagovat a nepodařilo se mu rozčilené dělníky přesvědčit o správnosti přijatého opatření.¹⁰ Argumenty přítomných funkcionářů, že „toto opatření učinila vláda, vláda dělnická, a že je nutno se za ně jako za správné postavit“,¹¹ nikoho neuspokojily, stejně jako závěr, že otázka bude projednána na závodní radě.¹² Diskuse začínala být bouřlivá a – jak uvádějí zprávy zasílané bezprostředně poté velitelství Lidových milicí – dělníci nepřipouštěli politické činitele ke slovu a uráželi je.¹³ Křičeli na ně: „My chceme vánoční!“, „Co dělaly odbory, co strana? Stojíte všichni za h...!“ „Vy nejste žádní naši zástupci, hanba vám!“ atd. Každý pokus zklidnit situaci skončil křikem přítomných dělníků.¹⁴ Ti na výzvy k zachování klidu nereagovali a nezahájili ani práci. Naopak rozesílali své zástupce do jiných provozů a vyzývali jejich zaměstnance k demonstraci proti zrušení vánočního příplatku.

Když neúspěšní funkcionáři, jimž se nepodařilo dělníky přimět k poslušnosti, z dílny odcházeli, přidalo se k nim celé osazenstvo a zůstalo stát na dvoře závodu před správním budovou. K dělníkům z montáže motorů se vzápětí připojili i zástupci lakovny a provozů nazvaných mírová výroba a speciální výroba. Zpočátku se zde shromáždilo asi 70 lidí. Svoji nespokojenost však dávali hlasitě najevo, provolávali různá hesla¹⁵ a vzbudili tak pozornost i ostatních zaměstnanců. Ti se k nim postupně přidávali a během krátké doby se na nádvoří továrny shromáždilo asi 2500–3000 lidí.¹⁶

8 *Moravský zemský archiv v Brně*, fond G 560 – Krajský výbor KSČ Brno (dále jen *MZAB – G 560*), i. č. 91 – Zprávy z demonstrací na protest proti zrušení vánočního příspěvku. Zpráva o zákroku Lidových milicí (dále jen *LM*) 1951, fasc. Celkové zhodnocení a zprávy zasílané aparátu ÚV KSČ.

9 Křestní jména některých účastníků brněnských demonstrací se nepodařilo zjistit, zejména tehdy, jednalo-li se o nižší funkcionáře či o dělníky.

10 *MZAB – G 560*, i. č. 91 – Zprávy z demonstrací na protest proti zrušení vánočního příspěvku. Zpráva o zákroku *LM* 1951. Viz pozn. 8.

11 *Tamtéž*, nepodepsaný materiál s názvem Události dne 21. a 22.11.1951, který byl adresován Okresnímu velitelství Lidových milicí Brno-východ, dat. 27.11.1951.

12 *Tamtéž*, Zpráva o zákroku *LM* 1951. Viz pozn. 8.

13 *Tamtéž*, nepodepsaný materiál s názvem Události dne 21. a 22.11.1951. Viz pozn. 11.

14 *Tamtéž*.

15 Např. „My chceme vánoční!“, „Žádáme svolání celozávodní schůze!“, „Soudruha Zápotockého do závodu!“, atd.

16 *MZAB – G 560*, i. č. 91 – materiál nazvaný Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků – zpráva,

Vedení podniku si uvědomilo závažnost situace a snažilo se na ni přiměřeně reagovat: závodní jednotka Lidových milicí byla uvedena do stavu pohotovosti druhého stupně, závodní bezpečnost u bran továrny byla posílena, do podniku byli přivoláni funkcionáři krajského výboru KSČ, krajské odborové rady a představitelé krajského výboru odborového sdružení KOVO. Urychleně se dostavil i předseda krajského výboru KSČ Josef Juran, který spolu s ostatními funkcionáři k zaměstnancům promluvil z balkonu správní budovy a snažil se je přimět ke klidu a k zahájení práce. To se mu však nepodařilo a byl – stejně jako ředitel podniku, předseda závodní rady ROH a další činitelé, kteří ke shromáždění hovořili před ním – vypískán. Naopak, dělníci vzali útokem dveře správní budovy a pronikli do ní. Násilím se pak dostali na balkon, kde se zmocnili mikrofonu a rozhlasového zařízení a okamžitě je použili. Dělníci Tomola a Tutschová pronesli k zaměstnancům řeč, kterou odeslané hlášení charakterizovalo jako projev, jímž „provokovali osazenstvo k další nekázní a vyzývali je, aby se rozhodně stavěli za své požadavky“.¹⁷ Události odehrávající se na nádvoří přenášel závodní rozhlas do všech provozů podniku.

V důsledku toho byla – až na výjimky¹⁸ – zastavena práce v celé továrně. Zástupcům dělnictva se podařilo vynutit si na vedení podniku příslib, že povede ve věci vánočního příplatku jednání s vládou a že nejpozději do čtvrtka 22. listopadu 1951 podá zaměstnancům zprávu o jeho výsledcích.¹⁹ To však zaměstnance Zbrojovky nedokázalo uklidnit. Nezapůsobila ani výzva adresovaná komunistům, aby se od protestu distancovali a vrátili se na svá pracoviště. Naopak, až na několik jednotlivců pokračovali řadoví členové KSČ aktivně v demonstraci. Shromáždění začalo skandovat heslo „Jdeme do ulic!“ a kolem desáté hodiny dopolední se mu podařilo vyvrátit bránu závodu a skutečně vyjít do ulic. Demonstranti se zmocnili čtyř nákladních automobilů, které obsadili mladí zaměstnanci Zbrojovky, a společně s asi čtyřmi stovkami pěších dělníků postupovali tehdejší Gottwaldovou ulicí (dnes Cejl) k centru Brna.

Pochodující průvod provolával hesla požadující vyplacení vánočního příspěvku a vyzýval k účasti na demonstraci i lidi přihlížející v ulicích. Kromě toho se účastníkům průvodu podařilo vniknout do textilních továren na Gottwaldově třídě, konkrétně do národních podniků Mosilana a Modeta, a přimět i jejich zaměstnance k zastavení práce a k účasti na demonstrativním pochodu městem. Navíc ti zaměstnanci Zbrojovky, kteří zůstali ve svém závodě, telefonovali do ostatních brněnských továren a vyzývali je k solidární stávce a k protestům proti zrušení vánočního příspěvku.

Jejich snaha se většinou setkala s úspěchem, protože pobouření dělníků nad vládním usnesením bylo obecné.²⁰ Neklid panoval v národním podniku MEZ Židenice²¹, v Gottwaldových závodech v Brně-Králově Poli²², v Závodech Antonína Zápotockého v Brně-Lišní²³, v národním podniku Vlnap, v Cihelnách Gustava Klimenta v Brně-Bohunicích,

dat. 21.11.1951.

17 *Tamtéž*, nepodepsaný materiál nazvaný Události dne 21. a 22.11.1951. Viz pozn. 11.

18 Podle citovaného materiálu se k demonstraci nepřipojili zaměstnanci nářadlovny a speciální výroby, kteří pokračovali v práci.

19 *MZAB* – G 560, Zpráva o zákroku LM 1951. Viz pozn. 8.

20 *Tamtéž*.

21 *Tamtéž*, Stručné zhodnocení demonstrace v n. p. MEZ-Židenice ze dne 21. a 22.11.1951.

22 *Tamtéž*, Zpráva velitelství LM z posledních událostí na závodě GZ-Královo Pole, dat. 27.11.1951.

23 *Tamtéž*, Hlášení velitele Závodu Antonína Zápotockého v Lišni k průběhu událostí ve dnech 21.11.1951

v závodech Škoda Brno na Dornychu, v TOS Slatina a dalších. Ve všech těchto závodech byla práce zastavena zčásti nebo úplně a v provozech a na nádvořích se diskutovalo, dělníci mnohde velmi bouřlivě požadovali placení vánočního příspěvku. V některých případech opustili továrny a přidali se k demonstrantům v ulicích.

Druhý zástup asi osmi set dělníků, který vyrazil ze Zbrojovky, směřoval na Olomouckou ulici k První brněnské strojírně Klementa Gottwalda. Zde však demonstranti neuspěli. Mezi zaměstnanci První brněnské strojírny panoval sice také neklid, ale k jeho radikálnímu vyjádření nedošlo. Vedení podniku totiž nechalo celou továrnu obsadit ozbrojenými příslušníky Lidových milicí a všechny pokusy o jakoukoli formu protestu včas potlačilo. Když kolem jedenácté hodiny dopolední dorazili dělníci ze Zbrojovky k bráně závodu, nesetkali se zde s příznivou odezvou. Situace se nezměnila ani po vyvrácení brány, která byla z bezpečnostních důvodů dokonce omotána silným řetězem, a po proniknutí demonstrantů na tovární dvůr. Tam je zadržela jednotka Lidových milicí a nakonec je přinutila opustit závod. K demonstrujícím se přidalo jen asi padesát zaměstnanců podniku. Za hlasitého pokřiku, že pracovníci První brněnské strojírny zradili proletářskou solidaritu, pak táhli dělníci ze Zbrojovky Olomouckou a Křenovou ulicí k Hlavnímu nádraží a odtud do centra, kde se připojili k ostatním nespokojencům.

Jádro protestů se v poledních hodinách přesunulo do středu Brna, kam směřovala většina demonstrantů. Pochodovali Gottwaldovou třídou a Koblížnou ulicí na náměstí Svobody, kde se zastavili. Přidávali se k nim náhodní chodci, ale také pracovníci úřadů a zaměstnanci obchodů a provozoven různých služeb. Shromáždilo se zde osm až deset tisíc lidí, kteří údajně provolávali protistátní hesla.²⁴

Pokusy politických funkcionářů přimět shromáždění k rozchodu, případně změnit jeho stanoviska, se neseťkaly s úspěchem. K demonstrantům znovu promluvil předseda krajského výboru KSČ Josef Juran, členové předsednictva krajského výboru KSČ Emanuel Barša a František Hromek, náměstek předsedy Ústředního národního výboru v Brně Kachlík a další. Protože pouliční rozhlas v té době nefungoval, použili rozhlas nad vchodem do kina Úderka na náměstí Svobody. Veřejnost však jejich vystoupení přijímala nepřátelsky. „Shodte ho!“, volali demonstranti na funkcionáře při jejich projevu. Zprávy o demonstracích uvádějí, že přítomní na jednotlivé řečníky volali: „Kolik ty máš, že k nám mluvíš?“, „To je dělník, když je na KNV?“²⁵ Demonstranti rovněž napadali a fyzicky inzultovali komunistické agitátory, kteří je vyzývali k rozchodu.²⁶

Souběžně s tím se konalo protestní shromáždění na nádvoří Nové radnice, v níž sídlil Ústřední národní výbor města Brna. Asi 800 lidí, převážně zaměstnanců národního podniku Škoda Brno, zde požadovalo, aby národní výbor vyzval vládu k vyplacení vánočního příspěvku.²⁷ K demonstrantům na tomto místě promluvil předseda národního výboru Vladimír Matula a jeho náměstek Bohumil Ubr. Zatímco funkcionáři vystupující na náměstí Svobody hodnotili dělnické demonstrace jako akci zosnovanou reakčními

a 22.11.1951.

24 Shromáždění prý volalo „Chceme válku!“, „Pryč s vládou Zápotockého!“ atd.; srv. cit. fond, Zpráva o brněnských událostech. Viz pozn. 8.

25 *MZAB* – G 560, materiál nazvaný Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků. Viz pozn. 16.

26 *Tamtéž*.

27 *Tamtéž*, Zpráva o zákroku LM 1951. Viz pozn. 8.

nepřáteli lidovědemokratického Československa a rozhodně je odmítali, vystoupení obou funkcionářů Ústředního národního výboru města Brna byla nesena v jiném duchu.

Vladimír Matula i Bohumil Ubr se nestavěli vůči požadavkům dělníků zcela negativně. Připomínali posluchačům památku Josefa Hybeše, významného představitele brněnského dělnictva z doby Rakousko-Uherska a předválečného Československa, a opakovaně zdůrazňovali, že právě „nového Hybeše“ je československému dělnictvu v současné době nejvíce zapotřebí. Jejich vystoupení – ač tato myšlenka nebyla přímo vyslovena – vyznívala v tom smyslu, že právě oni by mohli tuto roli sehrát. Krajský výbor KSČ v Brně jejich projevy později hodnotil jednoznačně záporně jako populistické.²⁸

K demonstraci na náměstí Svobody se postupně připojovali i další lidé, kterým skončila pracovní doba, a shromáždění se rozešlo až večer mezi sedmáctou a osmáctou hodinou, i když menší hloučky diskutujících zde zůstaly až do nočních hodin, kdy proti nim zasáhly jednotky Lidových milicí.

Projevy nespokojenosti se však neomezovaly jen na střed města. Hlášení, která během dne docházela Krajskému výboru KSČ v Brně, hovoří o pokusech zastavovat městskou dopravu na obvodu města, konkrétně trolejbusy v brněnském předměstí Slatina, aby dělníci dojíždějící z venkova na noční směnu nemohli dorazit do svých podniků a ty pak nemohly tuto směnu zahájit. Po osmnácté hodině se dokonce několik set lidí podvkráte srotilo před budovou Státní bezpečnosti v Příční ulici, kde se dobývali do vstupních dveří, ale podařilo se jim vyrazit jen skleněnou výplň. V obou případech příslušníci Sboru národní bezpečnosti energicky zasáhli, demonstranty rozehnali a některé z nich zadrželi.²⁹

Přestože výbuch dělnické nespokojenosti a zejména jeho intenzita stranický i státní aparát zaskočily, přikročili jeho členové k organizování odvetných opatření velmi brzy. Příslušníci Lidových milicí obsadili v jednotlivých závodech nejdůležitější místa – budovy ředitelství, telefonní ústředny, závodní rozhlas atd. Současně dostali za úkol zajistit brány továren a nepustit nikoho dovnitř ani ven. V některých závodech, jako například ve Zbrojovce, nebyli milicionáři ozbrojeni, v jiných, třeba v Gottwaldových závodech v Králově Poli či v První brněnské strojírně, byli vyzbrojeni puškami a ostrými náboji.

Ve večerních hodinách vydalo krajské velitelství Lidových milicí rozkaz, aby jednotky vyšly i do ulic města. Těsně před devatenáctou hodinou byly do prostoru před brněnským Hlavním nádražím vyslány tři čety Lidových milicí (celkem 70 mužů) beze zbraně a bez rudých pásek. Jednotka – jak uvádí hlášení – „zasáhla tvrdě do shluku provokatérů... tak, že v 5 minutách byl celý prostor před Hlavním nádražím a Přerovským nádražím, jakož i v postranních ulicích vyčištěn“.³⁰ Poté milicionáři bez jakýchkoli srážek obsadili i náměstí Svobody a celý střed města.

Vzhledem k tomu, že večer probíhal na brněnském zimním stadiónu hokejový zápas, byla pohotovost z centra města odvelena do jeho blízkosti, aby tu zakročila proti případným nepokojům. Diváci se však rozešli klidně. Jednotky byly nejdříve staženy na

28 Je příznačné, že právě v této době shromažďovalo ministerstvo vnitra na pokyn Antonína Novotného např. proti Ubrovi materiály, které měly prokázat jeho kolaboraci v období okupace, a tak jej kompromitovat; srov. *Archiv Ministerstva vnitra ČR Praha*, sign. 310-104-6, s. 90–92.

29 *MZAB* – G 560, materiál nazvaný Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků. Viz pozn. 16.

30 *Taméž*, Hlášení o průběhu akcí jednotek LM Brno-západ v době od 21. do 26. 11. 1951, podepsané Rudolfem Hloučkem, dat. 27. 11. 1951.

stanoviště okresního velitelství Lidových milicí a po půlnoci rozděleny do jednotlivých závodů. Současně okresní výbory KSČ zorganizovaly v ulicích hlídkování takzvaných stranických dvojic, aby zamezily případnému rozšiřování letáků, psaní hesel atd. Hlídky se však s podobnou činností nesetkaly.³¹

Na dvacátou hodinu svolal krajský výbor KSČ na jednotlivých okresních výborech KSČ v městě Brně shromáždění funkcionářů. Podle dochovaných hlášení byly tyto schůze velmi početně navštíveny a proběhly v bojovné náladě a v odhodlání energicky vystoupit proti „reakci“, jak byli demonstrující dělníci označováni. Téměř všechny také vyjádřily podporu vládnímu usnesení o vánočních příspěvcích, pouze na schůzi Okresního výboru KSČ Brno V se objevily názory, že vláda mohla pro reformu vánočního příspěvku zvolit vyšší mzdový základ.

Funkcionáři KSČ pokládali za prvořadý úkol uklidnění situace na závodech a obnovení práce ve druhé směně. Proto se ještě v noci rozešli do všech podniků a svolali v nich takzvané aktivity dělníků, které – jak uvádí zpráva zasláná z Brna sekretariátu Ústředního výboru KSČ – „probíhaly ve znamení bojovnosti a především silné aktivizace komunistů“.³² Na nich funkcionáři obhajovali vládní nařízení. Demonstrace prezentovali jako politickou akci organizovanou zahraniční emigrací. Současně vystoupili s myšlenkou mimořádné pracovní směny v neděli 25. listopadu 1951.

Tato shromáždění neproběhla ve všech závodech klidně a bez problémů. Nejrušnější byla situace opět ve Zbrojovce, kde se v noci z 21. na 22. listopadu 1951 konala schůze zaměstnanců v závodní jídelně, na níž je oslovil předseda závodní rady. Nakonec se hlasovalo o tom, má-li se pracovat či nikoliv. Hlasování jednoznačně prokázalo živelnost demonstrací a jejich naprostou nepřipravenost a nekoordinovanost. Většina přítomných svůj názor nevyjádřila a jen asi patnáct z nich hlasovalo pro zahájení práce. Stejný počet dělníků však hlasoval proti.

Zpráva zasláná krajskému velitelství Lidových milicí uvádí, že na nerozhodnost většiny zaměstnanců reagovali někteří radikální nespokojenci výzvami k zastavení práce. Proti nim však vystoupil se zastrašovacím projevem předseda závodní rady a dosáhl toho, že se dělníci rozešli na svá pracoviště, kde v klidu zahájili noční směnu.³³

Obdobný, většinou však ještě klidnější průběh měly noční směny i v dalších brněnských podnicích: v Závoděch Antonína Zápotockého v Líšni zastavilo asi 200 zaměstnanců práci v době od 19,30 do 20,00 hodin, po diskusi s politickým tajemníkem závodu se však vrátili ke strojům, v textilní továrně Moravan probíhala práce nerušeně s výjimkou tkalcovny, kde se pracovalo pouze na 25 procent.³⁴

V nočních hodinách uspořádali funkcionáři krajského výboru KSČ ještě další poradu zástupců okresních výborů KSČ v Brně. Po delší diskusi se její účastníci dohodli, že se znovu sejdou v ranních hodinách 22. listopadu 1951. Do Brna měl totiž přijet v důsledku mimořádných událostí ministr těžkého průmyslu Gustav Kliment. Po šesté hodině ranní se tedy sešlo asi 85 předsedů základních organizací KSČ a zástupců okresních výborů KSČ v Brně. Zpráva o tomto setkání uvádí, že ministr Kliment, který zde měl hlavní projev,

31 *Tamtéž*, Zpráva o zákroku LM 1951. Viz pozn. 8.

32 *Tamtéž*, Zpráva z aktivít okresů.

33 *Tamtéž*, nepodepsaný materiál nazvaný Události dne 21. a 22. 11. 1951. Viz pozn. 11.

34 *Tamtéž*; srv. materiál nazvaný Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků. Viz pozn. 16.

přednesl celou řadu dalších argumentů, jimiž přesvědčil všechny přítomné o správnosti vládního usnesení.³⁵ V závěru schůze dostali předsedové za úkol okamžitě svolat výbory základních organizací KSČ v závodech a společně s ostatními funkcionáři působit na členy KSČ, aby se od spontánních projevů dělnické nespokojenosti distancovali.

22. listopad 1951

Tato strategie skutečně ovlivnila vývoj událostí v dopoledních hodinách ve čtvrtek 22. listopadu 1951. Velkého úspěchu dosáhli komunisté ve Zbrojovce, kde se jim podařilo situaci zcela uklidnit. Po schůzích svých organizací, na nichž se členové KSČ podrobili stranické disciplíně, proběhla shromáždění zaměstnanců jednotlivých dílen a provozů. Tam se podařilo izolovat nejradikálnější nespokojence; skutečnost, že na rozdíl od předchozího dne se již velká část dělníků – především komunistů – od jakýchkoliv forem protestu distancovala, působila na ostatní depresivně a většinu z nich zbavila odvahy v demonstracích pokračovat. V důsledku toho byla během dopoledne 22. listopadu 1951 obnovena ve Zbrojovce normální výroba a dokonce – podle hlášení odeslaného z tohoto závodu – na vzniklou situaci reagovali jak jednotlivci, tak i celé dílny vyhlášením závazků k narozeninám Klementa Gottwalda.³⁶

V ostatních brněnských závodech situace tak klidná nebyla. Paradoxně jejich postoje radikalizoval statečný příklad zaměstnanců Zbrojovky z předchozího dne. Jádrem neklidu se 22. listopadu 1951 přeneslo do podniku MEZ v Brně-Židenicích. Také zde svolali funkcionáři shromáždění zaměstnanců, jak bylo dohodnuto na ranní schůzi na krajském výboru KSČ. Předběhli je však dělníci ve slévárně, kteří vyhlásili, že nebudou pracovat do té doby, než se vyjasní okolnosti s vyplácením vánočního příspěvku. Navíc se po závodě začaly šířit nepodložené zprávy – že vláda v noci mimořádně zasedala, že pod vlivem včerejších brněnských demonstrací znovu jednala o proplácení příspěvku a že změnila svůj názor, dokonce že do Zbrojovky má přijet osobně Antonín Zápotocký atd. Ke slévárně se vzápětí přidali zaměstnanci nástrojárny, a společně pak zastavovali stroje v dalších provozech, takže během chvíle přestal pracovat celý závod. Urychleně se sem sice dostavila delegace funkcionářů krajského výboru KSČ v čele s Josefem Juranem, ale na dělníky se jí zapůsobit nepodařilo. Práci neobnovili, a naopak skupina několika set lidí se znovu vydala do brněnských ulic.³⁷

Zaměstnanci národního podniku MEZ však byli v brněnských ulicích osamoceni – ostatní závody jejich příkladu již nenásledovaly. V důsledku nejistoty, kterou to v řadách demonstrantů vyvolalo, se mezi nimi začaly šířit zprávy o tom, že dělníci jsou ve Zbrojovce drženi násilím a že je továrna obsazena ozbrojenou jednotkou Lidových milicí. Zástup čítající asi 100 až 200 osob se tedy vypravil nejkratší cestou rovnou k ní, aby se o situaci přesvědčil přímo na místě. Když se vedení Zbrojovky dozvědělo, že zástup dělníků z jiné továrny táhne k nim, nechalo obsadit bránu četou Lidových milicí, která demonstrantům znemožnila proniknout dovnitř.

35 *Tamtéž*, nepodepsaný materiál nazvaný Události dne 21. a 22.11.1951. Viz pozn. 11.

36 *Tamtéž*. Klement Gottwald se narodil 23.11.1896.

37 *Tamtéž*, Stručné zhodnocení demonstrace v n. p. MEZ-Židenice. Viz pozn. 21.

První střetnutí bylo podle svědectví neobyčejně bouřlivé. Demonstranti se chtěli na vlastní oči přesvědčit, zda zaměstnanci Zbrojovky skutečně pracují a zda nejsou v závodě drženi násilím. Po dohodě s vedením závodu nakonec směli vyslat tříčlennou delegaci, která prošla některé provozy a v rozhovorech se zaměstnanci zjistila, že v továrně je skutečně klid a že se v ní pracuje.³⁸ V důsledku toho se demonstranti sami rozešli, většina se jich vrátila zpět do práce a kolem jedenácté hodiny byla v podniku MEZ znovu obnovena výroba. Část z nich však vnikla do textilní továrny Mosilana v Brně-Zábrdovicích a vyzvala její osazenstvo ke stávce. Dosáhli toho, že v Mosilaně byla přerušena práce a svolána celozávodní schůze zaměstnanců. Vedení podniku se podařilo část dělníků uklidnit, takže se vrátili ke strojům, druhá skupina však vyvrátila vrata továrny, mezitím vedením podniku urychleně uzavřená, a vydala se do města.

Částečný neklid panoval 22. listopadu 1951 i v jiných brněnských podnicích. Například v Gottwaldových závodech v Brně-Králově Poli obsadila jednotka Lidových milicí okamžitě po zahájení pracovní směny bránu a znemožnila jakýkoli pohyb oběma směry, takže nikdo nemohl ze závodu odejít, a také přísun informací byl prakticky znemožněn. V sedm hodin ráno se konala schůze funkcionářů KSČ a členů Lidových milicí. Někteří přítomní na ní vystoupili s požadavkem celotovárního shromáždění zaměstnanců, ale předseda závodního výboru KSČ Topil, vědom si nebezpečí, jaké v sobě tento požadavek skrývá, jej kategoricky odmítl. Uložil naopak přítomným funkcionářům, aby se okamžitě odebrali do dílen a zahájili tam „agitační práci“. V továrně však přesto panoval neklid, mnozí nespokojení dělníci se shromažďovali na chodbě před šatnami, kde vedli bouřlivé diskuse. Jejich chování hodnotilo vedení podniku jako „výtržnosti“ a nasadilo proti nim jednotku Lidových milicí. Poté již byl v závodě klid a práce pokračovala nerušeně až do konce směny.

Navíc vyslalo velení Lidových milicí v Královopolské strojírně 5 milicionářů na pomoc do Zbrojovky a 15 milicionářů do Škodových závodů. Kromě toho odešla zesílená úderná četa o 60 mužích bez výzbroje do města, kde měla přispět k udržení pořádku; podle dispozic krajského velitelství Lidových milicí obsadila úsek od Kotlářské ulice po Stalinovy sady (dnes Koliště).³⁹

Ve Škodových závodech na Dornychu byla situace kritická od samého rána. Dělníci práci vůbec nezahájili, protože pokládali za svoji povinnost zúčastnit se demonstrace ve městě, jež podle pověstí kolujících v továrně měla začít v deset hodin. Okresní velitelství Lidových milicí Brno-západ, do jehož kompetence patřilo mimo jiné také zajišťování bezpečnosti Škodových závodů, vyhlásilo všeobecnou mobilizaci svých příslušníků. Část jich byla vyslána ke střežení Škodových závodů, část do středu města, kde hlídkovala v oblasti od starobrněnského pivovaru k Hlavnímu nádraží, třetí část ke Zbrojovce, kde měla zakročit proti demonstrujícím dělníkům z národního podniku MEZ-Židenice. K zásahu však nedošlo, protože dříve než jednotka dorazila na místo, dělníci se sami rozešli.⁴⁰

Obdobná situace byla i v Závodech Antonína Zápotockého v Brně-Lišni. Také zde některé provozy od rána stávkovaly, v jiných se práce rozbíhala jen váhavě. Projev, který o osmé hodině ranní v závodním rozhlasu pronesl předseda závodní rady a který měl

38 *Tamtéž*, nepodepsaný materiál nazvaný Události dne 21. a 22. 11. 1951. Viz pozn. 11.

39 *Tamtéž*, Zpráva velitelství LM z posledních událostí na závodě GZ-Královo Pole. Viz pozn. 22.

40 *Tamtéž*, Hlášení o průběhu akcí jednotek LM Brno-západ v době od 21. do 26. 11. 1951. Viz pozn. 30.

přispět ke zklidnění situace, se nesetkal s příznivým ohlasem, naopak nespokojenost dělníků ještě posílil. Výroba se zastavila takřka v celé továrně a ti, kdož chtěli v práci pokračovat, se stali terčem fyzických útoků. V závodě se šířila informace, že ostatní brněnští dělníci čekají na jejich vystoupení a že v Brně koluje heslo „čekáme na Líšeň“, což náladu ještě více radikalizovalo.

Proto byla v závodě vyhlášena mobilizace Lidových milicí, obsazeny brány, aby nikdo nemohl továrnu opustit, a komunističtí funkcionáři zahájili mezi stávkujícími dělníky agitaci. „Podařilo se nám část těch, kteří nás vytlačili z brány, roztrhnout na hloučky a rozvinout diskusi. Nakonec během půl hodiny po diskusi [se] stáhli zpět do provozu,“ uvedl ve svém hlášení velitel Lidových milicí.⁴¹

Vzhledem k závažnosti situace přijel do Líšně i ministr těžkého průmyslu Gustav Kliment, který se snažil dělníky přesvědčit o správnosti vládního rozhodnutí a přimět je k obnovení práce. Jeho řeč byla přijímána s pochybnostmi, v hlášení se dokonce hovoří o „provokatérských pokusech“ při jeho projevu, nicméně se dělníci postupně rozcházelí do provozů a odpolední směna již pracovala nerušeně. Část jednotky Lidových milicí však zůstala připravena v pohotovosti přímo v továrně, zatímco druhá část byla vyslána do města, kde obsadila ulici Křenovou od viaduktu u Hlavního nádraží až po ulici Olomouckou.⁴² Práci zastavili také dělníci v podniku Tesla Brno a v textilní továrně Vlněna s odvoláním na solidaritu s ostatními stávkujícími dělníky v Brně.

Při potlačování dělnických demonstrací se Lidové milice neomezovaly pouze na zvládnutí situace v továrnách, nýbrž souběžně obsadily prakticky celý střed Brna. Jednotky Lidových milicí v jednotlivých závodech dostaly přiděleny určité sektory města, v nichž měly zajistit pořádek a zabránit každému sročení obyvatel. Jejich zásahu však nebylo třeba, protože 22. listopadu 1951 se demonstrace ve městě již neopakovaly a v ulicích panoval klid.

Z hlášení jednotlivých okresních velitelství Lidových milicí je rovněž zřejmé, že ne vždy byly jejich jednotky k plnění tohoto úkolu připraveny; v některých případech si velitelé stěžovali na nedostatek střeliva, na nedostatečný přísun zpráv a informací, na nedostatek pevné obuvi, pláštěů do deště atd. Všechna hlášení naopak zdůrazňovala vysokou uvědomělost milicionářů, jejich odhodlání bojovat proti takzvané reakci a nadšení, s nímž se do akce zapojili. Volného času při střídání stráží prý milicionáři využívali k politickému proškolení a ke zpěvu revolučních písní. Hlášení Okresního velitelství Lidových milicí Brno-západ hovoří pouze o třech příslušnících, kteří rozkazu k mobilizaci neuposlechli. „Uvedení jsou zjištěni a neuposlechnutí rozkazu bude tvrdě potrestáno,“ uvádělo se zde zlověstně.

Zatímco ve středu 21. listopadu 1951 byly nepokoje hlášeny jen z města Brna, přinesl čtvrtek 22. listopadu projevy nespokojenosti i v některých dalších místech brněnského kraje. Nejradikálnější výraz dostaly v závodě TOS Kuřim. Pod dojmem zpráv o demonstracích v brněnských ulicích vystoupili i zde dělníci s požadavkem na změnu vládního usnesení o vánočním příspěvku. Zpočátku malé diskutující hloučky se postupně zvětšo-

41 *Tamtéž*, Hlášení velitele Závodu Antonína Zápotockého v Líšni. Viz pozn. 23.

42 *Tamtéž*.

valy ve větší shromáždění, a nakonec zastavil práci celý závod. Mezi stávkujícími byli i členové KSČ.

Ve zprávě zasláné předsedovi krajského výboru KSČ Juranovi se uvádí, že „všechny výzvy, aby funkcionáři KSČ šli na schůzi, neplatí, všechno stojí na místě, neposlouchají ani nejvyšší funkcionáři, žádají člena vlády“.⁴³ Na snahy těch nemnoha představitelů KSČ a Lidových milicí, kteří zachovali i nyní straně věrnost a chtěli ostatní opět přimět k zahájení práce, reagovali dělníci tím, že je zesměšňovali. Převážná část zaměstnanců se shromáždila v hlavní kantýně na improvizované schůzi. K dělníkům se pokusili promluvit i zástupci vedení podniku a závodní organizace KSČ, ale pobouření dělníci nenechali funkcionáře ani promluvit. Po celý den 22. listopadu 1951 se v závodě TOS Kuřim nepracovalo⁴⁴ a nic na tom nezměnila ani návštěva ministra Klimenta, který přijel v odpoledních hodinách do závodu a snažil se názor stávkujících dělníků ovlivnit.⁴⁵

Stávka vypukla rovněž v závodě Minerva v Boskovicích, kde dokonce asi 250 dělníků vyšlo manifestovat do ulic. Zde však na ně již čekali funkcionáři okresního výboru KSČ, kteří je po diskusi přiměli k návratu do závodu.⁴⁶ Několikahodinová protestní stávka proběhla i v závodě Uměleckého průmyslu v Újezdě u Sokolnic v okrese Slavkov⁴⁷ a v pletárně v Mikulově na Moravě⁴⁸. Neklid panoval i v textilní továrně Vitka v Brněnci v okrese Svitavy a v továrnách ve Velké Bíteši.⁴⁹

Mezníkem ve vývoji situace se stal projev Antonína Zápotockého, který vysílal rozhlas ve třináct hodin. Krajský výbor KSČ v Brně zařídil jeho hromadný poslech na pracovištích a také vysílání pouličním rozhlasem.

„Práci odměňujeme mzdou a mzdy se u nás v posledním roce znovu zvýšily. Vyplacením vánočního příspěvku se nám nikde produktivita práce nezvyšuje. Měl vždy jen charakter sociální podpory. Nesprávné a nesocialistické je dávat podporu každému, bez ohledu na jeho příjmy. Vánoční příspěvek u nás byl vybudován na nesprávných zásadách. Proto tyto nesprávnosti odbouráváme... Omezujeme výplatu jen na nejnižší kategorie zaměstnanců i důchodců a na děti,“ řekl předseda vlády mimo jiné. „I při tomto omezení bude náklad na výplatu vánočního příspěvku činit kolem 2 miliard 500 milionů korun. To je suma, která dělá starosti. Starost nekotví v tom, kde peníze opatřit. Starost kotví v tom, co za ně poskytnout,“ pokračoval Zápotocký.⁵⁰ V této části své řeči přiznal pravděpodobně nejzávažnější důvod, který vedl vládu k tomuto omezení: počátkem padesátých let trpěl československý vnitřní trh katastrofálním nedostatkem spotřebního zboží, před obchody rostly fronty a nespokojenost obyvatel se zvěšovala.⁵¹

43 *Tamtéž*, Situace v brněnském kraji dne 22. listopadu 1951.

44 *Tamtéž*, Hlášení o průběhu posledních událostí v TOS-Kuřim, dat. 26.11.1951.

45 *Tamtéž*, Situace v brněnském kraji dne 22. listopadu 1951.

46 *Tamtéž*, pokračování materiálu nazvaného Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků – zpráva. Viz pozn. 16.

47 *Tamtéž*, Pohotovost – hlášení o průběhu, podepsané okresním velitelem LM ve Slavkově u Brna Františkem Charvátém, dat. 27.11.1951.

48 *Tamtéž*, pokračování materiálu nazvaného Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků – zpráva. Viz pozn. 16.

49 *Tamtéž*.

50 Vánoční příspěvek zaměstnancům v roce 1951. In: *Úřední list republiky Československé*, (25.11.1951), s. 2775.

51 KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti...*, s. 14. Viz pozn. 2.

Přestože Zápotocký potvrdil platnost vládního usnesení o změnách ve vyplácení vánočního příspěvku, přispěl jeho projev k celkovému uklidnění situace. Zpráva o brněnských událostech předložená o tři dny později Antonínem Novotným politickému sekretariátu ÚV KSČ uvádí, že od čtrnácté hodiny 22. listopadu 1951 již panoval jak ve všech brněnských závodech, tak i v ulicích města klid a dělníci pracovali. Jedinou výjimkou byly Škodovy závody na Dornychu, kde i po Zápotockého projevu aktivně vystupovali někteří zaměstnanci s heslem „trvat na vyplácení vánočního příspěvku pro všechny“, ale – jak materiál uvádí – tato skupina nakonec odešla ze závodu.⁵²

Represivní opatření orgánů KSČ

V průběhu demonstrací bylo na Krajském velitelství Státní bezpečnosti v Brně vyslechnuto 87 osob, z nich 35 bylo počítáno k „dělnické mládeži“, 26 bylo studujících, 14 bylo označeno jako „starší dělníci“ a 12 ze zadržených byli úředníci, z nichž 4 byli úředníci přeřazení do výroby. Většina zadržených byla po výslechu propuštěna, na 20 z nich byla uvalena vazba. Zpráva dále uvádí, že to byli vesměs úředníci převedení z administrativy do výroby či úředníci z podniků a jen dva dělníci. Jednalo se prý o bývalé příslušníky Československé strany národně socialistické nebo Československé strany lidové, kteří se po únoru 1948 přihlásili do komunistické strany, z níž však byli později vyloučeni.⁵³

Situaci v Brně a projevy dělnické nespokojenosti se dne 22. listopadu 1951 zabývala schůze předsednictva Krajského výboru KSČ v Brně, jíž se jako zástupce ÚV KSČ zúčastnil Antonín Novotný. V diskusi, která se o právě skončených událostech rozproutila, vystupoval velmi aktivně. Na základě jeho návrhů přijala schůze následující závěry:

1. svolat krajský výbor KSČ, jeho jednání věnovat brněnským událostem a dospět k závěrům;
2. ihned po jednání KV KSČ svolat okresní výbory a na nich události projednat v duchu usnesení KV KSČ;
3. projednat usnesení KV KSČ na členských schůzích KSČ ve městě Brně a okolí;
4. vydat dopis KV KSČ členům strany a projednat jej na členských schůzích;
5. v souvislosti s brněnskými událostmi projednat situaci v Československém svazu mládeže krajským výborem počínaje a základními organizacemi konče;
6. projednat situaci v ROH;
7. v úzké spolupráci s orgány bezpečnosti se zaměřit na odhalení organizátorů demonstrací;
 - a) při trestání organizátorů přihlížet k jejich „třídnímu původu“ a minulosti;
 - b) uspořádat velký soudní proces v některém velkém brněnském závodě;
 - c) zjištěné organizátory z řad mládeže (materiál je označoval jako „pásky“) dát k dispozici armádě pro pracovní útvary;
 - d) propustit organizátory demonstrací ze zaměstnání a dát je k dispozici pracovnímu referátu;
 - e) „domluvit“ lidem na závodních schůzích;

52 MZAB – G 560, i. č. 91 – Zpráva o brněnských událostech. Viz pozn. 8.

53 *Tamtéž*, pokračování materiálu nazvaného Odezva vládního usnesení ke zrušení vánočních příplatků – zpráva. Viz pozn. 16.

8. odhalit „nepřátelské živly“ ve středních a vyšších funkcích ve státním aparátě a na hospodářském úseku;
9. „měšťákům“ a bývalým funkcionářům národně socialistické a lidové strany a také bývalým „pravicovým sociálním demokratům“, kterým se prokáže účast na demonstracích, zabavit byty a vystěhovat je, byty dát k dispozici dělníkům ze závodů;
10. na základě seznamů, které v průběhu stávek pořizovali funkcionáři KSČ a příslušníci Lidových milicí, vyloučit „nespolehlivé živly“ z KSČ, případně je jinak potrestat podle organizačního řádu. Zorganizovat sebekritická vystoupení vybraných jedinců na členských schůzích KSČ. Všechny osoby v seznamech prověřit „a společně s ministerstvy“ proti nim provést „zásahy“;
11. jména organizátorů zveřejnit v místním a závodním rozhlasu.⁵⁴

Takřka všechna přijatá usnesení byla také realizována. Pouze čtvrtý bod, který ukládal krajskému výboru KSČ vydat dopis členské základně, byl po dohodě s ústředním výborem stornován. Navíc proběhla v neděli 25. listopadu 1951 dopoledne takřka ve všech brněnských závodech mimořádná pracovní směna, označovaná jako „budovatelská směna míru“ či „Gottwaldova směna“. Byla organizována demonstrativně a měla vyznít jako „spontánní projev lásky a vděčnosti soudruhu Gottwaldovi“, jak uváděl denní tisk.⁵⁵ Jejimi iniciátory byly Rosicko-oslavanské uhelné doly, které při právě skončených nepokojích zůstaly zcela stranou, ale také některé závody, které v nich naopak sehrály mimořádnou úlohu. Orgány KSČ však výslovně rozhodly, že mezi organizátory směny se nemá objevit Zbrojovka, jejíž iniciativu pokládaly z politických důvodů za nevhodnou.

Krajský deník Komunistické strany Československa v Brně *Rovnost* přinášel podrobné zprávy, informující o mimořádné směně právě v těch závodech, jejichž osazenstvo se v demonstracích proti omezení vánočního příspěvku nejvíce angažovalo.⁵⁶ Vedle zaměstnanců továren se „směny míru“ zúčastnili i brněnští vysokoškoláci a příslušníci Sboru národní bezpečnosti. Akce byla výrazným způsobem propagačně využita; například příslušníci Sboru národní bezpečnosti šli s transparentem a hudbou pracovat jako „brigádníci“ do Gottwaldových závodů v Králově Poli.⁵⁷

Dělnickým nepokojům byla věnována i mimořádná plenární schůze Krajského výboru KSČ v Brně, která se konala 1. prosince 1951 za účasti zástupců ÚV KSČ Antonína Novotného a Bruno Köhlera. Analýzu situace a zjištění příčin demonstrací, po nichž funkcionáři KSČ volali, však její jednání nepřineslo a ani přinést nemohlo. Mnozí řečníci si sice položili otázku, jak je možné, že z celého Československa pouze závody v Brně a v několika dalších místech brněnského kraje reagovaly na vládní usnesení tak bouřlivým způsobem, ale odpověď ve skutečnosti znát nechtěli. Celé jednání totiž probíhalo pod dojmem nedávného zatčení vedoucího tajemníka Krajského výboru KSČ v Brně Oty Šlinga

54 *Tamtéž*, Zpráva o brněnských událostech, předložená Antonínem Novotným politickému sekretariátu ÚV KSČ.

55 Nedělní mírová směna – spontánní projev lásky a vděčnosti soudruhu Gottwaldovi. In: *Rovnost*, (27.11.1951), s. 1.

56 Např. Veliký dar závodu TOS Slatina. In: *Rovnost*, (22.11.1951), s. 1; srov. Celý provoz Zbrojovky zkrátí o měsíc třetí rok pětiletky. In: *Rovnost*, (23.11.1951), s. 3; srov. Nezlomná jednota pracujícího lidu. In: *Rovnost*, (27.11.1951), s. 1 aj.

57 *MZAB – G 560*, Zpráva o organizaci a průběhu mírové směny dne 25.11.1951 v brněnském kraji.

a zcela čerstvého zatčení generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského; brněnské nepokoje dodávaly na první pohled váhu obviněním, která proti nim byla vznesena. Zejména „arcilotra“ Šlinga – jak byl v mnoha referátech označován – činili zodpovědným za neuvědomělost brněnských pracujících. Některá diskusní vystoupení sice konstatovala, že „akce nesla určité znaky dřívějších našich dělnických bojů, spojení mezi závody, zapojování závodu od závodu, stanovení hesel jako ultimata, do té a té doby chceme odpověď, atd.“ ale jejich autoři se spokojili s konstatováním, že po „zkvalitnění“ a „zofenzivnění“ ideologické práce v závodech se situace jistě zlepšila.⁵⁸

Ve druhé polovině ledna 1952 proběhly v brněnských závodech, které se zúčastnily demonstrací proti omezení vánočního příspěvku, pohovory s jejich účastníky. K dispozici jsou sice pouze protokoly ze závodů národního podniku Mosilana v Brně – závodu 101 Na špitálce 12 a pobočných závodů 01, 03 a 04, ale i ty nám poskytují dostatečný obraz.

V závodě 101 provádělo šetření demonstrantů deset členů závodního výboru KSČ, sedm členů ROH, tři členové závodního výboru Československého svazu mládeže, zástupce obvodního výboru KSČ a tři zástupci vedení podniku. Předvoláno bylo dvacet zaměstnanců, z toho devatenáct žen, všichni dělníci. Jejich průměrný věk činil necelých 34 let, nejstarší z předvolaných bylo 51 roků, dvě nejmladší byly 17leté, sedm z nich bylo členkami KSČ, dvě byly v Československém svazu mládeže, z toho jedna měla funkci ve výboru, takřka všichni byli členy ROH. Komise sice předvolaným zdůrazňovala, že „komunistická strana nemá v úmyslu někoho trestat, nýbrž jen převychovávat a přesvědčovat o správnosti dnešního zřízení,“ nicméně závěry, k nimž dospěla, byly přísné: jedna pracovnice „byla předána k řešení SNB“, jak materiály eufemisticky označovaly její trestní stíhání, pět bylo s okamžitou platností propuštěno ze závodu, jedna byla propuštěna ze závodu a vyloučena z KSČ, jedna byla vyloučena a jedna vyškrtuta z KSČ a jedenácti byla udělena důtka před výborem a členskou schůzí KSČ.⁵⁹

V pobočném závodě Mosilana 01 na Gottwaldově třídě 62 se věcí zabývala komise, v níž zasedalo jedenáct členů závodního výboru KSČ, předseda celozávodního výboru KSČ, zástupce obvodního výboru KSČ, zástupce krajského výboru KSČ a politický tajemník závodu. Předvoláno bylo jedenáct zaměstnankyň, všechny dělnice, z nich deset bylo členkami KSČ, jedna dokonce členkou celozávodního výboru. Tři z nich byly za trest vyloučeny z KSČ, jedna měla být navíc předána pracovnímu úřadu, sedm dostalo stranickou důtku „s pracovním závazkem“ a jedné bylo doporučeno „přeložení na špatnou práci“, jak zapisovatel do protokolu o pohovorech výslovně uvedl.⁶⁰

V závodě Mosilana 03, počátkem roku 1952 včleněného do závodu 01, bylo prověřováno třináct zaměstnanců, z toho dvanáct žen, všichni dělníci, členové ROH, většinou také členové Československého svazu mládeže. Ve všech případech komise rozhodla, že mají svou účast na demonstraci odpracovat, v jednom případě byl podán návrh na přefazení do těžkého průmyslu.⁶¹

58 *Tamtéž*, Zápis ze zasedání KV KSČ 1.12.1951.

59 *Tamtéž*, Hodnocení akce z 21. listopadu m. r. v národním podniku Mosilana.

60 *Tamtéž*, Zápis ze schůze výboru KSČ, Mosilana závod 01, pobočný závod Brno, Gottwaldova 62.

61 *Tamtéž*, Prověрка a hodnocení zaměstnanců, kteří se zúčastnili demonstrace spojené s vyhlášením úpravy vánočního příspěvku v závodě 03, nyní závod 01, Brno, Gottwaldova 62.

V závodě Mosilana 04 komise vyšetřovala patnáct pracovníků, z tohoto počtu bylo čtrnáct žen, všechny členky KSČ, všem byla uložena stranická důtka s výstrahou.⁶² O pohovorech v ostatních brněnských závodech nejsou doklady k dispozici, nicméně lze předpokládat, že obdobně jako v Mosilaně se demonstrací zúčastnili jak dělníci bezpartijní, tak i členové KSČ, a že proti nim bylo postupováno stejně přísně a nesmlouvavě.

Soudní proces s údajnými organizátory demonstrací

Vyvrcholením zastrašovací kampaně se měl stát soudní proces s osmi osobami, které byly označeny za iniciátory a organizátory demonstrací. Původní usnesení Krajského výboru KSČ v Brně uspořádat velký soudní proces v některém brněnském závodě nebyl akceptován; v jednom z pozdějších materiálů krajského výboru KSČ se konstatovalo, že „po projednání s prokurátorem nebylo by podle jeho doporučení únosné provést s těmito osobami veřejné přelíčení vzhledem k delšímu časovému odstupu a poněvadž... se jedná o osoby ze středních a dělnických vrstev, což by nemělo předpokládaný účinek“.⁶³

Soudní proces se konal ve dnech 7. a 8. března 1952 před Státním soudem. V zasedací síni Krajského národního výboru v Brně bylo souzeno osm příslušníků údajné skupiny „JUDr. Rejtar a spol.“ Státní prokurátor ve svém přípisu z 23. února 1952 Státnímu soudu v Brně sdělil, že na procesu mají zájem političtí činitelé, a uložil mu, aby procesu byla přítomna „organizovaná veřejnost“, čímž mínil – jak vzápětí upřesnil – dělnictvo hlavních průmyslových brněnských závodů.⁶⁴

Hlavním obžalovaným v procesu byl JUDr. Jaroslav Rejtar, narozený 22. dubna 1922 ve Studenci, okres Třebíč, trvalým bydlištěm v Brně, zaměstnanec Československých stavebních závodů v Kuřimi. Rejtar pocházel z rolnické rodiny, jeho otec byl majitelem 19 hektarů zemědělské půdy, a proto byl soudem označen za syna kulaka. Vystudoval gymnázium a právnickou fakultu, byl zaměstnán jako úředník u Zemského národního výboru v Brně, po zrušení zemského zřízení v roce 1949 se stal dělníkem v národním podniku Fruta v Brně-Modřicích. Podařilo se mu však opět získat úřednické zaměstnání na Okresním národním výboru ve Slavkově u Brna, odkud musel v září 1951 znovu odejít do výroby, tentokrát jako dělník do Československých stavebních závodů v Kuřimi, kam dojížděl každý den z Brna. V roce 1945 vstoupil do KSČ, v roce 1946 však z ní vystoupil a stal se členem Československé strany lidové, po únoru 1948 se stal znovu členem KSČ. Při jedné z takzvaných stranických prověrek byl z KSČ vyškrtnut. Demonstrace jej zastihly při náhodném pobytu v Brně a on se k nim spontánně přidal. Zatčen byl hned 21. listopadu 1951 v 17.00 hodin a při výslechu se netajil svým odmítavým vztahem ke komunistickému režimu. Z tohoto důvodu byl určen za hlavu skupiny.⁶⁵

Dalším obžalovaným byl Josef Zelenka, narozený 21. listopadu 1897 v Krašlovicích v okrese Písek, trvalým bydlištěm v Brně. Zelenka, nejstarší z celé skupiny, byl do února 1948 ředitelem pobočky firmy Melantrich v Brně, pak pracoval jako frézař v Závodech

62 *Tamtéž*, Zápis ze schůze výboru KSČ závodu 03 a 04 konané dne 28.1.1952.

63 *Tamtéž*, Zpráva o průběhu demonstrací za vyplacení vánočního příplatku v Brně ve dnech 21. a 22. listopadu 1951.

64 *MZAB*, Státní soud oddělení Brno, trestní spis se skupinou JUDr. Rejtar a spol.

65 *Tamtéž*.

Julia Fučíka v Brně, později se zde stal skupinovým plánovačem. Do vazby byl vzat 26. listopadu 1951.⁶⁶

Bohuslav Šmerda byl stejně jako Zelenka zaměstnán v Závodech Julia Fučíka v Brně. Narodil se 17. ledna 1923 v Brně, kde měl také trvalé bydliště. Byl vyučeným elektromontérem a v době zatčení pracoval jako dílenský plánovač. Od roku 1945 do února 1948 byl členem národně socialistické strany, pak se stal členem KSČ, z níž v roce 1951 vystoupil. Zatčen byl 27. listopadu 1951.⁶⁷

Dělníkem byl rovněž Miroslav Kolek, narozený 14. prosince 1925 ve Zbýšově, okres Brno-venkov, trvalým bydlištěm v Němčanech, okres Slavkov. Zaměstnán byl jako elektronavječ v továrně MEZ Brno-Židenice, která se nejvíce zasloužila o pokračování demonstrací 22. listopadu 1951. Kolek byl v letech 1947–1948 členem KSČ, pak byl vyloučen. V roce 1947 byl členem místního národního výboru v místě svého bydliště; v minulosti byl trestán podmíněným odnětím svobody za lehké ublížení na těle. Bezpečnost jej zatkla 26. listopadu 1951.⁶⁸

Pátým souzeným byl Zdeněk Kráčmar, rovněž dělník v MEZ Brno-Židenice. Narodil se 17. prosince 1922 v Brně, trvalé bydliště měl v Ostopovicích, okres Brno-venkov. Také on byl od roku 1945 členem KSČ, ale v roce 1947 byl ze strany vyloučen. Do vazby byl vzat až týden po skončení nepokojů, 29. listopadu 1951.⁶⁹

Bohumil Strnka, další z obžalovaných, byl od roku 1945 do roku 1949 tajemníkem národněsocialistické mládeže v Brně. Narodil se 10. dubna 1920 ve Staré Bystřici, okres Teplice-Šanov, trvalé bydliště měl v Brně. V době zatčení byl zaměstnán jako soustružník v závodu MEZ Brno-Židenice.⁷⁰ Do vazby byl vzat 27. listopadu 1951, třebaže byl již od července 1948 uváděn v interních hlášeních orgánů ministerstva vnitra jako spolupracovník československé bezpečnostní služby.⁷¹

Pomocný dělník ze Zbrojovky Stanislav Svoboda byl původně úředníkem, kterého v srpnu 1951 přeřadili do výroby. Pocházel ze živnostnické rodiny, narodil se 19. února 1921 v Líšni, trvalé bydliště měl v Brně. Od roku 1945 byl členem KSČ, v roce 1947 byl však vyloučen. Zatčen byl hned 21. listopadu 1951, v první den nepokojů.⁷²

Posledním obžalovaným byl Rupert Čermák, narozený 27. dubna 1916 v Malešovicích, okres Židlochovice, trvalým bydlištěm v Brně. Zaměstnán byl jako pomocná kancelářská síla v národním podniku Sklo a porcelán. V minulosti byl několikrát trestán za krádeže a podvody, v roce 1948 byl amnestován. Do vazby byl vzat 24. listopadu 1951.⁷³

Vyšetřovatelé skupinu vytvořili přesně v duchu usnesení Krajského výboru KSČ v Brně ze dne 22. listopadu 1951. Při výběru obžalovaných se skutečně – jak je zřejmé z jejich životopisných údajů – „přihlíželo k jejich třídnímu původu a minulosti“. I když se někteří

66 *Tamtéž.*

67 *Tamtéž.*

68 *Tamtéž.*

69 *Tamtéž.* V době německé okupace byl Kráčmar trestán vězením za „přechováváčství“, srov. *Archiv Ministerstva vnitra ČR Praha*, sign. 134-11-10.

70 *Tamtéž.*

71 *Archiv Ministerstva vnitra ČR Praha*, sign. 35-5-41, materiál Kraje československé strany socialistické, dat. 22. VII. 1948, zpracovaný OStB Brno – ref. „Z“, s. 4.

72 *MZAB*, Státní soud oddělení Brno. Viz pozn. 64.

73 *Tamtéž.*

z nich znali z podniku, v němž společně pracovali, všichni společně se neznali a mnozí se viděli poprvé až u přelíčení. Přestože všichni přiznávali svoji účast na demonstracích, všichni – až na dr. Rejtara – rozhodně popírali svoji organizátorskou roli. Soud je vzdor tomu shledal vinnými: JUDr. Rejtara z trestného činu velezrady, Josefa Zelenku a Bohuslava Šmerdu z trestného činu sdružování proti republice, Miroslava Kolka, Zdeňka Kráčmara, Bohumila Strnku, Stanislava Svobodu a Ruperta Čermáka z trestného činu pobuřování proti republice, Bohumila Strnku navíc ještě z trestných činů hanobení spojeneckého státu a šíření poplašné zprávy. Za to je všechny odsoudil, některé z nich k velmi tvrdým trestům: JUDr. Jaroslava Rejtara na 12 roků, Josefa Zelenku na 4 roky, Bohuslava Šmerdu na 3 roky, Miroslava Kolka na 10 měsíců, Zdeňka Kráčmara na 18 měsíců, Bohumila Strnku na 14 měsíců, Stanislava Svobodu na 8 měsíců a Ruperta Čermáka na 6 měsíců odnětí svobody.

Josef Zelenka a Bohuslav Šmerda se proti rozsudku odvolali, ostatní trest přijali. Nejvyšší soud v Praze, jakožto soud odvolací, odvolání zamítl.⁷⁴ Všichni odsouzení výkon trestu nastoupili, celý je však neodpykal nikdo. Všichni byli z vězení propuštěni předčasně, většinou na základě některé z amnestií prezidenta republiky, či na základě žádosti o podmíněčné propuštění ještě v letech 1952–1955.

Výjimkou byl JUDr. Jaroslav Rejtar, který se i ve vězení choval nezlomně: soud odmítl žádost jeho manželky o podmíněčné propuštění, nevztahovala se na něj amnestie z roku 1954 a na základě rozhodnutí Krajského soudu v Brně byl vyjmut i z amnestie udělené prezidentem republiky dne 2. dubna 1958, s odůvodněním, že se „podle zprávy věznice ze dne 2. 12. 1957 v r. 1955 v NPT⁷⁵ Leopoldov zúčastnil hromadné stávky a hladovky odsouzených, svým postojem a solidaritou podporoval tuto vzpouru. V době vzpoury odmítal přijmout stravu, jakož i nastoupit do práce. Podle záznamu v NPT Jáchymov udržoval spojení s civilními zaměstnanci. Také v době pracovního zařazení v NPT Jáchymov působil na ostatní odsouzené, aby snižovali pracovní výkony. Byl vícekrát kázeňsky potrestán za porušování domácího řádu, jakož i za drzé chování vůči příslušníkům MV [ministerstva vnitra], jde o osobu, která ve výkonu hrubým způsobem narušila úsilí směřující k splnění účelu trestu, a bylo proto vysloveno, že se na něho cit. rozhodnutí prezidenta republiky o amnestii nevztahuje.“⁷⁶

Vynesením rozsudku a uvězněním odsouzených utichly i poslední dozvuky demonstrace brněnských dělníků proti omezení výplat vánočního příspěvku z listopadu 1951. V historii odporu československé veřejnosti proti komunistickému systému zaujímají tyto události důležité místo: byly prvním spontánním projevem nespokojenosti československých

74 *Tamtéž.*

75 Správně měla být použita zkratka TNP – „tábor nucené práce“. Tato zařízení k izolování politických odpůrců zřizoval komunistický režim v souladu s ustanovením zákona č. 247 o táborech nucené práce, který přijalo Národní shromáždění 25. října 1948. Srv. KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948–1954*. Praha, Nakladatelství R a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1992, s. 77–195.

76 *MZAB*, Státní soud oddělení Brno. Viz pozn. 64. JUDr. Jaroslav Rejtar byl z vězení propuštěn až na základě amnestie prezidenta republiky ze dne 9. května 1960. Avšak již 30. prosince téhož roku sdělil náčelník místního oddělení Věřejné bezpečnosti Brno 3 Krajskému soudu v Brně, že Jaroslav Rejtar „po propuštění z vazby provedl vraždu a sám poté spáchal sebevraždu dne 22.10.1960“.

dělníků se sociální politikou nového režimu. Lze říci, že nebyly motivovány politicky – k jejich propuknutí vedlo skutečně především zklamání ze sociální necitlivosti vládního rozhodnutí.

Ve stávkách a demonstracích vystupovali společně dělníci organizovaní v KSČ i dělníci bezpartijní; v tomto momentě převážilo sociální cítění brněnského dělnictva organizovaného v KSČ nad stranickou disciplínou. Z charakteru demonstrací lze vypozařovat, že tradice stávkových bojů brněnských dělníků byly v této době ještě živé, stejně jako pocit dělnické solidarity. Zanedbatelná není ani skutečnost, že dělníci brněnských závodů v listopadu 1951 ještě nebyli zastrašeni komunistickou mocenskou mašinérií a neobávali se proti ní i individuálně vystoupit. Nelze si nepovšimnout ani živelnosti a nekoordinovanosti demonstrací, což se nakonec projevilo i v jejich výsledku: dělnické gesto vyznělo naprázdno, předseda vlády vzdor masivním protestům pracujících potvrdil platnost přijatého usnesení.

Zajímavý je také fakt, že KSČ nepoužila v tomto případě proti stávkujícím a demonstrujícím dělníkům státní moc – Sbor národní bezpečnosti, případně armádu. Usilovala o jejich zvládnutí nejprve politickými prostředky, a když neuspěla, nasadila jednotky Lidových milicí. Ty však byly tehdy ještě chápány u nemalé části dělnictva, zaslepené komunistickou ideologií, jako nástroj takzvané dělnické moci. Pouze v případě, kdy se demonstranti pokoušeli vniknout do objektu Státní bezpečnosti, zakročila proti nim policie násilím. Výrazněji vstoupila na scénu až v další fázi – při vyšetřování zadržených a při přípravě soudního procesu. Praxe masového nasazování příslušníků Sboru národní bezpečnosti, případně Československé lidové armády proti všem, kdo vyslovovali nespokojenost s režimem, je až pozdějšího data.

Příznačné je i to, že před soudem nestanuli dělníci, kteří stávku opravdu vedli a vyzývali ostatní spolupracovníky k odporu, přestože jejich jména stranické orgány znaly. Bylo to nepochybně dáno tím, že se těšili úctě a vážnosti ostatních, kteří jejich výzev uposlechli a následovali je. Před soudem se naopak ocitli lidé bezvýznamní a do čela skupiny byl dokonce postaven člověk, který byl zaměstnán mimo Brno, navíc v závodě, jenž nezastavil práci. I v tom se projevoval deformovaný „třídni“ postoj československé justice z počátku padesátých let.

Vysídľovacie akcie na Slovensku v rokoch 1948–1953

Jan Pešek

Nastolenie totalitného režimu v Československu, zavŕšené vo februári 1948, viedlo v svojich dôsledkoch aj k rozsiahlemu pohybu obyvateľstva na Slovensku. Tento fenomén nepredstavoval celkom nový jav, lebo už od konca tridsiatych rokov tu dochádzalo k výraznej migrácii. Na rozdiel od migračného pohybu v predchádzajúcich rokoch, ktorý mal prevažne ekonomické dôvody (vystahovalectvo v podmienkach Uhorska i v prvej ČSR), boli jeho dôvody jednoznačne politické. Po Viedenskej arbitráži koncom roka 1938 prichádzali obyvatelia slovenskej národnosti z územia, ktoré bolo pričlenené k horthyovskému Maďarsku. Po marci 1939 opúšťali územie Slovenska obyvatelia českej národnosti a neskôr režim deportoval desaťtisíce židovských obyvateľov Slovenska, z ktorých prevažná väčšina zahynula v nacistických likvidačných táboroch. Po vojne, ktorej priebeh bol tiež sprevádzaný pohybom obyvateľstva a ďalších osôb po území Slovenska, migrácia z politických dôvodov pokračovala. Odsunuté bolo až na výnimky obyvateľstvo nemeckej národnosti a časť obyvateľstva maďarskej národnosti. Na južné Slovensko prichádzali slovenskí kolonisti z vnútrozemia a reemigranti, exponenti vojnového režimu odchádzali do emigrácie atď.

Keď sa začalo s „výstavbou socializmu“, migrácia obyvateľstva sa ešte zintenzívnila. Výrazne sa prejavovali dôsledky industrializácie Slovenska. Budovali sa nové závody, pre ktoré boli potrebné tisíce nových pracovných síl. Preto mnohí obyvatelia menili svoje bydliská, pričom presídľovanie obyvateľstva sa uskutočňovalo aj z iných dôvodov, napríklad ako dôsledok budovania veľkých vodných diel (Oravská priehrada a ďalšie). Výrazne sa menila štruktúra slovenskej spoločnosti, ktorá opúšťala svoju tradičnú agrárnu podobu. Prúd obyvateľstva sa presúval z dediny do miest a priemyselných centier. Samotná dedina sa menila v priebehu kolektivizácie, novo sa formovali profesné aj životné cesty mladej generácie. Bezprostredným podnetom týchto premien boli síce prevažne ekonomické aspekty, no prvoradý hybný moment predstavovali politické dôvody, súvisiace s potrebami novej doby a predstavami režimu o budúcej podobe slovenskej spoločnosti. Niekedy išlo

aj o určitú formu nútenej migrácie, donútenie však malo viac-menej ekonomickú podobu a nebolo to násilie v politickomocenskom ponímaní.

V sledovanom období však v pomerne veľkom rozsahu dochádzalo aj k nútenému pohybu obyvateľstva, ktoré malo jednoznačne politickú motiváciu a súviselo, respektíve bolo prejavom perzekučného pôsobenia totalitného režimu. Smerovalo proti jeho odporcom alebo tým, o ktorých si predstavitelia režimu mysleli, že by odporovať mohli. O perzekučnom charaktere týchto opatrení nebolo pochyb, ale miera spoločenského odporu alebo nesúhlasu s nimi bola do určitej miery ovplyvnená tým, že obyvateľstvo bolo na ne najmä udalosťami posledného desaťročia svojím spôsobom „psychologicky pripravené“, predovšetkým vtedy, keď sa ich bezprostredne nedotýkali. Ťažisko núteného vysťahovávania rodín i celých skupín obyvateľstva spočívalo v takzvanom zakladateľskom období totalitného režimu, t.j. viac-menej v rokoch 1948–1953, v ďalšom období už bolo len výnimočné. V rámci mocenského zápasu a „triedneho boja“ smerovali tieto perzekučné zákroky proti „bývalým ľuďom“ zo sféry politickej i ekonomickej, cirkvi, „kulakom“, „triednym nepriateľom“ a ďalším skupinám obyvateľstva. Všetky boli motivované vnútornými potrebami „výstavby socialistickej spoločnosti“, úsilím pomôcť jej a urýchliť ju, aj keď tu intenzívne pôsobili aj medzinárodnopolitické súvislosti. Výnimku v tomto zmysle do určitej miery predstavovalo len vysťahovávanie „nespoľahlivých živlov“ z hraničného pásma a jeho okolia, motivované úsilím vytvoriť na hraniciach so Západom (v prípade Slovenska na hraniciach s Rakúskom) spoľahlivý „sanitný kordón“. Prípady núteného vysťahovávania sa uvádzajú viac-menej v chronologickom poradí a relatívne samostatne, aj keď sa v skutočnosti viaceré z nich prelínali a vzájomne ovplyvňovali. Spoločne tvorili jeden z prúdov perzekučného pôsobenia totalitného režimu v Československu, charakteristický pre jeho podstatu.

Začiatočná „očista“ Bratislavy

Po vyostrení vnútropolitického napätia v lete 1948, najmä po demonštráciách pri pohrebe bývalého prezidenta Edvarda Beneša, rozhodlo stranické vedenie v rámci „ostrého kurzu proti reakcii“ o celoštátnej „očiste veľkých miest od reakčných živlov“. Na Slovensku sa to až na výnimky týkalo najmä Bratislavy a motivácia aj kritériá „očisty“ mali jednoznačne politický charakter. Išlo o vysťahovanie bývalých významných politických činiteľov (z obdobia vojnovj Slovenskej republiky i predfebruárového obdobia), pracovníkov štátnej a verejnej správy prepustených zo zamestnania, majiteľov i zamestnancov znárodnených súkromných podnikov a ďalších „nespoľahlivých“ ľudí. Podľa nariadenia Predsedníctva ÚV KSS z 29. októbra 1948 sa „očista“ uskutočňovala preto, lebo ich „...pobyt v Bratislave nie je žiadúci ako aj v úmysle takto uprázdnené bytové jednotky dať k dispozícii osobám na to odkázaným“.¹ V súdobej konkrétnej podobe sa táto akcia uskutočňovala od novembra 1948 do polovice roku 1949. V jej priebehu nútene opustilo Bratislavu 435 „nežiadúcich osôb“ aj s ich rodinnými príslušníkmi.²

-
- 1 *Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA)*, f. Povereníctvo vnútra (ďalej len PV), Sekretariát poverenika, kar. 194. Mesto Bratislava očista verejného života.
 - 2 *Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky Levoča (ďalej len A MV SR Levoča)*, f. P-2, inv. jed. 132. Zápisnica z bezpečnostnej porady, konanej dňa 30. decembra 1949 na Povereníctve vnútra, vládna budova

Plán na „očistu“ Bratislavy pripravil III. odbor (Bezpečnosť) Povereníctva vnútra, skupina A, ktorá mala v kompetencii otázky štátnej bezpečnosti, a schválilo ho vedenie KSS.³ Akciu prakticky vykonával Ústredný národný výbor (ÚNV) Bratislava na základe dôverného nariadenia Povereníctva vnútra z 29. októbra 1948, pričom zoznamy „nežiadúcich osôb“ dodával III. odbor Povereníctva vnútra, neskôr odbor BA (Štátna bezpečnosť). „Dôvernosť“ uvedeného nariadenia viedla k tomu, že v oficiálnych materiáloch sa naň neodkazovalo a „zdôvodnenie“ sa formulovalo inak. Tých, ktorí mali byť z Bratislavy odsunutí, Povereníctvo vnútra označilo za „nespofahlivých z dôvodov politických alebo pre kompromitáciu šmelinou“. Na základe tohto rozhodnutia Bytový úrad mesta Bratislavy zrušil postihnutej osobe zmluvu o užívaní bytu a vydal k tomu príslušný výmer. Ústredný národný výbor, odvolávajúc sa na tento výmer, vydal výzvu na dobrovoľné opustenie Bratislavy i s rodinou (do 8 dní), prípadne výmer na vykázanie postihnutej osoby i s rodinou (do 15 dní), ak sa výzva na dobrovoľné opustenie Bratislavy neakceptovala.⁴

Táto počiatočná „očista“ Bratislavy mala pomerne hladký priebeh. Na rozdiel od ďalších akcií podobného charakteru bola relatívne „humánnejšia“, pokiaľ vôbec možno pri takomto perzekučnom opatrení hovoriť o humánnosti. Zodpovedné orgány sa ju usilovali realizovať na základe zákonov z predchádzajúceho obdobia, čo sa však neskôr odmietlo ako „nežiaduca mäkkosť“. Vystahovávanie sa v prevažnej miere uskutočnilo na základe výzvy k dobrovoľnému opusteniu Bratislavy a len v minimálnom počte prípadov podľa výmeru na vykázanie postihnutého aj s rodinou. Bývalí politickí prominenti „nekládli odpor“ a svojím spôsobom rezignovali. Štátnych úradníkov preložil vlastný úrad do iného pôsobiska na Slovensku. Národné podniky premiestnili zamestnancov do svojich filiálok alebo si ich vymenili s inými podnikmi. Mnohí z tých, ktorí boli vyzvaní, aby opustili Bratislavu, už v tom čase emigrovali alebo sa legálne vystahovali, prípadne boli vo väzení. Dochádzalo síce aj k násilnej deložácii, takých prípadov však nebolo veľa.⁵ Pri „dobrovoľnom“ alebo nútenom vystahovaní z Bratislavy bolo postihnutým určené pracovné miesto a teda aj miesto pobytu, a to zásadne mimo okresu Bratislava a krajských miest.

Začiatkový relatívne úzký záber „očisty“ Bratislavy sa od jesene 1949 postupne modifikoval. Na zasadaní organizačného sekretariátu ÚV KSS 30. septembra 1949 sa schválila koncepcia, ktorá si na základe hodnotenia dovtedajšej „očisty“ ako nedostatočnej kládla za cieľ „zmeniť sociálnu štruktúru obyvateľstva Bratislavy, očistiť definitívne Bratislavu od nepriateľských živlov a riešiť bytovú otázku.“⁶ Malo sa to dosiahnuť vystahovaním nielen takzvaných bývalých ľudí (t.j. veľkých vlastníkov, postihnutých znárodnením, „triednych nepriateľov“, šmelinárov a ich rodín), ale aj všetkého obyvateľstva nemeckej národnosti s výnimkou antifašistov, tých, ktorým bolo odmietnuté vydanie osvedčenia o štátnopolitickej spoľahlivosti a štátneho občianstva, ďalej osôb, ktoré „sa vyhýbajú

v Bratislave.

- 3 SNA, f. PV, Bezpečnostný odbor, kar. 503. Úradný záznam porady plk. Viktorína a jeho zástupcu pplk. Sedmíka s podpredsedom vlády Širokým a generálnym tajomníkom Baššovanským v byte s. Širokého 14.9.1948.
- 4 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 194. Očista mesta Bratislavy. Viz pozn. 2.
- 5 Ako príklad, kedy postihnutá osoba odmietla výzvu na dobrovoľné vystahovanie, uvádzal príslušný materiál prípad redaktora Karola Makovíniho. Bolo mu určené pracovisko v Likieri pri Tisovci, vydaný vykazovací výmer, bol deložovaný z bytu a donútený opustiť Bratislavu. *Tamže*.
- 6 SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 4. Zápis zo zasadania Organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 30. septembra 1949.

zaradeniu do pracovného procesu“, údajne prebytočných príslušníkov najmä slobodných povolání (advokáti, ale aj živnostníci a podobne) a dokonca aj penzistov.⁷ Tento široký záber „očisty“ sa však v podstate realizoval až neskôr, v rámci takzvanej Akcie B, v rokoch 1952–1953.

Koncipovanie takéhoto širokého záberu „očisty“ bolo spojené s celoštátnou akciou, pripravovanou na jeseň 1949 sekretariátom ÚV KSČ a ministerstvom vnútra a tiež podobnými orgánmi na Slovensku. Išlo o takzvanú Akciu T-43, ktorej cieľom bolo zabezpečiť naplnenie táborov nútených prác (TNP) tisíckami „bývalých ľudí“ a politicky nespoľahlivými osobami. Na základe spracovaných zoznamov mali byť od novembra 1949 postupne prideľovaní do TNP a krátko na to malo nasledovať nútené vystahovanie ich rodín. Samotná Akcia T-43 sa však nerealizovala, respektíve trvala len niekoľko dní a musela byť zastavená.⁸ Na Slovensku sa v jej rámci uskutočnilo niekoľko desiatok nútených vystahovaní, a to až na výnimky len z Bratislavy. Niektorí postihnutí boli nútení vystahovať sa na stredné, väčšinou však na východné Slovensko.⁹ Pripravené zoznamy, pochopiteľne inovované a doplnené, sa neskôr (od polovice roku 1952) využívali v rámci Akcie B.

Vystahovávanie Nemcov do vnútrozemia

Pofebruárové perzekučné postihy obyvateľstva nemeckej národnosti nadväzovali na opatrenia, ktoré sa voči nim na základe princípu kolektívnej viny uskutočňovali po skončení druhej svetovej vojny (zbavenie štátneho občianstva, konfiškácie majetku, odsun, sústreďovanie ich zvyškov do táborov a podobne). Aj po roku 1948 zostávali bez štátneho občianstva, uplatňovali sa voči nim rôzne diskriminačné opatrenia (krátené mzdy a dovolenky, nútené presťahovávanie do vnútrozemia a podobne), ako ľudia „druhej kategórie“ stáli na okraji spoločnosti. Až roku 1950 bolo tým, čo zostali na území republiky, udelené (vrátené) štátne občianstvo. Obdržalo ho 11 240 osôb nemeckej národnosti, zatiaľ čo 1430 osobám udelené nebolo.¹⁰ Postupovalo sa pritom tiež z „triedneho hľadiska“, to znamená že tým, ktorí boli označení za „nepriateľa ľudovodemokratického zriadenia“, kulaka atď., štátne občianstvo udelené (vrátené) nebolo.¹¹ Pri sčítaní obyvateľstva roku 1950 sa však k nemeckej národnosti prihlásilo len 5179 obyvateľov, najviac v Bratislavskom (1573) a Nitrianskom (1396) kraji.¹² Vyjadrovalo to obavy z pokračujúcej diskriminácie, aj keď zodpovedné orgány konštatovali, že všetky takéto prejavy boli odstránené.

Obyvatelia nemeckej národnosti boli aj po roku 1948 čiastočne sústredení v rôznych táboroch (Malacky, Nováky, Petržalka a ďalšie), sčasti zostávali v svojich bytoch. Práve tí, ktorí disponovali vyhovujúcimi bytmi, dostávali „prednosť“ pri vysídľovaní. Týkalo sa to najmä Bratislavy, ale i ďalších väčších miest, predovšetkým krajských. Bezprostredne

7 Tamže.

8 Podrobnejšie k Akcii T-43 porovnej JIRÁSEK, Z. – ŽÁČEK, R.: Příprava masových represí v ČSR roku 1949. In: *Dějiny a současnost*, roč. 13, č. 4 (1991), s. 38–41.

9 *AMV SR Levoča*, f. B 8/6-1, inv. jed. 16. Bývalí ľudia dotazníky.

10 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 131. Nemci udelenie štátneho občianstva.

11 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 11. Návrh opatrení na úpravu pomerov osôb maďarskej a nemeckej národnosti.

12 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 177. Zpráva o politickej situácii medzi občanmi nemeckej národnosti na Slovensku.

pred vianočnými sviatkami roku 1948 (v dňoch 15.–20. decembra) bolo z Bratislavy do okresu Nitra vysídlených 28 nemeckých rodín, ktorých byty sa použili na ubytovanie reemigrantov z Maďarska. Do vianočných sviatkov malo byť pôvodne vysťahovaných 236 nemeckých rodín, zostávajúcích 208 rodín však bolo nakoniec v niekoľkých etapách vysídlených až začiatkom roka 1949.¹³ Ďalšie nemecké rodiny opustili Bratislavu „dobrovoľne“, prípadne neboli o nich dostupné žiadne informácie. Na obyvateľov nemeckej národnosti sústredil pozornosť povereník vnútra Daniel Okáli, keď na bezpečnostnej porade na Povereníctve vnútra 19. novembra 1948 nariadil, „...aby všetci nežiadúci Nemci v sídlach budúcich Krajských výborov boli vysťahovaní, čím by sa uvoľnili byty pre úradníkov budúcich KNV, respektíve KV SNB“.¹⁴

Veľkú časť obyvateľov nemeckej národnosti sústredili v rôznych tábora. Známy bol najmä tábor v Novákoch a tiež v Malackách. Zásadná orientácia bola taká, že práceschopní Nemci mali byť „predisponovaní“ na prácu v tých odvetviach priemyslu, ktoré mali nedostatok pracovných síl. Predseda KSS Viliam Široký vyjadril v septembri 1948 názor, že Nemcov z tábora v Malackách „...je treba rozptýliť, a to najmä na stredné Slovensko tam, kde je pracovná príležitosť“.¹⁵ Uvažovalo sa aj o možnosti presunu Nemcov zo Slovenska do českých krajín.¹⁶ Táto alternatíva sa zvažovala aj pri príprave Akcie „Juh“ roku 1949¹⁷, ktorá sa však z mnohých dôvodov nerealizovala.

Vysídľovanie Nemcov do vnútrozemia sa v prevažnej miere ukončilo do konca roka 1949. Sústreďovací tábor pre Nemcov na Kopčanskej ceste v Petržalke, odkiaľ bolo v decembri 1949 vysťahovaných posledných 33 nemeckých rodín¹⁸, prestal existovať. V podstate zostali v Bratislave spolu s tými, ktorí boli vyňatí z povojnového odsunu (antifašisti, „nepostrádateľní“ odborníci) takí, čo žili v zmiešaných manželstvách, či už s občanmi slovenskej národnosti alebo manželskými partnermi maďarskej národnosti, ktorí dostali československé štátne občianstvo. Vyskytli sa však aj prípady, keď niektoré osoby neboli dostatočne „podchytene“, na čo kriticky reagovali bezpečnostné orgány a požadovali v „štátnobebezpečnostnom záujme“ ich vysťahovanie.¹⁹ Po udelení štátneho občianstva osobám nemeckej národnosti roku 1950 sa ich nútené vysídľovanie ukončilo.²⁰ Pokračovali však iné formy diskriminácie, predovšetkým tým, že sa nerešpektovali ich národnostné práva, najmä v jazykovej, kultúrnej a školskej oblasti a na úseku samosprávy.

13 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 103. Presun Nemcov z Bratislavy hlásenie.

14 Tamže. Nemci v sídlach Krajských výborov na Slovensku vysťahovanie.

15 SNA, f. PV, Bezpečnostný odbor, kar. 503. Úradný záznam porady plk. Viktorína a jeho zástupcu pplk. Sedmika s podpredsedom vlády Širokým a generálnym tajomníkom Bašťovanským v byte s. Širokého. Viz pozn. 4.

16 V. Široký v tejto súvislosti zdôraznil: „Keď by Povereníctvo sociálnej starostlivosti spolu s Povereníctvom vnútra nemohli Nemcov rozptýliť podľa pracovných príležitostí, je potrebné dať návrh Ministerstvu sociálnej péče v Prahe, aby si Nemcov (celé rodiny) prevzalo do Čiech.“ Tamže.

17 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 124. Presun Nemcov z Petržalky do vnútrozemia.

18 Tamže.

19 Na porade na Povereníctve vnútra v marci 1950 sa hovorilo o tom, že „...odsun nespohľadlivých živlov je treba aj v Petržalke, kde je veľa obyvateľov nemeckej národnosti, ktoré boli v nemeckej armáde ako SS a pod“. SNA, f. PV, Bezpečnostný odbor, kar. 504. Zápisnica napísaná na Povereníctve vnútra, odbor BAa-I. odd. dňa 21. marca 1950.

20 Presný počet násilne presídlených osôb nemeckej národnosti vrátane toho, odkiaľ a kam boli presídľované, sa nepodarilo zistiť. Za reálny je zrejme možné považovať odhad, že išlo približne o polovicu tých, ktorým bolo roku 1950 udelené štátne občianstvo, t.j. asi o 5–6000 osôb.

Odsun „nežiadúcich osôb“ z hraničného pásma

Totalitný režim v rámci sovietskeho bloku i samotného Československa potreboval z hľadiska svojich záujmov dosiahnuť čo možno najväčšiu izoláciu od Západu a „svetového imperializmu“. Na to slúžilo okrem iného aj budovanie nepriepustného pásma na hraniciach medzi Východom a Západom, čo v podmienkach Slovenska predstavoval asi 80 km dlhý úsek štátnej hranice s Rakúskom. Opatrenia na zabezpečenie nepriepustnosti hraníc, uskutočňované už pred februárovým štátnym prevratom, sa postupne zintenzívňovali, neboli však dostatočné, najmä z hľadiska znemožnenia narastajúcich ilegálnych útokov vlastných občanov. K 1. aprílu 1950 sa preto zriadilo vo všetkých okresoch ČSR pri západnej hranici hraničné a zakázané pásmo s množstvom prekážok pohybu a pobytu obyvateľstva v jeho rámci. Zakázané pásmo nemohlo byť obývané vôbec a v hraničnom pásme mohli bývať len „spoľahliví a ľudovodemokratickému režimu oddaní občania“. Na Slovensku patrili k takýmto okresom okres Malacky, Bratislava-okolie a Bratislava-mesto. Otázka vysťahovania „nespoľahlivých a nepriateľských živlov“ z uvedeného územia a jeho blízkosti sa dostávala do popredia pozornosti.

Najmä na území Bratislavy pritom nešlo o nič nového, lebo už od roku 1948 tu prebiehali rôzne formy „očisty“, aj keď ich príslušné orgány hodnotili ako nedostatočné. Zriadenie hraničného pásma vytvorilo ďalšie možnosti na pokračovanie v čistkách, respektíve na ich zintenzívnenie. Odbor Štb Povereníctva vnútra pripravil návrh na ďalší odsun „nespoľahlivých živlov“ z hraničného pásma a jeho blízkosti a predložil ho v marci 1950 na schválenie bezpečnostnej päťke pri ÚV KSS. Na porade pracovníkov bezpečnosti na Povereníctve vnútra 21. marca 1950 sa v súvislosti s odsunom „nespoľahlivých živlov“ napríklad hovorilo o tom, že „...v Prievoze je veľa osôb juhoslovenskej národnosti, ktoré sympatizujú s Titovým režimom a v blízkosti rakúskeho pohraničia tieto živly nie sú žiadúce. Taktiež odsun nespoľahlivých živlov je treba aj v Petržalke, kde je veľa obyvateľov nemeckej národnosti...“²¹

Vysídľovanie „nežiadúcich osôb“ z hraničného pásma a jeho blízkosti malo spočiatku viac-menej individuálny charakter. No opatrenia na zabezpečenie nepriepustnosti hraníc sa postupne zostrovali, a to tak, ako narastal počet pokusov o ilegálne prekročenie západnej hranice, najmä z vnútrozemia. Od jesene 1951 vysídľovanie z tohto územia už získavalo podobu hromadnej „akcie“. Do jej ukončenia (30. apríla 1952) bolo zo zakázaného pásma vysídlených 30 rodín, najviac z Jaroviec-Bažantnice (24 rodín). Z hraničného pásma bolo vysídlených 109 rodín, z toho v obvode Bratislava-mesto 34, v obvode Bratislava-okolie 48 a v obvode Malacky 27 rodín. Spolu to bolo 139 rodín (388 osôb), ku ktorým pribudlo ešte 29 rodín (100 osôb) z obce Devín, ktorá ležala mimo hraničného pásma.²² Krajská vysídľovacia komisia odporúčala pokračovať vo vysídľovaní „nespoľahlivých osôb“ aj z dedín mimo hraničného pásma a samotné toto pásmo rozšíriť na ďalšie dediny.²³

21 SNA, f. PV, Bezpečnostný odbor, kar. 504. Zápisnica napísaná na Povereníctve vnútra. Viz pozn. 20.

22 SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 36. Schôdza sekretariátu ÚV KSS 6.6.1952. Zpráva o odsune niektorých osôb zo zakázaného a hraničného pásma.

23 Tamže.

V polovici roku 1952 sa hraničné a zakázané pásmo skutočne rozšírilo. Minister národnej bezpečnosti vydal po schválení Politickým sekretariátom ÚV KSC (6. júna 1952) v tomto zmysle 22. júna 1952 tajný rozkaz č. 73. Na Slovensku sa jeho obsah dotýkal okresu Bratislava-okolie a Bratislava-mesto. Zakázané pásmo sa novo zriaďovalo pri obciach Devín a Karlova Ves. Hraničné pásmo sa rozširovalo na celú obec Devín, Dúbravka a Karlova Ves a priestor bratislavského predmostia (obce Čuňovo, Rusovce a Ovsište) s výnimkou obce Petržalka. Týmto opatrením mal byť „...omezen pohyb osob na bratislavskom předmostí a umožněn odsun všech nežádoucích živlů a zpravodajské podchytení všech osob v hraničním pásmu, dosaženo zabezpečení hranice před narušením z vnitrozemí“.²⁴ Využívanie rozšíreného hraničného a zakázaného pásma na ďalšie vystahovávanie nespoľahlivých osôb prebiehalo nateraz v dvoch etapách, časovo ohraničených viac-menej koncom roka 1952.

I. etapa vystahovávaní (do konca októbra 1952) sa dotýkala všetkých osôb zo zakázaného pásma a „nespoľahlivých osôb“ z hraničného pásma. V obvode Bratislava-mesto išlo o obce Devín, Karlova Ves, Dúbravka a Petržalka-Ovsište, v obvode Bratislava-okolie o obce Rusovce a Čuňovo. Postihnutých bolo 170 rodín, ktorých zoznam pripravovali osobitné komisie pri obvodových radách v Petržalke, Devíne, Karlovej Vsi a v Dúbravke a pri miestnych národných výboroch (MNV) v Rusovciach a Čuňove. Tvorili ich predsedovia obvodovej rady (MNV) a zástupcovia miestnej organizácie KSS, útvaru Pohraničnej stráže a Verejnej bezpečnosti. Zoznamy postihnutých potom prerokovala komisia pri ÚNV, respektíve ONV a s konečnou platnosťou schvaľovala komisia pri Krajskom národnom výbore (KNV) v Bratislave v zložení: predseda KNV, referent KNV pre veci vnútorné, zástupca KV KSS a zástupcovia útvaru Pohraničnej stráže, Štátnej a Verejnej bezpečnosti.

V II. etape (do konca roku 1952) bolo stanovené uskutočniť vystahovanie ďalších „nespoľahlivých osôb“, ktoré bývali v blízkosti hraničného pásma. Z okresu Bratislava-okolie išlo o obce Devínska Nová Ves, Mást, Stupava, Záhorská Bystrica, Marianka, Jarovce, Borinka a Vysoká pri Morave, z okresu Malacky obce Borský Svätý Jur, Závod, Veľké Leváre, Sekule a Jakubov, z okresu Skalica obce Kúty a Brodské a z okresu Bratislava-mesto obec Lamač. Rátalo sa s vystahovaním 200–250 rodín. Odsunuté rodiny mali byť z dvoch tretín premiestnené do krajov Nitra, Banská Bystrica, Košice a Prešov a z jednej tretiny v rámci kraja Bratislava, ale mimo okresov Skalica, Senica, Myjava, Malacky, Pezinok, Bratislava-okolie a Bratislava-mesto.²⁵

Dôvody násilného vystahovania rodín z hraničného pásma a jeho blízkosti sa uvádzali rôzne. Niekedy boli postihnutí tí, ktorí sa skutočne skompromitovali, napríklad v čase vojny, prípadne takí, ktorí sa zaoberali pašeráctvom, ktoré tu bolo tradične značne rozšírené. Väčšinu postihnutých však tvorili ľudia, ktorí nevyhovovali totalitnej moci, a to z politických a nacionálnych dôvodov alebo len pre to, že boli majetnejší, nesúhlasili so vstupom do jednotného roľníckeho družstva (JRD) a podobne. Posudzovanie „previnenia“

24 *A MV SR Levoča*, f. A 2/1, inv. jed. 51. Návrh na rozšírenie hraničného pásma v oblasti bratislavského predmostia a zriadenie zakázaného pásma v priestore Devín.

25 *SNA*, f. ÚV KSS, Sekretariátu ÚV KSS, kar. 45. Schôdza Sekretariátu ÚV KSS 10.10.1952. Zpráva o odsune osôb zo zakázaného a hraničného pásma. Údaje o počtu odsunutých rodín v rámci I. etapy je možno brať ako reálny stav, zatiaľ čo u údajov z II. etapy odsunu sa nepodarilo overiť ich praktickú realizáciu.

a teda „dôvodu“ na vystahovanie bolo viac ako problematické, niekedy až absurdné. Ako dôvod vysídlenia sa napríklad uvádzalo, že „švagor menovaného roku 1951 ilegálne ušiel za hranice. Predtým sa však s manželkou rozviedol a ušiel s inou ženou.“ Ďalší postihnutý „býval v hraničnom pásme na samote, čím vzniklo podozrenie, že môže spolupracovať aj s tými, čo majú úmysel ilegálne prekročiť štátne hranice“.²⁶ V druhej polovici 50. rokov bolo síce niektorým vystahovaným povolené vrátiť sa do miesta svojho pôvodného bydliska, išlo však len o výnimky.

Sústredovanie a internácia rehoľníkov a rehoľníčiek

Dôsledky februárového štátneho prevratu roku 1948 postavili vzťah štátu a cirkvi do kvalitatívne novej podoby. Ani totalitný režim, ani cirkev nemali doposiaľ praktické skúsenosti zo vzájomného vzťahu v nových podmienkach. Hľadanie podoby vzájomných vzťahov postupne prerastalo do krízy a konfliktov. Zjavne sa to prejavilo už pri príprave volieb koncom mája 1948 a najmä od jari 1949. Predovšetkým katolícka cirkev, ktorá mala medzi cirkvami dominantné postavenie, bránila zo všetkých síl svoje pozície, zatiaľ čo štát hľadal cesty, ako dosiahnuť cieľ, stanovený vedením KSČ. Komunistické vedenie v apríli 1949 zmenilo svoju dovtedajšiu cirkevnú politiku (úsilie o dohodu nevýhodnú pre cirkev) a pristúpilo k mocenskému a administratívne presadzovaniu svojich zámerov. Pokus o takzvanú Katolícku akciu (organizovanie „pokrokových“ kňazov i laických veriacich proti cirkevnej hierarchii a Vatikánu) skončil ešte neúspechom. Urýchlene boli preto pripravené a v októbri 1949 schválené takzvané cirkevné zákony (Zákon o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné a Zákon o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností). Nasledovali ďalšie zákroky proti cirkvi, vrátane takzvanej Akcie P v máji 1950, čo bola likvidácia gréckokatolíckej cirkvi núteným „návratom“ k pravoslávii s cieľom oslabiť pozície katolíckej cirkvi.²⁷

Nástrojom ďalšieho oslabenia katolíckej cirkvi ako rozhodujúceho politicko-ideologického protivníka, ktorý v tomto čase už *de facto* zostal jedinou organizovanou protitotalitnou silou, malo byť aj „riešenie otázky rádov“. Do popredia pozornosti sa táto otázka dostala už v priebehu roka 1949, rozhodujúca fáza „riešenia“ však nastala až začiatkom roku 1950. Vtedy sa uskutočnil štátnobezpečnostný prieskum kláštorov a zisťoval sa počet ich obyvateľov, najmä rehoľníkov. Vyhotovovali sa osobitné zoznamy rehoľníkov, o ktorých prejavovala Štb najväčší záujem a ktorí mali byť pri sústreďovaní izolovaní osobitne. V polovici apríla 1950 prišli bezpečnostné orgány a Štátny úrad pre veci cirkevné ku konečnej príprave takzvanej Akcie K, čo bolo nútené sústreďenie príslušníkov mužských rádov do niekoľkých kláštorov. K jej praktickej realizácii sa pristúpilo v polovici apríla 1950, a to vo „vhodnej“ spoločensko-politickej atmosfére, vytvorenej politickým procesom s predstaviteľmi rádov a viacerými „odhaleniami o protištátnej a protiľudovej úlohe kláštorov“. Uskutočňovala sa veľká propagandistická kampaň s cieľom vyvolať „hnev ľudu“.

26 SNA, f. PV, Kolégium povereníka, kar. 13. Kolégium povereníka 12.1.1957. Návrh na vybavenie žiadosti o povolenie návratu do hraničného pásma osôb vysídlených z obcí Devín, Dúbravka, Karlova Ves a Vysoká pri Morave v rámci akcie vysídľovania nespoľahlivých osôb z hraničného pásma.

27 Podrobnejšie o vývoji vzťahov štátu a cirkvi po roku 1948 porovnej KAPLAN, K.: *Štát a cirkev v Československu v letech 1948–1953*. Brno, ÚSD AV ČR 1993, s. 114–118.

Zásah proti mužským rádom organizovala na Slovensku na základe rozhodnutia stranického vedenia Štátna bezpečnosť, t.j. vtedajší odbor BA Povereníctva vnútra²⁸, v spolupráci so Slovenským úradom pre veci cirkevné. Na praktickej realizácii sa podieľali stranické a štátne orgány vrátane mocenských orgánov, to znamená Verejná a Štátna bezpečnosť, ľudové milície a niekedy aj jednotky armády.

Akcia K začala v noci z 13. na 14. apríla 1950, aj keď v niektorých miestach prebiehala ešte nasledujúce dni. Tento zásah bol namierený proti kláštorom šiestich reholí, prevažne tých, ktoré boli najpočetnejšie (františkáni, saleziáni a jezuiti). Celkovo Akcia K zasiahla v svojej I. etape 62 kláštorov na celom území Slovenska a postihla 855 rehoľníkov. Z nich bolo v tejto etape Akcie K 760 sústredených do štyroch centralizačných kláštorov s relatívne miernejším režimom (Svätý Beňadik 176 rehoľníkov-františkánov, Šaštín 256 rehoľníkov-saleziánov, Jasov 143 rehoľníkov-jezuitov a premonštrátov, Podolinec 185 rehoľníkov-ostatných). Do internačného (kárneho) kláštora s prísnejším režimom, určeného pre predstavených rádom a „najreakčnejších“ rehoľníkov (Pezinok), bolo umiestnených 95 rehoľníkov.²⁹ Niektorých rehoľníkov, predovšetkým tých, ktorí boli ochotní do určitej miery „spolupracovať“ s režimom alebo prinajmenšom neklásť odpor, preradili do duchovnej správy.

Akcia K bola dokončená v noci z 3. na 4. mája 1950 sústredením zostávajúcich 277 rehoľníkov z ďalších 13 kláštorov v centralizačných kláštoroch v Svätom Beňadiku a Podolinci. V centralizačnom kláštore Svätý Beňadik bolo umiestnených 56 rehoľníkov, v Podolinci 118, v Mučeníkoch 19 a v Kostolnej 84 rehoľníkov (do 20 rokov). V kárnom tábore, ktorý bol medzitým na základe nálady obyvateľstva premiestnený z Pezinka do Báže, internovali 4 rehoľníkov. Celkovo bolo na Slovensku v rámci Akcie K z miesta svojho pôsobiska v 75 kláštoroch vysťahovaných a sústredených v určených kláštoroch 1037 rehoľníkov z 12 reholí, ktorí mali byť v potrebnom zmysle „prevychovaní“. 99 rehoľníkov bolo internovaných v kárnom tábore.³⁰ Miesta pôvodných centralizačných a internačných táborov sa priebežne menili, keď niektoré sa označili ako „nevhodné“ a iné sa novozriadovali. Väčšina sústredených rehoľníkov zostala na území Slovenska, takmer 300 však vysťahovali do českých krajín. Stovky ďalších povolali na vojenskú základnú službu (k PTP) a podobne.³¹

Akcia K vyvolala na Slovensku, na rozdiel od českých krajín, relatívne značný odpor a prejavy nesúhlasu. Charakter situácie v tomto zmysle nadväzoval na obdobie takzvanej Katolíckej akcie, aj keď odpor preda len už nebol tak intenzívny. Na mnohých miestach sa otvorene prejavil verbálny nesúhlas veriacich s vysťahovaním rehoľníkov, dochádzalo k zhromažďovaniu občanov a dokonca aj k ich otvorenému vzbúreniu sa. Napríklad občania obce Kozárovce (okr. Zlaté Moravce) boli tak rozrušení „akciou na farárov“, že „...podľa vyjadrenia sa jedného malého roľníka sú títo odhodlaní brániť farárov i za cenu

28 *AMV SR Levoča*, f. A 8, inv. jed. 72. Andrej Belánsky vyjadrenie k Akcii „K“.

29 Dokumenty o perzekúcii a odporu. Svazek 4. *Akcie K likvidace klášterů v roce 1950*. Dokumenty a přehledy. 1. část. Praha, ÚSD AV ČR 1993, s. 170.

30 *Tamže*, s. 172.

31 Ďalšie faktografické údaje o výsledkoch Akcie K na Slovensku pozri VNUK, F.: *Akcie „K“ a „R“: Zásahy komunistického režimu proti rehoľiam v r. 1950–1956*. Bratislava 1995, s. 967.

života, vyjadrujúc sa tak, že ak majú žiť v takej porobe, že im nezáleží ani na živote“.³² Väčšinou zastrašujúco zapôsobilo masové nasadenie jednotiek bezpečnosti, Ludových milícií a armády. Boli však prípady, keď tieto jednotky museli aj prakticky zasahovať. Keď v obci Pruské (okr. Ilava) ráno 14. mája 1950 došlo už po odvezení rehoľníkov pred kostolom k demonštráčnému zhromaždeniu asi 700 ľudí, podľa úradného hlásenia „hromadným zásahom SNB, LM a vojska bez použitia zbrane bol dav od priestoru kostola vytlačенý“.³³ Vyskytli sa však aj prípady otvorených vzbúr. K najväčšej došlo v Podolinci a na jej potlačenie sa použili aj zbrane. Zhromaždení občania sa tu pokúsili vyslobodiť internovaných rehoľníkov. Vylomili bránu kláštora, útočili na príslušníkov Verejnej bezpečnosti, hádzali do nich kamene a chceli si vynútiť prepustenie internovaných. 11 občanov bolo v tejto súvislosti postavených pred súd.³⁴

Priebeh a výsledky Akcie K podnietili stránicke vedenie k podobnému zásahu aj proti ženským rádom. Ako Akcia R sa uskutočnil v dňoch 29.–31. augusta 1950, pričom navonok mal inú podobu ako Akcia K. Konal sa v priebehu troch dní, počas dňa a rehoľnice naň vopred upozornili. Podobu Akcie R ovplyvnili skúsenosti z Akcie K a nižšia intenzita odporu v porovnaní s rokom 1949 (Katolícka akcia). Mnohostranné pôsobenie režimu a obavy veriacich z ďalšieho vývoja prinášali svoje výsledky. Rehoľník bolo tiež podstatne viac ako rehoľnice. Takmer polovica ich bola zamestnaná v zdravotníctve a príslušné orgány nemali za ne náhradu. V rámci Akcie R bolo na území Slovenska zo 137 kláštorov a rehoľných domov sústredených 1971 rehoľnic do 16 takzvaných sústreďovacích kláštorov.³⁵ Ich umiestnenie na Slovensku sa postupne menilo a počet znižoval. Problémov pri praktickom uskutočňovaní Akcie R bolo podstatne menej ako v rámci Akcie K, aj keď tiež miestami dochádzalo k zhromažďovaniu občanov a verbálnym prejavom nesúhlasu so sústreďovaním rehoľnic. Napríklad v Banskej Belej 29. augusta 1950 „...došlo v predpoludňajších hodinách k shlukovaniu žien a tiež niekoľkých mužov, takže od prevedenia akcie bolo upustené. ... po príchode mužov z práce sa znovu začali tvoriť väčšie hlúčky, v ktorých už boli aj mužovia. Obyvateľstvo rozčúlene debatovalo o tom, že si mníšky zobrať nedajú a podobne.“³⁶

Násilné vysídľovanie rehoľníkov a rehoľnic z kláštorov v rámci Akcie K a R a ich sústreďovanie roku 1950 sa týkalo katolíckej cirkvi. K prípadom násilného vysídľovania však dochádzalo aj v súvislosti s takzvanou Akciou P z jari 1950, t.j. s násilným „návratom“ gréckokatolíckej cirkvi k pravoslávii. Tých kňazov a rehoľnice gréckokatolíckeho vyznania, ktorí odmietli prestúpiť na pravoslávie, tiež sústreďovali v centralizačných kláštoroch. Gréckokatolíckych kňazov, najmä veľmi starých, umiestňovali v rôznych charitatívnych domoch, ostatných v kláštoroch v Hlohovci.³⁷ Gréckokatolícke rehoľnice sústreďovali v kláš-

32 *A MV SR Levoča*, f. B 10/II., inv. jed. 332. Mapa správ Akcia R premiestnenie rehoľníkov.

33 *A MV SR Levoča*, f. P-2, inv. jed. 171. Akcia K, bezpečnostná situácia, činnosť príslušníkov ZNB vyhodnotenie.

34 *A MV SR Levoča*, f. B 10-7, inv. jed. 32. Vzbura v Podolinci obžaloba.

35 Išlo o tieto kláštory: Kostolná pri Trenčine, Kláštor pod Znievom, Beckov, Ladce, Belušské Slatiny, Pruské, Podunajské Biskupice, Vrbové, Ivánka pri Nitre, Bratislava-Prievoz, Rožňava, Spišská Nová Ves, Spišská Sobota, Modra, Dolné Semerovce a 2 kláštory v Nových Zámkoch. *A MV SR Levoča*, f. R 012, inv. jed. 285. Sústreďovacie kláštory.

36 *A MV SR Levoča*, f. B 10/II., inv. jed. 332. Mapa správ Akcia R premiestnenie rehoľnic. Viz pozn. 32.

37 Na jar 1951 bolo ešte v kláštoroch v Hlohovci sústredených 44 gréckokatolíckych kňazov, ktorí neprestúpili na pravoslávie, a 7 ďalších rehoľníkov. *A MV SR Levoča*, f. A 2/1, inv. jed. 33. Závady zistené pri kontrole v dňoch

tore v Stropkove. Tam ich mali rôznymi spôsobmi „prevychovávať“ tak, „...aby všetky mníšky prestúpili na pravoslávie alebo v opačnom smere, aby odišli do civilného povolania, t.j. vystúpili z rehole“. ³⁸ „Neprispôsobivých“ gréckokatolíckych farárov potom v rámci Akcie P 100, ktorá mala ťažisko v roku 1951 a „dobiehala“ začiatkom roku 1952, presúvali do Čiech, prípadne aj do miesta pôvodného bydliska na Slovensku s tým, že ich Štb a orgány Slovenského úradu pre veci cirkevné sústavne sledovali. ³⁹

Vystahovávanie do Čiech bolo aj jedným zo spôsobov, ako sa riešila otázka ďalšieho pôsobenia sústredených katolíckych rehoľníč. Na jeseň 1951 (v rámci Akcie R 2) ich zo sústreďovacích kláštorov vysťahovali 869, teda viac ako polovicu všetkých sústredených, do českého pohraničia. ⁴⁰ Tento „presun do výroby“ smeroval najmä do textilného priemyslu, ktorý mal akútny nedostatok pracovníčok. Potreba pracovných síl bola síce vysoká aj v slovenskej ekonomike, no z politicko-ideologických dôvodov nebol záujem na zotrvaní rehoľníč na území Slovenska. Ich návrat na Slovensko sa úmyselne brzdiť, a to aj v prípadoch, keď sa stali práceneschopnými. Vtedy ich umiestňovali v charitatívnych domovoch, zásadne však na území českých krajín. ⁴¹ Úsilie izolovať ich od diania na Slovensku, sociálneho zázemia, rádovej príslušnosti a miesta, ktoré bolo ich pôvodným domovom, sa prejavovalo celkom evidentne.

„Očista“ veľkých miest

Politicky motivované požiadavky na „očistu“ Bratislavy a ďalších väčších miest od takzvaných bývalých ľudí a triedne nepriateľských živlov spolu s rastúcimi požiadavkami na zabezpečenie bytov pre stranícky a štátny aparát i hospodársku sféru viedli k príprave a uskutočneniu takzvanej Akcie B. Mala celoštátny charakter, konkrétne sa pripravovala od začiatku roku 1952 a prakticky prebiehala od leta 1952 do jesene 1953. Ťažisko Akcie B bolo v Bratislave, časovo jej však predchádzali akcie takéhoto charakteru v Komárne a Martine, kde sa „získavali skúsenosti“. ⁴² Vystahovávanie nežiadúcich osôb a ich rodín z Bratislavy nadväzovalo na čistky, ktoré prebiehali už od jesene 1948, teraz však bolo „zbavené nežiadúcej mäkkosti“, nadobúdalo prísne organizovaný, masový charakter a vyhrotene represívnu podobu. Nešlo už o žiadne „dobrovoľné“ vystahovávanie, ale o tvrdý diktát a nekompromisný odsun postihnutých na základe sprísnených kritérií. Pozornosť sa zamerala predovšetkým na „osoby nežiadúce a ich rodiny a osoby, ktoré pracovne nie sú viazané na Bratislavu, a ich rodiny“. ⁴³ „Nežiadúcimi“ osobami boli bývalí väčší vlastníci, predstavitelia a funkcionári predchádzajúcich režimov, „nepriatelia“ ľudovodemokratického režimu a osoby, „poškodzujúce plánované hospodárstvo štátu“. Ako

27.3.–30.3.1951 v centralizačných strediskách.

38 *AMV SR Levoča*, f. B 10-7, inv. jed. 32. Diaľnopis z KV Štb v Prešove na odbor BA PV v Bratislave zo 7.6.1950. Viz. pozn. 34.

39 *SNA*, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné (ďalej len SÚC), kar. 33. Podkopná činnosť bývalých gréck. kat. duchovných proti pravoslávnej cirkvi.

40 *VNUK*, F.: *Akcie „K“ a „R“*, s. 83. Viz. pozn. 31.

41 *SNA*, f. SÚC, kar. 288. Sedláková Mária, rehoľníca v Krakovanech dotaz.

42 *SNA*, f. PV, Sekretariát, Akcia B, kar. 49. Zpráva o zabezpečení náhradných bytov pre rodiny, ktoré v akcii získavania bytového priestoru v Bratislave vystahujeme na venkov.

43 *SNA*, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 11. Návrh na riešenie bytovej otázky v Bratislave.

osoby pracovne neviazané na Bratislavu boli chápaní tí, ktorí „žijú v minulosti kapitalistickými metódami z nazhromaždeného kapitálu“ a tiež dôchodcovia, najmä ak išlo o bývalých „vykorisťovateľov“.⁴⁴

Zásady budúcej Akcie B sa vypracovali už začiatkom apríla 1952. Utvorila sa osobitná komisia na jej riadenie na čele s povereníkom vnútra Jozefom Lietavcom. Pracovala tajne, lebo navonok celú akciu organizoval Ústredný národný výbor. Pôvodne sa predpokladalo, že pôjde o krátkodobú akciu, ktorá sa uskutoční od polovice mája najneskôr do konca júla 1952. Určené rodiny mali byť vystahované v poradí, danom „stupňom nepriateľstva voči štátnemu zriadeniu“.⁴⁵ Očakávalo sa, že v priebehu celej akcie sa v Bratislave získa asi 1500 bytov.⁴⁶ Zoznamy tých, ktorí mali byť vystahovaní, dodávalo krajské veliteľstvo Štb. Uvádza pritom aj „zdôvodnenie“ svojho návrhu pre Sekretariát ÚV KSS, ktorý v konečnej fáze vystahovanie schvaľoval.⁴⁷ Napriek intenzívnym urgenciám z vedúcich stranických orgánov však nebolo schopné vypracovať príslušný zoznam „nespoľahlivých“ ľudí, ale len „dať k dispozícii maximálne 100 rodín týždenne“.⁴⁸ Pôvodne krátkodobá akcia sa tak zmenila na viac ako rok trvajúcu kampaň, ktorej hlavným nedostatkom bolo podľa zodpovedných orgánov to, že „...nie je zaručené, že v prvých etapách budú vystahovaní práve najúhlavnejší nepriatelia strany a štátneho zriadenia“.⁴⁹

Postihnutí obyvatelia Bratislavy boli vystahovávaní po takzvaných čiastkach. Týchto „čiasok“ bolo po období trvania Akcie B celkom 18, pričom najpočetnejšia (165 rodín) bola prvá z nich, schválená sekretariátom ÚV KSS 3. júla 1952. Do kategórie bývalých exponentov z obdobia vojnovy Slovenskej republiky patrilo 40 rodín, do kategórie exponentov povojnovy Demokratickej strany 10 rodín, medzi „vykorisťovateľov“ bolo zaradených 61 rodín a do kategórie zradcov, špiónov a záškodníkov 54 rodín.⁵⁰ Celkovo bolo z Bratislavy od začatia Akcie B až do jej oficiálneho ukončenia v septembri 1953 násilne vystahovaných 672 rodín a 6 rodín sa vystaľovalo „dobrovoľne“.⁵¹ V jednotlivých prípadoch vystahovanie „dobiehalo“ až do konca jesene 1953. Rozdelenie získaných bytov bolo podstatne iné, ako sa pôvodne predpokladalo a v propagandistickej kampani aj často zdôrazňovalo. „Triedne uvedomelí robotníci“ a úderníci dostali len menšiu časť bytov, zatiaľ čo prevažnú väčšinu „spotrebovali“ stranicke a štátne orgány a ozbrojené

44 *Tamže*.

45 SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 33. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 5.4.1952.

46 SNA, f. PV, Sekretariát, Akcia B, kar. 49. Návrh na získanie bytového priestoru v obvode Bratislavy.

47 Príkladom posudku na osobu, určenú na vystaľovanie z Bratislavy, môže byť charakteristika 61-ročného občana: „Dôkazový materiál predložený KS Štb potvrdzuje, že Č. pochádza zo živnostnickej rodiny a bol podnikateľom. Teraz nikde nepracuje. ...závod bol napokon v r. 1948 znárodnený a od tej doby sa Č. v podstate práci vyhýba a údajne sa lieči ako nemocný. I keď politicky nebol údajne v minulosti organizovaný, dnes sa s našim režimom nemôže nijako zmieriť preto, že mu bol podnik znárodnený.“ Dokumenty o perzekucii a odporu. Svazek 2. *Akcie B vystaľování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953*. Praha, ÚSD AV ČR 1992, s. 191.

48 SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 37. Schôdza Sekretariátu ÚV KSS 27. a 30. 6.1952. Zpráva zvláštnej komisie pre získavanie bytov v Bratislave.

49 *Tamže*.

50 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, Akcia B, kar. 49. Návrh na schválenie prvej čiastky zoznamu rodín na vystaľovanie z Bratislavy v I. etape. Viz pozn. 46.

51 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, Akcia B, kar. 50. Prehľad o vystaľovaní rodín v I. až XVIII. časti a prehľad o získaní bytov po týchto rodinách.

zložky. Z celkového počtu získaných bytov dostali za celé obdobie Akcie B „závody“, to sú nielen robotníci, ale predovšetkým riadiaci aparát, len 28,5 %.⁵²

Vystahovávanie rodín z Bratislavy narážalo na mnohé problémy, čo bolo celkom pochopiteľné vzhľadom na časový harmonogram a vyhrotené represívny charakter celej akcie. Už po krátkom čase nebolo dosť „vhodných adeptov“ na vystahovanie. Osobitná komisia preto vyzývala k skúmaniu, „...či skutočne sa v Bratislave neukryli niektoré osoby, ktoré mali byť vystahované. Pri tom nie je možné inak, než vychádzať zo skutočnosti, že vystahované osoby sú zlomyseľní a presvedčení nepriatelia.“⁵³ Samotná Štb pritom už začiatkom roku 1953 dospela k názoru, že „...v podstate sa už vyčerpali typy osôb, ktoré prichádzajú v uvedenej akcii do úvahy“.⁵⁴ Vystahovávanie však pokračovalo a jeho neskoršie zastavenie vôbec nesúviselo s tým, že by nebolo koho odsunúť. Vystahovávané osoby boli postihované nielen tým, že ich vyhnali z bytov v Bratislave do nevyhovujúcich bytových pomerov v prikázanom mieste pracoviska a bydliska, ale aj tým, že im bol zabavený „prebytočný majetok“, napríklad nábytok, látky, koberce a podobne.⁵⁵ Oficiálne sa síce hovorilo o „dodržiavaní socialistickej zákonitosti“, realita však bola celkom iná. Napríklad aj súdobá správa kriticky priznávala, že J. Lietavec ako predseda osobitnej komisie „...vydal nariadenie, že u každej rodiny je treba, i keď umele, vyhľadať, vykonštruovať dôvody na zabavenie majetku“.⁵⁶

Vystahovávanie rodín v rámci Akcie B malo síce na Slovensku ťažisko v Bratislave, zďaleka sa však neobmedzovalo len na ňu. Po „skúšobnom vystahovávaní“ v Komárne a Martine sa od leta 1952 táto akcia uskutočňovala vo všetkých krajoch. Prakticky sa tak vystahovávanie uskutočňovalo vo všetkých krajských a okresných mestách. Napríklad v Žiline bolo roku 1952 vystahovaných 53 rodín a do konca apríla 1953 ďalších 15 rodín. V Martine, kde došlo v rámci industrializácie k mimoriadne výraznému vzrastu obyvateľstva, bolo roku 1952 vystahovaných 136 rodín. V Komárne, ktoré na tom bolo podobne ako Martin, vystahovali 160 rodín. V Nitre, ktorá mala po Bratislave najkritickejší bytový problém, sa vystahovaním nežiadúcich osôb a delením bytov získalo 960 bytových jednotiek.⁵⁷ Akcia B bola teda skutočne celoslovenskou akciou, postihujúcou tisíce „nežiadúcich“ osôb a príslušníkov ich rodín.

52 *Tamže*.

53 *SNA*, f. PV, Sekretariát povereníka, Akcia B, kar. 49. Správa o priebehu akcie „B“ a opatrenia na odstránenie nedostatkov (25.11.1952). Viz pozn. 46.

54 *SNA*, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 58. Schôdza Sekretariátu ÚV KSS 2.3.1953. List náčelníka LS Štb špkt. Hrbáčka povereníkovi vnútra J. Lietavcovi 16.2.1953.

55 Pri schvaľovaní I. čiastky zoznamu rodín na vystahovanie z Bratislavy sa v tomto zmysle uvádzalo: „Pretože v rámci akcie vystahovania rodín ide o rodiny hospodársky dobre situované, bude treba rozhodnúť o ich prebytočnom osobnom vlastníctve, ako napr. nábytok, koberce, látky a pod. Komisia doporučuje, aby Sekretariát ÚV KSS schválil také opatrenie, ktorým by Povereníctvo vnútra (s. povereník Lietavec) a ÚNV (s. Šrámek) mohli horevedené prebytočné predmety zabaviť na účet nedoplatkov miliónárskej dane a iných daní a poplatkov.“ *SNA*, f. PV, Sekretariát povereníka, Akcia B, kar. 49. Návrh na schválenie prvej čiastky zoznamov rodín na vystahovanie z Bratislavy v I. etape. Viz pozn. 46.

56 *SNA*, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 58. Schôdza Sekretariátu ÚV KSS 2.3.1953. Nedostatky činnosti Zvláštnej komisie pre Akciu „B“.

57 *SNA*, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 167. Bytová situácia (8.6.1953).

Vystahovávanie rodín „dedinských boháčov“

Podstatnou súčasťou „socialistickej prestavby spoločnosti“ bola aj kolektivizácia poľnohospodárstva. S ňou súvisela likvidácia takzvaných kulakov alebo dedinských boháčov. Uplatňovala sa už v priebehu 1. päťročnice, v podstate od roku 1951, a nie až v 2. polovici 50. rokov, ako sa v období totalitného režimu často zdôrazňovalo. Organizátori kolektivizácie pokladali tento stredný roľnícky stav (viac-menej v kategórii poľnohospodárskych závodov nad 15 ha) za hlavnú prekážku vtiahnutia nižších roľníckych vrstiev do JRD, ktoré sa len pomaly a ťažko formovali. Dôvodom bola nielen ich profesionálna autorita hospodárov, dovtedajší hospodársky a politický vplyv, ale aj záujem „zapojiť“ ich hospodárstva do „socialistického sektoru“, do JRD alebo štátnych majetkov.

Na likvidáciu takzvaných kulakov slúžilo premyslené obmedzovanie až znemožňovanie plnenia neprimerane vysokých výrobných nárokov (zákaz najímania pracovných síl, odoberanie strojov a mechanizmov, výmena pôdy za menej kvalitnú a vzdialenejšiu v rámci hospodársko-technickej úpravy pôdy a podobne). Za neplnenie aj evidentne nereálnych povinností boli postihovaní vysokými trestami, pričom od roku 1951 sa okrem odňatia slobody a peňažných pokút vo väčšine prípadov vyslovoval aj trest prepadnutia majetku a zákaz pobytu v mieste dovtedajšieho bydliska. V intenciách „triedneho ponímania práva“ sa tieto vedľajšie tresty vzťahovali aj na rodinných príslušníkov odsúdeného. Príkaz na vystahovanie z dediny a určenie nového bydliska a pracoviska mimo dovtedajší okres i kraj bol teda určený nielen odsúdenému, ale aj širšiemu „rodinnému celku“, t.j. manželke, rodičom, deťom, prípadne aj súrodencom.

Každý prípad vystahovania rodiny odsúdeného mal byť „politicky pripravený“ tak, aby to miestne obyvateľstvo chápalo ako akciu „...smerujúcu k ozdraveniu pomerov na dedine a k zapojeniu rodinných príslušníkov odsúdeného dedinského boháča do socialistickej výstavby v prostredí aj pre nich priaznivejšom“.⁵⁸ Veľmi často to však práve malí a strední roľníci chápali ako kruté a nespravodlivé opatrenie, čo v svojich dôsledkoch nepochybne aj bolo. Nehumánnosť týchto zásahov umocňoval aj často uplatňovaný mechanický prístup zodpovedných orgánov. Viedol k tomu, že boli presťahovávaní starí ľudia, pracovne „nevyužiteľní“, alebo ľudia s vlastným povoláním, nesúvisiacim s hospodárstvom odsúdeného. Vystahovávali dokonca aj členov KSS, čo sa väčšinou „riešilo“ ich vylúčením zo strany.⁵⁹ Oficiálne sa často zdôrazňovalo, že vystahovanie rodiny odsúdeného sa nemá ponímať ako trestný postih alebo opatrenie, ktoré by rodinu poškodilo. Vo všeobecnosti však práve takýmto zásahom bolo a viedlo nielen k vysídleniu, ale aj konfiškácii majetku.

Zostrený postup proti strednému stavu na dedine sa uskutočňoval na základe prísne tajných „smerníc ministrov národnej bezpečnosti, vnútra a spravodlivosti zo dňa 22. októbra 1951 o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov“ (takzvaná smernica troch ministrov). Tento dokument bol pripravovaný z podnetu vedenia KSČ, keď zasadanie ÚV KSČ vo februári 1951 označilo dedinských boháčov za

58 SNA, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 165. Presídľovanie rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov (2.10.1952).

59 V správe prednostu II. odboru PV povereníkovi vnútra J. Lietavcovi zo 7.3.1953 sa napr. uvádzalo, že „s odsúdeným Jánom Potorom bol vyvezený jeho otec Potor Juraj (72 ročný), ktorý pracoval v kameňolome č. 2 v Hronskej Dúbrave. Obidvaja boli členovia strany, pred vysídlením ich zo strany vylúčili.“ *Tamže*. Vysídľovanie dedinských boháčov podľa smerníc troch ministrov – závädy.

hlavných nepriateľov JRD a socialistickej dediny a vyhlásilo proti nim „zostrený postup“. K realizácii tvrdého kurzu sa prakticky prikróčilo pod vplyvom vyprovokovaných teroristických akcií (najmä vraždy v Babiciach v júli 1951) a zinscenovaných procesov, ktoré mali dokázať kolektívnu vinu takzvaných kulakov. S účinnosťou od 1. novembra 1951 začala štátnobezpečnostná Akcia K (Kulaci), ktorej cieľom bolo vysídlenie odsúdených hospodárov (po prepustení z väzenia) a ich rodinných príslušníkov, väčšinou do 24 alebo 48 hodín.⁶⁰

Ústredne riadená a evidovaná Akcia K trvala od novembra 1951 do prelomu augusta a septembra 1953. V celej ČSR bolo vystahovaných minimálne 1629 rodín, najviac z Pražského a Jihlavského kraja. Zo šiestich vtedajších slovenských krajov bolo vystahovaných najmenej 309 rodín, čo znamenalo, že rozsah tejto formy perzekúcie bol relatívne nižší ako v českých a moravských krajoch. Rozhodujúcou príčinou nebola akási „miernosť“ alebo „zhovievavosť“ orgánov, ktoré túto akciu uskutočňovali, ale konkrétne podmienky slovenskej dediny, predovšetkým jej sociálne zloženie, ovplyvnené dovtedajším vývojom. Vhodných „adeptov“ bolo preto menej, navyše jednotlivé kraje nechceli prýjmať „cudzích“ vysídlenecov a skôr uvažovali o ich umiestnení do českých krajov. Najviac „rodinných celkov“ bolo vystahovaných z Bratislavského kraja (92), nasledoval kraj Banská Bystrica (77), Nitra (58), Košice (45), Prešov (21) a Žilina (16).⁶¹ V prevažnej väčšine boli presídlené do českých krajín.⁶²

Uvedené počty vystahovaných dedinských boháčov a ich rodín nie sú však konečné, lebo všetky prípady neboli dôsledne zaevidované. Niektoré boli odložené a realizovali sa neskôr, iné boli zrušené. „Rodinné celky“ boli vystahované aj individuálne v rámci konkrétneho kraja, o čom sa nie vždy viedla súhrnná evidencia. Vystahovávanie pokračovalo aj po septembri 1953, keď bola Akcia K oficiálne zastavená a vystahovávanie sa už centrálné neriadilo, neorganizovalo a neevidovalo. Počty postihnutých takouto formou perzekúcie boli preto v každom prípade výrazne vyššie, ako sa uvádza a ako možno za súčasných podmienok dokázať.

Hlavným garantom a vykonávateľom Akcie K boli orgány Štb, od ústredia až po okresy, pričom najexponovanejším článkom boli krajské veliteľstvá Štátnej bezpečnosti. S orgánmi Štb aktívne spolupracovali územné zložky Verejnej bezpečnosti, orgány KSS, národné výbory všetkých stupňov, Povereníctva spravodlivosti a školstva (v prípadoch, keď išlo o vylučovanie detí „dedinských boháčov“ zo stredných a vysokých škôl) a ďalšie orgány. Miesto pobytu vystahovaných a ich pracovné zaradenie určovalo priamo Ministerstvo národnej bezpečnosti (MNB). V rámci režimu „vlády jednej strany“ sa základný postup pri vystahovávaní pochopiteľne prerokúval v rámci ústredného, krajského a okresného vedenia, pričom nižšie zložky do toho niekedy iniciatívne „vnášali“ aj vlastné svojské prístupy, ktoré boli v rozpore s oficiálnou líniou. Napríklad Predsedníctvo KV KSS v Banskej Bystrici na svojom zasadaní 2. apríla 1952 „...vzalo na vedomie ústnu správu s. Borteľa, predsedu KNV o chystanej akcii 'B' vystahovanie dedinských boháčov z kraja

60 Dokumenty o perzekuci a odporu. Svazek 3. *Vystěhování selských rodin v Akci K („kulaci“) 1951–1953. Seznamy a vybrané dokumenty.* Praha, ÚSD AV ČR 1992, s. 6 (Úvod).

61 *Tamže*, s. 105.

62 Protokolární seznam „rodinných celků odsouzených vesnických boháčů“, určených k vystěhování v Akci K (kulaci) v letech 1951–1953. *Tamže*, s. 11–103.

a uznieslo sa dať súhlas k tomu, aby dedinskí boháči z kraja Banská Bystrica boli vyvezení na ČSSM [štátne majetky] v Čechách z tých príčin, že v našom kraji nieto ubytovacích možností“.⁶³ Krajskí stranícki funkcionári tak nielen spojili pripravovanú Akciu B (vystaňovanie „nežiadúcich živlov“ z väčších miest) s vysídľovaním kulakov, ale odsúhlase- ným paušálnym prístupom bez aspoň formálneho odôvodnenia natoľko „vylepšili“ oficiálnu líniu, že ich pražské MNB a stranické vedenie v Bratislave muselo urýchlene „priviesť k rozumu“ a zrušeniu vlastného rozhodnutia.⁶⁴

Na praktické uskutočňovanie vystaňovania boli v rámci okresu zriadené komisie, zložené zo zástupcov OV KSS a ONV, okresného prokurátora a zástupcu Verejnej a Štátnej bezpečnosti. Tieto komisie sa však prakticky stávali viac-menej výkonným orgánom Štb, ktorej orgány mali rozhodujúce slovo pri výbere vystaňovaných a následne aj ich sledovaní v novom bydlisku a na pracovisku. Ďalšie orgány zainteresované v Akcii K túto degradáciu vlastnej úlohy sledovali s nevôľou. Povereník vnútra J. Lietavec napríklad v svojej správe z júna 1953 s rozhorčením uvádzal, že „...komisie n e p l n i a funkciu s a m o s t a t n e r o z h o d u j ú c e h o o r g á n u, ale činnosť komisie u s m e r ň u j e príslušník štátnej bezpečnosti, ktorý je členom komisie. Stáva sa, že presadzuje svoju vôľu aj napriek iným názorom ostatných členov a komisia sa takto stáva len jeho výkonným orgánom.“⁶⁵ Sťažnosti na postup Štb sa objavovali už v samotnom priebehu Akcie K⁶⁶, no až do jej ukončenia žiadne podstatné zmeny nenastali.

Naznačené formy núteného vystaňovania nepostihujú všetky prejavy, ktorými totalitný režim v svojom takzvanom zakladateľskom období porušoval a niekedy priamo negoval jedno zo základných ľudských práv a slobôd, t.j. právo bývať v mieste, ktoré si konkrétna osoba alebo rodina zvolí. Dôvodom je aj skutočnosť, že mnohé z nich sú len veľmi nedostatočne zdokumentované, prípadne sa „ukrývajú“ pod inou formou perzekúcie alebo nemožnosti skutočne slobodného rozhodovania. Vo vtedajšom chápaní práva, okrem zdôrazňovania jeho triedneho charakteru sa za celkom „normálne“ pokladalo ukladanie vedľajších trestov v podobe zákazu pobytu na určitom mieste. Nasledovalo nútené vystaňovanie, čo sa zďaleka nedotýkalo len postihnutých v rámci akcie B a K. Rovnako po návrate z táborov nútených prác alebo vojenskej služby pri PTP boli mnohí nútení vystaňovať sa na určené miesto. Štátni zamestnanci, napríklad učitelia, úradníci, zriadení a podobne, pokiaľ ich hodnotili ako „nespoľahlivých“, dostávali pracovné umiestnenky

63 *A MV SR Levoča*, f. A 2/1, inv. jed. 54. Príloha k zápisnici č. 16, napísanej na zasadnutí Predsedníctva KV KSS v Banskej Bystrici dňa 2.4.1952.

64 *Tamže*. List MNB Karola Bacilka Predsedníctvu KV KSS, do rúk ved. tajomníka s. Bohdanovského z 15.4.1952.

65 *SNA*, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 12. Zpráva o činnosti národných výborov v boji proti dedinským boháčom (23.6.1953). Podčiarknuté v origináli.

66 Napr. v správe II. odboru PV povereníkovi vnútra J. Lietavcovi zo 7.3.1953 sa poukazovalo na to, že „povinnosti pri presídľovaní ľudoví funkcionári a pracovníci vykonávajú na priame rozkazy pracovníkov Štb tak, že donesú zoznam osôb určených na vysídlenie a prikážu referátu III. tieto osoby presťahovať. Tak sa stalo aj v posledných prípadoch, že prišiel na ONV príslušník krajskej správy Štb a nariadil vysídliť určené osoby bez vedomia a súhlasu KNV, referátu III.“ *SNA*, f. PV, Sekretariát povereníka, kar. 165. Vysídľovanie dedinských boháčov podľa smerníc troch ministrov – závädy. Viz pozn. 59.

mimo miesta svojho bydliska a boli tak nútení presťahovať sa. Vystahovávané s prikázaným miestom pobytu boli aj rodiny odsúdených v politických procesoch, ako aj sami odsúdení, pokiaľ prežili, ich museli po prepustení nasledovať. Samotné súdne procesy za vykonštruovanú protištátnu činnosť alebo iné „previnenie“ viedli tiež k určitej forme núteného vystahovania, pochopiteľne tej najdrastickejšej, spojenej s pobytom a nútenou prácou vo väzenských podmienkach. To isté platilo aj v prípadoch zaradenia do TNP alebo povolania na vojenskú službu k PTP.

Nútené vystahovanie postihlo aj ďalšie osoby a rodiny, ktoré sa k tomu síce z formálnej stránky rozhodli „dobrovoľne“, prakticky však boli donútené rôznym nátlakom, priamym alebo nepriamym, zo strany miestnych orgánov alebo „iniciatívnych“ funkcionárov. Aj také vystahovávanie, ktoré vo všeobecnosti nemalo perzekučný charakter, napríklad rozširovanie existujúcich alebo vytváranie nových vojenských výcvikových priestorov (súdobo vojenských újazdov alebo obvodov), bolo v konkrétnych prípadoch namierené predovšetkým proti „nežiadúcim žilom“. Napríklad pri zriaďovaní vojenského újazdu pri Levoči roku 1952, odkiaľ vysídlili 505 rodín zo 4 dedín, mierilo ostrie postupu štátnej správy predovšetkým na „nespoľahlivých roľníkov špekulantov“. V marci 1952 boli predvolaní na ONV, kde im „...bolo poukázané na trestné činy, ktorých sa dopustili (čierne zakáľačky, neplnenie dodávok) a presídľovacou komisiou im bolo uložené, aby sa z Dvoriec ako prví vystahovali, lebo v opačnom prípade budú potrestaní“. ⁶⁷ Škála foriem nátlaku, vedúcich v konečnom dôsledku k nechcenému vystahovaniu, bola takmer nevyčerpateľná a možnosti obrany minimálne.

Totalitnému režimu sa pritom z rôznych dôvodov nepodarilo realizovať vo všetkých prípadoch konkrétnu formu vystahovania v predpokladanom rozsahu. Niektoré akcie takéhoto charakteru sa nepodarilo realizovať vôbec, či už preto, že neboli dostatočne pripravené, neexistovali vhodné podmienky alebo základ celej akcie bol pochybný. Názorne to ukazuje napríklad prípad takzvanej Akcie Juh na jeseň 1949. Podľa pôvodných predpokladov sa v rámci boja proti triednym nepriateľom malo vystahovať z južného Slovenska do českých krajov takmer 4000 rodín maďarskej národnosti. Stanovené počty síce zodpovedné orgány postupne znižovali, samotný odsun sa však v zásade nerealizoval, aj keď už bol pripravený. Vzbudil priveľký odpor, navyše dostatočne nevyjadroval „triedne hľadisko“ (viac-menej bol postavený na nacionálnom, teda protimaďarskom základe). Svojím zameraním presahoval vnútroštátne dimenzie, vyvolal odpor v zahraničí (najmä v Maďarsku) a následný tlak, ktorý zapôsobil a viedol k zastaveniu celej akcie. ⁶⁸

Nútené vystahovanie ako forma politickej perzekúcie, zameraná proti skutočným aj potencionálnym odporcom totalitného režimu, sa stalo charakteristické pre jeho „zakladateľské obdobie“. Postihlo tisíce rodín a desaťtisíce obyvateľov, prevažne na základe princípu kolektívnej viny. Presne kvantifikovať počty postihnutých nie je z rôznych dôvodov možné a ani reálne. Podľa triezvych odhadov mohlo ísť až o sto tisíc osôb, ktoré boli viac alebo menej drastickými metódami donútené opustiť svoje dovtedajšie bydlisko,

67 SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 36. Schôdza sekretariátu ÚV KSS 6.6.1952. Zpráva o rozširovaní a vysídľovaní vojenských újazdov.

68 Podrobnejšie k tejto akcii, jej všeobecne politickým koreňom, výrazne protimaďarskému zameraniu a celkovému priebehu, respektíve vynútenému zastaveniu srv. ŠUTAJ, Š.: „Akcia Juh“: Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Praha 1993. Sešity ÚSD AV ČR, sv. 8.

pričom u niektorých zrejme prevažovali dôvody a metódy ekonomického prinútenia. Nútené vysťahovanie mnohokrát rozvrátilo osobný život a profesné zameranie perzekvovaných, negatívne ich poznamenalo na dlhý čas a niekedy aj natrvalo. Dochádzalo k rodinným tragédiám, strádali nevinní ľudia, deti trpeli za svojich rodičov a príbuzných i naopak. Toto porušenie základného ľudského práva bolo však len jedným z dlhého radu nehumánnych prístupov, ktorými sa mala vybudovať „nová spoločnosť“, navonok zdôrazňujúca práve demokraciu a humanitu.

Sovětizace a militarizace československého leteckého průmyslu v letech 1949–1953¹

Matthias Roeser

Výstavba gigantického zbrojního průmyslu v ČSR na počátku padesátých let byla součástí Stalinových plánů na dobytí západní Evropy. Spolu s novou, z Moskvy nadiktovanou orientací československého těžkého průmyslu a strojírenství sloužila jako nástroj k všestrannému propojení československé ekonomiky s hospodářstvím celého sovětského bloku a k rychlejšímu přejímání sovětského modelu plánování a řízení.

V tomto procesu hrála důležitou roli i produkce řady výrobků na základě sovětských licencí. Sovětští poradci, jejichž odborná pomoc byla při zavádění licenční výroby nezbytná, působili současně jako hnací síla při přestavbě plánování a řízení v ČSR. Nelze však přehlédnout, že z technického hlediska přispěly sovětské licence právě v leteckém průmyslu k jeho modernizaci.

Dosavadní literatura věnovaná hospodářským a sociálním dějinám Československa se problematikou zbrojního průmyslu téměř nezabývá.² Zkoumání vojenské problematiky tohoto období v pracích historiků Vojenského historického ústavu (VHÚ, dnes Historický ústav Armády ČR), které přineslo první plody v druhé polovině šedesátých let, přerušila sovětská invaze. Nicméně i dnes se můžeme opírat o zmíněné starší práce VHÚ; často nám nic jiného nezbyvá.³ Po listopadu 1989 vyšly některé publikace, které se okrajově dotýkají

-
- 1 Článek vznikl na základě magisterské práce autora z roku 1995, napsané na katedře východoevropských dějin univerzity v Kolíně n/R.
 - 2 Syntetické práce, které této otázce věnují více než jednu vedlejší větu, jsou: *Stručný hospodářský vývoj Československa do r. 1955*. Praha 1969, s. 392; přepracovaná verze: PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha 1974, s. 207 a 303. Celou kapitolu věnoval této problematice až KAPLAN, Karel: *Československo v RVHP 1949–1956*. Praha 1995, s. 123–171.
 - 3 Lze jmenovat stati Milana Lichnovského Základní otázky materiální výstavby čs. armády v období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou (1945–1948). In: *Historie a vojenství (HaV)*, č. 1 (1962), s. 1–26; O některých otázkách změny v tempu budování Čs. lidové armády v letech první pětiletky. In: *HaV*, č. 2 (1966), str. 161–191. Dále ŠPIČÁK, Milan: *V armádě po Únoru*. Praha 1968; týž: Sovětská pomoc – pilíř vojenské politiky KSČ při budování materiálně-technické základny ČSLA v období I. 5LP. In: *Vojenská mysl*, č. 2 (1966), s. 3–15; MADRY, Jindřich: *Vojenská politika KSČ za počátečního nástupu*

otázek zbrojení a poskytují cenné odkazy,⁴ systematické zkoumání však chybí.⁵ Historický výzkum stále ještě ztěžuje neuspokojivý přístup k archivním pramenům; značná část spisového materiálu příslušných ministerstev, generálních ředitelství a vojenských institucí nebyla ještě odtajněna. Pro předkládanou stať mohla být proto využita jen malá část spisového materiálu, takže další výzkum bezpochyby přinese upřesnění mnoha jednotlivých aspektů; nikoli však – domnívám se – korekturu základního pohledu, který se zdá být dosti jasný.⁶ S ohledem na dostupnost pramenů a také na rozsah problematiky jsem se v této fázi práce soustředil na úsek leteckého průmyslu. Oproti ostatním oblastem zbrojního průmyslu (tanky, děla, radarová zařízení) lze na tomto poli využít i některé „civilní“ publikace.⁷

Důvody pro výrobu letadel podle sovětských licencí

Pro zahájení licenční výroby sovětských letadel v Československu od roku 1949/50 lze nalézt dva důvody. Zprvu chtěla vláda ČSR licenční výrobou čelit hrozícímu útlumu dosavadního leteckého průmyslu. Postupně se však stal rozhodujícím činitelem zájem Sovětského svazu o přenesení části zbrojní výroby pro ustavující se východní blok mimo území SSSR. Přesun technologického *know-how* zároveň sloužil k naroubování sovětského hospodářského systému na československou ekonomiku.

Československému leteckému průmyslu se po druhé světové válce nepodařilo dosáhnout úrovně technického rozvoje ve velkých státech. V prvních poválečných letech až do roku 1947 to bylo podmíněno především tím, že nebylo jasné, jaká má být koncepce československé branné moci. Neujasněnost v otázce, jak použít disponibilní finanční prostředky, vedla k tomu, že nedocházelo k rozhodnutím o vývojových programech, které by překročily rámec pokračování ve výrobě – s jistou modernizací – německých typů z doby druhé světové války. Navíc byly prostředky rozptylovány na jednotlivé firmy a jejich četné projekty. Tato roztržičnost byla sice pravidelně s politováním z mnoha stran

revoluce ve vojenství a rodící se linie XX. sjezdu KSSS. Praha 1967 (Práce VPA KG, zvl. číslo). Srv. též jeho stať *Období zbrojení a přezbrojování*. In: *Soudobé dějiny*, č. 4–5 (1994), s. 623–639.

- 4 KAPLAN, Karel: *Sovětské poradci v Československu 1949–1956*. Praha 1993 (Sešity ÚSD, sv. 14); týž: *Československo v letech 1948–53*. Praha 1991, s. 102–104.
- 5 Jedna taková práce nepochybně již existovala. Karel Kaplan ještě mohl nahlédnout do rukopisu kandidátské práce Milana Lichnovského (VHÚ) z roku 1968 s titulem *Zbrojní program čs. armády v letech první pětiletky a jeho základní a společenské souvislosti* a cituje z ní v publikaci *Sovětské poradci*. Bohužel se tato práce ve věru „normalizace“ kamsi ztratila. Nikde nelze zjistit, kam se práce poděla; nevědí to ani Karel Kaplan, ani sám Milan Lichnovský. Autor by s povděkem přivítal případné informace na adresu ÚSD. Část poznatků je obsažena v textu Milana Lichnovského *Urychlená výstavba čs. armády jako zdroj napětí ve společnosti (1950–1953)*. *SÚA–A ÚV KSČ*, fond Komise pro dokončení stranické rehabilitace, Informace č. 26, prosinec 1968.
- 6 Využil jsem dokumenty z těchto fondů *Státního ústředního archivu (SÚA)*: Československé závody kovodělné a strojírenské (ČZKS), Československé závody automobilové a letecké (ČZAL), Ministerstvo průmyslu (MP), Ministerstvo těžkého průmyslu (MTP) a Ministerstvo všeobecného strojírenství (MVS). Pokud jde o fond 02–15 (Politický sekretariát ÚV KSČ/PS ÚV KSČ) bývalého archivu ÚV KSČ (A ÚV KSČ), měl jsem možnost nahlédnout do několika dokumentů.
- 7 Mnoho užitečných informací – byť značně roztroušených – jsem získal z jednotlivých ročníků časopisu *Letečtví + kosmonautika*. Neoprotadatelné informace poskytuje: NĚMEČEK, Václav: *Československá letadla*, sv. II. Praha 1984.

konstatována, nikdy se však účinně proti ni nezasáhlo.⁸ Zvláště ožehavým problémem byl vývoj vlastních motorů. V případě cvičného letadla LE-10 – podrobně o tom později – vedly uvedené problémy a průtahy k převzetí výroby sovětského letounu.

Po schválení prvního poválečného zbrojního programu na jaře 1947 se objevily některé vskutku ambiciózní záměry, které však předpokládaly využití západní technologie. Pro plánované proudové stíhací letadlo L-52 měl být například použit proudový motor typu *Rolls-Royce Nene*. Obchodní jednání s firmou *Rolls-Royce* byla však po komunistickém převratu 1948 z britské strany přerušena.⁹ Jiná britská firma ukončila rozhovory o prodeji přetlakových kabin s výslovným poukazem na potíže s americkým dodavatelem licence, respektive s vládou USA.¹⁰ V neposlední řadě ztroskotal projekt i na Sovětech, kteří podobně jako Britové nevyhověli žádné z mnoha žádostí o provádění aerodynamických měření ve svých zkušebních tunelech,¹¹ a tak byl tento program od května 1948 postupně omezován a redukován. V roce 1951 musel být s konečnou platností zastaven.

Za těchto okolností bylo v průběhu roku 1948 vážně a dlouhodobě ohroženo využití výrobní kapacity leteckého průmyslu. Ze strategických důvodů se považovalo za žádoucí udržet v leteckém průmyslu přibližně 6300 pracovních sil.¹² Koncem června 1948 však ve skutečnosti pracovalo v letecké výrobě sotva pět tisíc zaměstnanců.¹³ K překlenutí tohoto stavu usilovalo koncernové vedení Československých závodů kovodělných a strojíren-

- 8 Tak např. v dopise z 12.8.1948 adresovaném Leteckému poradnímu orgánu (LPO) při ČZKS žádal zástupce národního podniku Automobilové závody, aby si členové LPO učinili jasno o pracovních kapacitě konstrukčních oddělení. Upozorňoval, že velká dopravní letadla nepřicházejí v úvahu, protože nejsou vhodné motory. – Na přelomu roku 1949–1950 napsal nejménovaný konstruktér generálnímu ředitelství ČZAL v memorandu nadepsaném Obtíže brzdící konstrukční vývoj a činnost skupiny LT 3: „Jinak však konstrukce a stavba nových typů vojenských bojových letadel dodnes vážně plánována není (aspoň jednotlivé konstrukční skupiny o tom nic neví), a je proto vyloučeno, že by nové typy národní obrana od průmyslu mohla požadovat ve větším množství před 3 1/2 až 4 roky. Totéž platí o větších letadlech dopravních a transportních.“ *SÚA, ČZAL, k. č. 72.* – Jiný příklad, převzatý ze zápisu schůze Leteckého poradního orgánu konané dne 21.1.1949 na ústředí KOVO: „Ing. Julínek [ředitel obchodní společnosti KOVO] podotýká dále, že [vývojový] program je na naše poměry příliš bohatý a odvážný. (...) Ing. Nušl... konstatuje, že program byl dělán bez ohledu na možnosti motorového vývoje, že však, pokud je mu známo, není náš motorový průmysl s to, aby pro tak rozsáhlý program dělal vše, co konstrukční kanceláře a případná výroba by potřebovaly.“ *SÚA, ČZKS, k. č. 70.*
- 9 14.1.1948 zaslalo ústřední konstrukční oddělení ve Vysočanech velmi podrobný dotaz firmě *Rolls-Royce* (Čj. Kons.Ing.P./Li č. 44/48) týkající se instalace proudového motoru *Nene* do L-52. *Rolls-Royce* potvrdil došlý dopis teprve 23. března. Dne 2.4. následoval další dopis, v němž *Rolls-Royce* sděloval, že nemůže vést přímá jednání bez schválení britského *Ministry of Supply*. *SÚA, ČZKS, k. č. 74.* – Pikantnost této skutečnosti tkví v tom, že Sovětský svaz začátkem roku 1947 obdržel zcela legálně velkou dodávku právě těchto motorů; teprve to umožnilo Sovětům dokončit vývoj letounu *MiG-15*, od roku 1951 licenčně vyráběného v Československu.
- 10 14.10.1947 požádala ústřední konstrukční kancelář firmu *Normalair Ltd.* v Yeovilu o nabídku na dvě přetlakové kabiny pro jednosadlový zkušební letoun s motorem *Nene*, tedy pro L-52. 28.11.1947 sdělil *Normalair* dopisem A/FWNB/LS/2243, že obdržel od amerického majitele licence souhlas k dalšímu jednání a požádal o podrobné požadavky. 27.2.1948 však náhle napsali (citováno z českého překladu): „... litujeme, že Vám musíme sdělit, že jsme se nyní dozvěděli od firmy *Air Research Manuf. Company* z USA (s kterou máme licenční ujednání), že vznikly obtíže, týkající se našeho dodávání výstrojí Vám, mezi uvedenou firmou a *Boeing Aircraft Company* nebo US-vládou. Avšak stále ještě činíme nátlak na ně v této věci a myslíme, že naše technické debaty by měly pokračovat.“ *SÚA, ČZKS, k. č. 74.*
- 11 *SÚA, ČZAL, k. č. 67.* Výzkumný plán pro rok 1949, číslo proměny 13.03.06.
- 12 *SÚA, MP, k. č. 1225.* Zápis o schůzi představenstva ČZKS 8.7.1947.
- 13 *SÚA, ČZKS, k. č. 75.* Hlášení stavu zaměstnanců ke 30.6.1948.

ských (ČZKS, později ČZAL – Čs. závody automobilové a letecké) o získání licencí na sovětské letecké modely. Proto byla zahájena jednání o licenci na dopravní letadlo Il-12, ta se však vlekla po celý rok 1948 a nakonec nedospěla k žádnému výsledku.¹⁴ Teprve v dubnu 1949 mohla být podepsána dohoda o předání licence a dokumentace na dávno zastaralý proudový stíhač Jak-17 (v ČSR nazývaný S-100), jehož výroba měla vyřešit problém nedostatečné zaměstnanosti až do zahájení produkce L-52.¹⁵ Podklady ovšem došly do ČSR teprve na přelomu roku 1949–1950. Přibližně ve stejné době byly zaslány i výkresy bitevního letounu Iljušin Il-10 (v ČSR B-33), který navazoval na proslulý *Šturmovik* Il-2 z druhé světové války.

S velkou pravděpodobností však pro poskytnutí zmíněné dokumentace nebyly už v této době rozhodující zájmy československé, nýbrž sovětské. Do popředí vystupuje druhý důvod pro výrobu sovětských licenčních modelů v Československu, spočívající ve zcela jiné rovině. Na zasedání Informbyra v Maďarsku v listopadu 1949 nechal Stalin vzkázat prostřednictvím svého pověřence Suslova bratrským komunistickým stranám, že zostřující se hospodářské konflikty mezi západními zeměmi povedou v krátké době k nové světové válce, která rozhodne o konečném vítězství socialismu.¹⁶ Při následujících rozhovorech s představiteli komunistických stran v Moskvě pak byly precizovány z toho plynoucí důsledky: do 31. 12. 1952 musí být armády „bratrských zemí“ náležitě vyzbrojeny, aby mohla být v případě potřeby okamžitě vyhlášena válečná pohotovost.¹⁷ Československu byla v tomto rámci přisouzena role zbrojíře pro průmyslově méně vyspělé státy východního bloku.

Nejprve ovšem musely být vytvořeny politické předpoklady. Gottwald vyhověl důraznému naléhání Sovětů, kteří považovali Ludvíka Svobodu jako ministra obrany za nedůvěryhodného; jeho nástupcem se 25. dubna 1951 stal Gottwaldův zeť Alexej Čepička, který otrocky poslouchal sovětské poradce. Tím byla otevřena cesta k poskytnutí licencí modernějších typů. V srpnu 1950 byla zastavena právě se pomalu rozvíjející výroba letounu Jak-17. V září se na přání sovětských poradců v pražském ministerstvu národní obrany usnesla Národní rada obrany státu (NROS) na urychlené výstavbě armády a na jejím vyzbrojení licenčně vyráběným materiálem.¹⁸ V listopadu téhož roku byla dodána licence na již o něco modernější Jak-23 (S-101), který však také neodpovídal požadavkům kladeným na moderní bojová letadla (byl bez přetlakové kabiny, měl malý výškový dostup a příliš nízkou rychlost). I tento program byl posléze zastaven.

14 SÚA, ČZKS, k. č. 74, dopis ČZKS–LV ústřednímu řediteli ČZKS Sedlákovi, Čj. LV/3499/Ing.B/Če ze dne 3.12.1948.

15 KAPLAN, K.: *Sovětské porady v Československu*, s. 71 n. Viz pozn. 4.

16 *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*. Ed. Giuliano Procacci. Milano 1994, s. 677–707.

17 KAPLAN, Karel: *Die politischen Prozesse in der Tschechoslowakei 1948–1954*. München 1986, s. 117; LICHNOVSKÝ, Milan: Urychlená výstavba čs. armády... *SÚA–A ÚV KSČ*, s. 1. Viz pozn. 5. – V archivních pramenech, které jsem měl pro tuto práci k dispozici, nalézám první náznak nové situace v dokumentu z února 1950; dopisem z 9.2.1950 (Čj. GF-121-50) nařídilo generální ředitelství ČZAL skupině „L“ (letadla), aby při tvorbě plánu vzala ohled na tyto priority: „a) pro obranu státu, b) pro export, c) pro klíčový průmysl, d) pro veřejnou ruku, e) pro ostatní potřebu“. *SÚA, ČZAL*, k. č. 39.

18 *Vojský historický archiv*, zvl. fondy, 7. zasedání NROS, 19. září 1950. Dle LICHNOVSKÝ, M.: Urychlená výstavba čs. armády... *SÚA–A ÚV KSČ*, s. 7. Viz pozn. 5.

Kvalitativní skok představoval až příslib Sovětů z března 1951, že poskytnou licenci na MiG-15. To bylo pro československou stranu velmi překvapující, neboť MiG-15 (v ČSR označovaný S-102) bylo nejmodernější sovětské proudové stíhací letadlo, nepochybně na světové úrovni.¹⁹ V květnu 1951 byla zastavena výroba Jak-23; v následujícím období představoval pak MiG-15 úhelný kámen československého leteckého zbrojního programu, ne-li dokonce veškerých válečných příprav v zemi. Je zřejmé, že Sověti byli zainteresováni nejen na rychlé výrobě, ale prostřednictvím početného sboru poradců, nezbytných k technickému zvládnutí výroby, také popoháněli změnu plánování a řízení a v neposlední řadě militarizaci veškerého hospodářství. Prvním krokem k tomu bylo usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 19. 6. 1951, v němž byly jednotlivým ministrům uloženy konkrétní úkoly pro co nejrychlejší zavedení sériové výroby MiG-15. Stanovená výrobní čísla byla neúměrně vysoká, vezmeme-li v úvahu, že zkušenosti československého leteckého průmyslu se stavbou proudových letadel byly dosud omezeny na rekonstrukci 10 až 12 letadel typu *Messerschmitt Me 262*. Ještě v roce 1951 měla být smontována 4 letadla z dílů dodaných z SSSR. V roce 1952 se už mělo vyrobit 110 strojů, z toho všechny – až na šest – převážně z československých součástek. A pro rok 1953 bylo stanoveno zhotovit ne méně než 1550 letadel MiG-15.²⁰ Oproti dosavadním licenčním programům, při nichž bylo od začátku nutné vyrobit všechny komponenty v Československu, v případě MiG-15 byl stanoven detailní plán postupného zavedení výroby. Vcelku lze říci, že licenční výroba MiG-15 znamenala pro československý letecký průmysl – na rozdíl od jiných typů – kvalitativní skok vpřed.

Poslední licenční výrobu, zavedenou v období do roku 1953, představovalo cvičné letadlo Jak-11. Došlo k tomu dosti neočekávaně v roce 1952 po zastavení vývoje cvičného letadla LE-10. Na jeho vývoji pracovali konstruktéři Avie a byl to prakticky jediný československý typ určený pro sériovou výrobu, který unikl bezohledným rozpočtovým škrtnutím po vypuknutí zbrojní horečky. Postup projektových prací na LE-10 však brzdil pomalý a mnoha dětskými nemocemi poznamenaný vývoj nového dvanáctiválcového motoru ve Walterových závodech v Praze-Jinonicích. A tak se první let LE-10 s novým motorem M-446 uskutečnil teprve v polovině 1951, s více než jednoročním zpožděním oproti plánu; navíc se prototyp letounu v důsledku zlomení klikového hřídele v listopadu téhož roku zřítíl. Není známo, na jaké příčině havárie se shodli sovětsští experti povolání k jejímu vyšetření. Dne 4. 6. 1952 však ministr Čepička předložil politickému sekretariátu ke schválení dopis sovětské vládě, v němž na doporučení sovětských poradců žádal o poskytnutí licence na Jak-11.²¹ To byl současně konec vývoje LE-10. Jak-11 představoval stejně jako Il-10 již zastaralou konstrukci, byl však robustní a výrobně nenáročný.

19 ŠPIČÁK, Milan: Sovětská pomoc – pilíř vojenské politiky KSČ..., s. 11. Viz pozn. 3.

20 *SÚA-A ÚV KSČ*, fond 02-15, sv. 3, a. j. 41, Souhrn opatření k zajištění výroby proudových letounů S-102.– O něco později (1952) byla také v Polsku zahájena licenční výroba MiG-15 pod tamními označeními LiM-1. V NDR se měla vybudovat další výrobní linka. Po Stalínově smrti a po povstání 17. června se od tohoto záměru upustilo. Viz: *Luftfahrt Ost 1945–1990*. Bonn 1994 (Die deutsche Luftfahrt, Bd. 22), s. 76.

21 „Se strany našich sovětských poradců bylo nám doporučeno, abychom zahájili výrobu učebního letadla Jak-11 na základě sovětské dokumentace, která nám bude poskytnuta, pokud naše vláda o ni požádá. (...) Převzetí této výroby je pro Ministerstvo všeobecného strojírenství výhodnější a pro výrobu snadnější než zajištění výroby letounu C-10, kde ještě dnes není záruka jeho kvality k předpokládanému praktickému použití.“ *SÚA-A ÚV KSČ*, fond 02-15, sv. 22, a. j. 100b9a.

Přestavba plánování a řízení

Historie první československé pětiletky 1949–1953 je také historií revizí tohoto plánu. Již v únoru 1950 došlo k jeho prvnímu přepracování. Rezervy, které obsahoval původní plán, byly přiděleny těžkému a zbrojnímu průmyslu. Nově stanovený růst zbrojní výroby a obchodní dohoda se Sovětským svazem z listopadu 1950 vyžadovaly nové, kompletní přepracování plánu, které v principu schválilo únorové plénum ÚV KSČ v roce 1951, jehož detailní rozpracování však bylo provedeno až dodatečně. Základní chybou, ba katastrofou bylo, že velká část požadavků zbrojní výroby nebyla včleněna do pětiletky, ale do zvláštního tříletého zbrojního plánu (zbrojní tříletka).²² Většinu později s politováním konstatovaných „disproporcí“ lze připsat na vrub právě této skutečnosti.

Klíčovým problémem se stalo zajištění potřebných personálních a materiálních výrobních kapacit. Pro nedostatek času se musely obrovské přesuny provést převážně administrativní cestou, což vtisklo celému procesu typické znaky válečného hospodářství. Úkoly zbrojní výroby a současnou přeorientaci na těžký průmysl a strojírenství nebylo možné úspěšně zvládnout s dosavadním plánovacím a řídicím aparátem. K tomuto závěru (skoro lze říci, že ve shodě s očekáváním) dospěli i sovětsští poradci. Jedna z prvních komisí expertů navštívila v květnu 1951 různé zbrojní podniky a předložila pak různá „doporučení“.²³

K navrhovaným opatřením patřilo dosazení zástupců vojenské správy (ZVS) do zbrojařských podniků, které začalo na přelomu srpna a září 1951.²⁴ Zástupci vojenské správy byli důstojníci, kteří prováděli pro ministerstvo národní obrany svým způsobem dodatečnou kontrolu produkce a její kvality. *De iure* sice nesměli do výroby zasahovat, mohli však kdykoliv hlásit závady ministerstvu národní obrany; kromě toho měli přes hlavní správy, o nichž bude řeč, vliv na obsazování pracovních míst v podnicích.²⁵

Již zmíněná první komise expertů doporučila nahradit dosavadní generální ředitelství hlavními správami.²⁶ K shodnému závěru dospěla i druhá delegace sovětských expertů, která se v Československu zdržovala v srpnu a v září téhož roku. Ve své expertize „doporučila“ bezpodmínečné převzetí sovětského modelu plánování a řízení pro veškeré národní hospodářství, což se pak na začátku září provedlo. Zvláště důrazně prosazoval tuto reorganizaci Čepička.²⁷ Veškeré pozůstatky samostatnosti podniků byly radikálně odstraněny. Z organizačního hlediska bylo nejdůležitější zřízení odvětvových ministerstev podle sovětského vzoru. Pro letecký průmysl to znamenalo zrušení alespoň formálně nezávislého generálního ředitelství (ČZAL), které do té doby zastřešovalo jednotlivé podniky. Na jeho

22 *Vojenské dějiny Československa*. Praha 1989, s. 379.

23 LICHNOVSKÝ, M.: Urychlená výstavba čs. armády... *SÚA–A ÚV KSČ*, s. 8. Viz pozn. 5.

24 V polovině června schválil PS ÚV KSČ Směrnice pro zřízení a činnost zástupců vojenské správy na závodech, které vstoupily v platnost 29.8.1951. *SÚA*, MVS, k. č. 85.

25 *SÚA*, MVS, k. č. 58, Zápis z kontroly plnění plánu podniků HS 02 za měsíc srpen dne 25.8.1952, 023-054/517/T: „S. mjr. Meixner připomíná, že v závodě Aero-Semily jest podle průzkumu ZVS nutné vyměnit hl. inženýra a plánovače, kteří na dané úkoly nestačí.“

26 Zřízení hlavní správy pro letecké podniky se žádalo také v usnesení politického sekretariátu z 19.6.1951. Toto usnesení však zřejmě nemělo konkrétní účinky. *SÚA–A ÚV KSČ*, fond 02–/5 sv. 3., ar. j. 41, bod XXIV; Souhrn opatření k zajištění proudových letounů S-102, bod 2.

27 K sovětské expertize podrobně KAPLAN, K.: *Sovětské poradci v Československu...*, s. 49–61. Viz pozn. 4.

místo nastoupila Hlavní správa O2 tehdy nově zřízeného ministerstva všeobecného strojírenství. Název ministerstva byl zavádějící, neboť se ve skutečnosti jednalo o ministerstvo zbrojního průmyslu.²⁸ Rozhodující však bylo, že podniky naráz ztratily jakoukoliv samostatnost a staly se součástí státního aparátu. To mimo jiné znamenalo, že od tohoto okamžiku bylo možné od zaměstnanců vyžadovat pověstnou „státní disciplínu“. Po vzápětí následujícím přizpůsobení plánovacího procesu sovětskému vzoru (*techpromfinplan*) se tento vývoj přiosřtil. Právě do tohoto období spadá zavedení *jedinonačalja*, což byl oficiální termín sovětské ekonomiky, označující princip nedílné odpovědnosti jednoho jediného vedoucího pracovníka za plnění úkolů na daném úseku. Za zcela nezbytný označila tento princip řízení ekonomiky už interní studie ministerstva průmyslu v roce 1949,²⁹ avšak k realizaci došlo teprve na přelomu let 1951–1952. Nadšení hlavní správy nad touto novotou zřejmě nesdílely závody, neboť ještě koncem února si ředitel HS O2 stěžoval, že příslušné pozice v závodech sice byly již formálně obsazeny, ale jinak se způsob řízení nezměnil.³⁰ S podobnou polovičatostí realizovaly závody tou dobou zaváděné předpisy o dispečerské službě.³¹

Ve výrobě a v dozoru prováděném HS O2 měli sověští poradci významnou a neopomítnutelnou funkci. Byli mezi nimi jak techničtí odborníci, kteří pomáhali závodům při často obtížném zavádění nové výroby, tak také spíš „politici“ poradci, kteří působili v rámci ministerstva či hlavní správy, kde dbali především na striktní dodržování sovětských principů plánování a řízení a v neposlední řadě sloužili jako převodní páky moskevského vedení. Dokládá to mimo jiné i usnesení PS ÚV KSČ o nové letecké výrobě z 22. 11. 1951, které, obdobně jako ostatní tehdejší „usnesení strany a vlády“ k hospodářským otázkám, nese zřetelné znaky dokumentů sovětské provenience s jejich typickou dikcí a terminologií.³²

Průvodním jevem sovětizace byla šířící se mánie utajování (s jejími pozůstatky se setkává i dnešní badatel), která prohlubovala topornost tehdejšího systému. Tak například, aby se vůbec mohla zahájit výroba na základě sovětských licencí, musely se příslušné podklady převést do češtiny a zpracovat tak, aby byl před běžnými pracovníky v závodech utajen jejich sovětský původ. To znamenalo nejen přeložit texty, ale i překreslit konstrukční plány; do styku s originální dokumentací se směl dostat jen málokdo.³³ V zájmu utajení

28 MVS vzniklo v rámci velké reorganizace vlády na přímé přání Čepičky a zahrnovalo asi 80–90 % zbrojní výroby. LICHNOVSKÝ, M.: Urychlená výstavba čs. armády... *SÚA–A ÚV KSČ*, s. 9. Viz pozn. 5. Ministrem se stal bezvýznamný aparátník Josef Jonáš. – Takové názvy ministerstev měly velkou tradici; Sovětské ministerstvo středního strojírenství se zabývalo výlučně vývojem a výrobou atomových zbraní.

29 *První rok pětiletého plánu*. Vyd. Ministerstvo průmyslu PI-1, Studijní oddělení, Praha 1949 (Tajné), s. 129. *SÚA*, MP, k. č. 1374.

30 Zápis z porady ředitelů HS O2 konané dne 21. 2. 1952 na MVS. *SÚA*, MVS, k. č. 58.

31 *SÚA*, MVS, k. č. 58, Zápis o operativní poradě za měsíc duben 1952 konané na MVS HS O2 dne 24. dubna 1952. Z projevu ředitele Zemana: „Pro dispečerskou [!] službu jsou vydány příručky – překlad ze Sovětského svazu, avšak žádný dispečer na závodě, ani hlavní dispečer si příručku neopatřil, natož prostudoval.“

32 Od října 1951 do poloviny roku 1953 bylo zveřejněno asi 25 „usnesení strany a vlády“ k hospodářským otázkám, z nichž přinejmenším část byla průkazně vypracována přímo sovětskými poradci (KAPLAN, K.: *Sověští poradci v Československu...*, s. 56–58. Viz pozn. 4.). Musíme však předpokládat, že jich bylo mnohem více. Usnesení o letecké výrobě z 22. 11. 1951 nikdy nebylo publikováno, právě tak jako usnesení k výrobě tanků. *SÚA*, MVS, k. č. 85.

33 *SÚA*, ČZAL, k. č. 39, Zápis porady skupiny L konané dne 7. 11. 1950, Čj. LP-417/taj/50.

skutečně náplně své výrobní činnosti změnilo generální ředitelství ČZAL v dubnu 1951 svůj název na Československé závody na výrobu vozidel (ČZVV). Na přelomu července a srpna 1951 byly letecké závody z ČZVV vyčleněny a vytvořily samostatný útvar pod názvem Československé závody všeobecné kovovýroby (ČZVK). V létě 1952 vstoupila v platnost další dalekosáhlá ustanovení o ochraně tajemství. Cizincům – s výjimkou sovětských občanů – směl být vstup do závodů povolen pouze se zvláštním souhlasem ministerstva národní bezpečnosti (MNB). Zaměstnanci dokonce nesměli vstupovat bez zvláštního povolení do dílen, v nichž bezprostředně nepracovali.³⁴

Zajištění výrobních kapacit

Ruku v ruce s likvidací nezávislosti podniků byli zaměstnanci zbaveni práva na svobodnou volbu zaměstnání. K zajištění potřebného přísunu pracovních sil do preferovaných odvětví těžkého a zbrojního průmyslu s často málo atraktivními pracovními podmínkami nestačilo zvyšování mezd administrativní cestou.³⁵ Od podzimu 1951 byly leteckému průmyslu pracovní síly přidělovány na základě příkazů.³⁶ Při tom byla občas dána leteckému průmyslu přednost před obecně preferovaným těžkým průmyslem.³⁷ Od konce roku 1951 se toto závazné přidělování pracovních sil, eufemisticky nazývané „organizovaný nábor“, provádělo systematicky ve všech prioritních oborech. Převedené pracovní síly se rekrutovaly především z administrativy a z lehkého průmyslu.

Části zaměstnanců však jejich nové zařazení nevyhovovalo, i když se ocitli v privilegovaném odvětví, kde měli relativně vysokou mzdu a kde dostávali prémie i tehdy, když fakticky plán nesplnili.³⁸ Navzdory těmto výhodám docházelo i v leteckém průmyslu k vysoké fluktuaci pracovních sil; v prvních pěti měsících roku 1952 opustila letecký průmysl více než třetina zaměstnanců získaných organizovaným nábořem. Vinu za tento stav přičítalo vedení HS 02 představitelům podniků a jejich nedostatečnému dodržování

34 SÚA, MVS, k. č. 58, Zápis o operativní kontrole plnění plánu za měsíc červenec 1952 na MVS HS 02 dne 24. července 1952.

35 Usnesení PS ÚV KSČ z 19.6.1951 nařídilo vypracovat směrnice pro mzdové preference zaměstnanců podílejících se na výrobě MiG-15. SÚA-ÚV KSČ, fond 02-15, sv. 3., ar. j. 41, bod XXIV: Souhrn opatření k zajištění proudových letounů S-102, bod 4. V usnesení z 22.11.1951 se nařizovalo zvýšení mezd všech pracovníků v leteckém průmyslu v průměru o 20%. Tamtéž, fond 02-15, sv. 10, ar. j. 69, Usnesení o opatřeních k zajištění a reorganizaci nové letecké výroby, bod 23a.

36 Např. v rámci „Akce 77 500“ bylo leteckému průmyslu přiděleno 2218 pracovníků. SÚA, MVS, k. č. 91, Komentář k rozboru na hlav. správě 02 z 22.12.1951.

37 V návrhu materiálu pro jednání vlády z 9.1.1952, která formálně i obsahově úzce navazuje na usnesení PS ÚV KSČ z 22.11.1952, se pro oblast Prahy dokonce požaduje převedení zaměstnanců z těžkého strojírenství do leteckého průmyslu. Usnesení o opatření k zajištění nové letecké výroby, SÚA, MVS, k. č. 70.– V roce 1952 bylo z jiných odvětví převedeno do leteckého průmyslu celkem 4000 pracovních sil. SÚA, MVS, k. č. 70, Návrh opatření k zajištění letecké výroby na rok 1953, s. 2.

38 Např. Avie nedodala v I. čtvrtletí Žádný z 22 plánovaných B-33/II-10 a 42 motorů. Díky koncepci ukazatele „hrubá výroba“ (vypočítávané podle vzorce „pracovní hodiny x mzda + hodnota nakoupeného materiálu“) však mohla hlásit splnění plánu na 93,0%. SÚA, MVS, k. č. 58, Komentář k plnění plánu za měsíc březen 1952 z 11.4.1952, HS 023–11/223/T. Jiný příklad lze převzít ze zápisu z porady ředitelů HS 02 konané dne 21.2.1952 na MVS, kde ředitel hlavní správy podotkl: „Mzdova a platová politika: Není na našich podnicích používána mobilizačním způsobem, naopak demobilizačním. Zaměstnancům se doplácí na poměrně vysoký průměr bez ohledu na výkon zaměstnance a prémie je vyplácena bez jakékoliv zásluhy.“ SÚA, MVS, k. č. 58.

„státní disciplíny“.³⁹ Skutečná příčina však spočívala v tom, že většina nových sil se ocitla v tomto odvětví nedobrovolně. Mezi nimi byly vedle bývalých úředníků (akce 77 500) i „nespolehlivé“ osoby (jako například pozdější profesor ekonomie Jiří Kosta), které se měly ve výrobě takzvaně „osvědčit“. Jejich přijetí kmenovým osazenstvem bylo často chladné, což spočívalo mimo jiné v systému úkolových mezd.⁴⁰ Snaživý nevyučený nebo jen zapracovaný dělník mohl na běžícím pásu nebo v úkolové mzdě vydělat právě tolik jako odborník s dlouholetou praxí v leteckém průmyslu. Navíc klesaly v důsledku přílivu nových pracovních sil požadavky na přesčasovou práci kmenových zaměstnanců, pro něž „přesčasy“ představovaly vítané zvýšení výdělku. Podrážděná nálada se projevila v nepokojích při měnové reformě v červnu 1953. Zaměstnanci leteckého průmyslu patřili tehdy k nejaktivnější části pracujících.⁴¹

V zájmu vyškolení potřebných odborných sil rozhodl politický sekretariát ÚV KSČ 22. listopadu 1951 zřídit úzce specializované rychlokursy pro zaměstnance všech kvalifikačních stupňů od techniků až po inženýry. Během pouhých tří let měly například vysoké školy technického směru vyprodukovat 200 inženýrů.⁴² Další zmírnění nedostatku pracovních sil měla přinést instituce státních pracovních záloh (SPZ), zřízená podle sovětského vzoru v prosinci 1951. Šlo o podniková a státní vzdělávací zařízení, jejichž absolventi měli být připravováni na práci v prioritních odvětvích.⁴³ Dále bylo možné od srpna 1952 začít zavazovat absolventy určitých směrů vysokých škol a odborné síly bez akademického vzdělání až na dobu tří let do preferovaných podniků.⁴⁴

Obrovským požadavkům leteckého průmyslu nedostačovaly také dosavadní prostorové kapacity a výrobní zařízení. Proto byly do jeho sféry začleněny další kompletní závody z jiných průmyslových odvětví, například Bižuterie Feix v Jablonci, Chirana Modřany, výroba karburátorů ve Velešíně a jiné. Také letecké podniky na severovýchodě Prahy se brzy po zavedení výroby MiG-15 ocitly na hranici svých možností. Proto se začalo v roce 1952 s výstavbou nového montážního závodu ve Vodochodech severně od Prahy; v dubnu 1953 vyjel z vodochodské montážní haly, zbudované v rekordním čase, první letoun MiG-15.⁴⁵

Méně úspěšně postupovala výstavba leteckého závodu v Kunovicích na jižní Moravě, zahájená v listopadu 1949. Tento projekt vznikl ještě před vypuknutím zbrojní horečky v posledních letech Stalinovy éry, v rámci dřívějšího úsilí přemístit letecký průmysl z oblasti Prahy, ohrožené eventuálními nálety, do méně exponovaného území. Již při

39 Od června 1952 nesměl být nikdo propuštěn bez svolení ředitele nebo jím určeného zástupce. Zápis o operativní poradě plnění plánu za měsíc květen 1952 konané na MVS HS 02 dne 22. května 1952. *SÚA*, MVS, k. č. 58.–Podrobněji k této problematice STÁTNÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Praha 1994 (Sešity ÚSD, sv. 17).

40 „Některé kádrové odbory... nesnaží se politicky přesvědčovat nové zaměstnance o nutnosti změny zaměstnání.“ *SÚA*, MVS, k. č. 91, Komentář k rozboru na hlav. správě 02 z 22.12.1951, s. 2.

41 JIRÁSEK, Zdeněk – SÚLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Praha 1992, s. 77, 79, 97, 100 n, 108 n.

42 *SÚA–A ÚV KSČ*, fond 02-/5, sv. 10, ar. j. 69: Usnesení o opatřeních k zajištění a reorganizaci nové letecké výroby, bod 22c.

43 Zákon ze dne 19. prosince 1951 o státních pracovních zálohách, č. 110/1951 Sb.

44 Vládní nařízení ze dne 19. srpna 1952 o rozmísťování odborných pracovníků, č. 43/1952 Sb.

45 TÝC, Pavel: Začalo to „patnáctkou“ – Aero Vodochody 1953–1993. In: *Lectví + kosmonautika*, č. 9 (1993), s. 22–24.

stavbě kunovického závodu se projevil značný nedostatek kvalifikovaných dělníků. Zaměstnávání „stavozemědělci“ (zemědělci, kteří si na stavbě přivydělávali) se vyznačovali vysokou absencí a nízkou pracovní morálkou.⁴⁶ Nedostatečný počet kvalifikovaného dělnictva v okolí komplikoval rovněž zahájení vlastní výroby v roce 1952. Nebylo možné jen tak přemístit do Kunovic dělníky z jiných průmyslových podniků, a proto museli být na práci v průmyslu zvukáni lidé, kteří byli do té doby orientováni výlučně na zemědělskou práci. A tak se v novém závodě zpočátku vyráběly plechové skříně pro hutě ve Vítkovicích. Teprve koncem roku 1952 se HS 02 odhodlala svěřit novému podniku v Kunovicích kompletní projekt licenční výroby, a to cvičného letadla Jak-11.

Od září 1951 do konce roku 1952 vzrostl počet zaměstnanců v oblasti HS 02 ze sotva 18 tisíc na přibližně 30 tisíc. Podle plánu ze srpna 1952 se očekávalo, že koncem roku 1953 jejich počet vzroste asi na 53 tisíc zaměstnanců, podle plánu z února 1953 stále ještě na 45 tisíc.⁴⁷ Takový růst počtu zaměstnanců byl důsledkem gigantického rozšíření výroby; jen zčásti vycházel z toho, že do leteckého průmyslu byly začleněny do té doby samostatné subdodavatelské závody.

Přetížení hospodářství současnou výstavbou těžkého průmyslu a armády se projevilo v mnoha oblastech. V létě 1952 bylo na denním pořádku vypínání proudu. Proto se také ve vysočanské Technometře pracovalo po dva týdny pouze v noci.⁴⁸ Jiné úzké profily vznikaly při zásobování surovinami, jmenovitě kobaltem, hliníkem a molybdenem. Až do roku 1953, kdy byl uveden do provozu nový závod na výrobu hliníku v Žiaru nad Hronom, byla ČSR zcela závislá na dovozu surového hliníku z Maďarska a ze Sovětského svazu. V druhém pololetí roku 1951 vyžadovala zbrojní výroba čtyři pětiny veškeré spotřeby molybdenu v rezortu ministerstva těžkého průmyslu.⁴⁹

Technické potíže při výrobě

Licenční výroba sovětských letadel přinášela také nejrůznější technické obtíže. Z tohoto hlediska se stalo nejtrapnější kapitolou bitevní letadlo Il-10, označované v ČSR B-33. Ačkoli podklady pro jeho výrobu došly již na přelomu let 1949–1950, mohl se první zkušební let stroje československé výroby uskutečnit až o vánocích 1951, a to jen proto, že Sovětský svaz dodal potřebný motor. Druhý stroj, s motorem vyrobeným v letňanské Avii, vzlétl poprvé až v květnu 1952. Skutečnost, že Avie mohla navzdory tomuto žalostnému stavu vykazovat téměř stoprocentní plnění plánu, byl svého druhu socialistický hospodářský zázrak, který umožnilo teprve *chozrasčotní* účetnictví podle sovětského vzoru.⁵⁰

Vina za tyto téměř neuvěřitelné průtahy padala především na nekvalitní a opožděné dodávky hutních podniků, pokud ovšem lze věřit argumentům, které uvádělo vedení

46 Absence někdy dosahovala 70 %. *SÚA*, MVS, k. č. 91, Komentář k rozboru na hlav. správě 02 z 22.12.1951, s. 6.

47 *SÚA*, MVS, k. č. 90 a 91, Plán práce HS 02 na rok 1953.

48 Zápis o operativní kontrole plnění plánu za měsíc srpen konané na MVS HS 02 dne 21.8.1952. *SÚA*, MVS, k. č. 58.

49 *SÚA*, MTP, k. č. 3, Zpráva o vypuštění výrobních úkolů, vypracovaná ministerstvem těžkého průmyslu a Státním úřadem plánovacím pro předsednictvo Hospodářské rady ze 19.7.1951.

50 Viz pozn. 38.

Avie.⁵¹ Jedním ze dvou hlavních problémů při tom bylo pancéřování trupu letadla. Hutě si musely nejen osvojit výrobu nové tvrzeň oceli podle sovětských norem, ale tuto ocel měly také tvarovat do požadované, značně komplikované formy. Do té doby se vyráběly podobné materiály převážně podle německých vojenských norem.

Druhým hlavním problémem byl motor a vrtule. Dodávané motorové bloky bývaly někdy až ze 30 % vadné, a ještě větší zmetkovitost, v krajních případech až 80 %, vykazovaly hliníkové plechy.⁵² Možnosti překlenout tyto nedostatky dodávkami ze Sovětského svazu byly velmi omezené, výroba Il-10 tam totiž skončila již v letech 1949–1950; součástky potřebné v Československu byly již jen ve skladech Rudé armády jako náhradní díly. Nepravidelnost zásobování materiálem spolu s vyhodnocováním plnění plánu v týdenních, měsíčních a čtvrtletních obdobích vedly k oné typické a pravidelné „šturmovštině“ na konci každého plánovacího období, která měla zajišťovat vytoužené prémie – příplatek k základní mzdě za „úspěšné“ splnění plánu. Při tom samozřejmě často zůstávala stranou kvalita, což pak vyžadovalo nákladné opravné práce; plán se tak fakticky stával pouhou makulaturou.

Podstatně lépe než jiné projekty se připravovala výroba MiG-15, kde byl vypracován promyšlený etapový plán.⁵³ Nejprve se měly montovat jen díly dodané ze Sovětského svazu a až později se měly rostoucí měrou používat součástky vyrobené v ČSR. Již v dubnu 1952 měl být dokončen první stroj převážně z domácích dílů. Úměrně tomu, jak postupovala výroba komponent v ČSR, byly redukovány dodávky ze Sovětského svazu. Plná nezávislost však nebyla až do konce zkoumaného období z různých důvodů dosažena. Značně úzkým profilem byly všechny druhy kuličkových a valivých ložisek, která ČSR před únorem 1948 dovážela ze západních zemí. Výhodou bylo, že na rozdíl od Il-10 v Sovětském svazu výroba MiG-15 pokračovala; bylo proto možné v případě potřeby použít díly tamní výroby. Potíže způsobily především nové materiály podle sovětských norem, jejichž výrobu si beztak již po dlouhou dobu přetěžované československé hutě nemohly nebo nechtěly osvojit.⁵⁴ Přesto se podařilo v roce 1952 vyrobit asi 75 strojů typu MiG-15 a v roce 1953 již 560.⁵⁵

Na otázku, zda bylo reálné vyrobit v roce 1953 890 strojů, jak to ukládal plán ještě z února,⁵⁶ nelze dát uspokojivou odpověď. Od léta 1953 byl totiž nastoupen „nový kurs“, který přinesl zmírnění zbrojního úsilí a revizi předcházejícího plánu.

51 Tak zněly pravidelné stížnosti zástupce Avie na operativních poradách o plnění plánu HS 02 v roce 1952. *SÚA*, MVS, k. č. 58.

52 *Tamtéž*, k. č. 91, Komentář k rozboru na hlav. správě 02 z 22.12.1951, s. 6: „Lehké kovy trpěly obrovskou zmetkovitostí v hutích až 80%, zvlášť plechy...“

53 Viz usnesení PS ÚV KSČ z 19.06.1951, nazvané Souhrn opatření k zajištění výroby proudových letounů S-102. *SÚA-A ÚV KSČ*, fond 02-/5, sv. 3, a. j. 41.

54 „... naši metalurgové jak na HS 02, tak i na závodech museli svést boj o zavádění nových materiálů v našich hutích... V některých případech se nám doposud nepodařilo tuto výrobu sériově v hutích prosadit, jako např. L-ROL, L-HOR...“ *SÚA*, MVS, k. č. 70, Zpráva o činnosti technického odboru HS 02 v roce 1952. – Na zasedání PS ÚV KSČ dne 4.9.1952 předložil ministr Jonáš seznam součástek, které musely být pro splnění plánu dodány ze Sovětského svazu. Jako důvody se uvádějí: „1. Chybí dosud dokumentace ze SSSR. 2. Zpožděné dodávky hutního průmyslu, neboť výroba není dosud ovládnuta. 3. Nedostatek surovin.“ *SÚA-A ÚV KSČ*, fond 02-/5, sv. 38, ar. j. 114 b6.

55 TÝC, Pavel: Začalo to „patnáctkou“..., s. 22. Viz pozn. 45.

56 Plán práce HS 02 na rok 1953. *SÚA*, MVS, k. č. 90/91.

Závěrem

Ambiciózní cíle leteckého zbrojení v Československu v letech 1949–1951, případně 1951–1953, byly dosaženy jen zčásti. Zatímco v případě MiG-15/S-102 byly v důsledku promyšleného zavádění výroby a bezohledného ždímání výrobních kapacit stanovené úkoly víceméně splněny (ovšem už nedošlo k ověření reálnosti stanovených cílů), projekt Il-10/B-33 katastrofálně ztroskotal. Vzhledem k tomu, že velkou část produkce z let 1952 až 1955 armáda nepřevzala, protože neměla zájem o tak zastaralé stroje, byl rozsah promrhaných národohospodářských zdrojů ještě větší. Ve srovnání s tím byly náklady na Jak-11/C-11 minimální. Mimoto poskytovaly tyto stroje po mnoho let dobré služby v letectvu různých zemí a v československé polovojskové organizaci Svazarm.

Zároveň s výstavbou leteckého průmyslu založeného na licenční výrobě sovětských typů probíhala přestavba plánování a řízení československého hospodářství podle sovětského vzoru. Byla to součást procesu, v němž zbrojní průmysl hrál roli předvoje, což ovšem vzhledem k duchovním kořenům sovětského hospodářského systému z konce dvacátých let nikterak nepřekvapuje. Výsledkem bylo totální propojení národního hospodářství se státní, respektive stranicko-státní sférou. Ta byla řízena moskevskou centrálou prostřednictvím přímých příkazů a sovětských poradců v klíčových pozicích. Pro zaměstnance v závodech to znamenalo především militarizaci pracovních podmínek. Svobodná volba zaměstnání se stala fikcí a lze spíše hovořit o moderní formě nevolnictví.

Zahraníční politika USA a válka v Evropě v letech 1939–1941

Historiografický přehled¹

Justus D. Doenecke

V dějinách není mnoho období, která by měla tak rozhodující význam jako léta 1939–1941, a zejména časový úsek mezi německou invazí do Polska a japonským úderem na Pearl Harbor. Současníci oněch událostí si uvědomili, že v sázce není nic menšího než budoucí vývoj světa po mnoho příštích desetiletí. Západní Evropa se v té době podrobila německé okupaci a zdálo se, že tento stav potrvá již navěky, Sovětský svaz se nalézal ve smrtelném nebezpečí a Japonsko dávalo najevo, že je připraveno zmocnit se trvalé nadvlády nad celou Asií. Během funkčního období prezidenta Franklina D. Roosevelta Spojené státy směřovaly stále blíže k nevyhlášené námořní válce proti Německu a k hospodářské konfrontaci s Japonskem.

Následující článek se zaměřuje na soudobé směry v historiografii o tomto období; zvláštní pozornost je věnována politice USA mezi 1. zářím 1939, kdy Německo přepadlo Polsko, a 7. prosincem 1941, kdy Japonsko napadlo Pearl Harbor. Již dříve vznikla pojednání, která se zabývají literaturou o předcházejícím období.² Naše práce vychází z jednoho z těchto článků, a to ze studie Geralda K. Hainese *Cesty k válce: Zahraníční politika Spojených států, 1931–1941*, která vyšla v roce 1981, ovšem příležitostně odka-

1 Převzato z *Diplomatic History* 19, č. 4 (1995), s. 669–698 s laskavým souhlasem vydavatele časopisu.

2 Zdaleka nejúplnějším soupisem je kniha BURNS, Richard Dean, ed.: *Guide to American Foreign Relations since 1700*. Santa Barbara 1983. Viz rovněž COLE, Wayne S.: *American Entry into World War II: A Historiographical Appraisal*. In: *Mississippi Valley Historical Review*, 43 (March 1957), s. 595–617; DOENECKE, Justus D.: *Beyond Polemics: An Historiographical Re-Appraisal of American Entry into World War II*. In: *History Teacher*, 12 (February 1979), s. 217–251; BOLT Jr., Ernest C.: *Isolation, Expansion, and Peace: American Foreign Policy between the Wars*. In: *American Foreign Relations: A Historiographical Review*/Eds. Gerald K. Haines, J. Samuel Walker. Westport 1981, s. 133–157; COMBS, Jerald A.: *American Diplomatic History: Two Centuries of Changing Interpretations*. Berkeley 1983; CLIFFORD, J. Garry: *Both Ends of the Telescope: New Perspectives on FDR and American Entry into World War II*. In: *Diplomatic History*, 13 (Spring 1989), s. 213–230.

zuje i na práce publikované dříve.³ Vzhledem k tematickému kontextu dalších historio-
grafických článků, které jsou v současnosti uveřejňovány v americkém vědeckém časopise
Diplomatic History, včetně toho, jenž je věnován vztahům USA a Japonska v onom období,
omezují se výklad na práce zaměřené na politiku USA vůči Evropě.

V zájmu lepšího pochopení významu soudobých výzkumů se musíme vrátit do mnohem
dávnější minulosti. Původně se historiografie americké zahraniční politiky zabývající se
tímto obdobím vyznačovala tvrdými polemikami. Předmětem sporu se stala osobnost
prezidenta Roosevelta. Rooseveltovými kritiky byli „revizionisté“, jeho obránci „dvorní
historikové“. Ačkoli velká část útoků proti F. D. Rooseveltovi se týkala jeho údajné
spoluviny na útoku proti Pearl Harboru, jeho kritici dávali Rooseveltovu evropskou
politiku do souvislosti s krizí mezi USA a Japonskem. Například Harry Elmer Barnes tvrdil,
že „Roosevelt nás lží vlákal do války, počínaje dohodou o námořních základnách pro
torpédoborce v září 1940, až po ultimátum státního tajemníka Hulla ze dne 26. listopadu
1941“. Když Basil Rauch hovořil o americké politice z podzimu roku 1941, takováto
obvinění striktně odmítal. Napsal tehdy, že „vyprovokovat válku by bylo to poslední, co
by si Roosevelt přál“.⁴

Polemiky kolem Rooseveltovy osoby přerostly v útoky na samotné historiky. Historik
Samuel Eliot Morison, přívrženec Rooseveltovy vlády, napadl prezidentova kritika Char-
lese A. Bearda v esejí s vtipným podtitulem, který můžeme číst jako slovní hříčku Dějiny
skrz vousy. Podle Morisona chtěl Beard říci, že středobodem druhé světové války byla
„mlhavá postava jménem Hitler“, která vedla omezenou válku, jejímž cílem bylo „odčinit
bezpráví z Versailles“. Barnes odpověděl tak, že nazval Beardovy kritiky „šakaly a hyenami
větrícími kolem těla mrtvého lva“.⁵

Abychom náležitě pochopili urputnost těchto střetů, je třeba upozornit na jednu
skutečnost. V prvních historiografických bojích figurovali jedinci, kteří se sami často
účastnili původní „velké debaty“ (*the Great Debate*) o Rooseveltově zahraniční politice.
Jinými slovy, ke konci čtyřicátých a počátkem padesátých let se znovu rozpoutal zápas
zastánců myšlenky intervence proti přívržencům izolacionismu, a tentokrát byli soupeři
vyzbrojeni historickými prameny a vědeckými odkazy. Dokonce ani zanícená historiogra-
fická debata o vietnamské válce nevyvolala takové rozhořčení.⁶

3 HAINES, Gerald K.: Roads to War: United States Foreign Policy, 1931–1941. In: *American Foreign Relations!*
Eds. Haines, Walker, s. 159–185. Viz pozn. 2.

4 BARNES, Harry Elmer: Summary and Conclusions. In: *Perpetual War for Perpetual Peace: A Critical
Examination of the Foreign Policy of Franklin Delano Roosevelt and Its Aftermath!* Ed. Harry E. Barnes.
Caldwell ID 1953, s. 652; RAUCH, Basil: *Roosevelt, from Munich to Pearl Harbor: A Study in the Creation
of a Foreign Policy*. New York 1950, s. 421.

5 MORISON, Samuel Eliot: Did Roosevelt Start the War? History through a Beard. In: *Atlantic*, 182 (August
1948), s. 91–97; BARNES, Harry Elmer: *The Struggle Against the Historical Blackout*. Pamflet 1951, s. 26.

6 Z řad Rooseveltových kritiků Charles A. Beard svědčil před Senátem proti návrhu zákona o půjčce a pronájmu
(*lend-lease*), Charles Callan Tansill se zastával ultraizolacionistického výboru *No Foreign War Committee*,
Harry Elmer Barnes napsal fejeton proti intervencionismu do listu *New York World-Telegram* a William Henry
Chamberlain měl projev na sjezdu *Keep America Out of War Congress*. Za druhé světové války William L.
Neumann odmítl z osobního přesvědčení bojovat. Několik obhájců Roosevelta z řad historiků patřilo
k Rooseveltově administrativě: Herbert Feis jako hospodářský poradce na ministerstvu zahraničních věcí;
William L. Langer jako ředitel výzkumu a analýzy v *Office of Strategic Services*; S. Everett Gleason jako
pracovník v *Office of Strategic Services* a na ministerstvu zahraničních věcí; Samuel Eliot Morison jako

Zastánci intervence z řad poválečných historiků nebyli vždy stejného názoru, přeli se mezi sebou o takové otázky, jako například zda byl Roosevelt vůbec schopen účinného vedení. Tyto spory byly zvláště zjevné v diskusích americké administrativy na jaře 1941, kdy prezident odmítl poskytnout námořní doprovod konvojům plujícím do Británie. Historici, kteří Roosevelta považovali za příliš váhavého, pouze opakovali mínění některých členů Rooseveltovy vlastní vlády, jakými byli přívrženci války, takzvaní jestřábi, Henry L. Stimson, Harold L. Ickes a Henry Morgenthau jr. Stejně tak nebyli zajedno vědci z protiintervenčního křídla, a to například v takových otázkách, jaká byla bezprostřední role F. D. Roosevelta při útoku na Pearl Harbor a zda lze považovat pozdější americkou účast ve studené válce za rozumnou.⁷ Avšak zhruba do roku 1960 mohla být většina historiků, kteří se věnovali americké politice v období 1939–1941, zařazena do jednoho ze dvou táborů – do proooseveltovského nebo do protiintervenčního.⁸

V průběhu 60. let tato stará polarita do značné míry zmizela. Na univerzitách se v postgraduálních kursech již učila celá generace budoucích historiků, pro něž byla druhá světová válka přinejlepším pouze vzpomínkou z dětství. Zánik protiintervenční pravice, skupiny, kterou nejlépe reprezentoval Robert A. Taft a deník *Chicago Tribune*, znamenal odchod „izolacionismu“ starého stylu ze scény, a tento osud s ním sdílela velká část revizionistických koncepcí, které s ním byly spjaty. Zastávat i nadále tvrzení o spiknutí, na nichž se zakládala větší část revizionistických argumentů, již nebylo únosné. Většina historiků sice uznávala, že výsledkem války bylo posílení Sovětů, avšak za bezprostředního nepřítele v průběhu let 1939–1945 považovala v té době již osu Berlín – Řím – Tokio.

Důležitá úvaha o významu skutečnosti, že Roosevelt zastával během války prezidentský úřad, jak ji vyslovil Burns v knize *Roosevelt: Vojín svobody* (1970), nepochybně vyjadřovala společné stanovisko badatelů, pokud šlo o jasný souhlas s prezidentovou politikou intervencionismu. Podle Burnse byl F. D. Roosevelt na jaře roku 1941 ovšem příliš opatrný. Když tento politolog a historik shledal, že prezidentova váhavá strategie nebyla ve skutečnosti „žádnou strategií“, napsal: „Zdál se být očarován veřejným míněním, jeho podivnou kombinací nestálosti a přísnosti, ignorance a chápavosti, rychle se střídajícím optimismem a pesimismem.“⁹

Jestliže tradiční diskuse v některých bodech přetrvávala až do 70. let, soustředila se na prezidentův údajný sklon nemluvit pravdu. Rozhodujícím faktorem bylo bezpochyby rozčarování z vietnamské války. I takový dlouholetý zastánce prezidenta Roosevelta, jakým byl Joseph P. Lash, shledával nepřijemnou podobnost mezi postojem FDR v záležitosti torpédoorbce *USS Greer* a chováním Lyndona Johnsona v souvislosti s incidentem v Tonkinském zálivu.¹⁰ Nicméně jiní vědci stále cítili povinnost prezidenta obhajovat. Thomas A. Bailey a Paul B. Ryan v knize *Hitler versus Roosevelt: Nevyhlášená námořní*

oficiální historik amerických námořních operací. Jiní nikdy neskrývali svůj intervencionismus před útokem na Pearl Harbor: např. Walter Millis byl zapřísáhlým zastáncem výboru *Fight for Freedom Committee*.

7 Vylíčení osobností raných revizionistů a rozdílů mezi nimi lze najít v knize DOENECKE, Justus D.: *Not to the Swift: The Old Isolationists in the Cold War Era*. Lewisburg PA 1979, kapitola 5.

8 Detailní analýza tohoto raného konfliktu je v článku COLE, Wayne S.: *American Entry into World War II*. Viz pozn. 2.

9 BURNS, James MacGregor: *Roosevelt: The Soldier of Freedom*, New York 1970, s. 101, 66.

10 LASH, Joseph P.: *Roosevelt and Churchill, 1939–1941: The Partnership That Saved the West*. New York 1976, s. 421.

válka (1979) obhajovali hlavní Rooseveltova opatření, včetně rozmístění amerických torpédoborců proti německým ponorkám, na základě prezidentské výsady: „V případech, kdy jde v určité době skutečně o zájmy celého státu, vynáší konečný verdikt prezident, a nikoli mnohmluvný sbor, kterému se říká Kongres.“¹¹

Nicméně radikálně odlišné hodnocení rooseveltovské diplomacie bylo již na obzoru. Jedna z interpretací, reprezentovaná Robertem A. Divinem a Arnoldem A. Offnerem, hodnotí Rooseveltovu diplomacii jako prostoupenou izolacionismem a sklonem k ústupkům. Podle Divinea Roosevelt uváděl národní bezpečnost v nebezpečí nepřetržitým kapitulantským přenecháváním iniciativy Německu a Japonsku. Teprve ke konci roku 1938, neboli těsně po mnichovské konferenci, Roosevelt skoncoval se svým zatvrdzelym izolacionismem. Divine dokonce tvrdí, že „Roosevelt před útokem na Pearl Harbor pravděpodobně nikdy závazně neslibil, že Amerika vstoupí do války“.¹²

Offner spatřoval „americké ústupky“ v celé řadě politických postojů, jako byla podpora opětného vyzbrojení Německa, souhlas s anglo-německou námořní dohodou z roku 1935, omezená aktivita v habešské krizi a podpora „Mnichova“. Při podrobném rozboru amerického zdůvodnění této politiky na jedné straně připouští, že argumentace Německa proti versailleské smlouvě měla sice v mnoha případech jisté oprávnění, avšak na druhé straně i to, že se američtí diplomaté dopouštěli chyb, když zašli dále než k ospravedlnitelným ústupkům. Proto se Spojené státy snažily zmírnit potíže Hitlerovy říše omezením zbrojení, snížením cel a umožněním přístupu k surovinám a trhům. Podle Offnera došlo k Rooseveltově konverzi k intervencionismu v okamžiku německého přepadení západní Evropy, avšak prezident i tehdy váhal chopit se otevřeně vedení.¹³

Druhý názorový proud, vycházející z koncepce Williama Applemana Williamse, tvrdí, že tím, co determinuje diplomacii USA, jsou neosobní „struktury“, a nikoli individuální rozhodnutí příslušníků politických elit. Představitelé tohoto směru tvrdí, že rozhodující pro vstup Američanů do druhé světové války byla snaha o udržení výhodných hospodářských pozic v zámohí. Sám Williams, který nazýval konflikt „válkou za udržení amerických hranic“, prohlašuje, že Američané věřili, že jejich „vlastní prosperita a demokracie závisí na nepřetržité expanzi jejich hospodářského systému v souladu se strategií otevřených dveří“. Podle Lloyda C. Gardnera a Hanse Jürgena-Schrödera spatřovali američtí strategové v německé konkurenci na evropském a latinskoamerickém kontinentu hrozbu pro

11 BAILEY, Thomas A. – RYAN, Paul B.: *Hitler vs. Roosevelt: The Undeclared Naval War*. New York 1979, s. 272.

12 DIVINE, Robert A.: *The Reluctant Belligerent: American Entry into World War II*. New York 1965; též: *Roosevelt and World War II*. Baltimore 1969, s. 48. V druhém vydání knihy *The Reluctant Belligerent*, Baltimore 1979, Divine zmínil své obvinění, avšak nepřestal tvrdit, že pasivní povaha americké zahraniční politiky přispěla ke vzniku války (viz s. ix).

13 OFFNER, Arnold A.: *American Appeasement: United States Foreign Policy and Germany, 1933–1938*. Cambridge MA 1969; též: *The Origins of the Second World War: American Foreign Policy and World Politics, 1917–1941*. New York 1975; též: *Appeasement Revisited: The United States, Great Britain, and Germany, 1933–1940*. In: *Journal of American History*, 64 (September 1977), s. 373–393; též: *The United States and National Socialist Germany*. In: *The Fascist Challenge and the Policy of Appeasement!* Eds. Wolfgang J. Mommsen, Lothar Kettenacker. London 1983, s. 413–427. V recenzi Offnerovy knihy *American Appeasement* poukázal Divine na své názorové rozdíly s Offnerem. In: *Journal of American History*, 56 (December 1969), s. 709–710.

americký kapitalismus. Proto se Rooseveltova vláda snažila vytlačit Německo z pozice hospodářské autarkie a systému bilaterálních smluv založených na principu výměnného obchodu. Když to Hitler odmítl, válka se stala nevyhnutelnou.¹⁴

V roce 1979 přišel Robert Dallek s důležitým příspěvkem, který se stal výchozím bodem pro mnoho vědců: *Franklin D. Roosevelt a americká zahraniční politika v letech 1932–1945*. Žádné dílo nebylo od uveřejnění dvoudílné práce Williama L. Langer a S. Everetta Gleasona *Světová krize a americká zahraniční politika* (1952–1953) tak rozsáhlé. Dallek kombinuje zevrubný výzkum s dobře formulovanou obranou většiny Rooseveltových činů. To, co by Divine a Offner nazývali ústupky a izolacionismem, vykládá Dallek jako nezbytný kompromis prezidenta, vždy omezovaného tlakem Kongresu, veřejného mínění a možnostmi vyplývajícími z mezinárodní situace. Ve svém výkladu událostí z jara 1941, kdy Britové utrpěli těžké ztráty, Dallek soudí, že prezident sám došel k názoru, že pro porážku osy Berlín – Řím – Tokio bude zapotřebí zásahu námořních a vzdušných sil USA. Ve svém pojednání o nevyhlášené námořní válce proti Německu a o otázce otevřenosti vlády autor píše: „Vzhledem k neochotě národa s rozhodností čelit mezinárodnímu nebezpečí, které ohrožovalo zemi, je těžké Roosevelta kritizovat za to, že dokázal dojít ke konsensu ne zcela čestnými prostředky.“¹⁵

Mladší generace historiků se dostala do popředí v 80. letech. Nepřekvapuje, že Franklin D. Roosevelt je i nadále předmětem intenzivního studia. Avšak navzdory tomu všeobecně uznávaný pohled na prezidenta neexistuje. Přestože prameny jsou skutečně hojné, vnášejí do problému více zmatku než jistoty.

Několik nových prací představuje Franklina D. Roosevelta jako moudrého a obratného státníka. První z nich, *Práh války: Franklin D. Roosevelt a americký vstup do druhé světové války*, se setkala s téměř všeobecnou chválou. Její autor Waldo Heinrichs čerpal z nespočtených pramenů, které nebyly pro Langer a Gleasona dostupné, včetně vládních dokumentů z Londýna, depeší z německých ponorek dešifrovaných britskými jednotkami ULTRA a lodních deníků námořního loďstva USA. Na rozdíl od historiků, kteří považovali Roosevelta za přespříliš váhavého, Heinrichs ho zobrazuje jako aktivního, cílevědomého a rozhodného politického činitele, jako „jedinou osobu držící všechny nitky ve svých rukou“. Heinrichs píše, že Roosevelt byl již v srpnu 1941 připraven podstoupit riziko války, což učinil tak, že přímo vstoupil do bitvy o Atlantik. Pro prezidenta byl tento krok nezbytný, neboť teprve tehdy mohl zajistit poskytnutí válečného materiálu a služeb v rámci amerického zákona o půjčce a pronájmu, a to jak Británii, tak i Sovětskému svazu. Prezident nemohl urychlit vyslání konvojí do Británie, neboť „nechtěl na Atlantiku udělat více, než byl schopen, dokud hrozila krize v jihovýchodní Asii“. Na rozdíl od Williamsovy školy, která zdůrazňuje hospodářské faktory, Heinrichs klade důraz na válečnou hrozbu ze strany osy Berlín – Řím – Tokio. Podle něj byl Hitler již na cestě ke světovládě; kdyby

14 WILLIAMS, William Appleman: *The Tragedy of American Diplomacy*. Přepracované a rozšířené vydání, New York 1962, s. 200; GARDNER, Lloyd C.: *Economic Aspects of New Deal Diplomacy*. Madison 1964; SCHRÖDER, Hans-Jürgen: *Deutschland und die Vereinigten Staaten, 1933-1939*. Wirtschaft und Politik in der Entwicklung des deutsch-amerikanischen Gegensatzes. Wiesbaden 1970; týž: *The Ambiguities of Appeasement: Great Britain, the United States and Germany, 1937-1939*. In: *The Fascist Challenge!* Eds. Mommsen, Kettenacker, s. 390-399. Viz pozn. 13.

15 DALLEK, Robert: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*. New York 1979, s. 289.

byli Britové poraženi, „existovala velmi reálná možnost, že by se Američané mohli ocitnout izolováni ve světě podrobeném osou“. Z Heinrichsových názorů je zvláště originální tvrzení, že Rooseveltův zájem podporovat ruskou frontu se stal skutečně klíčovým místem jeho globální strategie.¹⁶

Podobně i Warren F. Kimball představuje Roosevelta jako obratného velitele, ačkoli někdy veskrze „neupřímného, lstivého a záluďného“, i když Kimballův portrét F. D. Roosevelta v díle *Žonglér: Franklin Roosevelt jako státník válečného období* (1991), které se setkalo s příznivým ohlasem, není v žádném případě portrétem stratéga promyšlejícího každý detail, jak ho líčí Heinrichs. Kimball podává obraz prezidenta směřujícího k cíli často nahodile, nikdy logicky nepřemýšlejícího, „zametajícího překážky pod rohožku v naději, že se časem samy ztratí“. Přesto Kimball tvrdí, že Roosevelt vlastní koncepci zahraniční politiky měl. Její podstatou byla snaha „omezit Hitlerův vliv, pomáhat Británii, aby přežila, a vyloučit tak jakoukoli potřebu rozsáhlé americké intervence“. Dalo by se říci, že Kimballův Roosevelt vede „zástupnou válku“ (*proxy war*) v naději, že Britové a po červenci roku 1941 i Rusové povedou skutečnou válku za něj.¹⁷

I když se studie *The Juggler* nesusoustrěďuje na vlastní vstup USA do války, věnuje mnoho prostoru otázkám, které s touto událostí bezprostředně souvisejí. Kimball považuje Rooseveltovo rozhodnutí poskytnout pomoc Sovětům za naprosto ospravedlnitelný krok. Kdyby bylo toto opatření korunováno úspěchem, uspíšilo by dosažení prezidentova hlavního cíle: vyčerpat německá vojska na východní frontě, čímž by se snížila potřeba nasadit pozemní jednotky USA na evropském kontinentu. Kromě toho Rooseveltova vláda podle Kimballa doufala, že taková pomoc přispěje ke všeobecné spolupráci mezi Spojenci v poválečné době. Kdyby Roosevelt nejednal tak, jak jednal, poválečný svět by byl ještě děsivější.¹⁸

Kimball však zastává názor, že Rooseveltova vláda nevěnovala dostatečnou pozornost všem otázkám, z nichž některé byly dosti důležité. Když líčí jednání o *lend-lease* (téma, jemuž věnoval celou knihu), tvrdí, že americká strana nepřiměřeným způsobem zdůrazňovala důležitost proniknutí do britského systému imperiální celní preference. Američtí vládní činitelé usilovali o rozbití toho, co sami považovali za základní kámen ekonomiky svého vlastního spojení.¹⁹

Jedna z knih, jež se horlivě zastávají Roosevelta, nebyla tak příznivě přijata, a to *Roosevelt a Hitler: Předehra k válce od Roberta Edwina Herzsteina* (1989). Podle Herzsteina spočívalo jádro prezidentovy zahraniční politiky v jeho soucitu s Židy, kteří byli v Evropě pronásledováni. Herzstein tvrdí, že „židovská otázka byla dokonce ústředním

16 HEINRICH, Waldo: *Threshold of War: Franklin D. Roosevelt and American Entry into World War II*. New York 1988, s. vii, 9–10, 117; týž: President Franklin D. Roosevelt's Intervention in the Battle of the Atlantic, 1941. In: *Diplomatic History*, 10 (Fall 1986), s. 311–332; týž: The United States Prepares for War. In: *The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II*/ Ed. George C. Chalou. Washington 1992, s. 8–18, kde rovněž zdůrazňuje prezidentovu rozhodnost.

17 KIMBALL, Warren F.: *The Juggler: Franklin Roosevelt as Wartime Statesman*. Princeton 1991, s. 7, 8, 12.

18 Tamtéž, s. 21–41. Viz také KIMBALL: *The Most Unsordid Act: Lend-Lease, 1939–1941*. Baltimore 1969. Tato studie se věnuje právě zákonu o půjčce a pronájmu. Další kladné hodnocení Roosevelta jako státníka viz YOUNG, Harvey Leroy: *Franklin D. Roosevelt and Big Three Diplomacy, 1941–1945*. Doktorská práce. Washington State University 1993.

19 KIMBALL: *The Juggler*, s. 43–62.

bodem v zápasu mezi zastánci intervence a neutrality²⁰. Rooseveltovi na tom záleželo natolik, že se stal skutečným strůjcem porážky Německa. Podle Herzsteina „byla celá [Rooseveltova] evropská politika (...) založena na pevném odhodlání zničit Hitlera a celé jeho dílo. Možná, že by k válce v Evropě vůbec nedošlo, kdyby Roosevelt nevyvíjel tlak na vlády v Londýně, Paříži a ve Varšavě.“ Herzstein sice uznává nové výsledky vědeckého bádání, ve kterých se zdůrazňuje Rooseveltova lhostejnost vůči osudu židovských uprchlíků, a přiznává, že Roosevelt „mnohé uprchlíky skutečně opustil, a to velmi hanebným způsobem“, avšak vzhledem k antisemitismu veřejnosti se prezident musel rozhodnout pro jednu stranu na úkor druhé: Roosevelt nechtěl novelizovat imigrační zákony nebo se angažovat v rozsáhlých záchranných akcích, neboť chtěl zabránit silné antisemitské reakci ve Spojených státech. I kdyby byla pravda, že prezident manipuloval zmateným a často nepřátelským veřejným míněním a neprávem lál oponentům, jak tvrdí Herzstein, Rooseveltovo vítězství nad nacismem z něj učinilo „velikána své doby“.²⁰

Názor Doris Kearns Goodwinové na Roosevelta je takřka stejně lichotivý. Ve svém paralelním životopise manželů Rooseveltových – Franklina a Eleanor – autorka chválí prezidenta za jeho „skvělou schopnost zvolit si správný okamžik“. F. D. Roosevelt podle ní často pouze vyčkával, až se země v běhu událostí sama sjednotí, přičemž uvádí jako příklad jeho řešení otázky povinné vojenské služby v létě roku 1940 a návrhu zákona *lend-lease* o půl roku později. Avšak v případě nouze Roosevelt dokázal projevit skutečnou odvahu, například když odmítl doporučení svých vojenských poradců o bezprostřední pomoci Británii a Rusku.²¹

John Lamberton Harper ve své analýze Rooseveltova všeobecného pohledu na Evropu líčí prezidenta jako novojeffersonovce, který viděl v Evropě zkorumpovaný kontinent a ve Spojených státech azyl civilizačních hodnot. Dokonce Rooseveltův vztah k Británii prý lze charakterizovat jako „permanentně proměnlivou směsici zášti, rivality a úcty“; pravděpodobně od června 1941 považoval Roosevelt vstup Ameriky do evropské války za nevyhnu-

20 HERZSTEIN, Robert Edwin: *Roosevelt & Hitler: Prelude to War*. New York 1989, s. xiv–xvi. Jen několik recenzentů neopomnělo argumentovat proti Herzsteinově analýze. Např. Robert Dallek považuje za málo pravděpodobné Herzsteinovo tvrzení, že Roosevelt byl tvůrcem anglicko-francouzsko-polské koalice proti Hitlerovi v roce 1939. Viz *New York Times Book Review*, (28 January 1990), s. 17; Wayne S. Cole považuje Herzsteinův výzkum za roztržitý a nedůsledný a kostru díla za polemicky zaměřenou. Viz *Journal of American History*, 77 (March 1991), s. 1408; Offner věnuje knize celý esej a popírá řadu Herzsteinových tvrzení: že Roosevelt byl na nejvyšší míru pobouřen Hitlerovým zacházením se Židy, že fašismus v Americe byl vážným nebezpečím pro Ameriku 30. let, že Roosevelt byl celoživotním germanofobem, že by ve Spojených státech mohlo dojít k protižidovským pogromům, že Wellesova mise v Evropě, podniknutá v únoru 1940, byla pouze nevydařeným blufem. Ve svém odmítnutí Herzsteinovy obrany Rooseveltových „zastřehovacích taktik“ a prezidentova nařčení jeho oponentů z podvratnictví Offner požaduje, že měl při potírání názorů opozice dbát na podstatu problémů. OFFNER, Arnold A.: *Misperception and Reality: Roosevelt, Hitler, and the Search for a New Order in Europe*. In: *Diplomatic History*, 15 (Fall 1991), s. 607–619. Existuje mnoho děl o Rooseveltově funkčním období a holocaustu. K hlavním dílům patří: WYMAN, David S.: *Paper Walls: America and the Refugee Crisis, 1938–1941*. Amherst MA 1968; též: *The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust, 1941–1945*. New York 1984; FEINGOLD, Henry L.: *The Politics of Rescue: The Roosevelt Administration and the Holocaust, 1938–1945*. New Brunswick 1970; BREITMAN, Richard – KRAUT, Alan M.: *American Refugee Policy and European Jewry, 1933–1945*. Bloomington 1987.

21 GOODWIN, Doris Kearns: *No Ordinary Time; Franklin and Eleanor Roosevelt: The Home Front in World War II*. New York 1994, s. 609.

telný a tuto skutečnost dal najevo tím, že v září vydal příkazy k potopení nepřátelských plavidel bez výstrahy. Podle Harpera měl prezident vizi Ameriky lepší z morálního hlediska, zároveň však věřil, že pouze americká účast může zaručit Spojencům vítězství a Americe zajistit dominantní roli v budoucím mírotvorném procesu.²²

Ne všichni historikové však považují Roosevelta za silného vůdce: podle některých historiků se snažil vyhnout takovým rozhodnutím, která by nebylo možné později odvolat, a tak se určitým kruhům ve státním aparátu podařilo uhájit svůj vlastní prostor.²³ Mark M. Lowenthal uvádí další argumenty a používá přitom kategorie z knihy B. H. Liddella Harta *Strategy* (druhé přepracované vydání, 1967). Liddell Hart rozlišoval mezi „základní politikou“, neboli cíli, účely a úkoly národa, a „velkou strategií“, jež podle něho zahrnuje rozvoj, koordinaci a využívání všech zdrojů k uskutečnění této „základní politiky“. Lowenthal píše, že Roosevelt nebyl ochoten činit konkrétní, definitivní rozhodnutí, kterých bylo zapotřebí k provádění „základní politiky“, a působil tudíž potíže komukoli, kdo se pokoušel o plánování „velké strategie“. Až do května roku 1940 se „základní politika“ USA soustřeďovala na návrat k předválečnému *statu quo*, aniž se americká strana k čemukoli zavazovala. Později Spojené státy usilovaly o vítězství Spojenců, vyhýbaly se však tomu, aby se plně zapojily do války. Nicméně Roosevelt odmítal vydat svým náčelníkům štábu přesné směrnice. Místo toho pracoval nesoustavně, a každý konkrétní krok, počínaje dohodou o základnách pro torpédoorbce a konče příkazy k potopení nepřátelských plavidel bez výstrahy, byl pouze nevydařeným východiskem z nouze. Frustrovaní armádní velitelé byli vždy nuceni plánovat „velkou strategii“ ve vzduchoprázdnu „základní politiky“, což se odráželo v Rooseveltově nejasném vyjádření týkajícím se *Rainbow 5 a Plánu vítězství* z roku 1941. Ve stejné době, kdy se zastánci myšlenky intervencionismu v prezidentově kabinetu doslova bouřili kvůli neochotě Spojených států poskytovat doprovodné konvoje, Roosevelt obratně uchlácholil své kritiky z řad jestřábů tím, že ohlásil zvýšení počtu námořních hlídek a přesunul část tichomořské flotily do Atlantiku.²⁴

Několik vědců argumentuje, že Roosevelt mohl být při vytváření vnitropolitického konsensu o své zahraniční politice podstatně úspěšnější. Podle J. Garryho Clifforda se Roosevelt záměrně vyjadřoval o svých vůdcovských schopnostech velmi zdrženlivě. Poznává, že schopnost kteréhokoli prezidenta být přesvědčivý je nejsilnější během mezinárodních krizí, jako například během té, jež se udála roku 1940. Clifford píše: „Zdá se, že Rooseveltovo vedení nebylo přímočaré a čestné, protože právě takovému postupu dával přednost.“²⁵ Thomas N. Guinsburg tvrdí, že kdyby se v letech 1933 až 1935 věnovalo větší úsilí osvětě americké veřejnosti, vedlo by to v období 1939–1941 k efektivnějšímu vedení.²⁶ Justus D. Doenecke a John E. Wilz obviňují Roosevelta, že „udělal z improvizace

22 HARPER, John Lamberton: *American Visions of Europe*: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson. New York 1994, s. 36.

23 Viz např. UTLEY, Jonathan G.: *Going to War with Japan, 1937–1941*. Knoxville 1985.

24 LOWENTHAL, Mark M.: *Leadership and Indecision: American War Planning and Policy Process, 1937–1942*. New York 1988; též: Roosevelt and the Coming of War: The Search for United States Policy, 1937–1942. In: *Journal of Contemporary History*, 16 (July 1981), s. 413–440.

25 CLIFFORD: *Both Ends*, s. 229. Viz pozn. 2.

26 GUINSBURG, Thomas N.: The Triumph of Isolationism. In: *American Foreign Policy Reconsidered, 1890–1993*/Ed. Gordon Martel. New York 1994, s. 90–105.

vaného vládnutí absolutní ctnost“.²⁷ D. Cameron Watt považuje za opodstatněné nařčení, že pro Rooseveltovo politické rozhodování byla charakteristická „váhavost ovlivněná nerozvážností“, avšak jako závažnější problém vidí Rooseveltovu neschopnost zvládnout Kongres a jeho „téměř zázračný dar jmenovat na diplomatický post nejhorší možnou osobu“. I když Watt uvádí konkrétně emisary válečného období Patricka J. Hurleyho v Číně a Spruillea Bradena v Argentině, jeho poznámky by mohly stejně tak platit pro Williama E. Bullitta ve Francii a Josepha P. Kennedyho v Británii.²⁸

Historik Frederick W. Marks III navazuje na výklad Divinea a Offnera v tom smyslu, že Roosevelt z období před rokem 1940 byl zastáncem politiky ústupků. Marksovo velmi diskutované dílo *Vítr nad pískem: Diplomacie Franklina Roosevelta* (1988) přichází se závažným obviněním, že pokud jde o zahraniční politiku, „Roosevelt si v zámoří postupně vydobyl pověst nejméně důvěryhodného ze všech prezidentů USA v dějinách“. V kapitole Od řeky Potomac k Rýnu Rooseveltovi vytýká, že se snažil být tvůrcem „Mnichova“, později však žádal Británii a Francii, aby neustupovaly ze svých pozic. Prezident zároveň údajně odmítal podporovat vyzbrojování Ameriky „na úrovni nezbytnou pro národní obranu USA“. Na rozdíl od těch knih z poslední doby, které čerpají materiál z více archivů, jako například kniha od Donalda Camerona Watta *Jak vznikla válka* (1989), Marksovo dílo *Vítr nad pískem* argumentuje tvrzením, že Spojené státy svým naléháním na obě strany, aby se nevzdávaly, napomohly k tomu, že Evropa byla nakonec uvržena do války. „Je jasné,“ píše Marks, „že prezidentovo očividné tápání a absence zřetelně definované strategie musí vadit každému.“²⁹

Thomas J. McCormick, který do jisté míry přepracoval Williamsův výklad, jehož východiskem byla teze o americké politice „otevřených dveří“, spatřuje ve Spojených státech 30. let ztělesnění touhy kapitalismu po světovládě. Tváří v tvář výzvě Německa

27 DOENECKE, Justus D. – WILZ, John E.: *From Isolation to War, 1939–1941*. Druhé vydání. Arlington Heights IL 1991, s. 157.

28 WATT, D. Cameron: *Succeeding John Bull: America in Britain's Place, 1900–1975*. Cambridge 1984, s. 79–80.

29 MARKS III, Frederick W.: *Wind over Sand: The Diplomacy of Franklin Roosevelt*. Athens GA 1988, s. 167, 287; týž: Six between Roosevelt and Hitler: America's Role in the Appeasement of Nazi Germany. In: *Historical Journal*, 28 (December 1985), s. 969–982; WATT, D. Cameron: *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938–1939*. London 1989. Marksovo dílo bylo předmětem rozsáhlé diskuse. Fraser Harbutt považuje tuto knihu za vítaný podnět k hlubšímu zamyšlení, „zvláště co do jejího využívání zahraničních pramenů a vyčerpávajících poznámek pod čarou“, viz recenze in: *Journal of American History*, 76 (September 1989), s. 643. Gary B. Ostrower ji považuje za „velmi důležitou knihu“, protože inteligentně vyvrací smyšlenky a domněnky, které obvykle vyvraceny nebyly. In: *Presidential Studies Quarterly*, 19 (Winter 1989), s. 218–220. Další historici však zdůrazňují hlavně její slabé stránky. Garry J. Cliford tvrdí, že Marks zanedbal důležité výsledky výzkumu anglo-amerických vztahů ve 30. letech, ignoroval fundované studie věnované Rooseveltovým funkčním obdobím a Hitlerově zahraniční politice a že o období 1933–1945 pojednal jako o době, která byla bez předělů. *Both Ends*, s. 216–218, viz pozn. 2. Warren F. Kimball odmítá Marksovo tvrzení, že Wellesova mise byla „výsledkem Rooseveltova sedm let trvajících navčičování appeasementu“. In: *American Historical Review*, 95 (April 1990), s. 614. (Marksov výrok o Wellesově misi je na s. xi jeho knihy *Wind over Sand*.) Ačkoli Wayne S. Cole nehovoří přímo o Marksových argumentech, odmítá tvrzení, že by Roosevelt byl zastáncem politiky ústupků. I když prý prezident doufal, že s politikou Chamberlaina přijde mír, ve skutečnosti tomu nevěřil. Cole rovněž popírá tvrzení, že by Roosevelt očekával od Wellesovy mise sjednání míru. COLE, Wayne S.: *American Appeasement*. In: *Appeasement in Europe: A Reassessment of U.S. Policies*/ Ed. David F. Schmitz, Richard D. Challener. New York 1990, s. 1–20.

a Japonska se Spojené státy nejprve snažily integrovat tyto rašící říše prostřednictvím politiky ústupků do wilsonovského světového řádu, jehož podstatou by byla politika svobodných moří, „otevřených dveří“, snižování počtu zbraní, politického sebeurčení a ukončení kolonialismu. Když snaha o politiku ústupků selhala, „životní prostor Německa a Japonska“ se stal zároveň „prostorem umírání pro americké soukromé podnikání“. Od konce roku 1941 již byly Spojené státy zapleteny v totální válce a tento fakt z nich po čase učinil „dílnu a bankéře, rozhodčího, strážníka, kazatele i učitele světa“.³⁰

Patrick J. Hearden ve své knize *Roosevelt čelí Hitlerovi: Americký vstup do druhé světové války* (1987) přichází s podrobnými důkazy o správnosti McCormickovy teze. Stejně jako on se domnívá, že americká účast v konfliktu vycházela z obav ze ztráty odbytišť. Podle Heardena se američtí političtí činitelé obávali, aby velký konflikt s Německem nevyústil v bolševizaci Evropy. Proto se snažili odvrátit jakýkoli vývoj tímto směrem. Strach z radikalismu vedl k diplomacii dvojí tváře, která spočívala na politické taktice cukru a biče; jinými slovy, na jedné straně se uplatňovalo hmotné „lákadlo“, na straně druhé vojenské zastrašování. Jakmile se tato taktika ukázala jako neúspěšná, „převládlo znepokojení určitých amerických vedoucích činitelů z hrozby, kterou by vítězné Německo představovalo pro systém svobodného podnikání ve Spojených státech“. Přední američtí činitelé ve vládních a obchodních kruzích se dokonce tvářili v tvář „základní problémů domácí nadprodukce děsili (...) představu, že by svět mohl být pro americký obchod uzavřen“. Rozhodli se pro válku proto, aby udrželi zahraniční odbytiště otevřená, a tak zachovali svobodu podnikání v samotných Spojených státech. Hearden sice zdůrazňuje ekonomické myšlení Roosevelta a předních úředníků ministerstva zahraničí, avšak je tak krátkozrace soustředěn na obchodní faktory, že ignoruje vnitropolitické překážky a politiku státní byrokracie, a dokonce i velmi reálnou předtuchu vojenského ohrožení, která se objevila po pádu Francie.³¹

Kromě knih, které jsou úžeji zaměřeny na Rooseveltovu diplomacii a jejichž autory jsou historici Heinrichs, Kimball, Herzstein, Marks a Hearden, existuje ještě řada děl, která se věnují F. D. Rooseveltovi ze všeobecnějšího hlediska. Například Frank Freidel shrnuje své celoživotní bádání v knize *Franklin D. Roosevelt: Schůzka s osudem* (1990). Podle Freidela byl Roosevelt již počátkem roku 1941 přesvědčen, že k vítězství by bylo zapotřebí obrovské americké expediční armády, která by musela svést s Němci urputný boj.³²

30 MCCORMICK, Thomas J.: *America's Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War*. Baltimore 1989, s. 31, 33.

31 HEARDEN, Patrick J.: *Roosevelt Confronts Hitler: America's Entry into World War II*. DeKalb 1987, s. x. Není divu, že Heardenovy argumenty vyvolaly silnou odezvu. Podle Manfreda Jonase je zmíněná studie tak úzce zaměřená, že ideologické aspekty se v ní nikdy nevyňou. Jonas tvrdí, že Roosevelt, stejně jako Woodrow Wilson, usiloval o to, aby zajistil světu demokracii, čímž měl na mysli „parlamentní vládu, svobodu a kapitalismus“. In: *American Historical Review*, 93 (June 1988), s. 792–793. Warren F. Kimball píše: „Ignorovat Rooseveltovu víru ve wilsonovský liberalismus (jinými slovy - demokratický kapitalismus, liberální demokracie, amerikanismus) by bylo lehkomyšlné a mylné.“ KIMBALL, Warren F.: *Isolationism as Intervention: FDR in the Prewar Years*. In: *Reviews in American History*, 16 (September 1988), s. 470.

32 FREIDEL, Frank: *Franklin D. Roosevelt: A Rendezvous with Destiny*. Boston 1990. Skvělé informační dílo viz GRAHAM Jr., Otis L. – WANDER, Meghan Robinson: *Franklin D. Roosevelt: His Life and Times, An Encyclopedic View*. Boston 1985. Některá díla jsou sice dobře napsána, ale nepřínášejí nový pohled: MORGAN, Ted: *FDR: A Biography*. New York 1985; DAVIS, Kenneth S.: *FDR, Into the Storm, 1937–1940: A History*. New York 1993.

S opačným argumentem přichází Patrick J. Maney, který má dojem, že až do události v Pearl Harboru se Roosevelt utěšoval nadějí, třebaže nepatrnou, že by se válečná účast Spojených států mohla omezit pouze na zásobování Británie a Ruska. Pokud by Spojené státy přece jen vstoupily do konfliktu, doufal, že by mohly omezit svou účast na zapojení letectva a námořnictva. Veškerá válečná nebo mírová iniciativa, píše Maney, zůstala v rukou Hitlera. Maney dokonce tvrdí, že Rooseveltova úporná snaha zdiskreditovat izolacionisty ho vedla k tomu, že mávnutím ruky přecházel i jejich závažné připomínky.³³

Posuzování Rooseveltovy osobní role vede rovnou k příbuzné otázce vztahů USA vůči Velké Británii. Jak vyplývá z nové bibliografické práce, od roku 1980 se hlavní zaměření mnoha děl radikálně změnilo.³⁴ Zatímco dřívější bádání zdůrazňovalo sblížení a shodu zájmů mezi velmocemi, dnešní historikové odhalují vzájemnou rozdílnost a neshody. Zpřístupnění dříve nedostupných archivů, především v Británii, radikálním způsobem mění – ba dokonce boří – obraz svornosti, tak pečlivě vytvořený například v autoritativním šestisvazkovém díle Winstona Churchilla *Druhá světová válka*. Ve svých pamětech někdejší ministerský předseda úmyslně opomenul určité neshody z válečné doby proto, aby mohl přispět k dalšímu rozvíjení spojenectví s USA během krizí na počátku studené války.³⁵ Ačkoli se mnoho nové literatury soustřeďuje na třicátá léta, období 1939–1941 rovněž zůstává předmětem rozsáhlého zpracování.

Za milník je možno považovat publikaci Davida Reynoldse *Tvorba anglo-amerického spojenectví v letech 1937–1941: Studie konkurenční spolupráce* (1981). Čerpaje jak z britských, tak i z amerických archivů, Reynolds zpochybňuje Churchillovo často opakované tvrzení, že spojenectví spočívá v latentní kulturní jednotě; Reynolds tvrdí, že toto spojení je naopak odrazem geopolitických zájmů. Až do dubna 1940, kdy skončila „podivná válka“, žádná z obou mocností nepovažovala vzájemný slib o totální válečné pomoci ani za nutný, ani za žádoucí. Nejprve, jak tvrdí Reynolds, měl Roosevelt vizi silné Británie a Francie jako odstrašujících sil čelících německé rozpínavosti. Roosevelt si údajně byl dokonce jist, že britské strategické bombardování by vyloučilo potřebu nasazení dalších amerických expedičních sil. Podle Reynoldse měla Wellesova mise v únoru 1940 jeden hlavní cíl: mobilizovat neutrální Evropu v zájmu podpory kompromisního míru, než by začala nevyhnutelná jarní ofenzíva následovaná porážkou Spojenců. Reynolds navíc tvrdí, že Rooseveltův projev v Charlottesville byl spíše inspirativní než reálný, a zdůrazňuje, že prezident, pochybující o schopnosti Británie přežít šest týdnů, váhal, než nabídl významnou pomoc. Dokonce i po uzavření dohody o základnách pro torpédoborce v září 1940 se Roosevelt pokoušel pro každý případ pojistit. Reynolds píše se zřejmým provokativním záměrem, že když byl zákon o půjčce a pronájmu v březnu 1941 přijat, nebyl ani nový, ani mimořádně přitažlivý, či zvláště důležitý. Po konferenci v Newfoundlandu, kdy Churchill oznámil svému válečnému kabinetu, že Roosevelt slíbil vyprovokovat totální válku s Německem, představoval si prezident americký příspěvek pouze v podobě námoř-

33 MANEY, Patrick J.: *The Roosevelt Presence: A Biography of Franklin Delano Roosevelt*. New York 1992, s. 134–135.

34 LINCOVE, David A. – TREADWAY, Gary R.: *The Anglo-American Relationship: An Annotated Bibliography of Scholarship, 1945–1985*. New York 1988.

35 CHURCHILL, Winston S.: *The Second World War*, Boston 1948–1953, 6 sv. Viz rovněž LASH: *Roosevelt and Churchill*. Viz pozn. 10.

ních a vzdušných sil, přesněji řečeno „zbraní, a nikoli armád“ (*arms not armies*). Zatímco se Spojené státy pomalu blížily k válce, političtí činitelé ve Washingtonu podezírali Brity, že tajně plánují zachování svého impéria, a naopak Britové považovali Američany za lakomé, nespolehlivé a pomalé. Snad proto, že je Reynolds tak zahlobán do britských archivů, líčí, společně s mnoha novějšími historiky čerpajícími z více zdrojů, Roosevelta jako váhavého člověka, který měl pocit, že je blokován zastánci izolacionismu; vojenští představitelé byli podle Reynoldse neochotní a vždy argumentovali nesčetnými důvody, proč nemohou jednat rozhodně.³⁶

V roce 1984 se Warren F. Kimball zasloužil o vynikající příspěvek tím, že vydal kompletní korespondenci mezi Rooseveltem a Churchillem. Obsahuje 1161 zpráv od Churchilla a 788 od Roosevelta, což je více než jedna denně. Kimballova sbírka obsahuje různé koncepty nedeslaných vzkazů, údaje o totožnosti původních autorů, záznamy telefonátů a informace o způsobu, jakým byla korespondence odesílána. V dlouhé předmluvě Kimball varuje před přílišným romantizováním vztahu obou vůdců. Zdůrazňuje, že Roosevelt bezohledně prosazoval smlouvu o *lend-lease*, zatímco Churchill odmítal slíbit, že by poražená Británie dala k dispozici své loďstvo Spojeným státům. Podle Kimballa prezident až do útoku na Pearl Harbor věřil, že by se americká účast ve válce měla omezit na námořnictvo a případně letectvo.³⁷

V roce 1991 uveřejněná rozsáhlá revize pojednání o konferenci v Newfoundlandu z pera Theodora A. Wilsona (původní verze vyšla v roce 1969) znamenala další krok kupředu. V tomto novém vydání knihy *První konference na nejvyšší úrovni: Roosevelt a Churchill v Placentia Bay v roce 1941* Wilson používá materiály nedávno zpřístupněné britským státním ústředním archivem (*Public Record Office*), aby vyvrátil to, co sám nazývá „churchillovským paradigmatem“, totiž tvrzení, že předsedu vlády a prezidenta pojilo pozoruhodné přátelství, v němž neexistovala rozdílnost názorů. V prvním vydání Wilson zdůrazňoval, že neformální setkání britské a americké hlavy státu byla mnohem důležitější než jakékoli konkrétní uzavřené dohody, které měly omezený význam a záhy byly modifikovány podle momentálních válečných potřeb. Nyní ve značně přepracované verzi Wilson předkládá čerstvý materiál týkající se těchto otázek: britského rozhodnutí podpořit

36 REYNOLDS, David: *The Creation of the Anglo-American Alliance, 1937–1941: A Study in Competitive Co-operation*. Chapel Hill 1981, s. 288. Za povšimnutí stojí, jak to zdůraznil již David G. Haglund, jedno z nejvýznamnějších Reynoldsových tvrzení; podle něj Rooseveltova vláda v květnu a červnu 1940 věřila, že je Anglie v koncích. HAGLUND, David G.: George C. Marshall and the Question of Military Aid to England, May–June 1940. In: *Journal of Contemporary History*, 15 (October 1980), s. 745–760. Reynolds se rozhodl vypořádat se ve zvláštním článku s Churchillovým rozhodnutím, jež učinil v létě 1940, že raději bude pokračovat v boji, než by se pokusil o sjednání míru. Předseda vlády, píše Reynolds, uvažoval špatně. Mylně předpokládal, že německé hospodářství nebude schopno vydržet dlouhou válku a že se Spojené státy během několika měsíců stanou válčící stranou. Zároveň mu chyběla jakákoli informace o Hitlerově nadcházejícím útoku na Rusko, tedy o jediném momentu, jenž nakonec Británii zachránil. REYNOLDS, David: Churchill and the British 'Decision' to Fight On in 1940: Right Policy, Wrong Reasons. In: *Diplomacy and Intelligence during the Second World War: Essays in Honour of F. H. Hinsley*/ Ed. Richard Langhorne. Cambridge 1985, s. 147–167.

37 KIMBALL, Warren F. (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*. Princeton 1984. 3 sv. Pro badatele zůstává užitečné také následující podobné dílo, hlavně pro svůj pronikavý úvod: *Roosevelt and Churchill: Their Secret Wartime Correspondence*/ Eds. Francis L. Loewenheim, Harold D. Langley, Manfred Jonas. New York 1975.

Střední východ, Rooseveltova názoru, že úkolem USA je strategické bombardování a role jakéhosi „arzenálu demokracie“, prezidentovy lhostejnosti vůči výrobním prioritám a soupeření byrokratů jak v ministerstvu války, tak i v ministerstvu zahraničních věcí. Podle Wilsona „nebyl [Roosevelt] ochoten čelit rizikům doprovázejícím smělé vedení“. Když si však někdo přes nebezpečí, které představovala osa Berlín – Řím – Tokio, „dovolí být ve vleku událostí, představuje ztělesnění nezodpovědného, ne-li dokonce naprosto idiotského chování“, píše Wilson.³⁸

Specializované práce, především z pera britských vědců, nabízejí pro období 1939–1941 doplňující detaily. Malcolm H. Murfett navazuje na směr bádání započatý v roce 1977 Jamesem R. Leutzem a ukazuje, že námořní spolupráce Británie se Spojenými státy existovala ještě předtím, než se Churchill dostal k moci.³⁹ William R. Rock ve svém přehledu anglo-amerických vztahů v období od května 1937 do května 1940 tvrdí, že Roosevelt byl na jedné straně vůči britskému impériu velmi nedůvěřivý, zároveň však přeceňoval jeho schopnost udržet Německo pod kontrolou.⁴⁰ Ve studii, která se mimo jiné týká americké pomoci Británii v rámci *lend-lease*, Alan P. Dobson sice klade přehnaný důraz na roli hospodářské diplomacie, nicméně jeho bádání nabízí skvělé poznatky. Stejně jako Kimball shledává program *lend-lease* velkorysejší spíše co do pojetí než co do provedení.⁴¹

Vědci podrobili výzkumu rovněž postavy lordů Lothiana a Halifaxe, britské velvyslance ve Washingtonu. V nepříliš rozsáhlé monografii považuje David Reynolds Lothiana za schopného velvyslance, který byl důležitým aktivním účastníkem při vzniku dohody o základnách pro torpédoborce, i když jeho opomíjení detailů a touha dosáhnout americké spolupráce byly občas na úkor efektivity jeho práce.⁴² Naproti tomu Rhodri Jeffreys-Jones vidí Lothiana jako politika, který není dostatečně informován o americkém každodenním životě a jeho hodnotách.⁴³ Životopis lorda Halifaxe od Andrewa Robertse ukazuje Lothianova nástupce na místě velvyslance jako člověka, který neznal americký politický systém a měl přinejlepším pouze vlažný vztah k Rooseveltovi. Tento politik, přezdívaný „svatouškovský lišák“ (*the holy fox*), se stal ve Spojených státech oblíbeným teprve po události v Pearl Harboru, kdy se z něho vyklubal schopný vyjednavář.⁴⁴ O činnosti britského velvyslanectví všeobecně, a zvláště o jeho vztazích s prominentními americkými intervencionisty z doby před Pearl Harborem by bylo zapotřebí shromáždit mnohem více informací.

38 WILSON, Theodore A.: *The First Summit: Roosevelt and Churchill at Placentia Bay, 1941*. Přepracované vydání. Lawrence KS 1991, s. 230, 235.

39 LEUTZE, James R.: *Bargaining for Supremacy: Anglo-American Naval Collaboration, 1937–1941*. Chapel Hill 1977; MURFETT, Malcolm H.: *Fool-Proof Relations: The Search for Anglo-American Naval Cooperation during the Chamberlain Years, 1937–1940*. Singapore 1984.

40 ROCK, William R.: *Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937–1940*. Columbus OH 1988.

41 DOBSON, Alan P.: *US Wartime Aid to Britain, 1940–1946*. London 1986.

42 REYNOLDS, David: Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939–1940. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, 73 (1983).

43 JEFFREYS-JONES, Rhodri: The Inestimable Advantage of Not Being English: Lord Lothian's American Ambassadorship, 1939–1940. In: *Scottish Historical Review*, 63 (April 1984), s. 105–110; též: Lord Lothian and American Democracy: An Illusion in Pursuit of an Illusion. In: *Canadian Review of American Studies*, 17 (Winter 1986), s. 411–422.

44 ROBERTS, Andrew: *The Holy Fox: A Biography of Lord Halifax*. London 1991.

Někteří američtí vědci zkoumali jednotlivé aspekty anglo-amerických vztahů. Fred E. Pollock popisuje, jak Roosevelt obratně spojil ogdensburskou obrannou smlouvu mezi USA a Kanadou s americkou kontrolou veškerých zbytků britského loďstva v případě, že by hledali útočiště v kanadských vodách.⁴⁵ Aféra Tylera Kenta, jejíž ústřední postavou byl Brity zatčený mladý americký specialista na šifry, stále přitahuje pozornost milovníků špionážní literatury. Warren F. Kimball a Bruce Bartlett ukázali, že Kent ve skutečnosti nikdy neměl Rooseveltovy a Churchillovy inkriminující telegramy, o nichž tvrdil, že je vlastní.⁴⁶ Dva další autoři tvrdí, že Britové zfalšovali takzvanou „tajnou“ německou mapu, kterou se Roosevelt pyšnil v říjnu 1941, aby „dokázal“, jaké má Hitler úmysly se západní polokoulí.⁴⁷ Thomas Fleming podezívá Brity, že tři dny před útokem na Pearl Harbor zavinili vyobrazení vítězného plánu amerického ministerstva války deníku *Chicago Tribune*, který byl baštou zastánců izolacionismu, a to se souhlasem samotného Roosevelta.⁴⁸

Není divu, že americko-německé vztahy nepřestávají upoutávat pozornost. Ve vynikajícím zpracování tohoto tématu Hans W. Gatzke a Manfred Jonas shledávají v Hitlerově vyhlášení války Spojeným státům určité prvky racionality. Gatzke v tomto ohledu poznamenává, že „vůdce“ věřil, že německé ponorky by mohly způsobit americkému námořnictvu značné škody, zatímco Jonas klade důraz na Hitlerův předpoklad, že by Spojené státy bylo možné přinutit, aby soustředily svoji pozornost na Tichý oceán.⁴⁹ Andreas Hillgruber tvrdí opak a vykládá Hitlerův tah jako mlčenlivé přiznání, že průběh války již není v jeho rukou.⁵⁰ Holger H. Herwig se domnívá, že německý diktátor se rozhodl po určité úvaze riskovat. Hitler se obával, že by Spojené státy bez bezprostřední německé hrozby mohly rychle porazit Japonsko a pak se obrátit ve svém hněvu proti Evropě.⁵¹

Ve svých impozantních dějinách druhé světové války *Svět ve zbrani* tvrdí Gerhard L. Weinberg, že Hitler válku se Spojenými státy uvítal. Weinberg, odborník na nacistickou zahraniční politiku, provádí rozsáhlá bádání v archivech Německa, USA a Británie a dochází k závěru, že Hitler mohl počítat se stoprocentní účastí japonského námořnictva, a tím kompenzovat svou vlastní slabost na moři. Navíc by totální válka proti USA poskytla jeho ponorkám možnost podniknout ochromující úder. Je nutno brát do úvahy, že Hitler nepřestával čekat na svou příležitost, na den, kdy ruské tažení skončí a on bude mít dostatečné množství bitevních lodí, aby mohl zaútočit na Spojené státy. Weinberg odmítá připustit, že by se Roosevelt kdy snažil do tohoto konfliktu vstoupit. Nadto pokyny z 11.

45 POLLOCK, Fred E.: Roosevelt, the Ogdensburg Agreement, and the British Fleet: All Done with Mirrors. In: *Diplomatic History*, 5 (Summer 1981), s. 203–219.

46 KIMBALL, Warren F. – BARTLETT, Bruce: Roosevelt and Prewar Commitments to Churchill: The Tyler Kent Affair. In: *Diplomatic History*, 5 (Fall 1981), s. 291–311. Viz rovněž COSTELLO, John: *Ten Days to Destiny: The Secret Story of the Hess Peace Initiative and British Efforts to Strike a Deal with Hitler*. New York 1991; BEARSE, Ray – READ, Anthony: *Conspirator: The Untold Story of Tyler Kent*. New York 1991.

47 BRATZEL, John F. – ROUNT, Leslie B.: FDR and the 'Secret Map'. In: *Wilson Quarterly*, 9 (New Year's 1985), s. 167–173.

48 FLEMING, Thomas: The Big Leak. In: *American Heritage*, 38 (December 1987), s. 67–71.

49 GATZKE, Hans W.: *Germany and the United States: 'A Special Relationship?'* Cambridge MA 1980; JONAS, Manfred: *The United States and Germany: A Diplomatic History*. Ithaca 1984.

50 HILLGRUBER, Andreas: *Germany and the Two World Wars*. Cambridge MA 1981.

51 HERWIG, Holger H.: Miscalculated Risks: The German Declaration of War against the United States, 1917 and 1941. In: *Naval War College Review*, 39 (Autumn 1986), s. 88–100.

září 1941, nařizující Američanům střilet bez výstrahy, byly vydány spíše pro zastrašení německých ponorek, a nikoli s úmyslem je provokovat.⁵²

Otázka národní bezpečnosti však zůstává předmětem diskuse. Melvin Small se na rozdíl od většiny historiků přidává na stranu Brucea M. Russetta, který zastává názor, že „zřejmě a bezprostřední nebezpečí“ ze strany Německa v roce 1941 nehrozilo. Small tvrdí, že Německo nemělo dokonce ani technickou kapacitu, aby provedlo invazi do nějaké bezbranné latinskoamerické země. Pokud se týká německého jaderného výzkumu, „Hitlerovi by se ještě předtím, než by získal prostředky nutné k tomu, aby nás z nebe terorizoval, mohla přihodit řada věcí“. Spojené státy měly podle Smalla ještě menší důvod obávat se Německa z ekonomického hlediska: objem německého zahraničního obchodu byl zanedbatelný, Spojené státy realizovaly část obchodů se zeměmi, jako byla například Kanada, které by se nikdy nemohly ocitnout pod kontrolou Berlína; kaučuk a cín by mohly být nahrazeny umělými hmotami.⁵³

Novou studii máme také o vztazích USA se Sovětským svazem. Hugh De Santis podrobuje analýze kariéry třiceti diplomatů z těch oddělení americké zahraniční služby, která byla zaměřena na evropské země a Sovětský svaz. De Santis tvrdí, že tito odborníci byli vždy velmi nepřátelští vůči sovětské ideologii. Avšak když už Rusko vstoupilo do války, Washington cítil jako svou povinnost zabránit německému vítězství na východě.⁵⁴ Thomas R. Maddux tvrdí, že Roosevelt ignoroval odborníky na Sovětský svaz z Ministerstva zahraničních věcí USA, kteří zdůrazňovali, že výměnou za jakoukoli spolupráci se Sovětským svazem musí USA trvat na určitých požadavcích. Dokonce v roce 1941, když byl Sovětský svaz v německém obležení, Roosevelt odmítl vznášet požadavky týkající se územních otázek, čímž učinil na Stalina dojem, že je slabý a váhavý.⁵⁵ Podobně Edward M. Bennett obviňuje Roosevelta, že prováděl diplomacii způsobem „od krize ke krizi“ a že nepřetržitě lavíroval mezi vzdálenými a blízkými cíli.⁵⁶ John Daniel Langer hájí americkou velkorysost vůči Rusku v době, kdy již bylo přepadeno. Studená válka přinesla sice důkaz selhání této politiky, avšak pro Langra, stejně jako pro Warrena F. Kimballa, bylo zatěžko přičítat Rooseveltovi a Churchillovi vinu za to, že se snažili o upřímné a trvalé přátelství.⁵⁷ Studie z poslední doby věnované diplomatům, kteří měli zkušenosti se Sovětským svazem, jako byl například George F. Kennan, nám o postoji Ministerstva zahraničních věcí USA k americkému vstupu do války přímo mnoho neříkají, avšak pro pochopení mentality těch, kteří měli nadšený nebo podezřívavý vztah vůči Sovětům, jsou nezbytné.⁵⁸

52 WEINBERG, Gerhard L.: *A World at Arms: A Global History of World War II*. New York 1994, s. 86–87, 238–263; týž: *World in the Balance: Behind the Scenes of World War II*. Hanover NH 1981, s. 75–95.

53 RUSSETT, Bruce M.: *No Clear and Present Danger: A Skeptical View of the U.S. Entry into World War II*. New York 1972; SMALL, Melvin: *Was War Necessary?: National Security and U.S. Entry into War*. Beverly Hills 1980, s. 261.

54 DE SANTIS, Hugh: *The Diplomacy of Silence: The American Foreign Service, the Soviet Union, and the Cold War, 1933–1947*. Chicago 1980.

55 MADDUX, Thomas R.: *Years of Estrangement: American Relations with the Soviet Union, 1933–1941*. Tallahassee 1980.

56 BENNETT, Edward M.: *Franklin D. Roosevelt and the Search for Victory: American-Soviet Relations, 1939–1945*. Wilmington DE 1985.

57 LANGER, John Daniel: The Harriman-Beaverbrook Mission and the Debate over Unconditional Aid for the Soviet Union, 1941. In: *Journal of Contemporary History*, 14 (July 1979), s. 463–482.

Tématem, které se nyní podrobuje přezkoumání a jež se rovněž dotýká americko-sovětských vztahů, je americká politika během finské války. Travis Beal Jacobs ve velké práci nazvané *Amerika a zimní válka, 1939–1940* (1981) považuje americkou diplomacii za téměř riskantní podnik plný hrubých chyb. Přestože Jacobs odmítá, že by případný americký prodej zbraní mohl změnit výsledek konfliktu, tvrdí, že eventuální americká vojenská pomoc mohla hluboce ovlivnit politickou strategii USA v tom směru, že by značně oslabilu odpůrce intervencionismu. Jacobs představuje Roosevelta jako velkého váhavce, který dopustil, aby ve vedení nastalo vzduchoprázdno. Kdyby byl Roosevelt využil rozšířeného protisovětského postoje, byl by mohl získat značnou podporu Kongresu pro myšlenku pomoci obětem agrese.⁵⁹

Nové podrobné studie o Rooseveltově politice vůči Francii v prvních letech druhé světové války k dispozici nemáme, i když někteří autoři výstižně komentovali období 1939–1941. Marvin R. Zahniser vyzval historiky, aby brali více v úvahu radikální posun ve světových mocenských vztazích, který byl vyvolán pádem Francie.⁶⁰ Julian G. Hurstfield odmítá, že by Roosevelt vůbec kdy považoval svou politiku vůči Francii, která zahrnovala uznání vlády ve Vichy, buď za morálně spornou, nebo za nedůslednou: „Politické ideály byly odloženy na poválečnou dobu a podrobnosti měly být vypracovány teprve pak.“⁶¹ Mario Rossi poznamenává, že již před červnem 1940 byl Roosevelt rozčarován postoji mnoha příslušníků francouzského vedení z meziválečného období. Prezident byl údajně hořce zklamán francouzskou kapitulací a přeceňoval míru nezávislosti vichistické Francie na Německu.⁶² Henry Blumenthal klade důraz na to, že když válka vypukla, čelní francouzští představitelé naivně doufali, že jim Roosevelt přispěchá okamžitě na pomoc.⁶³

Profesionální historikové se již konečně zaměřují také na vztahy USA a Itálie. David F. Schmitz ve svém rozsáhlém pojednání o americké politice vůči Mussoliniho režimu konstatuje, že americká politika měla kořeny v „evropském míru založeném na politice otevřených dveří, politické stabilitě a na izolaci Sovětského svazu“. Proto se Roosevelt v průběhu „podivné války“ snažil v maximální míře zúročit Mussoliniho status neválčící strany, aby vrazil klín do osy Berlín – Řím – Tokio, a tím omezil boje na severní Evropu a pomohl zajistit vítězství Spojencům. Podle Schmitze je na Rooseveltově diplomacii

-
- 58 BRANDS, H. W.: *Inside the Cold War: Loy Henderson and the Rise of the American Empire, 1918–1961*. New York 1991; BAER, George W. (ed.): *A Question of Trust: Origins of U.S.-Soviet Diplomatic Relations: The Memoirs of Loy W. Henderson*. Stanford 1986; KIMBALL MacLEAN, Elizabeth: Joseph Davies and Soviet-American Relations, 1941–1943. In: *Diplomatic History*, 4 (Winter 1980), s. 73–93; též: *Joseph E. Davies: Envoy to the Soviets*. Westport 1992; MAYERS, David: Ambassador Joseph Davies Reconsidered. In: *SHAFR Newsletter*, 23 (September 1992), s. 1–16; též: *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*. New York 1988; HIXSON, Walter L.: *George F. Kennan: Cold War Iconoclast*. New York 1989; STEPHANSON, Anders: *Kennan and the Art of Foreign Policy*. Cambridge MA 1989.
- 59 JACOBS, Travis Beal: *America and the Winter War, 1939–1940*. New York 1981. Podobné obvinění proti Rooseveltově roli ve finské válce viz PORTER, David L.: *The Seventy-sixth Congress and World War II, 1939–1940*. Columbia MO 1979, s. 125–126.
- 60 ZAHNISER, Marvin R.: Rethinking the Significance of Disaster: The United States and the Fall of France in 1940. In: *International History Review*, 14 (May 1992), s. 252–276.
- 61 HURSTFIELD, Julian G.: *America and the French Nation, 1939–1945*. Chapel Hill 1986, s. 239.
- 62 ROSSI, Mario: *Roosevelt and the French*. Westport 1993.
- 63 BLUMENTHAL, Henry: *Illusion and Reality in Franco-American Diplomacy, 1914–1945*. Baton Rouge 1986.

nápadná především jedna věc: „To, čemu čelila Rooseveltova vláda, byl hospodářský nacionalismus nacistického Německa a vojenská agrese, a nikoli fašismus jakožto ideologie nebo systém.“⁶⁴ Ve svých dějinách americko-italské diplomacie ve 40. letech James Edward Miller líčí americké internacionalisty jako nejednotné. Konzervativci mezi nimi chtěli odstranit fašistický režim, avšak zachovat tradiční třídní a sociální strukturu, zatímco liberálové se snažili zničit moc italské pravice.⁶⁵

Nové studie se soustřeďují na spory o míře proniknutí osy Berlín – Řím – Tokio do Latinské Ameriky. Irwin F. Gellman tvrdí, že Roosevelt úmyslně přeháněl potenciál nacistického hnutí v Severní a Latinské Americe, který byl ve skutečnosti omezený, aby tak zajistil pomoc pro Spojence.⁶⁶ Naopak David G. Haglund považuje obavy Rooseveltovy vlády o západní polokouli za celkem upřímné. Roosevelt, napsal, byl skutečně proti intervenci až do poloviny třicátých let. Tím, že se prezident obával o bezpečnost Latinské Ameriky, začal mít povědomí o světě jako o celku a šel dokonce tak daleko, že ke konci léta roku 1940 vstoupil *de facto* do spojení s Británií. Haglund se domnívá, že kdyby Hitler dosáhl vítězství v Evropě, dostal by se nakonec pravděpodobně do postavení, v němž by mohl ohrozit fyzickou bezpečnost Spojených států.⁶⁷ Podle Williama E. Kinsella jr. se Roosevelt domníval, že Německo získá světovou nadvládu. Nejprve se bude snažit ekonomicky ovládnout Latinskou Ameriku, a pak používat tuto oblast za svou výchozí základnu.⁶⁸ John A. Thompson odmítá názor, že by Spojené státy byly přinuceny vstoupit do války z jakýchkoli obranných důvodů. Spíše to bylo motivováno domněnkou, že „pouze americká síla je schopna Hitlerovi zabránit ve vítězství“.⁶⁹

Zaměření na geografický prostor není jedinou použitelnou analytickou kategorií a pro některé aspekty politiky Spojených států není ani nejuvhodnější. Rooseveltovo vedení lze rovněž hodnotit tak, že se podrobí analýze hlavní političtí činitelé, proces rozhodování a veřejná diskuse.

Ve své studii *Americké představy o Evropě* John Lamberton Harper dělí nejuvýznamnější představitele Rooseveltovy zahraniční politiky do čtyř velkých skupin. Zaprvé jsou to „Hullovi“ liberálové, reprezentovaní státním tajemníkem Cordellem Hullem, Normanem H. Davisem, Leo Pasvolksym a do určité míry i samotným prezidentem. Jejich programem bylo odzbrojení, vývoz a likvidace evropského imperialismu. Do druhé skupiny řadí

64 SCHMITZ, David F.: *The United States and Fascist Italy, 1922–1940*. Chapel Hill 1988, s. 211–212. James Edward Miller ve svém víceméně přátelském recenzním esejí k Schmitzově knize tvrdí, že její autor zanedbává vnitropolitické tlaky na prezidenta a ignoruje rozdíly mezi nacismem a fašismem. Viz MILLER, James Edward: 'That Admirable Italian Gentleman': The View from America (and from Italy). In: *Diplomatic History*, 13 (Fall 1989), s. 547–556.

65 MILLER, James Edward: *The United States and Italy, 1940–1950: The Politics and Diplomacy of Stabilization*. Chapel Hill 1986.

66 GELLMAN, Irwin F.: *Good Neighbor Diplomacy: United States Policies in Latin America, 1933–1945*. Baltimore 1979.

67 HAGLUND, David C.: *Latin America and the Transformation of U.S. Strategic Thought, 1936–1940*. Albuquerque 1984.

68 KINSELLA Jr., William E.: The Prescience of a Statesman: FDR's Assessment of Adolf Hitler before the World War, 1933–1941. In: *Franklin D. Roosevelt: The Man, the Myth, the Era, 1882–1945*/ Ed. Herbert D. Rosenbaum, Elizabeth Bartelme. New York 1987, s. 73–84.

69 THOMPSON, John A.: Another Look at the Downfall of „Fortress America“. In: *Journal of American Studies*, 26 (December 1992), s. 393–408. Citát na s. 408.

zastáncem *protocontainmentu* (první koncepce politiky omezování vlivu opačného tábora), kteří se především snažili oslabit Sovětský svaz, dokonce i za cenu rizika, že by se museli spojit ke společné akci s Německem. Diplomáté Joseph P. Kennedy, Breckinridge Long, John Cudahy a Robert Kelly vyjadřovali takové postoje naprosto zřetelně, obvykle bez podpory Roosevelta. Třetí kategorií tvoří směr, který žádal to, co Harper nazývá eurofobickým hemisféristem (*Europhobic hemispherism*) – autor to považuje za přesnější výraz než *appeasement* –, a kladl důraz na integraci západní polokoule a respektování „oprávněných“ německých hospodářských stížností. Představiteli tohoto směru, který měl dominantní vliv v průběhu celého jara roku 1940, byli Adolf Berle, William C. Bullitt a Sumner Welles. Čtvrtá, probritská strana zastávala názor, že bezpečnost Spojených států je nemyslitelná bez evropské rovnováhy sil, dále bez spojenecké kontroly atlantické oblasti a porážky nacistického Německa. Frank Knox, Henry L. Stimson a Felix Frankfurter byli typickými představiteli takového myšlení. Již v létě 1940 získal tento směr rozhodující vliv.⁷⁰

Historikové pochopitelně věnovali pozornost tomu, jak se Roosevelt spoléhal na zvláštní vyslance. George McJimsey ve svém životopisu Harryho Hopkinse klade důraz na to, jak obratně tento diplomat (Rooseveltova pravá ruka, kdykoli se vyskytl problém) svolal nejužší kruh, takzvanou Hopkinsovu dílnu (*the Hopkins Shop*), který byl zaměřen na pomoc Británii dokonce ještě předtím, než Spojené státy dokončily své vyzbrojování. Nebylo pod Hopkinsovu důstojnost manipulovat Rooseveltem v zájmu Britů.⁷¹ Dwight William Tuttle se soustřeďuje na Hopkinse coby diplomata a nelíčí ho pouze jako Rooseveltovo druhé já, ale jako novátora velkého formátu, který si tento přívržek zasloužil plným právem. Uprostřed roku 1941, tvrdí Tuttle, Hopkins vyzýval k opatrnosti v Atlantickém oceánu. Původně byl skeptický, pokud šlo o pomoc sovětské armádě, a utvrzoval Churchilla v mylném přesvědčení o brzkém vstupu Spojených států do války.⁷²

Vzhledem k tomu, že Rooseveltovu činnost často brzdilo Ministerstvo zahraničních věcí USA, byli jeho čelní představitelé mimořádně důležití. Těšíme se bezpochyby na studii o Cordellu Hullovi od Jonathana G. Utleyho, zvláště vzhledem k senzačním informacím z nových materiálů nalezených v průběhu minulých dvou desetiletí v Ministerstvu zahraničních věcí USA a v britských archivech. Byla již započata významná práce o Sumnerovi Wellesovi, který díky tomu, že byl Rooseveltovi nablízku, měl často významnější diplomatickou roli než státní tajemník Hull. Při zkoumání Wellesovy postavy v počátečním období války se Franku Warrenu Graffovi jeví první náměstek státního tajemníka jako někdo, kdo prosazuje pragmatickou politiku vůči Sovětům a zároveň stále podezírá vichistickou Francii, v mnohém však zastává stejné představy o hospodářství jako Hull. Avšak na rozdíl od Hulla nebyl Welles vůbec nadšen myšlenkou organizování světa. Graff poznamenává, že Welles bral svou slavnou misi do Evropy, vykonanou v únoru 1941, nadevše vážně; emisar se domníval, že se mu možná podaří zastavit konflikt.⁷³ Očekáváme Wellesův životopis od jeho syna Benjaminu a rovněž studii od Irwina Gellmana, jenž píše o byro-

70 HARPER: *American Visions*, s. 48–73. Viz pozn. 22.

71 McJIMSEY, George: *Harry Hopkins: Ally of the Poor and Defender of Democracy*. Cambridge MA 1987.

72 TUTTLE, Dwight H.: *Harry L. Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations, 1941–1945*. New York 1983.

73 GRAFF, Frank Warren: *Strategy of Involvement: A Diplomatic Biography of Sumner Welles*. New York 1988.

kratických a osobních střetech, které Rooseveltovi často bránily ve výkonu praktické politiky. Doufejme, že Wellesův osobní archiv bude brzy zpřístupněn.

Předmětem studia byli také další diplomaté. Životopis Adolfa A. Berleho od Jordana A. Schwarze výstižně líčí protibritské názory a „hemisférické“ zaměření tohoto mocného zástupce státního tajemníka.⁷⁴ Když Will Brownell a Richard N. Billings referují o Rooseveltově rtuťovitém emisarovi Williamu C. Bullittovi, dopřávají sluchu obvinění z *German White Book* z roku 1940, že Rooseveltův velvyslanec ve Francii, až do „Mnichova“ antiintervencionista, vyzýval Brity a Francouze, aby podpořili Polsko proti Německu. Bullittův osobní archiv zůstává ve vlastnictví jeho rodiny.⁷⁵ Rudy Abramson v životopisu W. Averella Harrimana ukazuje, jak tento multimilionář, jenž se stal diplomatem, překročil meze zákona *lend-lease*, aby pomohl Britům.⁷⁶

Řada historiků se v posledních letech znovu vrací k příběhu Josepha P. Kennedyho, muže, jenž sám o sobě zaujímá zvláštní místo. O velvyslančově antiintervencionismu, který byl založen na obavách ze všeobecné devastace, rozšíření bolševismu a z újmy, kterou by mohla utrpět jeho rodina, se píše již dlouhou dobu stále totéž. Obvinění jsou všeobecně známá.

Kennedy propagoval politiku Chamberlaina více než Rooseveltovu politiku, vydával své osobní názory za oficiální stanoviska vlády a byl zastáncem německé převahy ve východní Evropě. Podle Michaela R. Beschlosse Roosevelt dokázal obratně paralyzovat „otce zakladatele“ (*the founding father*), takže Kennedy věřil „fikci, že dokáže věrně sloužit Rooseveltovi, postupovat ve své kariéře a současně být proti intervenci“.⁷⁷ Ralph F. de Bedts ukazuje, jak Kennedy často propagoval své vlastní protiintervencionní iniciativy, jako by byly politikou americké vlády, v důsledku čehož se stal diplomatickým břemenem Rooseveltovy administrativy.⁷⁸ Doris Kearns Goodwinová a Jane K. Viethová jen opakují známá obvinění.⁷⁹ Je třeba upozornit na to, že rodina Kennedyů zpřístupnila velvyslančův osobní archiv pouze některým vědcům (Beschlossovi a Goodwinové). Nigelu Hamiltonovi, jehož studie věnovaná mladému Johnu F. Kennedymu byla vydána v roce 1992, přístup umožněn nebyl.⁸⁰

Avšak o mnoha dalších významných postavách Rooseveltova funkčního období se potřebujeme dozvědět mnohem více. Máme sice dvě studie o Haroldu L. Ickesovi, jež ho popisují jako zarytého intervencionistu, který byl často v hlubokém konfliktu s Roosevelt-

74 SCHWARZ, Jordan A.: *Liberal: Adolf A. Berle and the Vision of an American Era*. New York 1987.

75 BROWNELL, Will – BILLINGS, Richard N.: *So Close to Greatness: A Biography of William C. Bullitt*. New York, 1987.

76 ABRAMSON, Rudy: *Spanning the Century: The Life of W. Averell Harriman, 1891–1986*. New York 1992.

77 BESCHLOSS, Michael R.: *Kennedy and Roosevelt: The Uneasy Alliance*. New York 1980, s. 276.

78 DE BEDTS, Ralph F.: *Ambassador Joseph Kennedy, 1938–1940: An Anatomy of Appeasement*. New York 1985.

79 GOODWIN, Doris Kearns: *The Fitzgeralds and the Kennedys: An American Saga*. New York 1987; VIETH, Jane Karoline: *Joseph P. Kennedy and British Appeasement: The Diplomacy of a Boston Irishman*. In: *U.S. Diplomats in Europe, 1919–1941* Ed. Kenneth Paul Jones. Santa Barbara 1983, s. 165–182; táž: *Munich Revisited through Joseph P. Kennedy's Eyes*. In: *Michigan Academician*, 18 (Winter 1986), s. 73–85; táž: *Munich and American Appeasement*. In: *Appeasement in Europe* Eds. Schmitz – Challener, s. 51–74. Viz pozn. 29.

80 HAMILTON, Nigel: *JFK: Reckless Youth*. New York 1992, s. 801–802.

tem; poměrně málo historiků však využilo všechny dosud neuveřejněné rukopisné deníky.⁸¹ Obzvlášť potřebná by byla práce o ministru financí Henrym Morgenthauovi jr., nemluvě o takových diplomatech jako byli William Phillips, John Cudahy, Jay Pierrepont Moffat, John Winant a Lawrence Steinhardt.⁸²

Při zkoumání role ministerstva zahraničních věcí se zvláště zřetelně rýsují určité otázky. Do jaké míry ovlivňoval způsob myšlení na ministerstvu zahraničních věcí dlouhodobé úsilí vyhovět Německu a Itálii, zatímco současně vedl k nepřiměřeným reakcím na kroky Sovětů? Jaký vliv měl skrytý nebo otevřený antisemitismus na ministerstvu samém na imigrační politiku, ale i na další problémy? V nedávno vydané studii od Richarda Breitmana a Alana M. Krauta se například tvrdí, že Breckinridge Long měl větší obavy z podvratných živlů „páté kolony“ než ze samotných Židů.⁸³

Vojenské faktory hrály pravděpodobně ještě významnější roli. Velká část vojenského aparátu byla ve věci amerického vstupu do války velmi opatrná, i když v roce 1941 námořnictvo mělo v úmyslu poskytovat ozbrojený doprovod především obchodním lodím při plavbě napříč Atlantikem a letectvo chtělo vyslat letouny na Filipíny. Donald Cameron Watt spatřuje důvody postoje armády v období předcházejícím událostem v Pearl Harboru ve strachu z bolševismu, v nedůvěře vůči Británii a v respektu před německou vojenskou profesionalitou.⁸⁴ Michael S. Sherry v úvaze, která je psána z hlediska kulturních dějin, uvádí, že víra v letectvo dokázala v polemice mezi zastánci izolacionismu a intervencionismu zvítězit. Jak Roosevelt, tak i jeho nepřátelé z řad odpůrců intervencionismu byli okouzleni myšlenkou nasazení letectva.⁸⁵ V rozsáhlé úvaze o *Plánu vítězství* z roku 1941, jehož koncept vypracoval major Albert C. Wedemeyer, konstatuje historik Charles Kirkpatrick, že tento plán dovedně spojoval politické a vojenské cíle, správné ocenění americké hospodářské moci a definování záměrů, které vyhovovaly národním cílům: odstranit totalitu v Evropě a odepřít přístup Japoncům do západního Pacifiku. K nedostatkům tohoto plánu autor řadí obrovské přecenění počtu potřebných divizí, špatný odhad druhu zbraní, jichž bylo zapotřebí, a konečně absenci záloh.⁸⁶ Stephen D. Westbrook popsal

81 WHITE, Graham – MAZE, John: *Harold Ickes of the New Deal: His Private Life and Public Career*. Cambridge MA 1985; WATKINS, T. H.: *Righteous Pilgrim: The Life and Times of Harold L. Ickes, 1874–1952*. New York 1990.

82 První práce o některých z těchto osob již existují. Např. P. J. Hearden ruší mnohé stereotypy tím, že ukazuje, jak do roku 1941 Cudahy slučoval svou víru v německý přístup na světové trhy s výzvami, aby Amerika byla z vojenského hlediska připravena. Cudahyho antiintervencionismus byl poprvé zachycen v obrázkovém časopisu *Life* v červnu 1941 po jeho rozhovoru s Hitlerem. Viz HEARDEN, Patrick J.: John Cudahy and the Pursuit of Peace. In: *Mid-America*, (April–June 1986), s. 99–114. Obecná studie věnovaná Winantovi viz DAVIS HOWLAND, Nina: *Ambassador John Gilbert Winant: Friend of an Embattled Britain, 1941–1946*. Doktorská práce. University of Maryland 1983. O roli britské levice při Winantovu jmenování na post amerického velvyslance viz REYNOLDS, David: Roosevelt, the British Left, and the Appointment of John G. Winant as United States Ambassador to Britain in 1941. In: *International History Review*, 4 (August 1982), s. 393–413.

83 Údaje o studii Breitmana a Krauta viz pozn. 20.

84 WATT: *Succeeding John Bull*, s. 93. Viz pozn. 28.

85 SHERRY, Michael S.: *The Rise of American Air Power: The Creation of Armageddon*. New Haven 1987.

86 KIRKPATRICK, Charles: *An Unknown Future and a Doubtful Present: Writing the Victory Plan of 1941*. Washington 1990.

hluboký pokles morálky v americké armádě v létě 1941 a také neplodné úsilí jednoho novináře deníku *New York Times* ji pozvednout.⁸⁷

Pokud jde o vojenské životopisy, je to, co máme k dispozici, naprosto neucelené. Ve svém pojednání o Rooseveltovi a vojevůdcích, jako byli George C. Marshall a Ernest J. King, chválí Eric Larrabee prezidenta za to, že bral iniciativu obratně do svých rukou. Larrabee považuje tuto vlastnost za naprosto rozhodující, neboť v prosinci 1941 prý stačilo málo, a Hitler by byl zvítězil, nebo by si byl přinejmenším vynutil nerozhodný výsledek.⁸⁸ Godfrey Hodgson ve svém životopise Henryho Stimsona opomíná důležité rukopisné fondy a přeceňuje „plukovníkův“ vliv.⁸⁹ Poněkud vědecktější je životopis Stimsonova náměstka Johna J. McCloye od Kai Birda, v němž autor naznačuje, že McCloy byl příliš posedlý problematikou sabotáže.⁹⁰ Když obrátíme pozornost k Georgeovi C. Marshallovi, zůstává nejautoritativnější životopis z pera Forresta C. Poguea, v němž se klade důraz na generálovo úsilí o mobilizaci Spojených států.⁹¹ Ve svých nejnovějších úvahách Mark A. Stoler a David G. Haglund zdůrazňují počáteční neochotu náčelníka štábu americké armády pomoci Británii. Tento postoj potvrzuje i novější vydání Marshallova osobního archivu. Marshall se obával, že Roosevelt vystavuje zemi nebezpečí v důsledku přílišné angažovanosti.⁹² George Q. Flynn je překvapen izolacionistickým postojem ředitele *Selective Service* (organizace zajišťující vojenskou službu) Lewise B. Hersheyho, stejně jako Mark A. Stoler v případě vrchního Marshallova pobočníka Stanleyho D. Embicka.⁹³ Robert Hessen a J. Garry Clifford zaznamenávají pesimistické názory důstojníka z blízkého Marshallova okolí, plukovníka Trumana Smitha, který byl zastáncem protiintervenčního postoje.⁹⁴

87 WESBROOK, Stephen D.: The Railey Report and Army Morale, 1941: Anatomy of a Crisis. In: *Military Review*, 60 (June 1980), s. 11–24.

88 LARRABEE, Eric: *Commander in Chief: Franklin Delano Roosevelt, His Lieutenants, and Their War*. New York 1987.

89 HODGSON, Godfrey: *The Colonel: The Life and Wars of Henry Stimson, 1867–1950*. New York 1990.

90 BIRD, Kai: *The Chairman: John J. McCloy, The Making of the American Establishment*. New York 1992; ISAACSON, Walter – THOMAS, Evan: *The Wise Men: Six Friends and the World They Made – Acheson, Bohlen, Harriman, Kennan, Lovett, McCloy*. New York 1986. Ani první, ani druhá kniha se příliš nevěnují McCloyovi, nemluvě o několika dalších osobách, které půsily v důležitých letech 1939–1941.

91 POGUE, Forrest C.: *George C. Marshall: Ordeal and Hope, 1939–1942*. New York 1966.

92 STOLER, Mark A.: *George C. Marshall: Soldier-Statesman of the American Century*. Boston 1989; HAGLUND, David C.: George C. Marshall and the Question of Military Aid to England. Viz pozn. 36; BLAND, Larry I. (ed.): *The Papers of George Catlett Marshall*. Sv. 2: 'We Cannot Delay': July 1, 1939 – December 6, 1941. Baltimore 1986. Existuje několik nových populárních životopisů Marshalla, např. MOSLEY, Leonard: *Marshall: Hero for Our Times*. New York 1982; PARRISH, Thomas: *Roosevelt and Marshall: Partners in Politics and War*. New York 1989; CRAY, Ed.: *General of the Army: George C. Marshall, Soldier, and Statesman*. New York 1990. Z těchto populárně laděných prací je Crayova nejvědecktější.

93 FLYNN, George Q.: *Lewis B. Hershey: Mr. Selective Service*. Chapel Hill 1985; STOLER, Mark A.: From Continentalism to Globalism: General Stanley D. Embick, the Joint Strategic Survey Committee, and the Military View of American National Policy during the Second World War. In: *Diplomatic History*, 6 (Summer 1982), s. 303–321.

94 HESSEN, Robert (ed.): *Berlin Alert: The Memoirs and Reports of Truman Smith*. Stanford 1984; CLIFFORD, J. Garry: A Connecticut Colonel's Candid Conversation with the Wrong Commander-in-Chief. In: *Connecticut History*, 28 (November 1988), s. 25–38.

Pozornost badatelů vzbuzují také pracovníci z vedení tajné služby. Anthony Cave Brown a Thomas F. Troy přicházejí s vědeckými úvahami o Williamu („Wild Bill“) Donovanovi. Zatímco Brown se soustřeďuje na jeho více než zajímavé povahové rysy, Troy ho popisuje jako byrokratického podnikatele *par excellence*. Ukazuje, jakým způsobem Donovan přebudoval instituci původně zaměřenou na koordinování informací v agenturu, která řídila špionážní a vojenské operace. Čtenář by si však přál vědět více o stycích tohoto předního špiona s britskou tajnou službou, zvláště v souvislosti s „odhaleními“ H. Montgomeryho Hydea a Williama Stevensona týkajícími se ilegálního úsilí podvrátit antiintervecionistické hnutí v USA.⁹⁵ Komplexní studie o tajných britských operacích ve Spojených státech je velmi potřebná, zvláště vzhledem k nepřilíhš vĕrohodným fantastickým historkám o Stevensonomi („muž jménem Intrepid“ – neohrožený).

Při zkoumání životopisů námořních důstojníků stojíme před stejným problémem. Máme již k dispozici novější studie od B. Mitchella Simpsona III věnované Haroldu R. Starkovi a další od Thomase B. Buella o Ernestu J. Kingovi, z nichž první líčí Starkovu horlivou podporu konvojům směřujícím do Británie.⁹⁶ V nejnovějším životopise prvního náměstka ministra námořních sil Jamese V. Forrestala autoři Townsend Hoopes a Douglas Brinkley považují tohoto „energického vlastence“ za výborného administrátora a obratného bojovníka ve vlastních řadách.⁹⁷ Je však nicméně téměř skandální, že doposud nebyl vydán žádný životopis Franka Knoxe.⁹⁸ Přestože existují vynikající obecné dějiny námořnictva USA, nikdo zatím nepodrobil námořní síly stejnému výzkumu z hlediska kulturních dějin, jak to učinil Michael S. Sherry v případě letectva.⁹⁹

Ve vášnivých debatách o americké zahraniční politice hrál zcela neodmyslitelnou roli Kongres; konečně se vydávají podrobné studie věnované těmto debatám. Ve své nesmírně důležité studii vycházející z mnoha kongresových záznamů a z rozborů prezence kongresmanů popisuje David L. Porter třenice v letech 1939–1940 o pomoci Finsku a o systému zajišťování branné povinnosti v době míru (*selective service*), o zákonu *cash and carry* (zbraně prodávat za hotové v Americe a koupené zboží si zákazník odveze na vlastních lodích). Autor dochází k závĕru, že Kongres nebyl pouhou loutkou v Rooseveltových rukou. Mnoho poslanců z Demokratické strany se například odklonilo od názoru vlastní

95 CAVE BROWN, Anthony: *The Last Hero: Wild Bill Donovan*. New York 1982; TROY, Thomas F.: *Donovan and the CIA: A History of the Establishment of the Central Intelligence Agency*. Frederick MD 1981; MONTGOMERY HYDE, H.: *Room 3603: The Story of the British Intelligence Center in New York during World War II*. New York 1962; STEVENSON, William: *A Man Called Intrepid: The Secret War*. New York 1976.

96 SIMPSON III, B. Mitchell: *Admiral Harold R. Stark: Architect of Victory, 1939–1945*. Columbia SC 1989; BUELL, Thomas B.: *Master of Sea Power: A Biography of Fleet Admiral Ernest J. King*. Boston 1980.

97 HOOPES, Townsend – BRINKLEY, Douglas: *Driven Patriot: The Life and Times of James Forrestal*. New York 1992.

98 O Knoxovi viz MARK, Steven MacDonald: *An American Interventionist: Frank Knox and United States Foreign Relations*. Doktorská práce. University of Maryland 1977.

99 HAGAN, Kenneth J.: *This People's Navy: The Making of American Sea Power*. New York 1991. Údaje o studii Michaela S. Sherryho viz pozn. 85.

strany při hlasování o povinné vojenské službě, a naopak, stejně překvapivá byla podpora poslanců z řad republikánů pomoci Finsku.¹⁰⁰

Ve svém specializovaném díle o kontroverzi z roku 1940 ohledně povolání k povinné vojenské službě J. Garry Clifford a Samuel R. Spencer jr. kritizují Roosevelta za to, že připustil, aby tato debata ohrozila důležitou pomoc Británii. Prezident, „ve své podstatě improvizátor“, píše autoři, „šel rád kupředu, aniž by měl jakýkoli předem stanovený cíl“. Clifford a Spencer považují zákon o povolání k povinné vojenské službě za výsledek rozhodování skupiny uvnitř establishmentu východního pobřeží USA (*eastern establishment*), známé jako „Plattsburgers“. Váhavý prezident se do tohoto problému zásadně nevměšoval a armáda se zabývala obranou západní polokoule. Nicméně v létě roku 1940 došlo k důležitému zlomu: Spojené státy uzavřely dohody se spojenci v zámoří a zvolily systém povinné vojenské služby, umožňující vybudovat dostatečně silnou armádu, jež by byla schopna vytvořit v zámoří účinný „obraný val“ a chránit národy cizích zemí.¹⁰¹ Zdá se, že výsledky bádání Clifforda a Spencera by bylo možné rozvíjet ještě dál. Neměly názory skupiny „Plattsburgerů“ a celková zkušenost první světové války větší vliv na mnoho příznivců intervencionismu z východu Spojených států než různé styky s Wall Streetem? Možná, že druhá světová válka nabídla „druhou šanci“ k odčinění porážky wilsonismu.

Máme sice k dispozici novější studie o některých osobnostech Kongresu, ale není jich zatím dostatek. Životopis Keya Pittmana od Betty Gladové přispěl ke zlepšení pověsti tohoto senátora ze státu Nevada, který byl znám spíše svou náklonností k alkoholu a posedlostí sledovat ceny stříbra než nějakým cílevědomým realistickým přístupem.¹⁰² Rorin M. Platt přichází se společným životopisem politické elity státu Virginie. Kořeny jejího militantního intervencionismu vidí v obavách o demokracii, bezpečnost a obchod, a navíc v tradicích, které sdílela s Brity.¹⁰³ James F. Byrnes, Josh Lee, Alben Barkley a Claude Pepper si rovněž zaslouží, aby jim badatelé věnovali pozornost.¹⁰⁴ To platí také o některých předních zastáncích antiintervencionismu, jakými byli David I. Walsh, Burton K. Wheeler a Hamilton Fish jr.¹⁰⁵ Vydání korespondence Hiriama Johnsona v edici Roberta E. Burkeho dobře vykresluje výbušnou osobnost kalifornského senátora, zatímco jeho životopis z pera Richarda Cokea Lowera ukazuje, proč tento starý frakcionář již nemohl svést žádnou velkou bitvu.¹⁰⁶

100 PORTER: *The Seventy-sixth Congress and World War II*. Viz pozn. 59.

101 CLIFFORD, J. Garry – SPENCER JR., Samuel R.: *The First Peacetime Draft*. Lawrence KS 1986, s. 230.

102 GLAD, Betty: *Key Pittman: The Tragedy of a Senate Insider*. New York 1986.

103 PLATT, Rorin M.: *The Triumph of Interventionism: Virginia's Political Elite and Aid to Britain, 1939–1941*. In: *Virginia Magazine of History and Biography*, 100 (July 1992), s. 343–364; též: *Virginia in Foreign Affairs, 1933–1941*. Lanham MD 1991.

104 Původní memoáry viz PEPPER, Claude Denson – GOREY, Hays: *Pepper: Eyewitness to a Century*. San Diego 1987. Role Barkleyho zahraniční politiky se letmo dotýká DAVIS, Polly Ann: *Alben W. Barkley: Senate Majority Leader and Vice President*. New York 1979.

105 Pokud nejsou k dispozici životopisy, lze čerpat z doktorských prací: ANDERSON, John Thomas: *Senator Burton K. Wheeler and United States Foreign Relations*. University of Virginia 1982; HANKS, Richard Kay: *Hamilton Fish and American Isolationism, 1920–1944*. University of California at Riverside 1971.

106 *The Diary Letters of Hiram Johnson, 1917–1945*/Ed. Robert E. Burke, 7 sv. New York 1983; LOWER, Richard Coke: *A Bloc of One: The Politics and Career of Hiram W. Johnson*. Stanford 1993. Viz rovněž dvě doktorské práce: BOYLE, Peter Gerard: *The Study of an Isolationist: Hiram Johnson*. Los Angeles, University of

Debata o americké intervenci se rozšířila z Kongresu do širší veřejnosti. Toto užší téma nepřestává vzrušovat historiky a jistě by si zasloužilo samostatný článek. Zmíníme se na tomto místě pouze o několika význačnějších aspektech debaty a o osobnostech, jež se jí účastnily; různé akční skupiny, jako například *William Allen White Committee, Fight for Freedom* (Boj za svobodu) a *America First Committee* (Výbor Amerika především), byly již dávno probádány.¹⁰⁷

Další momenty debaty o intervenci se však staly předmětem nového bádání. John M. Muresianu se zabývá argumenty amerických elit, jejichž mínění mělo váhu, a nachází „silné etické důvody pro tehdejší intelektuály, aby oponovali americké intervenci v evropské krizi“.¹⁰⁸ James C. Schneider přichází s prací plnou myšlenek, která se soustřeďuje na debatu v jednom velkém městě, Chicagu. Schneider tvrdí, že většina zastánců politiky intervence v Chicagu nemohla přinutit sama sebe přijmout myšlenku, že otevřená válka je potřebná. Avšak místo toho, aby čelili problému přímo, soustředili se podle Schneidera na diskreditaci svých oponentů, a tím předem vyloučili jakýkoli konsensus v době, kdy Spojené státy nejvíce potřebovaly jednotu. Schneidrova práce by mohla dobře posloužit jako vzor pro obdobné výzkumy jinde.¹⁰⁹ Bylo by nutné v daleko větší míře zmapovat názory širší veřejnosti po celých Spojených státech.

Bylo již započato bádání o ženách – zastánkyních antiintervencionismu jako zvláštní kategorii.¹¹⁰ Pokud se však soustředíme pouze na přívrženky extrémní pravice mezi nimi, nemůžeme zde narazit na nic více než na velmi nenávislné názory. Do jaké míry existovalo „sesterství“ mezi takovými tradičními odpůrkyněmi intervencionismu, jako byla Ruth Sarlesová, ředitelka výzkumu ve Výboru Amerika především, a třeba pacifistická lobbystka Dorothy Detzerová? Jako samostatná skupina jsou zkoumáni rovněž studenti, avšak na rozdíl od žen se v jejich případě pozornost soustřeďuje na skupiny levičáků a pacifistů.¹¹¹

Některé novější životopisy osobností, které zastávaly intervencionistické postoje, jsou velmi výstižné. Ve studii věnované Walteru Lippmannovi soudí Ronald Steel, že tento novinář byl daleko větším zastáncem intervence v Evropě než v Asii, a tento jeho názor se objevuje rovněž v ještě novějším vydání novinářovy korespondence.¹¹² Všechny živo-

California 1970; DeWITT, Howard Arthur: *Hiram W. Johnson and American Foreign Policy, 1917–1941*. University of Arizona 1972.

107 Klasické úvahy o hlavních akčních výborech viz JOHNSON, Walter: *The Battle against Isolation*. Chicago 1944; CHADWIN, Mark Lincoln: *The Hawks of World War II*. Chapel Hill 1968; COLE, Wayne S.: *America First: The Battle against Intervention, 1940–41*. Madison 1953.

108 MURESIANU, John M.: *War of Ideas: American Intellectuals and the World Crisis, 1938–1945*. New York 1988, s. 160.

109 SCHNEIDER, James C.: *Should America Go to War? The Debate over Foreign Policy in Chicago, 1939–1941*. Chapel Hill 1989.

110 JEANSONNE, Glen: *Furies: Women Isolationists in the Era of FDR*. In: *Journal of History and Politics*, (1990), s. 67–96; McENANEY, Laura: *He-Men and Christian Mothers: The America First Movement and the Gendered Meanings of Patriotism and Isolationism*. In: *Diplomatic History*, 18 (Winter 1994), s. 47–57.

111 EAGAN, Eileen: *Class, Culture, and the Classroom: The Student Peace Movement of the 1930s*. Philadelphia 1981; COHEN, Robert: *When the Old Left Was Young: Student Radicals and America's First Mass Student Movement, 1929–1941*. New York 1993.

112 STEEL, Ronald: *Walter Lippmann and the American Century*. Boston 1980; BLUM, John Morton (ed.): *Public Philosopher: Selected Letters of Walter Lippmann*. New York 1985.

topisy o Reinholdu Niebuhrovi, Dorothy Thompsonové, Ralphu Ingersollovi, Lewisi W. Douglasovi, Fredě Kirchweyové a Lewisi Mumfordovi ukazují, v jak hluboce osobní spor se přeměnila otázka intervence.¹¹³ Práce o Wendellu Willkiem jsou stále ještě sporadické a většina z nich má žurnalistický ráz.¹¹⁴

Badatelé se zaměřují rovněž na Rooseveltovy oponenty. Justus D. Doenecke, Charles F. Howlett a Glen Zeitzer přišli s rozsáhlými životopisy o odpůrcích intervencionismu, včetně pacifistů.¹¹⁵ Výsledky třiceti pěti let bádání o Rooseveltových kritikách jsou shrnuty v díle Waynea S. Colea *Roosevelt a zastánci izolacionismu, 1932–1945* (1983), které čerpá z mnoha rukopisů Kongresu, z více než deseti tisíc dokumentů FBI a z materiálů uložených v britském ústředním archivu (*Public Record Office*). Cole se soustřeďuje (avšak nikoli výlučně) na čelné představitele Senátu a poznamenává, že zpravidla podporovali opatření *New Deal*, zatímco prezident, v Coleových očích vždy zastánce internacionalismu, přistoupil pokaždé na jimi navrhované zákony o neutralitě. Jakmile však vypukla válka, vztahy se vyhrotily natolik, že Roosevelt čelil legitimní politické opozici odposloucháváním a hloubkovými kontrolami svých oponentů.¹¹⁶ Nyní potřebujeme studie věnované zastáncům izolacionismu, kteří byli od začátku konzervativci, především pak těm, kteří pocházeli ze světa obchodu a tisku.

Několik studií se zabývá výlučně zastánci antiintervencionismu v Senátu. Thomas N. Guinsburg zdůrazňuje nedostatek jejich soudržnosti a varuje před přílišným zdůrazňováním významu antiintervencionistických názorů jak v Kongresu, tak i ve veřejném mínění.¹¹⁷ V analýze Ronalda L. Feinmana věnované levicově zaměřeným senátorům se ukazuje, proč někteří z nich zůstali zarytými oponenty Rooseveltovy zahraniční politiky, zatímco jiní nikoli.¹¹⁸

V současné době probíhá výzkum několika všeobecných témat týkajících se problému antiintervencionismu. Ve své předběžné práci k rozsáhlejší studii se Justus D. Doenecke

113 FOX, Richard Wightman: *Reinhold Niebuhr: A Biography*. New York 1985; KURTH, Peter: *American Cassandra: The Life of Dorothy Thompson*. Boston 1990; HOOPES, Roy: *Ralph Ingersoll: A Biography*. New York 1985; BROWDER, Robert Paul – SMITH, Thomas G.: *Independent: A Biography of Lewis W. Douglas*. New York 1986; ALPERN, Sara: *Freda Kirchwey: A Woman of the Nation*. Cambridge MA 1987; MILLER, Donald L.: *Lewis Mumford: A Life*. New York 1989.

114 Viz např. NEAL, Steve: *Dark Horse: A Biography of Wendell Willkie*. Garden City 1984. Vědeckější jsou pojednání: MADISON, James H. (ed.): *Wendell L. Willkie: Hoosier Internationalist*. Bloomington 1992; BATHE, David Alan: *Wendell Willkie: A Political Odyssey from Realism to Idealism*. Doktorská práce. Illinois State University 1991.

115 DOENECKE, Justus D.: *Anti-Intervention: A Bibliographical Introduction to Isolationism and Pacifism from World War I to the Early Cold War*. New York 1987; HOWLETT, Charles F. – ZEITZER, Glen: *The American Peace Movement: History and Historiography*. Washington 1985; HOWLETT: *The American Peace Movement: References and Resources*. Boston 1991.

116 COLE, Wayne S.: *Roosevelt & the Isolationists, 1932–45*. Lincoln NE 1983. Spekulační názory Colea viz jeho stať *What Might Have Been*. In: *Chronicles: A Magazine of American Culture*, 15 (December 1991), s. 20–22.

117 GUINSBURG, Thomas N.: *The Pursuit of Isolationism in the United States Senate from Versailles to Pearl Harbor*. New York 1982.

118 FEINMAN, Ronald L.: *Twilight of Progressivism: The Western Republican Senators and the New Deal*. Baltimore 1981.

soustřeďuje na měnící se postoje Rooseveltových nepřátel v průběhu počátečních stadií války a zdůrazňuje jejich touhu po sjednání míru a trvalé nepřátelství vůči Sovětskému svazu. V knize doposud nevydaných prohlášení a interních sdělení Výboru Amerika především týž autor nabízí nejnovější materiál o hospodářských a strategických důvodech, proč antiintervencionisté nechtěli válečný konflikt dokonce ani riskovat.¹¹⁹

Některí odpůrci intervencionismu se znovu ocitají v zorném poli historického bádání. Ellen Noreová přichází ve svém životopise Charlese A. Bearda s nejdůkladnějším pojednáním o tomto předním historikovi, které překvapivě straní jeho revizionismu.¹²⁰ Ronald W. Pruessen podává zdaleka nejlepší rozbor raných názorů poněkud nevyhraněného odpůrce intervencionismu Johna Fostera Dullese, právníka z Wall Street.¹²¹ Životopis Anne Morrowové-Lindberghové od Dorothy Herrmannové přesně popisuje její mládí, avšak celkový obraz této citlivé básničky se vystihnout nepodařilo; žena sama se prostřednictvím svých deníků odhaluje jako někdo, kdo je rozpolcen, neboť se děsí krveprolití, a na druhé straně má soucit s porobenými národy.¹²² Justus D. Doenecke spatřuje kořeny antiintervencionismu u předního činitele ve sféře byznysu Roberta F. Wooda ve strachu z hospodářské dezorganizace, u „fašistického“ teoretika Lawrence Dennise v „tvrdě realitě“ systému rovnováhy sil, u teoretiků práva Johna Bassetta Moora a Edwina M. Borcharda v absolutní důvěře v mezinárodní právo.¹²³

U osobnosti nejprominentnějšího odpůrce intervencionismu USA Herberta Hoovera badatelé nacházejí neustále nové rozměry. Na portrét Hoovera coby již „zkušeného státníka“, o němž píše svůj mnohosvazkový životopis George H. Nash, si však zřejmě ještě nějaký čas počkáme. V knize Garyho Deana Besta *Herbert Hoover: Post-prezidentské období 1933–1964* (1983) autor ukazuje, že tento politik byl v porovnání s mnoha jinými odpůrci intervencionismu spíše příslušníkem politického středu. Bývalý prezident se snažil získat pro Spojence „obranný“ válečný materiál, státní půjčku pro napadené Finsko a finanční půjčku od Kongresu namísto *lend-lease* ve výši několika miliard dolarů pro Británii.¹²⁴ Richard Norton Smith, ačkoli s Hooverem často sympatizuje, dochází k názo-

119 DOENECKE, Justus D.: Germany in Isolationist Ideology, 1939–1941: The Issue of a Negotiated Peace. In: *Germany and America: Essays on International Relations and Immigration*/Ed. Hans L. Trefousse. New York 1981, s. 215–226; týž: Rehearsal for Cold War: United States Anti-Interventionists and the Soviet Union, 1939–1941. In: *International Journal of Politics, Culture and Society*, (Spring 1994), s. 375–392; týž (ed.): *In Danger Undaunted: The Anti-Interventionist Movement of 1940–1941 as Revealed in the Papers of the America First Committee*. Stanford 1990.

120 NORE, Ellen: *Charles A. Beard: An Intellectual Biography*. Carbondale 1983.

121 PRUESSEN, Ronald W.: *John Foster Dulles: The Road to Power*. New York 1982.

122 HERRMANN, Dorothy: *Anne Morrow Lindbergh: A Gift for Life*. New York 1993; LINDBERGH, Anne Morrow: *War Within and Without: Diaries and Letters, 1939–1944*. New York 1980.

123 DOENECKE, Justus D.: The Isolationism of Robert E. Wood. In: *Three Faces of American Isolationism*/Ed. John N. Schacht. Iowa City 1981, s. 11–22; týž: The Isolationist as Collectivist: Lawrence Dennis and the Coming of World War II. In: *Journal of Libertarian Studies*, 3 (Summer 1979), s. 191–207; týž: Edwin M. Borchard, John Bassett Moore, and Opposition to American Intervention in World War II. In: *Journal of Libertarian Studies*, 6 (Winter 1982), s. 1–34.

124 BEST, Gary Dean: *Herbert Hoover: The Post-Presidential Years, 1933–1964*, 2 sv. Stanford 1983. K dílům napsaným po roce 1980 a věnovaným Hooverovi viz HATFIELD, Mark O. (ed.): *Herbert Hoover Reassessed: Essays Commemorating the Fiftieth Anniversary of the Inauguration of Our Thirty-First President*. Washington 1981; LUKACS, John: Herbert Hoover Meets Adolf Hitler. In: *American Scholar*, 62 (Spring 1993),

ru, že „jeho smysl pro etiku byl podivně necitlivý vůči zlu konanému mimo USA“. Při srovnání Hoovera a Nevilla Chamberlaina líčí Smith Hoovera jako „slušného muže, kterého zničil jeho vlastní klid“. ¹²⁵ Justus D. Doenecke tvrdí, že je ještě stále nutné dívat se na prezidenta Hoovera ve světle jeho nepřetržitého strachu, že jediným výplodem války je radikální revoluce. ¹²⁶

Naštěstí již vznikly studie – třebaže s velkým zpožděním – o Hooverově plánu potravinové pomoci okupované Evropě. James H. George jr. oponuje tvrzení bývalého prezidenta, že Roosevelt odmítl jeho plány z osobních a stranických důvodů. Hal Elliott Wert se domnívá, že Hoover bojoval proti německé záludnosti, britskému nepřátelství a vzrůstající apatii amerického národa. ¹²⁷

Jak Geoffrey S. Smith, tak Leo. P. Ribuffo nám podávají důkaz o tom, že Rooseveltova administrativa úmyslně spojovala hlavní antiintervencionistický proud s extremistickou menšinou. Ribuffo se dokonce domnívá, že Rooseveltova vláda vyvolávala „hnědou paniku“ podobnou „rudé panice“ z období McCarthyho. ¹²⁸ Richard W. Steele a Kenneth O'Reilly ukazují na Rooseveltovo úsilí umlčet své oponenty, včetně taktiky využívající FBI k dosažení politických cílů. Steele zkoumá také propagandistické úsilí administrativy, které bylo podle něho tak přesvědčivé a mnohostranné, že zbavilo veřejnost odporu k válce. ¹²⁹ Francis Michael MacDonnell dává „panický strach z páté kolony“ do souvislosti s tím, co Richard Hofstadter kdysi nazýval „paranoickým stylem americké politiky“. ¹³⁰

* * *

Na závěr bychom rádi vyslovili domněnku, že debata mezi „revizionisty“ a „dvorními historiky“ je již dávno mrtvá, že spor o „Roosevelta jako zastávce *appeasementu*“ je již vyčerpán, ale že spor o výklad politiky „otevřených dveří“, s nímž přišel William Appleman

s. 235–238.

- 125 SMITH, Richard Norton: *An Uncommon Man: The Triumph of Herbert Hoover*. New York 1984, s. 272.
- 126 DOENECKE, Justus D.: The Anti-Interventionism of Herbert Hoover. In: *Journal of Libertarian Studies*, 8 (Summer 1987), s. 311–340.
- 127 GEORGE Jr., James H.: Another Chance: Herbert Hoover and World War II Relief. In: *Diplomatic History*, 16 (Summer 1992), s. 389–407. WERT, Hal Elliott: *The Specter of Starvation: Hoover, Roosevelt, and Aid to Europe*. Doktorská práce. University of Kansas 1991.
- 128 SMITH, Geoffrey S.: *To Save a Nation: American Countersubversives, the New Deal, and the Coming of World War II*. Doplněné vyd. Chicago 1992; též: Isolationism, the Devil, and the Advent of the Second World War: Variations on a Theme. In: *International History Review*, 4 (February 1982), s. 55–89; RIBUFFO, Leo P.: *The Old Christian Right: The Protestant Far Right from the Great Depression to the Cold War*. Philadelphia 1983.
- 129 STEELE, Richard W.: Franklin D. Roosevelt and His Foreign Policy Critics. In: *Political Science Quarterly*, 94 (Spring 1979), s. 5–35 (obsahuje také repliku Arthura M. Schlesingera Jr.); též: The Great Debate: Roosevelt, the Media, and the Coming of War, 1940–1941. In: *Journal of American History*, 71 (June 1984), s. 69–92; též: *Propaganda in an Open Society: The Roosevelt Administration and the Media, 1933–1941*. Westport 1985; O'REILLY, Kenneth: A New Deal for the FBI: The Roosevelt Administration, Crime Control, and National Security. In: *Journal of American History*, 69 (December 1982), s. 638–658.
- 130 MACDONNELL, Francis Michael: *Insidious Foes: The Axis Fifth Column and the American Home Front, 1938–1942*. Doktorská práce. Harvard University 1991; HOFSTADTER, Richard: *The Paranoid Style in American Politics*. New York 1965.

Williams, je stále ještě živý. V celé řadě otázek vznikají nové kontroverze a není divu, že Roosevelt sám zůstává jejich ústředním bodem.

Po půlstoletí výzkumů musí být řečeno, že stále ještě neexistuje vědecký konsensus, zda si prezident přál totální intervenci v evropské válce. Studium ještě nevyužitých pramenů by nepochybně napomohlo pochopení této problematiky. Osobní archivy Wellese a Bullitta, nedávno zpřístupněné sovětské archivy a Rooseveltovy rozpravy s takovými zahraničními diplomaty, jakými byl kanadský předseda vlády William Lyon MacKenzie King a australský velvyslanec Richard Casey, by byly pro nás velmi poučné.

Mohl Roosevelt vést Spojené státy do války (která by možná nevyžadovala nasazení pozemních vojsk) již na jaře roku 1941, kdyby byl chtěl a jestliže by byl projevil otevřenost, po jaké volali Stimson, Knox a Výbor *Fight for Freedom*? Byly by s ním spolupracovaly vojenské a diplomatické aparáty? Byly by ho Kongres nebo veřejnost následovaly? Měl možnost získat některé z umírněnějších odpůrců intervencionismu na svou stranu, dejme tomu někoho jako Roberta E. Wooda nebo Roberta A. Tafta? Přeceňoval Roosevelt sílu odpůrců intervencionismu a podceňoval své vlastní vůdcovské schopnosti? Nebo si v obou těchto ohledech počínal správně? Kdyby byl měl Roosevelt více odvahy a byl otevřenější, byl by zůstal v čele USA a byla by Amerika takto jednotnější, nebo rozdělenější?

Při pohledu na výzkumy věnované jiným předním americkým politickým činitelům můžeme být potěšeni dosavadním pokrokem, avšak zároveň zděšení mezerami, které ještě v bádání přetrvávají. Období, které zde sledujeme, je věnováno málo doktorských prací; snad tři čtvrtiny textů zabývajících se dějinami diplomacie se vztahují k událostem po roce 1945. Často ti historikové, kteří o tomto období píší nejvíce, mají osobní vzpomínky na válku nebo na léta bezprostředně po ní následující.

Mnoho z toho, co souvisí s rozhodováním prezidenta, můžeme připisat na vrub korporativismu. Při zkoumání období 1939–1941 je nutno se ptát, zda se různé hospodářské a politické elity nesnažily o přestavbu světového systému způsobem analogickým korporativnímu řádu, který se tehdy začal objevovat ve Spojených státech. Zkrátka, korporativistická teorie nás nutí si znovu klást otázku: co bylo hnací silou americké politiky – strategické zájmy soustředěné na vojenskou bezpečnost, ideologické zájmy zaměřené na demokracii, nebo hospodářské zájmy, které se obracejí ke strukturální dynamice amerického kapitalismu a ke světovému hospodářství?

V této souvislosti se debaty o americké politice v období 1939–1941 jeví ještě závažnější. Když John Lewis Gaddis zdůrazňoval v roce 1986 nedostatky korporativistického modelu, zásadně zpochybňoval jeho schopnost podat vysvětlení vstupu USA do evropské války. Michael J. Hogan připouští, že korporativistická teorie nezkoumala bedlivě debaty o tomto problému. Hogan se nicméně domnívá, že korporativistický model by se mohl dobře uplatnit při studiu tak rozporuplného období, a zvláště zdůrazňuje, že koalice z období *New Deal* rozšířila korporativistický plán, který byl původně představen čelnými republikány ve dvacátých letech.¹³¹

131 GADDIS, John Lewis: *The Corporatist Synthesis: A Skeptical View*. In: *Diplomatic History*, 10 (Fall 1986), s. 357–362; HOGAN, Michael J.: *Corporatism: A Positive Appraisal*. In: *Tamtéž*, s. 363–372; týž: *Corporatism*. In: *Explaining the History of American Foreign Relations* / Ed. Michael J. Hogan a Thomas G. Paterson. New York 1991, s. 226–236.

Ve své práci o počátcích studené války Melvyn P. Leffler spatřuje kořeny militantního amerického uvažování v tomto období již v raných čtyřicátých letech. „Případní protivníci už nikdy nesmí získat kontrolu nad zdroji v Euroasii pomocí autarkických hospodářských praktik, podvrtné politické činnosti, vojenské agrese nebo kombinací těchto prostředků. Získání takových zdrojů umožnilo, aby potenciální nepřátelé posílili své vojenské schopnosti, povzbudilo je, aby pronikli na západní polokouli, uvrhlo je v pokušení přepadnout Spojené státy a poskytlo jim možnost vést zdoluhavý boj.“¹³²

Thomas J. McCormick zprvu vyvinul úsilí, aby bylo načrtnuto všeobecné korporativistické schéma. Údaje objevené Patrickem Heardenem podporují korporativistickou interpretaci třicátých let. Uskutečnili snad přední politici činitelé období 1939–1941 pouze již dávno formulovanou vizi? Někdo z historiků by se měl pokusit důsledně aplikovat korporativistickou analýzu na celou koalici zastánců intervencionismu, k níž patřili konzervativní internacionalisté jako Lippmann, dlouholetí wilsonovci jako Hull, lidé věrní programu *New Deal* jako Pepper a liberální ideologové jako Niebuhr.

A podobně, neměli odpůrci intervencionismu svou vlastní korporativistickou vizi, soustředěnou na uzavřené trhy a národní autarkii? Tato skupina hospodářských nacionalistů čerpala z idejí pracovníků administrativy prvního *New Deal* (například Georgea Peeka), dlouholetých levičáků (například Williama E. Boraha), republikánů McKinleyho tradice (například Arthura Vandenberg), předních byznysmanů ve státech středního západu (například Roberta E. Wooda), dělnických předáků (například Johna L. Lewise) a konečně demokratických socialistů (například Normana Thomase). A nežije snad odpůrce intervencionismu Herbert Hoover v paměti lidí jako typický korporativista dvacátých let? Všichni byli zajedno v tom, že zásah do evropské války by zničil, a nikoli zachránil americké hospodářství. I kdyby se Němci snažili ovládnout světové trhy, Spojené státy by zůstaly ve výhodnějším postavení.¹³³

Nyní je zapotřebí především syntéza toho, co příliš často zůstává neúplnou analýzou. Pouze Heinrichsova kniha *Práh války* se blíží tomu, co bychom mohli nazvat integrovaným pohledem, jak to vidíme v dílech o Marshallově plánu od Michaela J. Hogana a o korejské válce od Brucea Cumingse, nemluvě o díle Arna J. Mayera nebo Christophera Thornea.¹³⁴ A tak tento článek končí apelem, abychom plně využili pozornosti, kterou veřejnost věnuje padesátému výročí konce druhé světové války. Válečné výročí brzy pomine, a dokonce ani mladší účastníci války nebudou již dlouho mezi námi. Měli bychom mít na paměti, že se o Rooseveltově korespondenci, memorandech ministerstva zahraničních věcí, britských

132 LEFFLER, Melvyn P.: *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford 1992, s. 23.

133 Viz např. America First Committee Research Division, Bulletin 6, Buy or Die, 5 July 1941. In: DOENECKE, Justus D. (ed.): *In Danger Undaunted*, s. 159–163. Viz pozn. 119; DENNIS, Lawrence: *The Economic Consequences of American Intervention*. Bez data [1941]. *Tamtéž*, s. 200–205.

134 Mezi reprezentativní díla patří HOGAN, Michael J.: *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952*. New York 1987; CUMINGS, Bruce: *The Origins of the Korean War*. 2 sv. Princeton 1981, 1990; MAYER, Arno J.: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*. New York 1967; THORNE, Christopher: *Allies of a Kind: The United States, Britain, and the War against Japan, 1941–1945*. New York 1978. Heinrichsův *Práh války* viz pozn. 16.

dokumentech a debatách Kongresu nedá psát donekonečna. Máme však před sebou ještě hodně práce, chceme-li prozkoumat záměry a strategii historických postav, zvláště když si uvědomíme, jaké množství rozporuplných názorů přdestřel jen tento esej. Nejde o nic jiného než pochopit jednání největší světové velmoci během dvou nejdůležitějších let tohoto století.

Přeložili Derek Paton a Marzia Ferrari.

Počátky vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu

Jan Kuklík

V současné diskusi o takzvaných Benešových dekretech se i mezi odborníky někdy jakoby přehlíží, že nebyly pouze záležitostí samotného konce druhé světové války a poválečného vývoje Československa.¹ Vydávání dekretů prezidenta republiky bylo úzce spojeno s mimořádnou politickou a ústavněprávní situací, do které se dostal československý stát po přijetí mnichovské dohody dne 30. září 1938. Události 14.–16. března 1939 i počátek druhé světové války znamenaly reálné nebezpečí, že Československá republika přestane existovat jako nezávislý a suverénní stát nejen fakticky, ale i právně. A právě zákonodárna činnost prezidenta republiky, spojená se spoluodpovědností mezinárodně uznané exilové vlády, se stala jedním z hlavních nástrojů, jak toto nebezpečí zažehnat.

Ústavní a politický vývoj Československa po „Mnichovu“

Československá republika ztratila v důsledku „Mnichova“ ve prospěch Německa rozsáhlá území spolu s velkou částí svého obyvatelstva. Následovalo odstoupení území Polsku a takzvaná první vídeňská arbitráž z 2. listopadu 1939, jež přisoudila jižní a východní území Slovenska a Podkarpatské Rusi Maďarsku. „Mnichov“ znamenal opravdovou národní tragédii a projevil se snad ve všech oblastech života československé společnosti.

1 Dosavadní zpracování, ať z období po skončení druhé světové války (např. BUDNÍK, Stanislav: *Prozatímní státní zřízení ČSR* Praha 1947) nebo nejnovější studie (PAVLÍČEK, Václav: O dekretch prezidenta republiky; WINKLER, Pavel: Dekrety prezidenta republiky z období 1940–1945. In: *Právní aspekty odsunu sudetských Němců*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1995), se sice zabývají rozpadem československého ústavněprávního uspořádání v letech 1938 a 1939, avšak především v důsledku nedostupnosti archivních materiálů ponechávají takřka stranou skutečné okolnosti přípravy vydávání prezidentských dekretů v londýnském exilu. Tuto mezeru částečně zacelila dvoudílná edice dokumentů vydaná Karlem Jechem a Karlem Kaplanem (JECH, Karel – KAPLAN, Karel (vyd.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995). Bohužel i tato edice je zaměřena spíše na období let 1944–1945 a válečné období do roku 1944 pokrývá jen rámcově. Závažnější námitkou proti zmíněné edici je to, že opomenula větší část dokumentů z tzv. Benešova londýnského archivu v *Archivu Ústavu TGM AV ČR*.

Způsobil rozsáhlé materiální, politické i morální škody. Zbytek Československa neměl téměř žádnou naději, že si v prostoru ovládaném nacistickým Německem zachová alespoň omezeně nezávislé postavení. Odpovědnost za národní katastrofu, a především za ztroskotání dosavadní zahraničněpolitické orientace ČSR vzal na sebe prezident republiky dr. Edvard Beneš. Poté co jmenoval novou vládu generála Syrového, abdikoval ze svého úřadu. Stalo se tak na přímý nátlak ze strany Německa, zejména Hermanna Göringa, který vyhrožoval, že pokud Beneš zůstane ve své funkci, bude Německo postupovat v mezinárodním výboru jednajícím o konečné podobě československých hranic bez jakýchkoli ohledů. Benešovo odstoupení však vyžadovala i řada československých politiků a vysokých důstojníků.² Beneš osobně cítil, že další setrvání v úřadu je politicky neúnosné. Věděl, že celý jeho dosavadní mezinárodněpolitický koncept světa, založený na spojení s Francií, na Malé dohodě a Společnosti národů, ztroskotal. „Mnichov“ měl nadále zásadním způsobem určovat veškerou další Benešovu činnost za druhé světové války v emigraci i po ní.

Po abdikaci prezident na několik dní odjel na své sídlo v Sezimově Ústí, kde se snažil zotavit z mnichovské katastrofy; zde se také rozhodl odejít do exilu, ve svém životě již podruhé. Před odjezdem se sešel s okruhem svých nejbližších spolupracovníků a dohodl s nimi způsob konspiračního spojení a vytvoření domácí odbojové organizace pro případ válečného konfliktu.³ Dne 20. října 1938 Beneš téměř utajeně odletěl do Londýna, který se měl stát s krátkými přestávkami jeho exilovým domovem pro následujících šest let. Britský historik Harry Hanak dokonce nazval Londýn za války „druhým hlavním městem Československa“.⁴

Takzvaná druhá republika, jak se někdy označuje Československo mezi „Mnichovem“ a 15. březnem 1939, uskutečnila rozsáhlé změny politického systému i právního řádu. Ne vždy se přitom respektovala československá ústava z roku 1920.

Politický systém pomnichovské ČSR nejvíce poznamenala snaha o „zjednodušení“ politického života. Druhá republika směřovala k systému dvou velkých politických stran v českých zemích a jedné na Slovensku. Většina politických stran dosavadní vládní koalice v čele se stranou agrární vytvořila jedinou vládnoucí stranu – Stranu národní jednoty, vedenou agráříkem Rudolfem Beranem. Opozici loajálně spolupracující s vládou pak měla představovat Národní strana práce, kterou tvořili převážně představitelé československé sociální demokracie. Předsedou této strany se stal Antonín Hampl.

Nejdůležitější změnou pomnichovské republiky se však stala zásadní proměna jejího státoprávního uspořádání. Mezinárodní krize totiž vyhrotila vztah Čechů a Slováků ve společném státě. Na setkání představitelů slovenských politických stran v Žilině, iniciova-

2 Německý nátlak na abdikaci prezidenta Beneše je nyní velmi dobře zdokumentovaný. Sám Beneš o něm začal otevřeně hovořit již v londýnském exilu a poprvé s tímto faktem oficiálně seznámil jednu z velmocí notou československé exilové vlády z 20. 4. 1941 britskému *Foreign Office*; *Archiv Ministerstva zahraničí ČR* (dále jen *AMZP*), Londýnský archiv – důvěrný (LA–D), krabice 129. Srovnej nejnověji též práci KLÍMEK, Antonín: Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939). In: *Z druhé republiky*. Praha, Historický ústav Armády České republiky 1993, s. 157 n.

3 BENEŠ, Edvard: *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha 1947, s. 76; DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*, sv. I., kn. 1. Praha, Melantrich 1991, s. 265–270.

4 HANAK, Harry: *Prezident Beneš, Britové a budoucnost Československa*. In: *Historie a vojenství*, č. 1 (1995), s. 14.

ném Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, byla přijata takzvaná žilinská dohoda, která požadovala udělení autonomie Slovensku a vytvoření slovenské autonomní vlády. Směřovala též k sjednocení všech slovenských autonomních politických sil pod hegemonií Hlinkovy slovenské ľudové strany a k omezení vlivu pročeskoslovenských politiků. Československá ústřední vláda tento vývoj respektovala a připustila vytvoření slovenské autonomní vlády v čele s Msgr. Tisem, která se stala součástí ústřední československé vlády. Naznačený vývoj vyvrcholil přijetím ústavního zákona číslo 299/1938 *Sbírky zákonů a nařízení* (dále *Sb. z. a n.*) o autonomii Slovenskej krajiny dne 22. listopadu 1938. Tento ústavní zákon se ve své preambuli odvolával na pittsburskou a žilinskou dohodu a prohlašoval, že nyní již Česko-Slovenská republika vznikla dohodou dvou rovnoprávných národů. Slovensko získalo vlastní autonomní vládu a zemský sněm s poměrně rozsáhlými pravomocemi. Kompetence byly rozděleny mezi ústřední orgány – prezidenta, Národní shromáždění a vládu – a mezi zmíněné slovenské autonomní orgány. Mezi pravomoci, které zákon ponechával Národnímu shromáždění, byly zařazeny především zásadní otázky mezinárodních vztahů, národní obrany, státního občanství, měny, cel, společného rozpočtu a některé další zásadní věci finanční a hospodářské povahy. V záležitostech, které nebyly ústavním zákonem výslovně svěřeny Národnímu shromáždění, vykonával zákonodárnou pravomoc pro území Slovenska slovenský zemský sněm. Zákon předvídal i vytvoření Slovenského správního soudu a Slovenského nejvyššího soudu. Ústavním zákonem č. 328/1938 *Sb. z. a n.* přiznalo Národní shromáždění autonomii i Podkarpatské Rusi. Právní úprava její autonomie byla s nepatrnými výjimkami stejná jako v případě Slovenska.

Dne 30. listopadu 1938 zvolilo neúplné Národní shromáždění (již bez poslanců zbavených mandátů opatřením Stálého výboru č. 253/1938 *Sb. z. a n.*) prezidentem Česko-Slovenské republiky dr. Emila Háchu, dosavadního prezidenta Nejvyššího správního soudu. Stalo se tak až po lhůtě stanovené k volbě prezidenta paragrafem 59 ústavní listiny z roku 1920, který určoval, že vzdá-li se prezident republiky svého mandátu, je třeba svolat Národní shromáždění k nové volbě do čtrnácti dnů. Navíc – jak již bylo řečeno – byl parlament neúplný: Stálý výbor zbavil mandátu ty členy Národního shromáždění, kteří se přihlásili k jiné národnosti než české, slovenské nebo maloruské a ke dni 18. září 1938 neměli řádné bydliště na území ČSR, jež nebylo obsazeno po „Mnichovu“ cizí mocí. Uvedené opatření Stálého výboru bylo v rozporu s ústavní listinou, a také volba Háchy prezidentem bývá zpochybňována z politických a právních důvodů.⁵ Je však nutné připomenout, že první námitky se objevily teprve tehdy, když bylo třeba i „právními“ argumenty podepřít Benešovo vedoucí postavení v zahraničním odboji a o něco později i jeho prezidentskou teorii. Nic však nelze změnit na faktu, že Hácha funkci prezidenta druhé republiky vykonával a po svém zvolení jmenoval novou ústřední československou vládu v čele s Rudolfem Beranem a slovenskou autonomní vládu vedenou Msgr. Jozefem Tisem stejně jako autonomní vládu Podkarpatské Rusi.

Dalším zásahem do ústavního pořádku Československé republiky se stal ústavní zákon číslo 330/1938 *Sb. z. a n.* z 15. prosince 1938 o zmocněních ke změnám ústavní listiny

5 Shnutí diskuse k této otázce přinesl článek PAVLÍČEK, Václav: O kontinuitě a diskontinuitě. In: *Právní praxe*, č. 5 (1993), s. 250 n.

a ústavních zákonů Republiky česko-slovenské a o mimořádné moci nařizovací. Tento zákon navazoval již na některé takzvané zmocňovací zákony předmnichovské republiky z let 1933–1936, avšak zásadním způsobem překračoval jejich dosah. Jeho účelem bylo posílit normotvornou činnost výkonné moci oproti parlamentu; prezidentu republiky a vládě se tak dostávalo mimořádně širokých pravomocí. Prezident se tímto ústavním zákonem zmocňoval, aby k jednomyslnému návrhu vlády, na jejímž zasedání musela být přítomna alespoň většina členů slovenské autonomní vlády, vydával dekry s mocí ústavního zákona, kterými tak mohl měnit text československé ústavní listiny a dalších ústavních zákonů, pokud by to „vyžadovaly nové poměry“. Prezident byl omezen pouze v otázce změny ústavních zákonů o autonomii Slovenskej krajiny a o autonomii Podkarpatské Rusi, které mohl změnit pouze na základě souhlasu slovenského zemského sněmu a sněmu Podkarpatské Rusi.

Vláda se ústavním zákonem zmocňovala, aby prostřednictvím svých nařízení činila všechna opatření, a to i ta, ke kterým by bylo třeba vydání zákona, s výjimkou změny ústavy a věcí, které náležely do výlučné pravomoci slovenské zemské vlády, kde bylo třeba souhlasu většiny této vlády. Uvedený ústavní zákon prohlašoval, že všechna vládní nařízení vydaná podle zmocňovacích zákonů z let 1933–1936 nabývají též síly zákona dnem účinnosti ústavního zákona č. 330/1938 Sb. z. a n. Všechna vládní nařízení musel schválit a podepsat prezident republiky. Období, kdy mohla výkonná moc využívat těchto rozsáhlých zmocnění, bylo omezeno na dva roky. Do té doby měla být připravena nová ústava odpovídající změnám podmínkám Česko-Slovenské republiky, kterou měl podle ustanovení zmíněného ústavního zákona vyhlásit prezident republiky.

O tom, kam směřovala nová nařizovací pravomoc Beranovy vlády, vypovídají ta vládní nařízení, která omezovala demokratické vymoženosti předmnichovské republiky, a především široký okruh politických a občanských práv. Již 23. prosince 1938 vydala vláda nařízení č. 355/1938 Sb. z. a n. o politických stranách, které stanovilo nová pravidla vzniku politických stran na základě povolení vlády „podle její volné úvahy“. Vláda též mohla politickou stranu rozpustit, shledala-li, že její činnost „ohrožuje veřejný zájem“. Za porušování uvedeného nařízení vláda stanovila citelné tresty a mimořádně vysoké pokuty. Svoboda spolčovací pak byla výrazně omezena vládním nařízením číslo 9/1939 Sb. z. a n. z 25. ledna 1939 o některých opatřeních týkajících se spolků a výdělkových a hospodářských společenstev a útvarů obdobných. Nařízení dávalo vládě možnost stanovovat pod opět jen vágně formulovanou podmínkou „veřejného zájmu“ dozor nad činností spolků, rozpouštět jejich orgány, slučovat je a popřípadě je likvidovat.

Realizaci dalších politických a právních změn vedoucích k nastolení režimu připodobňovaného někdy ke státu italského korporativního fašismu zabránily březnové události roku 1939. Nejprve vyhlásil slovenský sněm na německý nátlak 14. března 1939 formálně nezávislý slovenský stát, 15. března pak zahájila německá vojska okupaci českých zemí. Prezident Hácha pod hrubým nátlakem a za hrozby silou vůči zbytku Česko-Slovenska podepsal v Berlíně prohlášení, kterým svěřil další osud českého národa do rukou Německa. 16. března vydal Adolf Hitler výnos říšského kancléře o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Hácha se stal protektorátním, takzvaným státním prezidentem a byla vytvořena nová, protektorátní vláda. Německou agresi měl před mezinárodní veřejností omluvit mimo jiné i příslib, že se protektorátu dostane autonomie.

Československá „zahraniční akce“ v letech 1939–1941

Československá republika přestala fakticky existovat. Velká Británie, Francie, USA a Sovětský svaz sice proti vytvoření protektorátu diplomatickou cestou protestovaly a nový stav právně neuznaly,⁶ avšak existovalo nebezpečí, že by se jejich postoj mohl změnit. Toto nebezpečí se zvětšilo zvláště poté, co Velká Británie a Francie uznaly v létě roku 1939 *de facto* Slovensko i protektorát.⁷ Velká Británie dokonce přijala v Londýně slovenského konzula Milana Harmince. Britské ministerstvo zahraničních věcí proto plánovalo i uzavření československého vyslanectví v Londýně, které díky československému *chargé d'affaires* Karlu Lisickému neprestalo fungovat ani po 15. březnu 1939.

Území Československa mohlo být z hlediska mezinárodního práva považováno za dočasně okupované cizí vojenskou mocí.⁸ Podle československých politiků a právníků Československo právně nezaniklo, nadále fungovala v některých státech jeho vyslanectví a konzuláty, avšak Československá republika po německé agresi neměla žádné vládní orgány, které by jejím jménem mohly jednat jako subjekt mezinárodněprávních vztahů. Hácha ani protektorátní vláda takovými orgány nemohli být, navíc podle zmíněného výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava převzala ochranu zahraničněpolitických záležitostí českých zemí německá říše.

Situace se mohla zásadně změnit až s vypuknutím druhé světové války. A nezbytným předpokladem pro zajištění reprezentace Československé republiky bylo vytvoření exilové československé vlády a dosažení jejího mezinárodního uznání.

Nejvýznamnějším československým politikem, který odešel do emigrace a hodlal zmíněný plán mezinárodněprávní obnovy Československa realizovat, byl bezpochyby Edvard Beneš. Na počátku roku 1939 odjel do Spojených států, kde pedagogicky působil na univerzitě v Chicagu. Původně se hodlal zdržet veřejného vystupování a politické činnosti, avšak hned po příjezdu do New Yorku jej překvapil zájem určité části americké veřejnosti o osud Československa. Situace se pro Beneše definitivně změnila po 15. březnu 1939, kdy se rozhodl postavit do čela „druhého zahraničního odboje“ za obnovení Československé republiky v předmichovských hranicích. Proti německé agresi vůči zbytku Československa protestoval u Společnosti národů a u vedoucích představitelů světových demokratických velmocí.⁹ Tento protest vzbudil pozornost nejen světové veřejnosti, ale zapůsobil i na vznikající domácí odbojové hnutí a obyvatelstvo protektorátu. Šířil se

6 Viz francouzská „Žlutá kniha“ diplomatických dokumentů, vydaná francouzským ministerstvem zahraničí, *Documentes Diplomatiques: Quai d'Orsay. Páříž 1939*, s. 79–83; *Documents on International Affairs, 1939–1946*, díl I. Oxford 1951, s. 71–77.

7 Slovensko bylo uznáno *de facto* ustavením britského konzula v Bratislavě a přijetím slovenského konzula Harmince v Londýně. *Public Record Office (PRO)*, FO 371, sv. 22898; TÁBORSKÝ, Eduard: *Naše věc: Československo ve světle teorie mezinárodního práva*. Praha 1946, s. 98 n. K uznání protektorátu *de facto* Francií a Velkou Británií v důsledku žádosti o nová exequatur pro své konzuly v Berlíně viz TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha 1993, s. 60 n. Táborský zdůrazňuje závažný fakt, že uznání *de facto* často předchází uznání plnému, *de iure*. Toto nebezpečí nepochybně hrozilo i v případě Československa.

8 Viz např. TÁBORSKÝ, Eduard: *Naše věc*, s. 98 n. Viz pozn. 7.

9 Návrhy textů telegramů s Benešovými poznámkami a opravami viz *Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM)*, Benešův archiv (BA), fond B, karton 116. Srovnej též KLÍMEK, Antonín: Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR..., s. 231–235. Viz pozn. 2.

v opisech a dostal se i do ilegálně vycházejících tiskovin. Tento krok pomohl obnovit důvěru českého obyvatelstva v Beneše, kterou otřásl události „Mnichova“ a protibenešovská politická kampaň v období takzvané druhé republiky.

Ideovým základem veškeré Benešovy činnosti v exilu i postoje vůči domovu se stala teorie politické a právní kontinuity předmnichovské Československé republiky. Vycházela z předpokladu, že Československá republika jako subjekt mezinárodního práva dále právně existuje, bez ohledu na události „Mnichova“ a března 1939, i když je dočasně okupována Německem. Beneš se také rozhodl veřejně prohlásit, že po německém zákroku v březnu 1939 není již Československá republika nadále vázána mnichovskou dohodou, protože byla Československu vnucena pod nátlakem a za hrozby silou a byla navíc Hitlerem porušena 15. března 1939; i kdyby měla být mnichovská dohoda považována za platně vzniklou – argumentoval Beneš –, německý postup v březnu 1939 zrušil její závaznost pro Československo a její signatáře. Konečným cílem zahraničního odboje mělo být obnovení Československé republiky v předmnichovských hranicích.¹⁰

S těmito argumenty seznámil Beneš amerického prezidenta F. D. Roosevelta, kterému zaslal zvláštní memorandum a kterého soukromě navštívil v jeho sídle v Hyde Parku u New Yorku v květnu 1939.¹¹ V dané mezinárodní situaci první poloviny roku 1939 však Benešova teorie kontinuity nemohla být velmocemi akceptována. Benešem často připomínaný Rooseveltův příslib pomoci obnově Československa byl příliš nezávazný a dlouhou dobu neuskutečnitelný. Jediným okamžitým výsledkem Benešovy činnosti ve Spojených státech amerických bylo vybudování organizační základny československého odboje v USA, napojené na síť československých vyslanectví v USA, Kanadě a Jižní Americe, a zapojení českých a slovenských krajských organizací sdružených v Československé národní radě do československého zahraničního odboje. Především díky finanční pomoci českých a slovenských krajanů se podařilo udržet československá vyslanectví a rozvíjet i poměrně úspěšnou propagandistickou pročeskoslovenskou aktivitu.¹² Benešova činnost ve Spojených státech však zároveň odhalila i problémy, které se týkaly na prvním místě slovenských krajských organizací.

V červenci 1939 se Beneš vrátil zpět do Londýna a pokusil se vytvořit ústřední orgán nazývaný v jeho návrzích „Ústředí“ nebo „politické direktorium“; měl sjednocovat československou emigraci ve Velké Británii, Francii a Polsku a reprezentovat v zahraničí československý stát. Podle Beneše se jeho členy měli stát především českoslovenští vyslanci, kteří Němcům nevydali svá vyslanectví nebo se postavili za Beneše jako vůdce zahraničního odboje. Uvedené ústředí pak mělo být ihned po vypuknutí války přeměněno v exilo-

10 Hlavním Benešovým programovým projevem ve Spojených státech, ve kterém nastínil i teorii kontinuity, se stalo jeho vystoupení na manifestaci pořádané Ústředním výborem československých legionářů v Pilsen Parku, Chicago, 8. 6. 1939. Tento projev vzápětí vyšel tiskem pro československé krajanů ve velkém nákladu. *AÚTGM*, BA, fond B, karton 116, tisk Ústředního výboru čs. legionářů pod názvem *Pravda vítězí: Programová řeč druhého československého prezidenta Edvarda Beneše*. Chicago 1939. Srovnej též BENEŠ, Edvard: *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha 1946, s. 38–51.

11 *AÚTGM*, BA, fond B, karton 116.

12 K Benešově činnosti ve Spojených státech viz blíže *AÚTGM*, BA, fond B, karton 116; BENEŠ, Bohuš: *Amerika jde s námi*. Londýn 1941; KŘEN, Jan: *Do emigrace: Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1963; nejnověji KLÍMEK, Antonín: *Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR... Viz pozn. 2.*

vou prozatímní vládu doplněnou exilovým parlamentem.¹³ Především v důsledku nesouhlasu československého vyslance v Paříži Štefana Osuského se podobný orgán dlouho nedařilo vytvořit.

Teprve těsně před vypuknutím druhé světové války se Beneš a Osuský rozhodli ponechat stranou osobní antipatie a zahájit spolupráci ve prospěch celého odboje. Společně s generálem Sergejem Ingrem a bývalým generálním ředitelem Zbrojovky Eduardem Outratou se v září 1939 dohodli na ustavení prozatímní vlády, s úmyslem požádat Velkou Británii a Francii o její uznání.¹⁴ Obě velmoci však neměly v úmyslu československou vládu uznat, a to jak pro řadu mezinárodněpolitických důvodů, tak i vzhledem k vlastní odpovědnosti za mnichovskou dohodu. Namísto exilové vlády tak mohl vzniknout pouze Československý národní výbor se sídlem v Paříži, jehož úkolem bylo reprezentovat československý národ v zahraničí a řídit československé vojenské jednotky vznikající na jihu Francie. Předsedou výboru byl zvolen – jen pro interní fórum – Edvard Beneš, úřadujícím místopředsedou se stal Msgr. Jan Šrámek a členy Štefan Osuský, generálové Sergej Ingr a Rudolf Viest, Hubert Ripka, Juraj Slávik a Eduard Outrata.¹⁵ Národní výbor dosáhl omezeného mezinárodního uznání ze strany Francie, Velké Británie a britských dominií.¹⁶ Začal s vytvářením jakýchsi emigračních ministerstev – správ národního výboru, jejichž úkolem bylo administrativně zajišťovat československou armádu, zahraniční politiku, finance, propagandu a sociální zabezpečení československých emigrantů.

Proti Československému národnímu výboru, a zvláště proti Benešovi se postavil bývalý československý premiér a významný představitel slovenského křídla agrární strany Milan Hodža. Přestože ještě v červenci 1939 projevil zájem s Benešem spolupracovat, zorganizoval již v listopadu Slovenskou národní radu a prosazoval především slovenské autonomistické požadavky a ideu zapojení Česko-Slovenska do středoevropské federace.¹⁷ Ve své kampani proti Československému národnímu výboru se spojil i s českými politiky

- 13 Viz stenografický záznam Beneše o jednání s Hurbanem, Papánkem a Hančem 19.3.1939. *AÚTGM*, BA, fond Všeobecný protokol (VP), karton 99.
- 14 K vytvoření československé prozatímní vlády na podzim 1939 viz dokumenty *AÚTGM*, fond 37, karton 1 a 5. Srovnej též OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (vyd.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943* (Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae), díl I.: Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě, dokumenty č. 35–38. Praha 1966, s. 64 n.
- 15 Originál zápisu o vytvoření Československého národního výboru ze dne 17.10.1939 s podpisy jeho členů viz *AÚTGM*, fond B, karton 165. Záznam o ustavující schůzi výboru viz OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada, (vyd.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, díl I., dokument č. 16, s. 43. Viz pozn. 14.
- 16 Francie uznala Československý národní výbor výměnou dopisů mezi premiérem Daladierem a vyslancem Osuským 14.11.1939, *AÚTGM*, BA, fond 38, karton 38. Velká Británie pak uznala ČSNV dopisem lorda Halifaxe z 20.12.1939, viz *AMZV*, LA – D, krabice 160. Uznávací dokumenty ze strany Austrálie, Nového Zélandu a Jihoafrické unie viz *AÚTGM*, BA, fond 40, karton 1/1.
- 17 Srovnej např. korespondenci Hodži s Benešem v průběhu let 1940–1942, viz *AÚTGM*, BA, fond VP, karton 96 a záznam z ustavující schůze Slovenské národní rady z 23.11.1939; *tamtéž*, BA, fond 40, karton III/1/2 a fond 38 MV (bývalý fond Studijního ústavu Ministerstva vnitra), karton 2. Problematice Slovenské národní rady a Milana Hodži v československém exilu se jako jeden z prvních věnoval KŘEN, Jan: *V emigraci: Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha 1969, s. 344 n. Srovnej též MIKULA, Susan: Dr. Milan Hodža vo svetle archívnych dokumentov z archívov USA a JABLONICKÝ, Jozef: Milan Hodža v emigrácii (1939–1944). In: *Milan Hodža, štátnik a politik: Materiály z vedeckej konferencie*, Bratislava 15.–17. septembra 1992. Bratislava 1994.

stojícími v opozici proti Benešovi a společně s nimi vytvořil Česko-slovenskou národní radu, která byla definitivně ustavena v lednu 1940.¹⁸

Edvard Beneš si zvolil za své centrum v emigraci Londýn a spíše než na Francii se postupně orientoval na Velkou Británii a Spojené státy americké. Věřil, že dohoda Sovětského svazu s Německem je pouze přechodná a že se Sovětský svaz nakonec dostane do války s Německem na straně západních demokracií. Od tohoto přesvědčení ho neodradilo ani uznání Slovenské republiky Sovětským svazem, ani uzavření československého vyslanectví v Moskvě v prosinci 1939.¹⁹

Změnu v postavení československé věci Beneš vždy spojoval především se změnou mezinárodní situace. Ta přišla v květnu 1940, kdy v čele britské vlády nahradil Neville Chamberlaina Winston Churchill, stoupenec rozhodného vedení války. Do britského válečného kabinetu vstoupili i zástupci labouristické a liberální strany, z nichž většina již dříve nesouhlasila s politikou *appeasementu*.

Beneš proto ihned započal diplomatickou aktivitu směřující k uznání celého systému československých emigračních orgánů, který sestával podle polského vzoru z prezidenta republiky, prozatímní vlády a jakéhosi exilového parlamentního sboru – Národní rady (pozdější Státní rada). Velká Británie však zprvu nechtěla mezinárodní uznání československé exilové vlády a Benešovi udělit a odvolávala se na vnitřní česko-slovenské rozpory a na negativní stanovisko Francie i polské exilové vlády.²⁰ Prezentovat Britům česko-slovenskou jednotu znamenalo pro Beneše dohodnout se s Hodžou. Beneš hodlal urychleně vytvořit takovou Národní radu, která by se stala symbolem jednoty československé emigrace a do níž by mohli vstoupit i zástupci národnostních menšin.²¹

Šance na mezinárodní uznání vlády se paradoxně zlepšila po katastrofální vojenské porážce Francie v červnu 1940, kdy do Velké Británie přešli českoslovenští politici, řadoví emigranti, a především československé vojenské jednotky i s rodinami. Velká Británie potřebovala československé vojáky, zvláště letce, neboť zůstala se svými dominii ve válce s Německem osamocena. Beneš využil jednání o evakuaci československých vojáků z Francie do Velké Británie k zahájení jednání o uznání vlády. V rozhovoru s britským diplomatem Williamem Strangem nadhodil, že by pro Velkou Británii bylo výhodné, kdyby se o velký počet československých emigrantů stal československý exilový orgán vybavený náležitými pravomocemi. Kromě věcných argumentů pohrozil Britům i možným růstem popularity Sovětského svazu a komunismu především mezi dělníky v protektorátu a nebezpečím srozumění československých podnikatelů s trvalou orientací na Německo.²²

18 Viz programové prohlášení Česko-slovenské národní rady z 28.1.1940, *AÚTGM*, BA, fond 40, karton IV/2 a fond 38 (MV), karton 2. K historii pařížské Slovenské národní rady z roku 1939 srv. příspěvek Jana Němečka v rubrice *Dokumenty Soudobých dějin* 1/96, s. 123–129.

19 K uznání Slovenska Sovětským svazem viz *Dokumenty vnějšnéj politiky 1939*, díl 22, kn. 1 a 2. Moskva 1992 – záznamy z 14.–16.9.1939. Slovenský vyslanec Černák požádal telegramem o navázání diplomatických vztahů 14. září, 15. září s tím vyslovil Molotov souhlas. Sovětský svaz poté přijal slovenského vyslance a 16.12.1939 uzavřel československé vyslanectví. Srovnej též MARJINOVÁ, Valentína Vladimirovna: „Brána na Balkán“: Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–1941. In: *Soudobé dějiny*, roč. I., č. 6 (1994), s. 827 n.

20 Viz memorandum *Foreign Office* z 1.7.1940, *PRO*, FO 371, sv. 24389.

21 Srovnej Benešův návrh na zřízení Národní rady z dubna 1940, *AÚTGM*, BA, fond 40, karton VI/1/1.

22 Záznam Stranga o rozhovoru s Benešem 6.7.1940, *PRO*, FO 371, sv. 24389.

Po složitých a dlouhých jednáních došlo 21. července 1940 k uznání československého prozatímního státního zřízení formou výměny dopisů mezi Edvardem Benešem a britským ministrem zahraničí lordem Halifaxem.²³ Toto uznání československé exilové vlády však nebylo bezpodmínečné. Britská vláda se odmítla vázat v otázce určení budoucích hranic československého státu, nesouhlasila s Benešovou teorií politické a právní kontinuity předmnichovské republiky a odmítla přiznat československým exilovým orgánům plné pravomoci nad těmi československými občany v zahraničí, kteří se jim dobrovolně nepodřídili. Posledně jmenované omezení se týkalo především československých Němců, kteří odmítali vstupovat do československých vojenských jednotek a nechtěli spolupracovat s československým zahraničním odbojem, ale vztahovalo se i na protibenešovskou opozici. Stranou byla ponechána i otázka československého zlata deponovaného ve Velké Británii, které Beneš hodlal využít k financování československé armády a státního zřízení. Mezinárodněprávní postavení československé exilové vlády bylo horší než postavení ostatních exilových vlád v Londýně, zvláště ve srovnání s vládou polskou. Britská vláda například nejmenovala k československé prozatímní vládě mimořádného a zplnomocněného vyslance, ale pouze svého diplomatického zástupce. Beneš sám byl britskou vládou uznáván za prezidenta pouze fakticky, a nikoli též *de iure*. Teprve na jaře 1941 se britské ministerstvo zahraničí rozhodlo, že nebude mezi Benešem a ostatními spojeneckými hlavami států v exilu činit žádné praktické rozdíly.²⁴

Prozatímní státní zřízení ČSR v exilu a postavení prezidenta republiky

Přes uvedené výhrady a omezení mělo britské uznání z 21. července 1940 pro Československo obrovský význam. Zároveň se v přímé souvislosti s uznávací procedurou objevuje myšlenka vydávat v emigraci dekrety prezidenta republiky. A právě mezinárodní uznání tvoří i právní základ, o který se československé prozatímní státní zřízení v čele s Benešem opíralo.

Edvard Beneš v rámci uznaného systému československých emigračních orgánů zastával funkci prezidenta republiky. Kromě faktu, že byl mezinárodně uznán, vyzvedával i skutečnost, že byl k abdikaci 5. října 1938 donucen hrozbami silou ze strany Německa. Tvrdil, že jeho rezignace je z tohoto důvodu neplatná, neboť je nutné posuzovat ji neoddělitelně od mnichovské dohody. Ve vztahu k zahraničním partnerům se Beneš dovolával tohoto argumentu velmi obezřetně a postupně. Nechtěl riskovat, aby případné výslovné odmítnutí uvedené teorie neposloužilo jako precedens proti jeho nárokům. Proto také například zmíněné protesty proti německé okupaci Československa v březnu 1939

23 Dokumenty týkající se uznání viz *PRO*, FO 371, sv. 24389; *Státní ústřední archiv (SÚA)*, fond Předsednictvo ministerské rady Londýn (PMR – L), krabice 87. Podrobněji viz BRÜGEL, J. W.: The Recognition of the Czechoslovak Government in London. In: *Kosmas, Journal of Czechoslovak and Central European Studies*, č. 1 (1984); KUKLÍK, Jan: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*. Praha 1996, s. 107–117. Vztah britské politiky k československé prozatímní vládě a k ostatním exilovým vládám v letech 1939–1943 na základě britských archivních dokumentů rozebírá BRANDES, Detlef: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943*. Mnichov, Oldenbourg 1988.

24 Viz interní diskusi ve *Foreign Office* o Benešově statutu prezidenta, březen–květen 1941, *PRO*, FO 371, sv. 24394.

podepsal jako *druhý* československý prezident a svůj nárok na nepřerušenu existenci prezidentského mandátu výslovně neuplatnil ani v uznávací proceduře v červnu a červenci 1940. Teprve v oficiální nótě britskému ministerstvu zahraničních věcí z 20. dubna 1941 uvedl Beneš všechny shora zmíněné důvody pro uznání kontinuity své prezidentské funkce.²⁵ Nóta následovala po návštěvě britského premiéra u československé vojenské jednotky, která byla podle Churchillova tajemníka sice jen návštěvou během Churchillova volného odpoledne, pro československé politiky v emigraci však znamenala počátek nové „ofenzivy“ v jednání o plném uznání československé exilové vlády a prezidenta republiky. Po dalších dvou měsících dlouhých a obtížných jednání, v nichž se největší překážkou stala otázka německé menšiny v Československu, jejího vztahu k československé exilové reprezentaci a postavení Háchovy vlády, se britská vláda nakonec k plnému uznání odhodlala. Významnou roli přitom hrál i postoj Sovětského svazu, který bez větších skrupulí dokonale otočil svoji zahraniční politiku vůči Československu, poté co byl napaden Německem, a ústy svého londýnského velvyslance potvrdil připravenost uznat československou exilovou vládu a Beneše za prezidenta republiky. Velká Británie plně uznala *de iure* československou exilovou vládu dopisem Anthonyho Edena z 18. července 1941.²⁶ Uznání znamenalo též potvrzení Benešovy prezidentské funkce, neboť britský král Jiří VI. poté u Beneše jako u prezidenta Československé republiky akreditoval britského vyslance Philipa Nicholse. Týž den následovalo i uznání Sovětského svazu a brzy poté i řady dalších států protihitlerovské koalice. Částečným neúspěchem tak pro Beneše bylo pouze to, že londýnská vláda byla Spojenými státy americkými uznána pouze jako prozatímní.

Poněkud složitější byla situace s Benešovým nárokem na funkci prezidenta uvnitř československého exilu. Benešovi protivníci proti němu využívali skutečnosti, že na svoji funkci abdikoval a že až do roku 1941 na mezinárodním poli jako prezident oficiálně nevystupoval. Dalším argumentem proti Benešovi byl dopis, jímž blahopřál Háchovi k volbě prezidentem. Zvláště aktivně vystupoval v exilu proti Benešovi v této záležitosti Štefan Osuský a představitelé Česko-slovenské národní rady. Od července 1940 se situace začala výrazně měnit v Benešův prospěch a od srpna 1941 již většina československých politiků Beneše za prezidenta uznávala. Do konce roku 1942 se Beneš mohl odvolávat na trvajícím prezidentský mandát vzešlý z posledních prezidentských voleb v roce 1935. Tento mandát však končil 18. prosince 1942. Proto československá exilová vláda vedená Msgr. Šrámkem přijala 3. prosince 1942 zvláštní usnesení, podle něhož byla uznána nepřetržitá kontinuita Benešovy prezidentské funkce a zdůrazněn význam jejího mezinárodního uznání spojeneckými státy. Vzhledem k tomu, že nebylo možno svolat k volbě prezidenta Národní shromáždění, usnesla se vláda, že tuto funkci bude i nadále vykonávat Edvard Beneš až do doby, než se sejde svobodně zvolený československý parlament. Československá exilová vláda prohlásila, že výkon prezidentské funkce je v souladu s platnou československou ústavou.²⁷

Beneš náležitě využil všech pravomocí, které mu jako prezidentovi dávala ústavní listina z roku 1920, a navíc i specifického výsadního postavení, které se vytvořilo v podmínkách emigrace. Nejdříve jmenoval dopisem z 22. července 1940 exilovou vládu. Formálně byla

25 AMZV, LA – D, karton 129.

26 Tamtéž.

27 Úřední věstník československý, roč. III, č. 3, Londýn 1942.

československá prozatímní vláda pokračováním Československého národního výboru, na jehož mezinárodní statut také navazovala. Ministerským předsedou se stal významný představitel československé lidové strany Msgr. Jan Šrámek. Ministrem zahraničních věcí jmenoval Beneš Jana Masaryka, generál Sergej Ingr se stal ministrem národní obrany, ministrem financí Eduard Outrata, vnitra Juraj Slávik a ministrem sociálních věcí František Němec. Ministry bez portfeje jmenoval Beneš Ladislava Feierabenda, Štefana Osuského a Jaromíra Nečase. Členy vlády byli též takzvaní státní tajemníci, kteří v klíčových ministerstvech většinou reprezentovali Slovensko. Byli jimi generál Rudolf Viest v ministerstvu národní obrany, Ján Bečko v ministerstvu sociální péče a Ján Paulíny-Tóth v ministerstvu financí. V ministerstvu zahraničí měl státní tajemník Hubert Ripka na starosti propagandu a tiskové záležitosti. Zahajovací schůze vlády, na které ministři převzali jmenovací dekrety, se nezúčastnil ze zdravotních důvodů ministr Nečas. Paulíny-Tóth odmítl funkci státního tajemníka přijmout; na jeho místo byl o něco později jmenován jiný významný slovenský autonomistický politik Ján Lichner.²⁸

Beneš formálně zastával též funkci vrchního velitele československých ozbrojených sil. Podle paragrafu 64 ústavní listiny z roku 1920 vykonával prezident řadu svých pravomocí za spolupůsobení Národního shromáždění. Šlo především o sjednávání určitých typů mezinárodních smluv, ze kterých vyplývala pro stát a občany jakákoli břemena majetkové, osobní a vojenské povahy, stejně jako vypovídání války a sjednávání míru.

Národní shromáždění však nebylo možno v emigraci svolat. Byla tak samozřejmě znemožněna i jeho zákonodárná činnost. Prozatímní státní zřízení, exilová reprezentace československého státu se s neexistencí Národního shromáždění a s nemožností řádně přijímat zákony či měnit ústavu musely nějakým způsobem vyrovnat. Situaci Československa, nazývanou též stavem ústavněprávní nouze, který ústavní listina z roku 1920 nepředvíдалa,²⁹ mohl podle právních expertů prozatímního státního zřízení zachránit pouze prezident republiky, který v emigraci vyhlásil „právní kontinuitu prozatímního zahraničního vládního zřízení s předmnichovským Československem“.³⁰

Koncepce vydávání dekretů prezidenta republiky

Mezi emigračními politiky se čas od času objevovaly návrhy ustavit emigrační parlament, který by tvořili poslanci předmnichovského Národního shromáždění zvolení v posledních parlamentních volbách roku 1935, popřípadě i ve volbách předchozích, eventuálně i členové předmnichovských vlád. Tato myšlenka byla opuštěna mimo jiné i proto, že takovýto orgán by nebyl příliš početný, a tudíž ani reprezentativní. Podobně byl zamítnut návrh, aby byla zákonodárná činnost svěřena třetímu orgánu tvořícímu prozatímní státní zřízení – Státní radě. Celá záležitost byla předmětem mnoha diskusí zejména v srpnu a září 1940, po britském uznání prozatímní vlády. Na řešení problému zákonodárné činnosti v emigraci se podílela Kancelář prezidenta republiky, ministerská rada i úředníci nově vznikajících ministerstev.

28 *Tamtéž*, roč. 1, č. 10, Londýn 1940.

29 Srovnej diskusi k otázce právní kontinuity, která probíhala v časopise *Právník* především v roce 1947 a jejíž shrnutí podává BUDNÍK, Stanislav: Kontinuita státu a práva československého. In: *Právník*, roč. 1947, s. 136 n.

30 *AÚTGM*, BA, fond 40, karton VI/1/2.

Rozhodnutí padlo teprve počátkem října 1940. Právní experti, sdružení již od doby Československého národního výboru v takzvaném Sboru právních znalců vedeném profesory práva Masarykovy univerzity v Brně Adolfem Procházkou a Jaroslavem Stránským, doporučili svěřit zákonodárnou činnost v exilu moci vládní a výkonné.³¹ Vycházeli z pečlivého studia zkušeností polských, belgických a nizozemských exilových orgánů; zejména dekry prezidenta polské republiky se staly příkladem pro vypracování československé koncepce. Další inspirací, jak přiznávají sami autoři řešení, se stal již výše zmíněný ústavní zákon č. 330/1938 Sb. z. a n. z období druhé republiky o zmocněních ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Československé a o mimořádné moci nařizovací. V důsledku úzkostlivého vyhýbání se všemu, co symbolizovalo druhou republiku a přijetí „Mnichova“, však nebylo možné se na tento ústavní zákon přímo odvolat. Nicméně byla pro exilové státní zřízení částečně použita stejná právní koncepce – prezident je oprávněn vydávat ústavní dekry a dekry k návrhu vlády za spolupodpisu předsedy vlády a členů vlády odpovědných za jejich provedení. Exilová vláda vykonávala legislativní činnost formou vládních nařízení, přičemž se přímo odvolávala i na platné předmnichovské zákony, zejména na paragraf 138 zákona číslo 131/1936 Sb. z. a n. o obraně státu a na paragraf 1 zákona č. 95/1933 Sb. z. a n. o mimořádné moci nařizovací.

Uvedená koncepce byla zavedena ústavním dekretem prezidenta republiky č. 2/1940 *Úředního věstníku československého* o prozatímním výkonu moci zákonodárné. Označení „ústavní dekret“ znamenalo, že je v něm upravena otázka, která se nějakým způsobem dotýká československé ústavy a musela by být za normálních ústavních poměrů řešena ústavním zákonem. Kromě toho vydával prezident i „běžné“ dekry, které se však vnější formou od ústavních nelišily. Dalo by se říci, že řešily méně závažné otázky, a rozdíl mezi ústavními dekry a dekry odpovídal přibližně rozlišení ústavních a běžných zákonů. Zmíněný ústavní dekret stanovil, že dekry, „kterými se mění, ruší nebo nově vydávají zákony“, mají být vydávány jen „v nezbytných případech“.

Pro pochopení záměrů „exilových zákonodárců“ je dokumentem velkého významu důvodová zpráva k dekretu o prozatímním výkonu moci zákonodárné, jejíž opis se podařilo objevit v *Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR*, v takzvaném londýnském důvěrném archivu.³² Pro její důležitost ji uvádím spolu s ústavním dekretem o prozatímním výkonu moci zákonodárné v plném znění v příloze. Zpráva především jasně vyslovila zásadu dodatečného schválení, „ústavní ratifikace“, dekretů vydaných v exilu nově ustavenými československými ústavními orgány po návratu do vlasti. Tomuto postupu se v právní terminologii říká zásada *ratihabice*. Důvodová zpráva vyslovila také zásadu, že prezident by měl vydávat dekry pouze v mimořádných, „nezbytných“ případech a maximálně se přitom opírat o dosavadní, předmnichovský československý právní řád, „opřený o řádný ústavní souhlas lidového zastupitelstva“; prezident a vláda měli v podmínkách exilu především šetřit „subjektivní práva“ občanů, „takovými zákony zaručená“.

Přesto bylo podle důvodové zprávy k ústavnímu dekretu o výkonu moci zákonodárné nutné řešit zákonodárnou činnost vydáváním dekretů, neboť se jednalo o řešení problému „v rámci platného čs. řádu neřešitelného“.³³ Dokument je zajímavý i proto, že v něm autoři

31 *Tamtéž*.

32 *AMZV*, LA – D, karton 208.

33 *Tamtéž*.

přiznávají, že vydávání prezidentských dekretů je řešení „politické“ a v daném případě „revoluční“, neboť uvedené změny ústavy se dějí cestou, kterou ústavní listina nepředvíдалa. Důvodová zpráva totiž výslovně říká, že se československý exil „dopustil určitého opuštění zásady právní kontinuity s ústavou z roku 1920“. Avšak na druhé straně se snaží držet „co možná nejvíce litery a ducha ústavy“. Zákonodárnou činnost také svěřil ústavním činitelům, kteří se na ní ústavou vymezeným způsobem podíleli i podle ústavní listiny z roku 1920.³⁴

Ústavní dekret prezidenta republiky o prozatímním výkonu moci zákonodárné řešil i další ústavněprávní problém. Jak již bylo řečeno, prezident mohl vykonávat některé své ústavní pravomoci podle paragrafu 64, odstavce 1 ústavní listiny z roku 1920 pouze za spoluúčasti Národního shromáždění. Podle ústavního dekretu č. 2/1940 *Úředního věstníku* čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné byl tento souhlas v exilu nahrazen souhlasem vlády s takovýmto úkony prezidenta republiky.

Kromě uvedené, oficiálně přijaté argumentace podporující legislativní činnost prezidenta republiky na základě kontinuity s československou ústavní listinou se objevily i koncepce obhajující Benešovu pozici z hlediska „přirozenoprávních“, nebo spíše politizujících teorií, které si z právních teorií vybíraly jen ty argumenty, které se jim hodily. V elaborátu vyžádaném Benešem se již na podzim 1939 vyjádřil Jaroslav Stránský v tom smyslu, že Benešovo postavení v čele československého exilu je dáno „důvěrou národa a armády“, které určily Beneše, aby představoval „zdroj ústavní organizace“.³⁵ Důkazem takovéto důvěry národa a Benešova mandátu byl podle Stránského požadavek vojenské odbojové organizace (míněna Obrana národa) a „všech veřejných činitelů našeho národního života doma“, aby „v čele osvobozovací akce“ byl Beneš.³⁶ Beneš byl podle uvedeného dokumentu z počátku zahraničního odboje označen za posledního „pověřence naší demokracie v její ústavní, neznásilněné ještě formě“. Vzhledem k neplatnosti vynucené abdikace z prezidentského úřadu považoval Stránský Beneše za jedinou ústavní osobnost, která „by představovala právní kontinuitu s předmnichovským Československem“.³⁷

Po uznání exilové vlády v červenci 1940 byly některé Stránského argumenty rozpracovány v takzvaném „mínění právních expertů“,³⁸ které se bohužel dochovalo v neúplné podobě, bez záznamů o přesné dataci a autorech. Základem uvedeného dokumentu je tvrzení, že Edvard Beneš byl „jediným přímým mandatářem československého lidu v zahraničí“ a že právě on tak byl ke své „funkci prezidenta vybaven důvěrou československého lidu a je mu ze své funkce odpovědný“.³⁹ Právněteoreticky tato koncepce vychází z první hlavy, paragrafu 1, odstavce jedna československé ústavní listiny z roku 1920, která prohlášovala československý lid za „jediný zdroj veškeré státní moci v Republice československé“ a za „suverénního a nejvyššího normotvůrce“. V důsledku mnichovské dohody a událostí z března 1939 nemohl podle uvedeného „mínění právních expertů“ změnit

34 *Tamtéž*.

35 Viz elaborát J. Stránského z 5.10.1939. In: OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (vyd.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, díl I, dokument č. 4, s. 21 n. Viz pozn. 14.

36 *Tamtéž*.

37 *Tamtéž*.

38 AÚTGM, BA, fond 40, karton VI/1/2.

39 *Tamtéž*.

ústavu svobodně zvolený parlament, a proto prý „československý lid přenesl ústavodárnou pravomoc na osobnost dr. Edvarda Beneše, a to na dobu až do obnovení normálního ústavního života československého“.⁴⁰ Tím se mělo zajistit, „aby se ústavní život československý i v době nesvobody československého lidu a záboru československého území podle potřeby rozvíjel bez přetržení právní kontinuity s ústavní listinou z roku 1920“. Právní kontinuita měla být zachována „identitou zdroje veškeré státní moci v Republice československé, to jest identitou československého lidu, a dále mandátem, jenž tento lid svěřil osobnosti dr. Beneše“.⁴¹ Všechny ostatní orgány exilového státního zřízení a všechny ostatní funkce měly být odvozeny od zmíněného Benešova mandátu. Vzhledem k odlišnosti argumentace od důvodové zprávy pokládám za užitečné uvést také tento dokument pro srovnání v příloze.

Diskuse o podobě zákonodárné činnosti v exilu byly ukončeny na počátku října 1940. Vlastní osnova ústavního dekretu o prozatímním výkonu moci zákonodárné projednala ve dnech 8. a 11. října 1940 nejprve exilová vláda.⁴² Schválila osnovu dekretu, který poté prezident Beneš a ministerský předseda Šrámek podepsali 15. října 1940. Poprvé byla širší československá emigrační veřejnost se zněním dekretu seznámena ve slavnostním vydání exilového časopisu *Čechoslovák* ke vzniku republiky 28. října 1940. Ústavní dekret o prozatímním výkonu moci zákonodárné nabyl účinnosti dnem podepsání. Ostatní dekrety měly být vydány až na jeho základě, a tím měly být „jím kryty“.

K publikaci prezidentských dekretů, nařízení vlády, mezinárodních smluv, diplomatických dokumentů a dalších informací o činnosti československého exilového státního zřízení byl určen *Úřední věstník československý*. V Londýně začal vycházet již na základě nařízení vlády z 16. srpna 1940.⁴³ O něco později upravil jeho vydávání dekret prezidenta republiky č. 4 z 26. října 1940. *Úřední věstník československý* měl být vydáván namísto *Sbírky zákonů a nařízení Československé republiky*, a to až „do obnovení pravidelného ústavního života ČSR“. Jeho předchůdcem byl *Úřední věstník československý*, který vydával Československý národní výbor v Paříži a v němž vyšla řada dokumentů, jež se vztahovaly především k československé armádě ve Francii. Pařížský *Úřední věstník* měl celkem devět čísel, a proto začínal první ročník věstníku londýnského až číslem 10. I tímto aktem se londýnské prozatímní státní zřízení přihlásilo k právní kontinuitě předpisů Československého národního výboru publikovaných v Paříži.

Státní rada a vydávání dekretů prezidenta republiky

Jediným orgánem československého prozatímního státního zřízení, který se na vydávání dekretů přímo nepodílel, byla Státní rada. I když se její designovaný předseda Rudolf Bechyně v průběhu léta 1940 snažil vymoci pro ni co nejrozsáhlejší pravomoci, zejména ve vztahu k exilové vládě, ústavní dekret číslo 1 *Úředního věstníku československého* (datovaný 21. července 1940, ale vydaný až v polovině října 1940) Státní radě normotvornou pravomoc nepřiznal.

40 *Tamtéž*.

41 *Tamtéž*.

42 *AMZV*, LA – D, karton 208.

43 *Úřední věstník československý*, roč. I, č. 10, Londýn 1940.

Státní rada měla být podle ústavního dekretu o ustavení Státní rady „poradní sbor prezidenta republiky a pomocný kontrolní sbor v rámci zatímního státního zřízení“. Státní rada však mohla podávat poradní zprávy pouze o otázce nebo věci, kterou jí prezident nebo vláda předložili. Prezident také Státní radě určoval, o čem může jednat. Vlastní iniciativa byla Státní radě ponechána pro podávání takzvaných „memorand ze všech oborů státního života“. V roce 1940 nebyla stanovena žádná právní závaznost stanovisek, ke kterým Státní rada dospěla; Beneš sám často hovořil pouze o morálním tlaku Státní rady na vládu a o působení věcných argumentů.

Podle ústavního dekretu prezidenta republiky měla Státní rada čtyřicet členů, které jmenoval prezident. Pokud jmenovaný člen mandát přijal, sdělil své rozhodnutí prezidentské kanceláři spolu s podepsaným písemným zněním slibu člena Státní rady.

Kromě rozhodujícího vlivu na její složení měl prezident vůči Státní radě i další rozsáhlé pravomoci. Beneš jmenoval jejího předsedu a místopředsedy, svolával a uzavíral zasedání rady, schvaloval jednací řád a určoval i takzvané období zasedání Státní rady. Po skončení období Státní rady prezident vždy jmenoval všechny členy novými jmenovacími dekrety, a tak mohl rozhodovat o obměně jejího personálního složení.

Dekrety o svolání a skončení zasedání Státní rady spolupodepisoval též předseda vlády. Členové vlády měli ve Státní radě zvláštní postavení, pokud byli ovšem za její členy prezidentem jmenováni. Vykonyvali všechna práva a povinnosti spojené se členstvím v radě, avšak nehlasovali. Členstvím členů vlády ve Státní radě se do jisté míry posilovala pozice vlády vůči této instituci a upravovala se spolupráce Státní rady s ostatními orgány prozatímního státního zřízení. Avšak na druhé straně personální propojení omezovalo již i tak úzce vymezenou kontrolní funkci Státní rady vůči vládě. Nerealizoval se Bechyněho požadavek, aby Státní rada kontrolovala vládu v „celém rozsahu státní administrativy“. Pro Beneše bylo také nepřijatelné, aby Státní rada měla právo vyslovovat vládě důvěru či nedůvěru. Tuto pravomoc vůči vládě si hodlal podržet ve vlastních rukách. Proto odmítl i Bechyněm navrhované řešení, že by usnesení Státní rady mělo v otázce vyslovení nedůvěry vládě pro prezidenta pouze charakter doporučení.⁴⁴

Postavení Státní rady v rámci celého systému orgánů exilového státního zřízení není možné odvodit pouze ze shora zmíněného ústavního dekretu. Závažné koncepční myšlenky vtělil Beneš ještě do dopisu předsedovi Státní rady Rudolfu Bechyněmu z 13. října 1940.⁴⁵ Beneš dopis pečlivě připravoval a vážil, kterou z verzí Bechyněmu zaslat. Bechyně sám o dopisu prohlásil, že je pro něho součástí základních aktů, jimiž se Státní rada konstituuje. Ústavní dekret o Státní radě měl být totiž vykládán podle zásad upravených tímto dopisem. Beneš v dopise potvrzuje, že ústavní dekret neřeší všechny otázky. Omezení pravomocí Státní rady vyplývá podle Beneše z faktu, že se jedná o jmenovaný, nevolený orgán, který nemůže být srovnáván s exilovým parlamentem. Podle Beneše totiž v emigraci chybí řádné fungování politických stran, není zde kontrola veřejného mínění

44 Viz AÚTGM, BA, fond VP, karton 98 a fond 40, karton VI/2. Problematice vzniku Státní rady se nejnověji věnuje ŠUSTEK, Vojtěch: Státní rada v Londýně 1940–1941. In: *Sborník archivních prací*, č. 2 (1994); KUKLÍK, Jan: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, s. 147 n. Viz pozn. 23. Obě práce se však věnují pouze prvnímu období fungování Státní rady.

45 AÚTGM, BA, fond VP, karton 98 a fond 40, karton VI/2.

a tisku. Vyslovil však přesvědčení, že po skončení války se Československá republika k systému parlamentní demokracie vrátí. Do té doby považuje Státní radu alespoň za symbol řádného parlamentního života.⁴⁶

Státní rada tedy nemůže být považována za orgán parlamentního typu v pravém smyslu tohoto pojmu. Beneš v *Pamětech* použil pro její označení termín „poloparlament“, setkáváme se i s označením „kvazi-parlament“ nebo „zahraniční parlament“.

Pro Beneše měla Státní rada vždy spíše význam politický. Považoval ji za reprezentativní orgán emigrace a vyzdvihoval její sjednocující funkci. Označil ji za orgán, který „organizoval a disciplinoval naše politické pracovníky a vojáky, dal celému našemu hnutí pořádek, vážnost a soudržnost a především demokratický ráz“.⁴⁷ Státní rada se pak sama označila za představitele „parlamentní diskuse a kontroly“ a spolu s vládou hodlala vytvářet „veřejné mínění zahraniční akce, které by mělo vyhlídky, že bude respektováno“.

První změnu v právním postavení Státní rady přinesl ústavní dekret prezidenta republiky č. 3/1941 (ze dne 24. listopadu 1941) *Úředního věstníku čsl.*, kterým se měnil a doplňoval původní Benešův dekret o ustavení Státní rady z 21. července 1940. Změny se týkaly především počtu členů Státní rady, který byl stanoven na nejméně dvacet a nejvíce padesát. Členy opět jmenoval prezident republiky, a to na dobu jednoho roku. Dekret též zvýšil počet místopředsedů Státní rady na pět a prezident stanovil pořadí, v jakém zastupovali předsedu Státní rady.⁴⁸

Původně měl dekret posílit postavení Státní rady vůči exilové vládě: předsedovi Státní rady se mělo dostat práva pozvat členy vlády, aby poskytli výborovým nebo plenárním schůzím Státní rady žádaná vysvětlení. Nakonec Beneš takovéto ustanovení z ústavního dekretu vyškrtl.

Dva roky fungování exilového parlamentu, a především stabilizace mezinárodněprávního zakotvení celého československého exilového státního zřízení, které bylo definitivně uznáno všemi Spojenci, vedly k návrhům posílit postavení Státní rady, které mělo být „výrazem této pokračující konsolidace celého politického života čsl. státního zřízení v exilu“. Tuto skutečnost konstatovala i důvodová zpráva k ústavnímu dekretu ze dne 27. října 1942, kterým se měnily první dva ústavní dekrety o Státní radě.⁴⁹ Podle ní „účelem novelizace dekretu o ustavení Státní rady jest stále větší demokratizace této instituce, která v zahraničním státním zřízení má nahrazovati a nahrazuje parlament do té míry, do které jest to možné“.⁵⁰

Nový ústavní dekret rozšířil pravomoci Státní rady ve třech základních oblastech: 1. při volbě předsednictva, 2. přiznáním práva interpelačního, 3. předkládáním osnov dekretů prezidenta republiky k vyjádření Státní radě. Článek 1 stanovil právo Státní rady zvolit si na prvním plenárním zasedání svého předsedu a pět místopředsedů a zároveň určit jejich pořadí. Beneš tedy přenesl své původní pravomoci na samotnou Státní radu a volbu pak ovlivňoval zákulisními prostředky, což se mu dařilo bez problémů až do konce války díky jeho mimořádnému postavení v exilovém státním zřízení.

46 *Tamtéž*.

47 BENEŠ, Edvard: *Paměti*, s. 157. Viz pozn. 3.

48 *AÚTGM*, BA, fond 40, karton VI.

49 *Tamtéž*.

50 *Tamtéž*.

Právo předsedy Státní rady zvát členy vlády k poskytnutí odpovědi na interpelace bylo článkem 2 přiznáno v konkrétnější, a tedy užší podobě, než kterou původně navrhovala, ale nerealizovala předchozí novelizace z listopadu 1941. Právo členů Státní rady klást členům vlády otázky bylo upřesněno na otázky týkající se „všeobecné politiky“ a všech věcí, „o kterých pojednávají poradní zprávy, jež Státní rada podává“.⁵¹

Z hlediska účasti Státní rady na vydávání prezidentských dekretů byl nejvýznamnější článek 3, který stanovil povinnost prezidenta vyžádat si od Státní rady poradní zprávu k osnově připravovaných dekretů, pokud ji o to nepožádala již vláda sama. Pokud se Státní rada ve stanovené lhůtě nevyjádřila, mělo se za to, že s předloženým návrhem souhlasí.

Uvedené ustanovení podstatným způsobem zvýšilo význam Státní rady při přípravě celé série dekretů prezidenta vydaných v roce 1944 a na počátku roku 1945, které zásadním způsobem ovlivnily poválečnou podobu československého právního řádu.

Přílohy

1

15. říjen 1940, Londýn. – Ústavní dekret prezidenta republiky č. 2/1940 Úředního věstníku čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné.⁵²

K návrhu vlády ustanovují:

§ 1

Dokud nebude možno prováděti ustanovení hlavy druhé ústavní listiny z 29. února 1920 o moci zákonodárné, bude prezident republiky úkony, které mu ukládá par. 64 č. 1 a č. 3 úst. listiny, pokud k nim je zapotřebí souhlasu Národního shromáždění, vykonávati se souhlasem vlády.

§ 2

Předpisy, jimiž se mění, ruší nebo nově vydávají zákony, budou vydávány po dobu platnosti zatímního státního zřízení v nezbytných případech prezidentem republiky k návrhu vlády ve formě dekretů, které spolupodepíše předseda vlády, respektive členové vlády pověření jejich výkony.

§ 3

Výkonem tohoto dekretu, který nabude účinnosti dnem jeho podepsání prezidentem republiky, se pověřuje celá vláda.

Úřední věstník československý [Reprint, Praha 1946]. Tisk.

51 Tamtéž.

52 Ústavní dekret byl publikován v roč. I, čís. 10 *Věstníku*, vydaném dne 4. prosince 1940, a přetištěn ve *Sbírce zákonů a nařízení* pod číslem 20/1945 Sb.

2

[Bez data, Londýn.] – Důvodová zpráva k ústavnímu dekretu prezidenta republiky z 15. října 1940 o prozatímním výkonu moci zákonodárné.

U příležitosti uznání prozatímní vlády československé vyhlásil pan prezident právní kontinuitu našeho prozatímního vládního zřízení s předmnichovským Československem, kterou představuje jak prezident nově uznaného Československa, tak i jím jmenovaná vláda. Logickým předpokladem i důsledkem této právní kontinuity jest platnost předmnichovské československé ústavy, již se musíme snažit co nejskrupulózněji uplatňovat.

Návrh dekretu o prozatímním výkonu moci zákonodárné vychází z tohoto požadavku, který však vede k důsledku, že naše zahraniční státní zřízení je ústavně imobilizováno všude tam, kde naše ústavní listina počítá s účastí Národního shromáždění na výkonu ústavního života. To se projevuje ve dvou směrech:

1, je imobilizován výkon práv prezidenta republiky podle par. 64 č. 1 a č. 3 úst. listiny, jenž žádá souhlasu Národního shromáždění (v par. 64 č. 1 jde o sjednávání a ratifikaci mezinárodních smluv obchodních, dále těch, z kterých pro stát nebo občany plynou jakákoli břemena majetková nebo osobní, zejména i vojenská, jakož i smluv, jimiž se mění státní území; v par. 64 č. 3 jde o souhlas Národního shromáždění s vypověděním války a se sjednaným mírem).

2, je znemožněno vydávati ústavní jakož i prosté zákony, což patří do kompetence Národního shromáždění.

Návrh dekretu chce oběma těmito nedostatky odpomoci tím, že funkci Národního shromáždění nahraňuje, pokud jde o případy ad. 1, souhlasem vlády (viz par. 1 návržného dekretu), a pokud jde o případy ad. 2, dekretem prezidenta republiky vydaným k návrhu vlády a spolupodepsaným předsedou vlády, resp. též členy vlády pověřenými jeho výkonem.

K tomu budiž zdůrazněno: Dekrety prezidenta republiky, jimiž se mění, ruší nebo nově vydávají zákony, mají býti vydávány jen v „nezbytných případech“, a to z důvodů dobrovolné úcty k zákonům opřeným o řádný ústavní souhlas lidového zastupitelstva a k subjektivním právům takovými zákony zaručeným, a požaduje se jejich dodatečná ústavní ratifikace po návratu do vlasti. Suplování zákonodárné funkce Národního shromáždění dekretem prezidentovým, vydaným k návrhu vlády a spolupodepsaným předsedou vlády, jakož i příslušným rezortním ministrem, se odůvodňuje duchem i literou naší ústavní listiny, jež moc zákonodárnou svěřuje oběma sněmovnám a prezidentu republiky (viz zejména jeho právo podpisovati zákony a je případně vraceti, par. 51 a 64 č. 5 úst. l.) a jež dává vládě iniciativu při předkládání návrhu zákona (par. 41 a 81 lit. a úst. l.) a ukládá kontrasignaci zákona jednak předsedovi vlády, jednak ministru výkonem zákona pověřenému (par. 51 úst. l.). Poněvadž v zahraniční akci nemáme a nemůžeme míti plnoprávného sněmu, odpovídá liteře a duchu ústavy nejspíše taková nouzová úprava, jež výkon zákonodárné moci v případech naprosto nezbytných svěřuje činitelům právě jmenovaným, jichž spoluúčast na zákonodárném procesu je za normálního ústavního života nutná, resp. pravidelná (par. 51, 64 č. 5 úst. l. a 81 lit. a, 41 úst. l.).

V podrobnostech budiž k návrhu dekretu ještě podotčeno: par. 1. Souhlas vlády požadovaný v par. 1 dekretu vydává vláda rozhodnutím podle par. 80 a 81 úst. l.

K par. 2. Kontrasignace předsedy vlády a členů vlády pověřených výkonem dekretů, o níž mluví par. 2 dekretu, je míněna ve smyslu par. 51 úst. l. a 68 úst. l., jenž [sic!] ve spojitosti par. 66 úst. l. ustanovuje o ústavní odpovědnosti spolupodepsaného člena vlády za úkon prezidentův.

K par. 3. Dekret má zcela výjimečný charakter, neboť řeší problém metajuristický, tj. v rámci platného právního řádu neřešitelný, totiž politický a v daném případě revoluční. Řeší totiž suplování moci zákonodárné, což znamená změnu ústavních předpisů, a to cestou, již ústavní listina nepředvídá. Znamená proto určité opuštění zásady právní kontinuity s ústavou z r. 1920, avšak, jak shora podotčeno, snaží se přidržeti co možná nejvíce litery a ducha ústavy. Další legislativní akty (dekrety) budou již vydány na jeho podkladě a jím kryty.

Tento výjimečný charakter navrhovaného dekretu vysvětluje text par. 3 dekretu, jenž váže jeho účinnost již na pouhý fakt podpisu dekretu prezidentem republiky. Další legislativní akty přidrží se pravidelné zásady, že účinnost jejich nastane teprve vyhlášením, resp. uplynutím určitého dne po vyhlášení.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Londýnský archiv – D, karton 208. Opis. Strojopis.

3

[Bez data, Londýn.] – „Mínění právních expertů“ k vydávání dekretů prezidenta republiky, zpracované na žádost Kanceláře prezidenta republiky.

I

Podle mínění podepsaných právních expertů je nutno považovati za jediného přímého mandatáře československého lidu v zahraniční akci dr. Edvarda Beneše. Všechny ostatní veřejné úřady a mandáty v zahraniční akci jsou odvozeny od mandátu jeho. Dr. Beneš jest odpověden jen československému lidu, jehož důvěrou je vybaven k vedení zahraniční akce. Všichni držitelé úřadů a mandátů v zahraniční akci jsou odpovědni dr. Benešovi, jehož důvěrou byli těmito úřady a mandáty pověřeni. Na tom nic nemění skutečnost, že následkem místních a dočasných poměrů se musili spolupracovníci dr. Beneše organizovati v pařížském Národním Výboru tak, aby vůdčí funkce dr. Beneše na v e n e k se nevyjádřila.

Ježto dr. Beneš rozhodl, aby se zahraniční akce organizovala ve formě prozatímního státního zřízení, založeného na prezidentu republiky, vládě a prozatímním parlamentním sboru, a ježto rozhodl dále, aby právní řád tímto státním zřízením vyjádřený navázal bezprostředně na právní řád republiky Československé bez zřetele na změny způsobené mnichovským násilím a zábořem českých zemí a Slovenska, doporučuje se, aby především vydal dekret, jaké změny jsou v ústavním zřízení nutny až do obnovení normálního ústavního života. Podle tohoto dekretu, který by vláda kontrasignovala, by se pak postupovalo při jednotlivých aktech normotvorných a správních.

Co do funkce normotvorné (legislativní) je pak možné řešení dvojí:

1. Prezident republiky by vydával své dekrety na základě předchozího usnesení vlády, jímž by mu bylo jejich vydání doporučeno.
2. Prezident republiky by vydával své dekrety na základě předchozího a náhradním parlamentním sborem schváleného usnesení vlády, jímž by mu bylo jejich vydání doporučeno.

V tom i onom případě nebyl by ovšem prezident stanoviskem vlády, resp. prozatímního parlamentního sboru vázán.

Nedoporučuje se navazovat formálně na zmocňovací zákony, jejichž smysl je cele dán odpovědností vlády volenému lidovému zastupitelstvu.

II

K tomu budiž ještě dodáno:

Dekret o změnách v ústavním řízení republiky Československé, nutných až do obnovení normálního ústavního života, musí mít charakter ústavního zákona ve smyslu odst. 2 čl. I zák. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. Znamená totiž, byť i jen na omezenou dobu, změnu ústavní listiny.

K změně ústavní listiny je podle par. 33 úst. I. třeba třípětinové většiny všech členů v každé sněmovně.

Poněvadž v důsledku událostí z podzimu 1938 a z jara 1939 není možná parlamentárně provedená změna úst. I., přenesl lid československý, jenž je podle par. 1 odst. I úst. I. „jediný zdroj veškeré státní moci v republice Československé“, tedy suverénní a nejvyšší normotvůrce, ústavodárnou pravomoc, jinak příslušející podle par. 6 a násl. kvalifikované většině Národního shromáždění, na osobnost dr. Edvarda Beneše, a to na dobu až do obnovení normálního ústavního života československého. Tímto přenesením ústavodárné pravomoci je umožněno, aby se ústavní život československý i v době nesvobody československého lidu a záboru československého území podle potřeby rozvíjel bez přetržení právní kontinuity s ústavní listinou z r. 1920. Právní kontinuita je takto zachována identitou zdroje veškeré státní moci v republice Československé, to jest identitou československého lidu, a dále mandátem, jež tento lid svěřil osobnosti dr. Edvarda Beneše.

Shora uvedené vyjádření má tedy na mysli toto hierarchické pořadí československých normotvůrců:

1. svrchovaný lid československý (par. 1 úst. I.),
2. kvalifikovaná většina Národního shromáždění (par. 6 a násl. a par. 33 úst. I.), kterou v době záboru nahrazuje rozhodnutí dr. Edvarda Beneše,
3. zákonodárné orgány, přičemž bezprostřední orgány svrchovaného lidu československého, uvedené ad 2, jsou kompetentní ke změnám ústavních zákonů.

Záleží na rozhodnutí dr. Edvarda Beneše, vládou kontrasignovaném, jak podrobněji pro dobu záboru upraví moc zákonodárnou (a contr[ario] moci ústavodárné), tedy moc vydávati tzv. prosté zákony. Podle shora řečeného návrhu byla by moc zákonodárná vykonávána aktem prezidenta republiky za spolupráce vlády, resp. též náhradního parlamentního sboru. Tento akt prezidenta republiky by měl tedy charakter prostého zákona a bylo by vhodné jej odlišit od ústavodárného dekretu zevním označením (např. „ústavní dekret“ a contr. „dekret“).

Konečně se podotýká, že zmocňovací zákony, jež nalézáme v dosavadním právním řádu republiky Československé, např. par. 138 a 115 zák. ze dne 13.5.1936 o obraně státu č. 131 Sb. z. a n., nejsou v dnešních poměrech k výkonu zákonodárné pravomoci dosti vhodné a použitelné. (Viz odst. 3 těchto paragrafů, jež předpokládají schválení parlamentní.) Ostatně tyto zmocňovací zákony, vydané ve formě prostých zákonů (a contr. ústavních), byly samy o sobě co do své ústavnosti vzaty v pochybnost.

Archiv Ústavu Tomáše Garriga Masaryka. Fond 40/1/2. Strojopis.

Slovenská národní rada 1939

Jan Němeček

Činnost Slovenské národní rady (SNR), založené 22. listopadu 1939 v Paříži bývalým ministerským předsedou Milanem Hodžou, patří k dosud nepřilíš zdokumentovaným oblastem historie československého zahraničního odboje. Důvodů bychom mohli najít více. Hrála zde roli například krátkost jejího působení, neboť po dvou měsících samostatného fungování se stala součástí Česko-Slovenské národní rady (ČSNR), dále malá reprezentativnost jejich členů (samozřejmě s výjimkou bývalého premiéra), a také Hodžův pravý důvod k jejímu založení: I když se proklamovala jako reprezentantka „velké většiny“ slovenského národa, byla vytvořena Hodžou se zcela specifickým cílem, a to jako nátlakový prostředek na Československý národní výbor (ČSNV) v Paříži, který se konstitoval na podzim 1939. Hodža doufal, že využije SNR k tomu, aby donutil Beneše, Šrámka a další vedoucí představitele k inkorporování SNR do ČSNV.¹

Vnitřní soudržnost SNR však nebyla příliš velká. Jednou z příčin byla neúčast dalších významných slovenských představitelů, která jí *de facto* znemožnila základní proklamovaný cíl – stát se „jedinou oprávněnou představitelkou“ slovenského národa. Citelnou se záhy ukázala zejména neúčast československého vyslance v Paříži Štefana Osuského, který jako člen ČSNV zůstal stranou. Byl si totiž vědom své silné pozice ve Francii, jež mu zajišťovala dostatek prostoru k politickému manévrování. Do SNR nevstoupili také další významní Slováci, většinou čechoslovakistického zaměření, jako vyslanec Juraj Slávik, generál Rudolf Viest – oba členové ČSNV, dále poslanec Ján Bečko a další. Vnitřní labilitu SNR přesvědčivě ukazují i další osudy těch, kteří podepsali zakládací listinu. Bývalý slovenský vyslanec v Polsku Ladislav Szathmáry² po konzultaci s Osuským svůj podpis odvolal, krátce nato tak učinil i Milan Janota. Oba slovenští kněží, Ján Futák a Vojtech Klein, se po porážce Francie v létě 1940 vrátili zpět na Slovensko, kde dokonce svědčili proti svým bývalým druhům ze SNR v procesech proti Hodžovi, Osuskému, Szathmárymu

-
1. KŘEN, Jan: Hodža – slovenská otázka v zahraničním odboji. In: *Český časopis historický*, roč. 16, č. 2 (1968), s. 193–214; srv. též: *V emigraci: Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha, Naše vojsko 1969, s. 386–414.
 2. NĚMEČEK, Jan: Ladislav Szathmáry – portrét diplomata. In: *Slovenský přehled*, roč. 80, č. 2 (1994), s. 225–231.

a Paulíny-Tóthovi.³ Konečně sám Hodža poznal v průběhu roku 1940 marnost svého snažení a alespoň na krátký čas se formálně – jako místopředseda Státní rady – zapojil do práce československého exilového vedení. Na jeho návrh se členem Státní rady stal také Ján Paulíny-Tóth a do práce exilového státního aparátu se zapojil i Hodžův syn Fedor. Konečně poslední ze členů SNR Peter Prídavok v průběhu války transformoval představu SNR o znovuoživení Česko-Slovenska v ideu, že se český a slovenský národ zapojí jako svobodné a nezávislé národy do jakéhosi „federovaného svazu stredoevropských států“.⁴

Ediční poznámka

Zde publikované dokumenty, které patří svou povahou k základním dokladům o činnosti SNR, pocházejí z fondů *Archivu Ústavu T. G. Masaryka*, kde jsou uloženy také další materiály k této problematice. Činnost opozičních organizací vůči oficiálnímu exilovému vedení je dokumentována i materiály z dalších archivů, a to z *Archivu Národního muzea* (v pozůstalostech Milana a Fedora Hodži, K. B. Palkovského, Edvarda Beneše), z *Archivu ministerstva vnitra*, *Archivu ministerstva zahraničních věcí* (fond Londýnský archiv důvěrný), *Vojenského historického archivu* (f. 37), *Archivu Kanceláře prezidenta Slovenského národního archivu* (fondy MZV SR 1939–45; 203 – Odbočka spravodajskej ústredne Bratislava), ze *Štátneho oblastného archívu Bratislava* a dalších.

1

22. listopad 1939, Paříž. – Zápis o zakládacím schůzi Slovenské národní rady.

Podpísaní zodpovední politickí predstavitelia a zmocnenci veľkej väčšiny slovenského národa, jednomyseľne odhodlaní prispieť po boku Spojencov k porážke Nemecka zotročujúceho civilizované národy, v pevnej snahe docieľiť obnovenie nezávislej Česko-Slovenskej republiky a v jej rámci trvale zabezpečiť úplnú slobodu rovnako národu českému ako i národu slovenskému na základe spravodlivosti a svätej zásady samourčovacieho práva národov, za účelom sústredenia slovenskej účasti na zahraničnej akcii za obnovenie Česko-Slovenska

z a k l a d á m e S l o v e n s k ú n á r o d n ú r a d u

ako jedinú ustanovizeň, ktorou slovenský národ nateraz môže slobodne vyjadriť a príviesť k platnosti svoju vôľu, keďže mu to doma hitlerovský útlak znemožňuje.

Za predsedu Slovenskej národnej rady podpísaní jednomyseľne zvolili p. dr. Milana Hodžu, bývalého predsedu vlády Česko-Slovenskej republiky, za tajomníka p. Petra Prídavka, bývalého prednostu Tlačového odboru predsedníctva slovenskej autonómnej vlády, a za jej členov pp. dr. Jána Paulíny-Tótha, bývalého hlavného redaktora Národných novín, Jána Futáka, rektora Slovenskej katolíckej misie vo Francúzsku a v Belgicku, a Milana Janotu, riaditeľa rozhlasovej vysielacej stanice „Slobodné Česko-Slovensko“.

Čo sa týka akcie Slovenskej národnej rady, uznáša sa jej zasadnutie, aby sa Česko-Slovenskému národnému výboru písomne oznámilo toto:

3 NĚMEČEK, Jan: Osuský, Hodža a spol. – na okraj jednoho soudního řízení. In: *Slovanský přehled*, roč. 81, č. 3 (1995), s. 285–288.

4 Srv. Vyhlášení České národní jednoty a Slovenskej národnej jednoty z 9. března 1943. *Archiv Ústavu T. G. Masaryka*, dále *AUTGM*, BA, f. 38 (MV), s. 27–1.

V zahraničnej akcii za obnovenie Česko-Slovenska si Slovenská národná rada želá a týmto i formálne navrhuje spoluprácu so všetkými orgánmi, ktoré sa za účelom tejto akcie už vytvorili alebo ktoré sa v budúcnosti vytvorí.

Za jediný plnoprávny a plnoplatný orgán česko-slovenskej akcie v zahraničí pokladáme dočasnú česko-slovenskú vládu v zmysle zmluvy o obnovení česko-slovenskej armády, podpísanej dňa 2. októbra 1939 predsedom vlády Francúzskej republiky p. Eduardom Daladierom a vyslancom Česko-Slovenskej republiky v Paríži p. dr. Štefanom Osuským.

Vyslovujúc po ľutovanie, že k vytvoreniu česko-slovenskej vlády nedošlo, navrhujeme i Národnému výboru spoluprácu so Slovenskou národnou radou pri plnení úloh, ktoré Výboru ukladá list francúzskeho ministerského predsedu p. Eduarda Daladiera zo dňa 16. novembra 1939. Robíme to v snahe prispieť k tomu, aby česko-slovenská akcia v zahraničí opierala sa o najvyšší úmerne zastúpený súhrn českých a slovenských činiteľov, akého len možno tu v zahraničí nateraz dosiahnuť. Robíme to ďalej i v tom zrejmom očakávaní, že všetci Slováci a Česi, zastupujúci Česko-Slovensko v akomkoľvek smere, spojíme svoje sily, aby sa dočasná česko-slovenská vláda mohla vytvoriť čím najskôr.

Navrhujúc Výboru súčinnosť so Slovenskou národnou radou, žiadame Vás oznámiť nám, či s týmto návrhom zásadne súhlasíte. Ak bude Vaša odpoveď kladná, žiadame Vás už teraz oznámiť, akú formu súčinnosti budete pokladať za vhodnú.

Rokovať o súčinnosti s Česko-Slovenským národným výborom a o predpokladoch tejto súčinnosti zmocňuje Slovenská národná rada svojho predsedu p. dr. Milana Hodžu (ktorého v prípade jeho neprítomnosti zastupuje p. dr. Ján Paulíny-Tóth) spolu s tajomníkom Slovenskej národnej rady p. Petrom Prídavkom.

Slovenská národná rada pritom zdôrazňuje, že výlučne jej prislúcha právo delegovať do spoločných zahraničných odbojových inštitúcií česko-slovenských osoby, ktoré budú slovenský národ alebo jeho predstavitel'ov v nich zastupovať, a že nikto iný si toto právo osobovať nemôže. Žiada preto, aby plnoprávni českí predstavitelia pri tvorení všetkých spoločných česko-slovenských orgánov, ustanovizní a úradov [sa] s ňou poradili a dohodli.

Predpokladajúc úplné rešpektovanie tohto delegačného práva Slovenská národná rada vyhlasuje, že s ochotou a s radosťou zúčastní sa na všetkých prácach, teraz i v budúcnosti podujímaných v záujme víťazstva spoločnej veci.

Súčasne sa Slovenská národná rada uznáša doručiť zároveň s týmto oznámením Česko-Slovenskému národnému výboru svoj návrh na budúce vnútropolitické usporiadanie obnovenej Česko-Slovenskej republiky a na určenie postavenia slovenského národa v nej.

V Paríži dňa 22. novembra 1939

M. Hodža
Peter Prídavok
Milan Janota
Ján Futák

Dr. Ladislav Szathmáry
Dr. Fedor Hodža
Vojtech Klein
Dr. Paulíny-Tóth⁵

AÚTGM, f. 38 (Klecanda), a.j. 5. Fotokopie, strojopis.

5 U všech jmenovaných se jedná o vlastnoruční podpisy.

2

[Bez data, Paříž.] – Stanovisko Slovenské národní rady k zásadám budoucího státoprávního uspořádání Československa.

Slovenská národní rada v Paříži, ako jediná oprávnená predstaviteľka reprezentujúca na pôde Spojencov politický život na Slovensku, trvá na týchto zásadách štátoprávného usporiadania pomeru Slovenska k budúcej Česko-Slovenskej republike:

Je nevyhnutne potrebné, aby dnešný stav vývoja slovenského národného upovedomenia našiel svoj výraz v úprave moci zákonodarnej, výkonnej i sudcovskej – a práve tak je potrebné zabezpečiť ústrednej vláde dostatočnú právomoc pre udržanie jednoty a bezpečnosti štátu.

V zmysle týchto zásad spoločnými orgánmi budú:

1. Národné zhromaždenie.
2. Hlava štátu.
3. Ústavný súd.
4. Ústredná vláda.

Zákonodarná moc Národného zhromaždenia vzťahuje sa na:

- a) ustavenie N. Z. a voľbu hlavy štátu, na ustavenie ústavného súdu, ako aj ústrednej vlády,
- b) vzťahy hospodárske a politické k zahraničiu,
- c) veci národnej obrany,
- d) zásady všeobecnej dopravnej politiky a tarifovania v doprave,
- e) justičné zákonodárstvo,
- f) financie týchto spoločných oborov.

V dôsledku toho ústredná vláda skladá sa z ministerstva pre veci zahraničné, národnej obrany, dopravy, spoločných financií a po dobu potreby i pre veci hospodárskej a finančnej obnovy.

Pritom však otázky personálne v obore dopravy spadajú výlučne do kompetencie krajských (zemských) vlád.

Všetky ostatné veci zo stránky zákonodarnej i správnej patria výlučne do kompetencie krajských (zemských) snemov a vlád, tak menovite veci: vnútra (administratívy v užšom zmysle), verejných prác, sociálnej pečlivosti, zdravotníctva, zemedelstva, obchodu, priemyslu a živností, školstva, národnej osvety a kultu, pôšt, telegrafov a železníc, spravidlivosti a financií, vzťahujúcich sa na tieto obory.

Štátoprávny pomer národa slovenského k národu českému upraví sa dohodou väčšiny zvolených zástupcov národa českého a väčšinou zvolených zástupcov národa slovenského, a to tak, aby jednostranné majorizovanie v spoločnom Národnom zhromaždení bolo vylúčené.⁶

AÚTGM, f. 38 (Klecanda), a.j. 5, srv. tamtéž, a.j. 11. Fotokopie, strojopis.

6 Vpravo dole rukopisná poznámka: *Za správnosť: P. Pridavok.*

3

5. prosince 1939, Paříž. – *Dopis Slovenské národní rady Československému národnímu výboru v Paříži s žádostí o stanovisko k založení SNR a k jejím zásadám budoucího uspořádání Československa.*

Slovenská národní rada v Paříži
Č. 1/1939

Česko-Slovenskému národnímu výboru
(do ruk Msgr. Jána Šrámka)
v Paříži
50, Ave. de la Bourdonnais.

Zasielame Vám v prílohe zápis o utvorení Slovenskej národnej rady v Paříži. Žiadame Vás, aby ste v ňom obsažené sdelenie o utvorení tejto ustanovizne, jedine oprávnenej zastupovať slovenský národ na pôde Spojencov, ako i jej uznesenia určené na adresu Česko-Slovenského národného výboru a jej, tiež k tomuto listu pripojený program budúceho vnútropolitického usporiadania obnovenej Česko-Slovenskej republiky vzali na vedomie a aby ste nám čím prv dali písomne vedieť, aké je k týmto veciam stanovisko Česko-Slovenského národného výboru a či ponúkanú súčinnosť Slovenskej národnej rady podľa zásad v tomto zápise obsažených prijímate.

Svoje zdelenia ráčte adresovať tajomníkovi Slovenskej národnej rady p. Petrovi Prídavkovi, 72, Ave. du Suffren, Paris XV.

Za Slovenskú národnú radu v Paříži:

Peter Prídavok
tajomník

M. Hodža⁷
predseda

AÚTGM, f. 38 (Klecanda), a.j. 5. Fotokopie, strojepis.

4

13. leden 1940, Paříž. – *Odpověď Československého národního výboru Milanu Hodžovi na dopis Slovenské národní rady z 5. prosince 1939.*

Pane ministerský předsedo,

Národní Výbor Československý projednal ve svých schůzích dne 14. a 15. prosince 1939 a dne 12. ledna 1940 obsah Vašeho dopisu z 5. prosince 1939.⁸

Z usnesení Národního Výboru Československého Vám sděluji, že Národní Výbor Československý nemůže vzít na vědomí ustavení organizace, o kterém ho ve svém přípise uvědomujete. Ustavení podobné organizace znamenalo by tříštění naší akce, a Vy sám si

7 Oba podpisy jsou vlastnoruční.

8 Zápisy schůzí ČSNV jsou uloženy v AÚTGM, f. 38, a.j. 3.

jistě dobře uvědomujete, jak těžce by nejednotnost našeho postupu mohla poškodit úspěch našeho snažení v těchto osudových a pro budoucnost našeho národa a Československé republiky rozhodujících dobách. Každé tříštění sil, každé zdání nejednotnosti bylo by zneužíváno zejména na mezinárodním poli našimi protivníky, nepřejícími naší československé věci. Zahraniční veřejnost, ne vždy správně informována, mohla by působením těchto nám nepřejících sil býti uvedena v pochybnost, jestli skutečně je cílem většiny Čechů a většiny Slováků Československá republika.

Národní Výbor Československý ve svém prohlášení vyslovil svůj názor také o příštím vnitřním uspořádání státu, o poměru svobodných Slováků ke svobodným Čechům. Poukazuje na obsah svého prohlášení, Národní Výbor Československý je přesvědčen, že s touto formulací může každý Čech a každý Slovák souhlasit.

Národní Výbor Československý apeluje proto na Vás, pane ministerský předsedo, abyste po uvážení uvedených důvodů upustil od tvoření zvláštní slovenské organizace a přičinil se ze své strany o upevnění autority Národního Výboru Československého, jehož jediným úkolem je vést akci za svobodu Čechů a Slováků, za svobodné Československo, a který je v této své funkci uznán vládou francouzskou a britskou. Při tomto svém apelu je si Národní Výbor Československý vědom skutečnosti, že celý Váš život, pane ministerský předsedo, byl bojem za jednotu Československa a proti tříštění sil českých a slovenských. Tento svůj názor podložil jste vědeckými a politickými publikacemi a uplatňoval jste ho politicky. Věříme proto, že nebude těžko dospěti i v těchto vážných dobách k jednotě názorů, metod a cílů se všemi, kteří chtějí upřímně pracovat k vítězství velikého cíle, za svobodnou demokratickou Československou republiku.

S projevem přátelské úcty

za Národní Výbor Československý

Dr. Šrámek, v.r.

AÚTGM, BA, nezař. mat. Opis, strojopis.

5

24. prosinec 1940, Paříž. – Výzva Slovenské národní rady ke krajské obci ve Francii.

Drahi slovenskí rodáci,

po dvadsiatich rokoch slobody prichodí nám, Slovákom a Čechom, po boku veľkých národov milujúcich slobodu a ctiacich dôstojnosť človeka, po boku národa francúzskeho, anglického a poľského, znova bojovať, znova vydobíjať slobodu, ktorú zločinný vodca spupného a veľikášskeho Germánstva zdeptal v Rakúsku, v Česko-Slovensku a v Poľsku a strojil sa zdeptať a zgniaviť ju aj v ostatnej Európe, ktorá podľa šíalených plánov tohoto Antikrista v ľudskej podobe celá mala sa stať slúžkou a otrokyňou „veľkého nemeckého národa“. Šialený zločinec Adolf Hitler si vytýčil za cieľ podmaniť si Európu a stať sa pánom celého sveta. Brutálnym spôsobom zničil najprv slobodu a samostatnosť Rakúska, potom neslýchaným vydieračstvom v Mníchove najprv okyptil a v marci tohto roku najsurrovším zločinom v dejinách úplne zničil a zotročil Česko-Slovensko. Svet sa vtedy azda ešte kojil nádejou, že takýmito zbojstvami získaný „lebensraum“ postačí nenasýtnej germánskej

oblude a váhal pozdvihnúť zbraň proti surovému útočníkovi a so zaťatými päťami mu prenechával jeho korisť, lebo sa domnieval, že bude sa môcť vyhnúť novému svetovému požiaru a strašnému prelievaniu krvi. My, Slováci a Česi, zbavení pevností, ozbrojení, museli sme sa nečinne dívať, ako Hitler podlými machináciami vynútil odtrhnutie Slovenska od Česko-Slovenskej republiky a zriadil slovenský lžištat, ktorý i so svojím prezidentom a vládou je len úbohým bábkou v nemeckých rukách, a Čechy „privtelil“ k Nemeckej ríši, degradoval ich na „protektorát“, v ktorom jeho pochopi vládnú tak brutálne, že by si to kultúrny národ nedovolil ani medzi najzaostalejšími kmeňmi niekde v čiernej Afrike. Až keď sa nemeckí barbari vrhli na Poľsko, videl svet, že každý ďalší ústupok hitlerovskému pangermánskemu imperializmu by znamenal novšie a väčšie nebezpečenstvo pre celú Európu a pre kresťanskú kultúru a civilizáciu, chopil sa najprv anglický a hneď po ňom aj francúzsky národ zbrane na zničenie tohto hrozivého nebezpečenstva. Vojska je strašná vec – povedaly si tieto národy – ale otroctvo ešte strašnejšia, a vytýčili si za cieľ zničiť Hitlera a potom prestavať Európu tak, aby ju v budúcnosti podobné nebezpečenstvo nemohlo ohroziť a aby ujarmené národy znova získali slobodu.

Nič nie je prirodzenejšie, ako že predstavitelia českého a slovenského národa, ktorým sa podarilo z našich ujarmených a zotročených krajín ujsť na slobodnú pôdu Spojencov, hneď ako nastala vhodná chvíľa, chopili sa diela a započali akciu za oslobodenie našich národov spod útlaku prušiackej kaprálскеj čizmy a za obnovenie spoločného česko-slovenského štátu a že sa Slováci i Česi hlásia pod zástavy česko-slovenskej armády, ktorá sa zmluvou, podpísanou dňa 2. októbra t. r. predsedom vlády Francúzskej republiky p. Eduardom Daladierom a vyslancom Česko-Slovenskej republiky v Paríži p. dr. Štefanom Osuským, obnovuje na pôde Francie. Áno, všetci Slováci a Česi, ktorí žijeme na slobodnej francúzskej pôde, ideme do odboja s oboma veľkými spojeneckými národmi proti svetovému nebezpečenstvu pangermanizmu, spojenému s druhým veľkým svetovým nebezpečenstvom, s boľševizmom.

Ale odboj nemožno robiť bez hlavy, bez ústredného vedenia. Za takéto pokladáme my, slovenskí reprezentanti vo Francúzsku a v Anglicku, dočasnú česko-slovenskú vládu. Kým sa táto vláda vytvorí, vedie najmä vojenskú akciu nášho nového odboja francúzskou vládou uznaný Československý národný výbor, ktorého členmi sú: dr. Ed. Beneš, div. gen. Sergej Ingr, dr. Štefan Osuský, dr. Ed. Outrata, dr. Hubert Ripka, dr. Juraj Slávik, Msgr. Ján Šrámek a div. gen. Rudolf Viest. Nakoľko v tejto dočasnej inštitúcii, ktorá bude v čele akcie za obnovenie slobodného Česko-Slovenska do tých čias, kým sa nevytvorí provizorná vláda, slovenský národ nemá politického zastúpenia, bez ktorého si ani vojenskú ani inú akciu nemožno predstaviť, utvorili vo Francúzsku žijúci oprávnení politickí predstavitelia prevažne väčšiny slovenského národa, majúci zároveň aj dôveru a poverenie oprávnených politických predstaviteľov, žijúcich doma na Slovensku, ktorí dnes pre nemecký útlak nemôžu slobodne a verejne prehovoriť, dňa 22. novembra 1939 na schôdzke v Paríži

Slovenskú národnú radu

ako jediná ustanovizeň, ktorou slovenský národ za dnešných pomerov môže slobodne prejavíť a priviesť k platnosti svoju politickú vôľu.

O pramenech

Připomínka k článku V. Prečana o ruských archivech

Jaroslav Soukup

V posledním čísle *Soudobých dějin* (4/95) podal V. Prečan výstižný přehled sovětských pramenů k československým novým dějinám a seznámil i s možnostmi jejich studia. Příhodilo se mu však nemilé nedopatření, když se pokusil objasnit „strukturu uložení a třídění materiálů v ruských archivech“. Do objasnění ani překladu ruských archivních termínů se totiž nestrefil.

Uváděný sovětský nebo ruský archivní systém se v zásadě neodlišuje od našeho českého. Jde o provenienční princip, jehož základním pojmem je pojem fond. A základní evidenční a zpřístupňovací pomůckou archivního fondu je inventář. Ruské „opis“ není žádnou „archivní jednotkou“, ale právě tímto inventářem. Čili tím, po čem se každý badatel po vstupu do archivu pídí... Ne všechny archivy však své inventáře badatelům poskytují – současné ruské archivy zřejmě pokračují v této staré, obvyklé sovětské praxi.

Jestliže by fond č. 17 – ÚV KSSS – čítal 158 „archivních jednotek“, byl by to velmi malý fond. Nemá však 158 jednotek, ale patří k němu, nebo je evidován či popsán ve 158 inventářích. K rozsáhlejším fondům se vypracovává více inventářů. Je to podle jednotlivých strukturálních oddělení původce fondu nebo podle věcných skupin, a navíc v časové posloupnosti – podle manipulačních spisových období nebo podle historických úseků.

Rovněž pojem „dělo“ nelze překládat a vykládat jako „svazek či fascikl“. „Dělo“ je jednotkou uchování písemných dokumentů nebo též dokumentů vztahujících se k jedné otázce, čili není ničím jiným než českým „spisem“.

Pojem „papka“ nepředstavuje část signatury. Je to technická záležitost – očíslování obalu uložených písemností. Ani obecný ruský slovník jej nepřekládá jako „karton“, ale jen jako „desky (na knihy)“. Odkaz na uložení tedy zaznamenává: f. (fond), op. (opis – inventář), d. (dělo – spis nebo jednotka), l. (list).

Tato připomínka se nevztahuje k obsahu článku, ale jen k okrajové poznámce č. 3 pod čarou.

Aktuálna príručka slovenskej historiografie

Alžbeta Sedliaková

Studia historica Slovaca 20: A Guide to Historiography in Slovakia. Zostavili: Elena Mannová – David Paul Daniel. Bratislava, Historický ústav SAV 1995, 209 s.

Pri príležitosti konania 18. Medzinárodného kongresu historických vied v Montreale v roku 1995 vydal Historický ústav SAV dve publikácie, ktoré prezentovali slovenskú historiografiu na tomto fóre. Sú to *Historiografia na Slovensku 1990–1994* a *A Guide to Historiography in Slovakia*. Kým prvá z nich je bibliografiou, ktorá má za cieľ predstaviť medzinárodnej odbornej verejnosti najnovšiu slovenskú historickú produkciu,¹ druhá má náročnejšie ambície. Má slúžiť doslova ako „sprievodca“ históriou Slovenska; serióznemu záujemcovi o dejiny Slovenska mapuje všetky okruhy problémov, s ktorými sa pri tomto záujme stretá. Nie je teda púhym zhrnutím a následným prekladom dejín Slovenska. Predpokladá, že základné informácie o Slovensku už čitateľ má a svoj hlbší záujem môže uspokojiť informáciami obsiahnutými v príručke. Zostavovatelia oslovili pomerne široký autorský tím. Sú to špecialisti v danej problematike, a tak je výsledkom skutočne moderná príručka.

Obsah publikácie je rozdelený do štyroch tematických okruhov: I. Slovensko. Dejiny a dejepisectvo; II. Základná literatúra pre štúdium dejín Slovenska; III. Historiografia na Slovensku; IV. Organizácia historickej práce. Pri jednotlivých častiach sa autori zamerali na stručný vývoj danej problematiky, s dôrazom na posledných štyri – päť desaťročí. Ťažiskom prác sú spravidla v súčasnosti použiteľné informácie, či už vo forme informácií o literatúre, adres inštitúcií, mien špecialistov a podobne.

Na začiatku je krátke oslovenie od zostavovateľov s poďakovaním všetkým tým, ktorí pomáhali pri vzniku tejto práce. Prvá časť Slovensko. Dejiny a dejepisectvo od Eubomíra Liptáka má úvodnú zhrnújúcu funkciu. Predstavuje Slovensko ako európsky štát, ktorý je dobre vybavený rozsiahlou infraštruktúrou pre historický výskum, štúdium dejín a kultivovanie historického povedomia.

1 *Historiografia na Slovensku 1990–1994*. Výberová bibliografia. Zostavila: Alžbeta Sedliaková. Bratislava, Historický ústav SAV 1995, 197 s.

Druhá časť Základná literatúra pre štúdium dejín Slovenska od Heleny Třískovej a Alžbety Sedliakovej zoznamuje s historickou literatúrou všeobecného charakteru. Ide predovšetkým o syntézy, encyklopédie, bibliografie, regionálnu literatúru, periodiká a atlasy. Každá z týchto kapitol načrtáva stručný vývoj a poskytuje predovšetkým prehľad literatúry, po ktorej môže siahnúť čitateľ v súčasnosti. Možno konštatovať, že v posledných desaťročiach vzniklo pomerne veľa obsiahlych historických syntéz a široké spektrum encyklopédií. Z kapitoly Bibliografia vyplýva, že existuje ešte dosť bielych miest, v slovenskej historiografii bibliograficky neprístupných. Týka sa to hlavne retrospektívy, a ani nie tak spracovania, ako skôr vydania už hotových prác. Kapitoly Regionálna literatúra a Atlasy uvádzajú predovšetkým konkrétne tituly publikácií. V stati Periodiká sú uvedené tiež konkrétne tituly súčasných periodík, ktoré sú rozčlenené do skupín ako: základné historické periodiká, periodiká z príbuzných vedných odborov a periodiká k regionálnym dejinám.

Tretia, najhutnejšia časť Historiografia na Slovensku osvetľuje históriu Slovenska v jednotlivých chronologických obdobiach. Autori spravidla veľmi stručne načrtávajú hlavné historické medzníky daného obdobia a potom sa mu venujú z hľadiska historiografie prebádaných i absentujúcich oblastí. Veľmi bohatý je poznámkový aparát, v ktorom je uvedená literatúra. Možno konštatovať, že týchto úloh sa zhostili tí najpovolanejší pre to ktoré obdobie: Alexander Avenárius napísal preduhorské obdobie (1.–9. storočie), Richard Marsina 10. storočie až začiatok 16. storočia, Pavol Horváth spracoval roky 1526–1800 a Milan Podrimavský 1800–1918, Nataša Krajčovičová obdobie prvej republiky 1918–1938, Ivan Kamenec válečné obdobie 1938–1945 a Michal Barnovský obdobie po roku 1945.

Autori uvádzajú a komentujú množstvo publikácií, zborníkov, štúdií a podobne. Objasňujú okolnosti, ktoré viedli k vzniku určitých prác, prípadne i prvé snahy a pokusy, i keď neboli korunované úspechom. Evidentné je to najmä pri pramenných edíciách ku stredoveku. Čitateľ má prostredníctvom tejto práce možnosť spoznať teórie a práce prvých slovenských historikov i rôzne dobové myšlienkové prúdy. Je tu charakterizovaná úroveň niektorých historických prác, ktoré boli produktom dobových ideologických tlakov. Autori tiež upozorňujú na to, ktorá problematika v danom období nie je dostatočne spracovaná. Vo viacerých príspevkoch sa to konštatuje o dejinách spoločnosti, sociálnych dejinách a podobne.

Knihu uzatvára posledný štvrtý blok príspevkov, ktorý má predovšetkým informačno-orientačnú funkciu a povyšuje publikáciu na modernú príručku. Tento blok spracúva historické inštitúcie, archívy, historické knižnice a múzeá. Pri každom príspevku je okrem všeobecnej úvodnej časti uvedené maximálne množstvo údajov: adresy, telefón, fax, personálne obsadenie inštitúcie a podobne. K základným informáciám prirodzene patria hlavná orientácia inštitúcie, jej osobitosti, práca na grantových úlohách, medzinárodná spolupráca, prípadne doterajšie výsledky. Príspevok Historické inštitúcie zostavila Elena Mannová. Sú tu uvedené všetky inštitúcie na Slovensku, ktoré majú čo dočinenia s históriou. Teda ústavy Slovenskej akadémie vied, ústavy Matice slovenskej, vysoké školy, vojenské historické inštitúcie ako i historické spoločnosti.

Problematicu archívov spracoval Elo Rákoš. Tento veľmi hodnotný príspevok vyzdvihuje prácu archívov – hlavne na pramennom výskume slovenských dejín – a načrtáva ich sieť a hierarchiu v Slovenskej republike. Základné identifikačné údaje knižníc, charakte-

ristiku ich zbierok, systém katalógov a ďalších pomôcok zhrnula vo svojej práci Eudmila Čelková. Uvádza najvýznamnejšiu literatúru o týchto knižniciach. Posledný príspevok Múzeá na Slovensku. Minulosť a súčasnosť vzišiel z pera Lubomíra Liptáka. Načrtáva prehľadný vývoj od prvých zberateľských pokusov cez poštátne múzeí až po ich súčasnú štruktúru.

Záverom možno konštatovať, že slovenská historiografia je rozhodne obohatená touto príručkou. Zostavovateľom sa podarilo reprezentovať Slovensko na medzinárodnom stretnutí v Kanade na veľmi dobrej úrovni. Možno len dodať, že domáci čitateľ by určite privítal obdobnú príručku v slovenčine.

Kronika

Nový časopis *Rossica*

Zdeněk Sládek

Rossica, časopis pro výzkum rusistiky, ukrajiniistiky a bělorusistiky, vstupuje svým prvním číslem do našeho i mezinárodního vědeckého života. Vydává ho nakladatelství Euroslavica v Praze. Bude vycházet dvakrát ročně ve dvou jazykových mutacích, a to anglicky a rusky. Šéfredaktorem časopisu je Jiří Honzík. V redakční radě zasedá Ljuba Běloševská (vědecká tajemnice redakce), Vladimír Novotný, S. Čmerková a Zdeněk Sládek. Časopis má vědecké kolegium, které se skládá jak z českých, tak ze zahraničních členů.

Zakladatelé časopisu vycházeli z toho, že vzhledem k současným obtížným ekonomickým podmínkám je třeba poskytnout nejen českým, ale i ruským, ukrajinským, běloruským a dalším zahraničním badatelům možnost seznámit mezinárodní vědeckou veřejnost s výsledky jejich práce. Časopis se zvláště zaměřuje na úlohu Prahy a Čech v osudech východoslovanských zemí a jejich osobností. V prvním čísle časopisu jsou příspěvky, které se zabývají vědeckou a kulturní činností ruské a ukrajinské porevoluční emigrace v Čes-

koslovensku. M. G. Vandalkovská tu pojednává o pražském období historika A. A. Kizevettera a L. Běloševská o ruské básnické skupině Skit v Praze. Časopis si zároveň klade za úkol seznámit své čtenáře s názory významných českých intelektuálů na východní Evropu. V rubrice Archiv uvádí F. Kautman fragmenty z 3. dílu Masarykovy práce *Rusko a Evropa*. Kromě toho tu nacházíme ukázky z korespondence V. G. Odojevského a studii A. Bema o ruských básnících Blokovi a Gumiljovovi. K současným problémům ruské literatury píše V. Novotný kritické poznámky o románu M. Bulgakova *Mistr a Markétka*. Vedle historických, literárních a kulturních témat jsou v časopise *Rossica* i studie filologické od J. B. Smiljanské, Z. Trösterové a O. Lešky. Na závěr jsou otištěny recenze nových knih českých autorů z oblasti ruské historie a kultury, zprávy o konferencích a výročích.

Časopis *Rossica* nabízí své stránky českým i zahraničním badatelům, kteří se věnují studiu rusistiky, ukrajiniistiky i bělorusistiky ve všech oblastech těchto oborů.

Bibliografie

Bibliografický přehled zachycuje zahraniční (západní) knihy, sborníky a články z odborných časopisů a sborníků za období 1993–1995, s doplňky od roku 1991. Do soupisu jsou zahrnuty i cizojazyčné publikace vydané v ČR a SR v tomto období. Navazuje na bibliografii v SD, roč. 1, č. 4/5 (1993/1994). Soupis má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovali Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

II. Společenské vědy, publicistika, právo

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie
- II.D Právo

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory
- III.E Dopisy

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1969
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1994
- IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část

- V.A Střední a východní Evropa
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko/československo-německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

LA Obecné problémy historiografie

- ALEXANDER, Manfred 1
Die Diskussion über die Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei / Manfred Alexander. - In: *Flucht und Vertreibung : Zwischen Aufrechtnung und Verdrängung* / Hrsg. von Robert Streibel. - Wien, 1994. - S. 158-173.
- AZÉMA, Jean-Pierre 2
La Seconde Guerre mondiale matrice du temps présent / Jean-Pierre Azéma. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 147-152.
- BARTOŠEK, Karel 3
Prague et le retour de l'histoire / Karel Bartošek. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 219-228.
- BECKER, Jean-Jacques 4
La mémoire, objet d'histoire? / Jean-Jacques Becker. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 115-121.
- BERSTEIN, Serge 5
L'historien et le contemporain / Serge Berstein. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 53-56.
- BRANDES, Detlef - KURAL, Václav 6
Der Weg in die Katastrophe : Forschungsstand und -probleme / Detlef Brandes, Václav Kural. - In: *Der Weg in die Katastrophe : Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947* / Hrsg. von Detlef Brandes, Václav Kural. - Essen, 1994. - S. 11-26. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; 3).
- BRENNER, Christiane 7
VII. Kongress der tschechischen Historiker / Christiane Brenner. - In: *Bohemia*. - 35, 1 (1994), s. 150-152.
- DOLEZEL, Heidrun 8
Jahrestagung der Historischen Kommission der Sudetenländer / Heidrun Dolezel. - In: *Bohemia*. - 36, 1 (1995), s. 171-172.
- ÉCRIRE 9
Écrire l'histoire du temps présent : En hommage François Bédarida / Préface de Robert Frank. - Paris : CNRS Ed., 1992. - 417 s.
- A GUIDE 10
A Guide to Historiography in Slovakia / Ed. by Elena Mannová, David Paul Daniel. - Bratislava : Historický ústav SAV, 1995. - 209 s. - (Studia Historica Slovaca ; 20)
- HOBBSAWM, Eric 11
Un historien et son temps présent / Eric Hobbsawm. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 95-102.
- JELINEK, Yeshayahu A. 12
A Whitewash in Colour : Revisionist Historiography in Slovakia / Yeshayahu A. Jelinek. - In: *East European Jewish Affairs*. - 24, 1 (1994), s. 117-130.
- KAELBLE, Hartmut 13
La Zeitgeschichte : l'histoire allemande et l'histoire internationale du temps présent / Hartmut Kaelble. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 83-88.
- KOŘÁLKA, Jiří 14
Zur Bedeutung einer Tschechischen Geschichte / Jiří Kořalka. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 367-369.
- LABORIE, Pierre 15
Histoire et résistance : des historiens trouble-mémoire / Pierre Laborie. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 133-141.
- LEMBERG, Hans 16
Internationale Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropaforschung / Hans Lemberg. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 458-459.
- LOEWENSTEIN, Bedrich 17
Die Zunft der Historiker und ihr Heimatmuseum : Diskussion / Bedrich Loewenstein. - In: *Bohemia*. - 35, 1 (1994), s. 122-125.
- LUFT, Robert 18
„Als die Wachsamkeit des Regimes nachliess“ : Zur Beschäftigung mit der Vergangenheit des eigenen Faches in der tschechischen Geschichtswissenschaft nach 1989 : Diskussion / Robert Luft. - In: *Bohemia*. - 35, 1 (1994), s. 105-121.
- MAREK, Michaela 19
Zur Diskussion über den fiktionalen Charakter nationaler Geschichte / Michaela Marek. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 373-376.
- MILZA, Pierre 20
Démocraties, dictatures et régimes totalitaires en Europa des années vingt à nos jours / Pierre Milza. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 173-180.
- NORA, Pierre 21
De l'histoire contemporaine au présent historique / Pierre Nora. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 43-47.

- PASSERINI, Luisa 22
La „lacune“ du présent / Luisa Passerini. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 57-60.
- PESCHANSKI, Denis 23
Justice, histoire et sciences sociales / Denis Peschanski. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 283-291.
- POLLAK, Michael 24
L'historien et ses concurrents : le tournant épistémologique des années soixante aux années quatre-vingt / Michael Pollak. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 329-339.
- ROUSSO, Henry 25
La mémoire n'est plus ce qu'elle était / Henry Rouso. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 105-113.
- SCHNAPPER, Dominique 26
Le temps présent entre histoire et sociologie / Dominique Schnapper. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 49-52.
- TOURAINÉ, Alain 27
Sociologie et histoire du temps présent / Alain Tourainé. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 341-347.
- VEILLON, Dominique 28
Le quotidien / Dominique Veillon. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 315-323.
- VOLDMAN, Daniele 29
La place des mots, le poids des témoins / Daniele Voldman. - In: *Écrire l'histoire du temps présent*. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 123-131.
- WINTERS, Stanley B. 30
Current Funded Research in History and Related Fields in the Czech Republic / Stanley B. Winters. - In: *Czechoslovak History Newsletter*. - 17, 2 (1994), s. 2-6.
- WINTERS, Stanley B. 31
In Memoriam : Aleš Chalupa 1924-1993 / Stanley B. Winters. - In: *Czechoslovak History Newsletter*. - 17, 1 (1994), s. 12-13.
- Viz též: 158, 264
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce*
- ERKLÄRUNG 32
Erklärung der deutsch-tschechischen und deutsch-slowakischen Historikerkommission vom 29. April 1995. - In: *Bohemia*. - 36, 1 (1995), s. 182-184.
- HEUMOS, Peter 33
Heimat und Exil : Zwei Jahrestagungen des Collegium Carolinum / Peter Heumos. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 456-458.
- HEUMOS, Peter 34
Tagung der Gemeinsamen deutsch-tschechisch-slowakischen Historikerkommission / Peter Heumos. - In: *Bohemia*. - 36, 1 (1995), s. 171.
- LUFT, Robert 35
Deutsch-tschechische Schulbuchkonferenz / Robert Luft. - In: *Bohemia*. - 36, 2 (1995), s. 445-447.
- SEIBT, Ferdinand 36
Deutsch-tschechische/slowakische Historikerkommission / Ferdinand Seibt. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 459-460.
- WINTERS, Stanley B. 37
Josef Hlávka, Zdeněk Nejedlý, and the Czech Academy of Sciences and Arts 1891-1952 / Stanley B. Winters. - In: *Minerva*. - 32, 1 (1994), s. 56-78.
- WINTERS, Stanley B. 38
Science and Politics : The Rise and Fall of the Czechoslovak Academy of Sciences / Stanley B. Winters. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 268-299.
- WINTERS, Stanley B. 39
The Situation in Prague Archives / Stanley B. Winters. - In: *Newsletter of the Slavic and East European Section : American Association of College and Research Libraries*. - 10, (1994), s. 40-41.
- WORLD 40
17. World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences : Czech and Slovak Contribution to the World Culture = Světový kongres Společnosti pro vědy a umění : Příspěvek Čechů a Slováků světové kultuře. - Prague : Společnost pro vědy a umění, 1994. - 60 s.
- I.C Bibliografie*
- ANNOTIERTE 41
Annotierte Bibliographie [články z oboru společenských věd]. - Sankt Augustin : Konrad-Adenauer-Stiftung, 1995. - 110 s.
- BESTANDSVERZEICHNIS 42
Bestandsverzeichnis der Bibliothek des Selinger-Archivs : Veröffentlichungen bis 1945. - Bonn : Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, 1995. - xxvi, 417 s.

- BIBLIOGRAPHIE 43
Bibliographie der Veröffentlichungen 1994 /
Bearb. Anne Bärhausen. - Bonn : Friedrich-
Ebert-Stiftung, 1995. - 195 s.
- FRÖTSCHNER, Reinhard 44
Osteuropa-Jahresbibliographie : 1994. Teil 1-2.
/ Reinhard Frötschner. - München : Osteuropa
Institut, 1995. - 430 s.
- TSSCHECHISCHER UND SLOWAKISCHER 45
Tschechischer und slowakischer Samisdat der
siebziger und achtziger Jahre : Bestandskatalog
/ Zsgest. und bearb. Zdenka Phillipsová. - Bre-
men : Forschungsstelle Osteuropa an der Uni-
versität, 1994. - 328 s.
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky,
přiručky*
- HELD, Joseph 46
Dictionary of East European History since 1945
/ Joseph Held. - Westport, Conn. : Greenwood
Press, 1994. - x, 509 s.
- MĚŠŤAN, Antonín 47
Tschechische Literatur in westeuropäischen
Nachschlagewerken / Antonín Měšťan. - In: Sla-
vistische Studien zum XI. internationalen Slavis-
tenkongress in Pressburg. - Köln : Böhlau, 1993.
- S. 325-335.
- II. Společenské vědy,
publicistika, právo**
- II.A Ekonomie*
- CONFERENCE 48
Conference Bohemiae 1994 : an international
forum on economic and political transformati-
on, business and investment opportunities and
management strategies for Central Europe. -
[Praha] : Nadace Bohemiae, 1994. - 127 s.
- JUCHLER, Jakob 49
Osteuropäische Erfolgsgeschichten? : Die Reformwe-
ge Polens und Tschechiens im Vergleich / Jakob
Juchler. - In: Europäische Rundschau. - 23, 4
(1995), s. 25-36.
- KOSTA, Jiří 50
Die Transformation des Wirtschaftssystems in
der Tschechoslowakei und den beiden Nachfol-
gestaaten / Jiří Kosta. - In: Die Rekonstruktion
Ostmitteleuropas : Politik, Wirtschaft und
Gesellschaft im Übergang vom Plan zum Markt
/ Hrsg.v. Hermann Pillath. - Stuttgart, 1994. -
S. 153-180.
- KOSTA, Jiří 51
Die Transformation des Wirtschaftssystems in
der Tschechoslowakei und den beiden Nachfol-
gestaaten / Jiří Kosta. - In: Marktwirtschaft als
Aufgabe : Wirtschaft und Gesellschaft im Um-
bruch / Hrsg.v. A. Pradetto. - Opladen, 1994. -
S. 157-187.
- KOSTA, Jiří 52
Die tschechische Wirtschaftswissenschaft von
1945 bis 1990 / Jiří Kosta. - In: Bohemia. - 36,
2 (1995), s. 376-387.
- KOSTA, Jiří - 53
NEUSTADT, Alojz
Die Aussenwirtschaft der Tschechischen Repub-
lik : Konzeption, Massnahmen, Ergebnisse / Jiří
Kosta, Alojz Neustadt. - In: Neuorientierung der
ausenwirtschaftlichen Beziehungen in Ostmit-
teleuropa / Hrsg.v. G. Gutmann, K. C. Thalheim,
W. Wöhlke. - Marburg, 1994. - S. 59-78.
- MEIER, Christian 54
Wirtschaftsbeziehungen zwischen den Staaten
Osteuropas : Regionale Kooperation auf dem
Prüfstand / Christian Meier. - Köln : Bundesin-
stitut für ostwissenschaftliche und internationa-
le Studien, 1995. - 24 s. - (Berichte des BIOS ;
36/1995)
- REUTER, Franz-Josef 55
Halbzeit in Prag : Die Regierung Klaus als Vor-
reiter unter den mittel- und osteuropäische Re-
formländern / Franz-Josef Reuter. - In:
KAS-Auslandsinformationen. - 10, 10 (1994), s.
48-67.
- REUTER, Franz-Josef - 56
ŠENKÝŘ, Jan
Privatisierung made in Czech Republic : Cou-
ponprivatisierung als Eckpfeiler der Transfor-
mation / Franz-Josef Reuter, Jan Šenkýř. - In:
KAS - Auslands-Informationen. - 11, 5 (1995),
s. 53-56.
- SOCIAL REFORM 57
Social Reform in the Czech Republic : Prague
papers on social responses to transformation.
Vol. 2. / Ed. by Stein Ringen, Claire Wallace. -
Prague : Digital Arts, 1994. - ii, 68 s.
- Viz též: 49, 73, 148, 187, 198, 209, 221, 225,
230, 231
- II.B Filozofie, politologie, publicistika*
- GELLNER, Ernest 58
Wiedergeburt von Unten : Jan Patočkas Tsche-
chen / Ernest Gellner. - In: Transit. - 8 (1994),
s. 137-148.

- HAHN, Eva 59
 Hommage an Ernest Gellner / Eva Hahn. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 271-286.
- HAVEL, Václav 60
 A Call for Sacrifice / Václav Havel. - In: Foreign Affairs. - 73, 2 (1994), s. 2-7.
- HIPP, Markus 61
 Identität und Verantwortung im Denken Václav Havels / Markus Hipp. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 298-329.
- KOSÍK, Karel 62
 La Primavera di Praga, la „Fine della Storia“ e lo „Schauspieler“ / Karel Kosík. - In: Dimensioni e problemi della ricerca storica. - 1 (1995), s. 115-129.
- MACHONIN, Pavel 63
 Social and political transformation in the Czech republic / Pavel Machonin. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1994. - 32 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue 64
 Polemiken und Essays zur russischen und europäischen Literatur- und Geistesgeschichte / Tomáš Garrigue Masaryk ; Hrsg. Peter Demetz. - Wien : Böhlau, 1995. - 394 s. - (Literatur und Leben ; Bd. 47)
- MASARYK, Tomáš Garrigue 65
 Zur politischen Theologie Dostojevskijs und Tolstoj's / Tomáš Garrigue Masaryk ; Mit einer Vorbemerkung von Peter Demetz. - In: Transit. - 8 (1994), s. 78-96.
- MATĚJŮ, Petr - ŘEHÁKOVÁ, Blanka 66
 Une révolution pour qui? : Analyse sélective de modes de mobilité intragénérationnelle entre 1989 et 1992 / Petr Matějů, Blanka Řeháková. - In: Revue d'Études Comparatives Est-Ouest. - 25, 4 (1994), s. 15-31.
- PAUER, Jan 67
 Der tschechische Liberalkonservatismus / Jan Pauer. - In: Tschechische Republik zwischen Traditionsbruch und Kontinuität / Bock Ivo, Jan Pauer, Mit einem Beitrag v. Silvia Miháliková. - Bremen : Ed. Temmen, 1995. - S. 11-68. - (Veröffentlichungen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa ; Bd. 4).
- TROJAN, Jakub S. 68
 Democracy in Czechoslovakia and Its Spiritual Foundations / Jakub S. Trojan. - In: Religion in Eastern Europe. - 14, 5 (1994), s. 39-43.
- TRUHLAR, Dalibor 69
 Thomas G. Masaryk : Philosophie der Demokratie / Dalibor Truhlar ; Mit einem Vorwort von Norbert Leser. - Frankfurt/Main : Leter Lang, 1995. - 195 s.
- Viz též: 28, 90, 279, 292
- II.C Sociologie, demografie*
- CURRENT 70
 Current Problems of Slovakia. May 1994, Report of the Sociological Survey. - Bratislava : Focus, 1994. - 78, 36 s.
- HAVELKOVÁ, Hana 71
 Real existierender Feminismus / Hana Havelková. - In: Transit. - 9, (1995), s. 146-158.
- MACHONIN, Pavel - TUČEK, Milan 72
 A historical comparison of social structures in the Czech republic in 1984 and 1993 / Pavel Machonin, Milan Tuček. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1994. - 12 s.
- VEČERNÍK, Jiří 73
 Economic inequalities old and new: the Czech case / Jiří Večerník. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1994. - 27 s.
- Viz též: 23, 24, 26, 27, 130, 212, 226
- II.D Právo*
- BOHATA, Petr 74
 Die Verfassung der Tschechischen Republik / Petr Bohata. - In: Jahrbuch für Ostrecht. - 35, 1 (1994), s. 25-35.
- JIČÍNSKÝ, Zdeněk - MIKULE, Vladimír 75
 Das Ende der Tschechoslowakei 1992 in verfassungsrechtlicher Sicht. Teil 1-2. / Zdeněk Jičínský, Vladimír Mikule. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1994. - 31 s. ; 41 s. - (Berichte des BIOSt ; 44-45/1994)
- Viz též: 84, 100, 136, 140, 249, 265
- III. Prameny**
- III.A Projevy, stati*
- KLAUS, Václav 76
 Rebirth of a Country Five Years After : Collection of Speeches of the Prime Minister of the Czech Republic / Václav Klaus. - Praha : Ringier, 1994. - 118 s.
- SCHARPING, Rudolf 77
 Tschechen und Deutsche : Prager Rede vom 5. April 1994 / Rudolf Scharping. - In: Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte. - 41, 6 (1994), s. 487-502.

III.B Dokumenty, fotografie

DIE BEZIEHUNGEN 78
Die Beziehungen der Reformstaaten Mittel- und Osteuropas zur Europäischen Union : Dokumente. - In: Europa-Archiv. - 49, 22 (1994), s. D641-D668.

BOBERACH, Heinz - 79
SLÁDEK, Oldřich
Inventar archivalischer Quellen des NS-Staates : Die Überlieferung von Behörden und Einrichtungen des Reichs, der Länder und der NSDAP. T. 2, Regionale Behörden und wissenschaftliche Hochschulen für die fünf ostdeutschen Länder, die ehemaligen preussischen Ostprovinzen und eingegliederten Gebiete in Polen, Österreich und der Tschechischen Republik mit Nachträgen zu Teil 1 / Bearbeitet v. Heinz Boberach ; unter Mitwirkung v. Oldřich Sládek. - München : Saur, 1995. - xxii, 396 s.

MAJOROS, Ferenc 80
Die Nachbarschaftsverträge der Bundesrepublik Deutschland mit Ungarn und der Tschechoslowakei / Ferenc Majoros. - In: Osteuropa : Recht. - 40, 1 (1994), s. 1-27.

ODSUN 81
Odsun - Die Vertreibung der Sudetendeutschen : Begleitband zur Ausstellung. - München : Sudetendeutsches Archiv, 1995. - 548 s. : obr.

SLOVAKIA 82
Slovakia : The Road to the Council of Europe : Selections from documents concerning the acceptance of the Slovak Republic into the Council of Europe. - [Bratislava] : The Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic, 1994. - 47 s.

SUPPAN, Arnold 83
Was kommt nach Österreich-Ungarn? : Ein österreichisches Memorandum und eine slowakische Antwort vom September 1918 / Arnold Suppan. - In: Österreichische Osthefte. - 37, 1 (1995), s. 55-83.

TSCHECHISCHE REPUBLIK 84
Tschechische Republik : Gesetz über den illegalen Charakter des Kommunistischen Regimes und über der Widerstand gegen dieses Regime von 1993 sowie Auszug aus der Entscheidung des Verfassungsgerichts über die Ablehnung des Antrags auf Aufhebung dieses Gesetzes / Gesetzestext übersetzt und mit Einführung von Siegfried Lammich. - In: Jahrbuch für Ostrecht. - 35, 1 (1994), s. 183-196.

Viz též: 82

III.C Memoáry, deníky, svědectví

HODŽA, Milan 85
Schicksal Donauraum : Erinnerungen / Milan Hodža ; Mit einem Geleitwort von Otto von Habsburg. - Wien : Amalthea, 1995. - 360 s.

MIKUS, Joseph A. 86
My Marriage with Renée / Joseph A. Mikus. - Martin : Matica slovenská, 1994. - 96 s. : fotogr.

Viz též: 4, 25

III.D Rozhovory

INTERVIEW 87
Interview mit den Botschaften der Visegrád-Staaten Polen, Slowaken, Tschechien und Ungarn. - In: Ethnos-Nation. - 2, 1 (1994), s. 61-72.

IV. Chronologická část

IV.A 1918-1939

ALEXANDER, Manfred 88
Aspekte der politischen Kultur in Polen und in der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit / Manfred Alexander. - In: Westmitteleuropa - Ostmitteleuropa : Vergleiche und Beziehungen / Hrsg.v. Winfried Eberhard, Hans Lemberg, Heinz-Dieter Heimann, Robert Luft. - München, 1992. - S. 341-350.

ALEXANDER, Manfred 89
Die ausenpolitische Stellung und die innere Situation in der CSR in der Sicht des Auswärtigen Amtes in Berlin, 1918-1933 / Manfred Alexander. - In: Das Scheitern der Verständigung Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918-1938 / Hrsg. von Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen, 1994. - S. 29-41.

BATSCHA, Zwi 90
Eine Philosophie der Demokratie : Thomas G. Masaryks Begründung einer neuzeitlichen Demokratie / Zwi Batscha. - Frankfurt/M : Suhrkamp, 1994. - 276 s.

DOLEZEL, Stephan 91
Grundzüge der reichsdeutschen Tschechoslowakei-Politik 1933-1939 unter besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen / Stephan Dolezel. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918-1938 / Hrsg. von Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen, 1994. - S. 71-80.

- FELAK, James R. 92
At the Price of the Republic : Hlinka's Slovak People's Party, 1929-1938 / James R. Felak. - Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 1994. - xiv, 263 s.
- HADLER, Frank 93
Peacemaking 1919 im Spiegel der Briefe Edvard Beneš von der Pariser Friedenskonferenz. T. 1-2.. / Frank Hadler. - In: Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte. - 1 (1994), s. 213-255. - 2 (1994), s. 225-257.
- HADLER, Frank 94
Die Tschechoslowakische Republik in den Akten der deutschen Waffenstillstandskommission von 1919 / Frank Hadler. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 388-396.
- HEUMOS, Peter 95
Thesen zur sozialgeschichtlichen Dimension eines Systemzusammenbruchs : Das Beispiel der Ersten Tschechoslowakischen Republik 1938/39 / Peter Heumos. - In: Archiv für Sozialgeschichte. - 34, (1994), s. 55-61.
- IVANIŠEVIČ, Alojz 96
Die Idee des tschechischen Nationalstaates aus der Sicht deutschösterreichischer Reichsratsabgeordneter 1917/18 / Alojz Ivanišević. - In: Österreichische Osthefte. - 37, 1 (1995), s. 43-53.
- LUFT, Robert 97
Literatur und Geschichte im Prager Kontext um 1900/1920 / Robert Luft. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 454-455.
- PODANÝ, Václav 98
Zur Problematik der deutschen wissenschaftlichen Gemeinde in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918-1938 / Václav Podaný. - In: Práce z dějin České akademie věd. Seria 2C. - Praha : Archiv AV ČR, 1993. - S. 51-67.
- DAS SCHEITERN 99
Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918-1938 : Für die deutsch-tschechische und slowakische Historikerkommission / Hrsg. von Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1994. - 179 s. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; Bd. 2)
- SLAPNICKA, Helmut 100
Gemeindeautonomie in der Donaumonarchie und in den Nachfolgestaaten : Das österreichische Gemeindegesetz vor und nach 1918 / Helmut Slapnicka. - In: Österreichische Osthefte. - 34, (1992), s. 72-89.
- SLAPNICKA, Helmut 101
Majorities and Minorities in an Inverted Position : Czechoslovakia, 1918-1938 / Helmut Slapnicka. - In: Ethnic-Groups and Language Rights : Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940. Bd. 3 / Hrsg.v. Sergij Vilfan, in Zusammenarbeit mit Gudmund Sandvik, Lode Wils. - New York, 1993. - S. 173-197.
- Viz též: 83, 85, 86, 200, 216, 252, 253, 269, 303
- IV.B 1939-1945
- BRANDES, Detlef 102
Die nationalsozialistische Tschechenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren / Detlef Brandes. - In: Der Weg in die Katastrophe : Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947 / Hrsg. von Detlef Brandes, Václav Kural. - Essen, 1994. - S. 29-56. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; 3)
- BRANDES, Detlef 103
„Eine verspätete tschechische Alternative zum Münchener 'Diktat'“ : Edvard Beneš und die sudetendeutsche Frage 1938-1945 / Detlef Brandes. - In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - 42, 2 (1994), s. 221-241.
- GEBEL, Ralf 104
Die Verfolgung der Parlamentarier der Ersten Tschechoslowakischen Republik während des „Protektorats“ / Ralf Gebel. - In: Bohemia. - 36, 1 (1995), s. 57-68.
- HOENSCH, Jörg K. 105
Grundzüge und Phasen der deutschen Slowakei-Politik im Zweiten Weltkrieg / Jörg K. Hoensch. - In: Der Weg in die Katastrophe : Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947 / Hrsg.v. Detlef Brandes, Václav Kural. - Essen, 1994. - S. 215-239. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; 3)
- THERESIENSTÄDTER 106
Theresienstädter : Studien und Dokumente : 1994 / Hrsg. Miroslav Kárný, Raimund Kemper, Margita Kárná. - Praha : Nadace Terežínská iniciativa, 1994. - 253 s. : fotogr.
- Viz též: 2, 79, 86, 166, 252, 253, 284, 286

IV.C 1945–1948

HAHN, Eva 107
Demokraten in der Sackgasse : Das Bild der kommunistischen Machtübernahme in den Memoiren besiegter tschechischer Politiker / Eva Hahn. - In: Kommunismus und Osteuropa : Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel / Hrsg.v. Eva Hahn. - München, 1994. - S. 203-220. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; 76)

HEUMOS, Peter 108
Die grosse Camouflage? : Überlegungen zu Interpretationsmustern der kommunistischen Machtübernahme in der Tschechoslowakei im Februar 1948 / Peter Heumos. - In: Kommunismus und Osteuropa : Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel / Hrsg. von Eva Schmid-Hartmann. - München, 1994. - S. 221-241. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; 76)

LANGTHALER, Ernst 109
Die Mythen und ihre Jäger : Reflexionen zum Symposium „Niederösterreich/Südmähren 1945“ (4.-7.7.1994) / Ernst Langthaler. - In: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften. - 5, 4 (1994), s. 581-585.

LEMBERG, Hans 110
Die Entwicklung der Pläne zur Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei / Hans Lemberg. - In: Der Weg in die Katastrophe : Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947 / Hrsg.v. Detlef Brandes, Václav Kural. - Essen, 1994. - S. 77-91. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; 3)

PASÁK, Tomáš 111
Přemysl Pitters Protest : Eine unbekannte Stimme gegen die Greuel in den Internierungslagern 1945 / Tomáš Pasák. - In: Bohemia. - 35, 1 (1994), s. 90-104.

DIE VERTREIBUNG 112
Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. Bd. 1-2. - Augsburg : Weltbild, 1994. - xvi, 829 s. - (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa ; Bd. II/1-2)

Viz též: 1, 6, 86, 167, 172, 207, 265, 283, 284, 285

IV.D 1948–1967

HOFFMANN, Roland J. 113
Zur Aufnahme der Flüchtlinge aus der ČSR in der US-Zone Deutschlands nach der kommunistischen

Machtergreifung vom Februar 1948 / Roland J. Hoffmann. - In: Bohemia. - 36, 1 (1995), s. 69-112.

HRABOVEC, Emilia 114
„Aktion Süd“ : Die ungarische Frage in der südlichen Slowakei von September bis Oktober 1949 / Emilia Hrabovec. - In: Österreichische Osthefte. - 37, 1 (1995), s. 97-117.

IHME-TUCHEL, Beate 115
Das „nördliche Dreieck“ : Die Beziehungen zwischen DDR, der Tschechoslowakei und Polen in den Jahren 1954 bis 1962 / Beate Ihme-Tuchel. - Köln : Wissenschaft und Politik, 1994. - 404 s.

Viz též: 167

IV.E 1968–1969

ANTONETTI, Luciano 116
Gli storici e il processo riformatore del 1968 / Luciano Antonetti. - In: Dimensioni e problemi della ricerca storica. - 1 (1995), s. 131-152.

ANTONETTI, Luciano 117
Una storia singolare / L. A. [Luciano Antonetti] - In: Dimensioni e problemi della ricerca storica. - 1 (1995), s. 99-102.

GOLDSTÜCKER, Eduard 118
Retrospectiva sulla Primavera di Praga / Eduard Goldstücker. - In: Dimensioni e problemi della ricerca storica. - 1 (1995), s. 103-112.

OSERS, Jan 119
Der Prager Frühling und die Welt von 1968 aus der Sicht neuer Archivadokumente / Jan Osers. - In: Osteuropa. - 39, 3 (1994), s. 241-245.

PRIESS, Lutz 120
„...werten Sie unsere Erklärung als nachdrückliche Bitte und Forderung um Ihr Eingreifen und um allseitige Hilfe“ : Der „Einladungsbrief“ zur Intervention in der ČSSR 1968 / Lutz Priess. - In: Deutschland Archiv. - 27, 12 (1994), s. 1252-1255.

TOSEK, Ruth 121
Prague Spring Nineteen Sixty-Eight : A National Security Archive Documents Reader / Ruth Tosek. - Oxford : Blackwell, 1994.

Viz též: 62

IV.F 1970–1989

BRENNER, Christiane 122
Der zweite Weg zur Revolution von 1989? : Über die neuen Arbeiten Milan Otáhal's / Christiane Brenner. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 420-424.

- KONVIČKA, Libor - 123
KAVAN, Jan
Youth movements and the Velvet Revolution / Libor Konvička, Jan Kavan. - In: Communist and Post-Communist Studies. - 27, 2 (1994), s. 160-176.
- Viz též: 45, 66, 72, 198
- IV. G 1990-1993*
- BOCK, Ivo - 124
PAUER, Jan
Tschechische Republik zwischen Traditionsbuch und Kontinuität / Ivo Bock, Jan Pauer ; Mit einem Beitrag v. Silvia Miháliková. - Bremen : Ed. Temmen, 1995. - 140 s. - (Veröffentlichungen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa ; Bd. 4)
- BROKL, Lubomír - 125
MANSFELDOVÁ, Zdenka
Bilanz der tschechischen Innenpolitik im Jahre 1993 / Lubomír Brokl, Zdenka Mansfeldová. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1995. - 39 s. - (Berichte des BIOSI ; 8/1995)
- CREATION 126
Creation of the Civil Society in Slovakia: 1990-1993 / Edited by Ladislav Macháček. - Bratislava : Institute of Sociology Slovak Academy of Sciences, 1994. - 102 s.
- HAHN, Eva 127
Die tschechische demokratische Tradition und die Entwicklung einer postkommunistischen politischen Kultur in der Tschecho-Slowakei / Eva Hahn. - In: Bericht über die 39. Versammlung deutscher Historiker in Hannover 23.-26. September 1992 / Hrsg.v. Dieter Berg. - Stuttgart, 1994. - S. 283-285.
- HAHN, Eva 128
Verlorene Illusionen : Die postkommunistische Entmythologisierung der tschechischen demokratischen Traditionen / Eva Hahn. - In: Le Courrier de l'UNESCO 6 (1994).
- KRASTEV, Ivan 129
Blick zurück im Zorn : Die „Lustrationsdebatte“ in der Tschechoslowakei und Bulgarien / Ivan Krastev. - In: Die neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte. - 41, 1 (1994), s. 49-56.
- MACHONIN, Pavel - 130
TUČEK, Michal
Structures et acteurs en République tchèque depuis 1989 / Pavel Machonin, Michal Tuček. - In: Revue d'Études Comparatives Est-Ouest. - 25, 4 (1994), s. 79-109.
- MARÈS, Antoine 131
Pavane pour la Tchécoslovaquie défunte / Antoine Marès. - In: Commentaire. - 16, 64 (1993/1994), s. 739-747.
- MARTINSEN, Kåre Dahl 132
From Impotence to Omnipotence : The State and Economic Transition, 1989-1994 / Kåre Dahl Martinsen. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 330-361.
- MISZCZAK, Krzysztof 133
Die Sicherheitspolitik der Tschechischen Republik / Krzysztof Miszczak. - In: Europäische Sicherheit. - 43, 12 (1994), s. 634-637.
- MUSIL, Jiří 134
The End of Czechoslovakia / Jiří Musil. - Prague : Central European University Press, 1995. - 304 s.
- OBRMAN, Jan 135
Subdividing the Czech Republic : The Controversy Continues / Jan Obrman. - In: Radio Free Europe/Radio Liberty : Research Report. - 3, 9 (1994), s. 27-32.
- SLAPNICKA, Helmut 136
Die Verfassungsordnung der Tschechischen Republik / Helmut Slapnicka. - In: Osteuropa-Recht. - 40, (1994), s. 28-63.
- STUTH, Reinhard - 137
ŠUTOVEC, Milan
Demokraten in Bedrängnis : Die Lage in der Slowakei / Reinhard Stuth, Milan Šutovec. - In: KAS - Auslands-Informationen. - 11, 11 (1995), s. 13-21.
- TROJAN, Jakub S. 138
The Position of the Church Throughout the Changes in Czechoslovak Society / Jakub S. Trojan. - In: Religion in Eastern Europe. - 14, 1 (1994), s. 18-43.
- WOLCHIK, Sharon 139
The Politics of Ethnicity in Post-Communist Czechoslovakia / Sharon Wolchik. - In: East European Politics and Societies. - 8, 1 (1994), s. 153-188.
- ZAVADSKÁ, Katarína 140
L'indépendance des juges et la pratique de la Cour suprême de la République slovaque / Katarína Zavadská. - In: La nouvelle alternative. - 35 (1994), s. 42-44.
- Viz též: 3, 38, 48, 49, 55, 56, 57, 63, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 84, 152, 153, 157, 163, 171, 174, 175, 181, 182, 185, 192, 194, 198, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 213, 215, 217, 219, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 242, 243, 249

*IV.H Více období (mimo tituly
uvedené pod V.A G)*

JUROVÁ, Anna 141
Die Roma in der Slowakei nach 1945 / Anna Jurová. - In: Ethnos-Nation. - 2, 2 (1994), s. 29-48.

LEMBERG, Hans 142
Nationale Minderheiten in der Tschechoslowakei / Hans Lemberg. - In: Volksgruppen in Ostmittel- und Südosteuropa / Hrsg.v. Hans Lemberg, Georg Brunner. - Baden-Baden, 1994. - S. 97-109. - (Südosteuropa-Studien ; 52)

PYNSSENT, Robert B. 143
Questions of Identity : Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality / Robert B. Pynsent. - Budapest ; London ; New York : Central European University Press, 1994. - ix, 244 s.

SCHNEIDER, Eleonora 144
Politische Eliten in der Ex-Tschechoslowakei. Teil 1. / Eleonora Schneider. - Köln : Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1995. - 39 s. - (Berichte des BIOst ; 60/1995)

WEHRLE, Frédéric 145
Le divorce Tchéco-Slovaque : Vie et mort de la Tchecoslovaquie 1918-1992 / Frédéric Wehrle. - Paris : L'Harmattan, 1994. - 302 s. - (Pays de l'Est)

V. Tematická část

V.A Střední a východní Evropa

ARATO, Andrew 146
Bruch oder Kontinuität : Verfassungsdebatten in den neuen Demokratien / Andrew Arato. - In: Transit. - 9, (1995), s. 6-22.

BARANY, Zoltan 147
Minderheiten, Ethnopolitik und die osteuropäischen Roma / Zoltan Barany. - In: Ethnos-Nation. - 2, 2 (1994), s. 5-17.

BARISITZ, Stephan 148
Osteuropa und die europäische ökonomische Integration : politökonomische Analyse und historischer Abriss / Stephan Barisitz. - In: Österreichische Osthefte. - 36, 1 (1994), s. 37-67.

BÉHAR, Pierre 149
Zentraleuropa im Brennpunkt : Analysen und Perspektiven / Pierre Béhar. - Graz : Styria, 1994. - 248 s.

BEHRENDT, Lutz D. 150
Nationwerdung in Osteuropa : Prozesse - Identitätssuche - Konflikte / Lutz D. Behrendt. - S.-L., 1994. - 350 s.

BEYME, Klaus von 151
Systemwechsel in Osteuropa / Klaus von Beyme. - Frankfurt/M : Suhrkamp, 1994. - 316 s.

BINGEN, Dieter 152
Strukturelemente des politischen Transformationsprozesses in den Staaten Ostmittel- und Südosteuropas / Dieter Bingen. - In: KAS - Auslands-Informationen. - 10, 9 (1994), s. 3-16.

BLANK, Stephen 153
The Return of the Repressed? : Post-1989 Nationalism in the „New“ Eastern Europe / Stephen Blank. - In: Nationalities Papers. - 22, 2 (1994), s. 405-425.

BOCK, Ivo - 154
SCHLOTT, Wolfgang - TATUR, Melanie
Kollektive Identitäten in Ostmitteleuropa : Polen und die Tschechoslowakei / Ivo Bock, Wolfgang Schlott, Melanie Tatur. - Bremen : Temmen, 1994. - 208 s. - (Veröffentlichungen zur Kultur und Gesellschaft im östl. Europa ; 2)

BRAHAM, Randolph L. 155
Antisemitism and the Treatment of the Holocaust in Post-Communist East Central Europe / Randolph L. Braham. - In: Holocaust and Genocide Studies. - 8, 2 (1994), s. 143-163.

BROWN, J. F. 156
Hopes and Shadows : Eastern Europe after communism / J. F. Brown. - Harlow : Longman, 1994. - xi, 367 s.

BUILDING DEMOCRACY 157
Building democracy? : The international dimension of democratization in eastern Europe / Ed. Geoffrey Pridham, Eric Herring, George Sanford. - London : Leicester University Press, 1994. - 224 s.

CARON, François 158
Les deux grandes crises du XXe siècle / François Caron. - In: Écrire l'histoire du temps présent. - Paris : CNRS Ed., 1992. - S. 181-197.

CLARKE, Jonathan G. 159
Beckoning Quagmires : NATO in Eastern Europe / Jonathan G. Clarke. - In: The Journal of Strategic Studies. - 17, 4 (1994), s. 61-81.

CONTEMPORARY 160
Contemporary Nationalism in East Central Europe : Unfinished Business / Ed. by Paul Latawski. - New York : St Martin's Press, 1995. - xiii, 200 s.

- CRAMPTON, R. J. 161
Eastern Europe in the Twentieth Century / R. J. Crampton. - London : Routledge, 1994. - 464 s.
- CROFT, Stuart 162
The Conventional Armed Forces in Europe Treaty : The Cold War Endgame / Stuart Croft. - Aldershot : Dartmouth, 1994. - 283 s.
- DEMOCRATIZATION 163
Democratization in Eastern Europe : Domestic and international perspectives / Ed. by Geoffrey Pridham, Tatu Vanhanen. - London : Routledge, 1994. - xiv, 274 s.
- DUPLAN, Christian 164
GIRET, Vincent
La vie en rouge. 1, Les Pionniers. Varsovie, Prague, Budapest, Bucarest 1944-1968 / Christian Duplan, Vincent Giret. - Paris : Éditions du Seuil, 1994. - 551 s., fotogr.
- FASSMANN, Heinz 165
MÜNZ, Rainer
Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West-Wanderung / Heinz Fassmann, Rainer Münz. - In: Österreichische Osthefte. - 37, 3 (1995), s. 747-778.
- FISCHER, Alexander 166
Teheran - Jalta - Potsdam : Die sowjetischen Protokolle von den Kriegskonferenzen der „Grossen Drei“ / Alexander Fischer. - Köln : Wissenschaft und Politik, 1995. - 414 s.
- FOITZIK, Jan 167
Die Errichtung der kommunistischen Regime in Osteuropa : Amerikanisch-russische Historikerkonferenz in Moskau / Jan Foitzik. - In: Deutschland Archiv. - 27, 9 (1994), s. 980-983.
- FOWKES, Ben 168
Aufstieg und Niedergang des Kommunismus in Osteuropa / Ben Fowkes. - Blierstein : Decaton, 1994. - 234 s. - (Osteuropa-Studien ; 1)
- HAHN, Eva 169
Kommunismus und Osteuropa : Ansätze zu einer Reinterpretation / Eva Hahn. - In: Euro-Asia Relations in Transition in the Post-Cold War / Ed. Chong-Ko Tzou. - Taipei, 1994. - S. 71-87.
- HASSNER, Pierre 170
Das Zentrum als Peripherie : Zur geopolitischen Situation Zentraleuropas / Pierre Hassner. - In: Transit. - 7 (1994), s. 15-26.
- HATSCHIKJAN, Magarditsch - 171
WEILEMANN, Peter
Nationalismen im Umbruch : Ethnizität, Staat und Politik im neuen Osteuropa / Magarditsch Hatschikjan, Peter Weilemann. - Köln : Wissenschaft und Politik, 1995. - 268 s.
- HEUMOS, Peter 172
Abschlussbericht über das Forschungsprojekt „Briefe zwischen ost- und westeuropäischen Sozialisten 1945-1948“ / Peter Heumos. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 425-437.
- HEUMOS, Peter 173
Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919-1944 / Peter Heumos. - In: Bohemia. - 35, 1 (1994), s. 153-154.
- HOFFMAN, Eva 174
Exit into History : A journey through the new Eastern Europe / Eva Hoffman. - B.m. : Stecker and Warburg, 1994. - 363 s.
- HÖHMANN, Hans-Hermann - 175
MEIER, Christian
Systemic Transformation in the East of Europe : Tasks, Risk and External Aspects / Hans-Hermann Höhmann, Christian Meier. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1994. - 36 s. - (Berichte des BIOSt ; 4/1994)
- HOWARD, Dick 176
Die Revolution von 1989 aus heutiger Perspektive / Dick Howard. - In: Die neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte. - 41, 1 (1994), s. 56-64.
- HUPCHICK, Dennis P. 177
Culture and History in Eastern Europe / Dennis P. Hupchick. - New York : St Martin's Press, 1994. - 224 s.
- CHANGE 178
Change and Continuity in Eastern Europe / Ed. by Timo Piirainen. - Aldershot : Dartmouth, 1994. - 256 s.
- CHRONOLOGY 179
Chronology of Twentieth-Century Eastern European History / Ed. by Gregory Curtis Ference ; Foreword by Charles Jelavich, Barbara Jelavich. - Detroit : Gale Research, 1994. - xxviii, 530 s.
- IGNATOW, Assen 180
Instrumentalisierung des orthodoxen Christentums in Osteuropa heute : Theologische Argumente im polistischen Kampf / Assen Ignatow. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1994. - 32 s. - (Berichte des BIOSt ; 28/1994)
- INOTAI, András 181
Die Beziehungen zwischen der EU und den assoziierten Staaten Mittel- und Osteuropas / András Inotai. - In: Europäische Rundschau. - 22, 3 (1994), s. 19-35.

- IS THE WEST 182
Is the West doing enough for Eastern Europe?.
- Brussels : The Philip Morris Institute, 1994. -
99 s.
- JUCHLER, Jakob 183
Osteuropa im Umbruch : Politische, wirtschaftliche
und gesellschaftliche Entwicklungen
1989-1993. Gesamtüberblick und Fallstudien /
Jakob Juchler. - Zürich : Seismo Verlag, 1994. -
xi, 461 s.
- KOMMUNISMUS 184
Kommunismus und Osteuropa : Konzepte, Per-
spektiven und Interpretationen im Wandel /
Hrsg. von Eva Schmidt-Hartmann. - München :
Oldenbourg, 1994. - 296 s. - (Veröffentlichun-
gen des Collegium Carolinum ; Bd. 76)
- KOYDL, Wolfgang 185
Kehren die Kommunisten zurück? : Gefahren
für Mittel- und Osteuropa / Wolfgang Koydl. -
In: Europa Archiv. - 49, 5 (1994), s. 141-148.
- KÜHNHARDT, Ludger 186
Revolutionszeiten : Das Umbruchjahr 1989 im
geschichtlichen Zusammenhang / Ludger
Kühnhardt. - München : Olzog, 1994. - 317 s.
- LAGEMAN, Bernhard 187
Die Entwicklung mittelständischer Wirtschafts-
strukturen in den ostmitteleuropäischen
Ländern 1990-1994 : Eine Bestandsaufnahme /
Bernhard Lageman. - Köln : Bundesinstitut für
ostwiss. und internat. Studien, 1995. - 37 s. -
(Berichte des BIOSt ; 29/1995)
- LEMBERG, Hans 188
Unvollendete Versuche nationaler Identitätsbil-
dung im 20. Jahrhundert im östlichen Europa :
die „Tschechoslowaken“, die „Jugoslawen“, das
„Sowjetvolk“ / Hans Lemberg. - In: Nationales
Bewusstsein und kollektive Identität : Studien
zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins /
Hrsg.v. Helmut Berding. - Frankfurt/M., 1994.
- S. 581-607.
- LEPEUPLE, Anne-Chantal 189
„Radio Free Europe“ et „Radio Liberty“ : 1950-
1994 / Anne-Chantal Lepeuple. - In: Vingtième
Siècle. - 48 Octobre-Décembre (1995), s. 31-45.
- LEVERING, Ralph B. 190
The Cold War, 1945-1991 : A Post-Cold War
History / Ralph B. Levering. - Arlington Height
: Harlan Davidson, 1994. - xv, 217 s. - (The
American history series)
- LEWIS, Paul G. 191
Central Europe Since 1945 / Paul G. Lewis. -
London ; New York : Longman, 1994. - xv, 352
s.
- LISKA, George 192
Return to the Heartland & Rebirth of the Old
Order : Reconceptualizing the Environment of
Strategies for East-Central Europe & Beyond /
George Liska. - Washington : The Johns Hopkins
Foreign Policy Institute, 1994. - v, 186 s.
- LUFT, Robert 193
Grenzen in Ostmitteleuropa / Robert Luft. -
In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 451-453.
- MCFAUL, Michael 194
Post-communist politics : Democratic pro-
spects in Russia and Eastern Europe / Micha-
el McFaul. - Washington : Center for Strategic
and International Studies, 1993. - 132 s.
- MEIER, Christian 195
Ansätze zu einer Zusammenarbeit in der
ostmitteleuropäischen Region / Christian
Meier. - In: Aussenpolitik. - 45, 3 (1994),
s. 254-262.
- MEIER, Christian 196
Neue regionale Kooperationsmuster in Mit-
tel- und Osteuropa : Ergebnisse, Probleme,
Perspektiven / Christian Meier. - Köln : Bun-
desinstitut für ostwiss. und internat. Studien,
1994. - 23 s. - (Berichte des BIOSt ; 34/1994)
- MICHEL, Bernard 197
Nations et nationalismes en Europe centrale
: XIXe-XXe siècle / Bernard Michel. - Paris :
Aubier, 1995. - 321 s. - (Collection histori-
que)
- MINK, Georges - 198
SZUREK, Jean-Charles
Agir ou subir : Les nomenklaturas polonaise
et tchèque face à la grande économie
(1988-1993) / Georges Mink, Jean-Charles
Szurek. - In: Revue d'Études Comparatives
Est-Ouest. - 25, 4 (1994), s. 47-63.
- MITTELEUROPA 199
Mitteleuropa : Konzeptionen in der ersten
Hälfte des 20. Jahrhunderts / Hrsg.v. Richard
G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan,
Anna M. Drabek, Birgitta Zaar. - Wien : Akade-
mie der Wissenschaften, 1994. - 550 s. - (Zentra-
leuropa-Studien ; 1)
- NATIONALES SELBSTVERSTÄNDNIS 200
Nationales Selbstverständnis und politische
Ordnung : Abgrenzungen und Zusammenleben
in Ost-Mitteleuropa bis zum Zweiten Weltkrieg
/ Hrsg.v. Hans Hecker, Silke Spieler. - Bonn :
Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen,
1991. - 195 s.

- NATIONEN 201
Nationen, Nationalitäten, Minderheiten : Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990. - Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1994. - 278 s. : mp. pril. - (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts ; Bd. 22)
- THE NEW DEMOCRACIES 202
The New Democracies in Eastern Europe : Party Systems and Political Cleavages / Ed. by Sten Berglund, Jan Ake Dellenbrant. - Aldershot : E. Elgar, 1994. - xiii, 266 s. - (Studies of communism in transition)
- THE NEW GREAT TRANSFORMATION 203
The New Great Transformation? : Change and Continuity in East-Central Europe / Ed. by Christopher G. Bryant, Edmund Mokrzycki. - London : Routledge, 1994.
- OFFE, Claus 204
Der Tunnel am Ende des Lichts : Erkundungen der politischen Transformation im neuen Osten / Claus Offe. - Frankfurt/M. : Campus Verlag, 1994. - 301 s.
- OSCHLIES, Wolf 205
Antisemitismus im postkommunistischen Osteuropa. 1. / Wolf Oschlies. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1995. - 33 s. - (Berichte des BIOS ; 21/1995)
- OSCHLIES, Wolf 206
Antisemitismus im postkommunistischen Osteuropa / Wolf Oschlies. - In: Europäische Rundschau. - 23, 1 (1995), s. 63-82.
- PARRISH, Scott D. 207
NARINSKY, Mikhail M.
New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall Plan, 1947: Two Report / Scott D. Parrish, Mikhail M. Narinsky. - Washington : Cold War International History Project, 1994. - Nestr. - (Working Paper ; No. 9) - Na volných listech.
- PARTEIENLANDSCHAFTEN 208
Parteienlandschaften in Osteuropa : Politik, Parteien und Transformation in Ungarn, Polen, der Tschecho-Slowakei, und Bulgarien 1989-1992 / Hrsg. von Magarditsch Hatschikjan, Peter Weilemann. - Paderborn : F. Schöningh, 1994. - 193 s. - (Studien zur Politik ; Bd. 25)
- PEJOVICH, Svetozar 209
Der Markt der Institutionen : Osteuropa zwischen Nationalismus und Liberalismus / Svetozar Pejovich. - In: Transit. - 9, (1995), s. 42-52.
- PIPES, Richard 210
Communism: the Vanished Specter / Richard Pipes. - Oslo ; Oxford : Scandinavian University Press, 1994. - 84 s. - (Norwegian Nobel Institute Lecture Series)
- PLASCHKA, Richard G. 211
Eintritt in das 20. Jahrhundert : Sozialismus und Nationalismus in Ostmittel- und Osteuropa in Widerstreit und Wechselwirkung / Richard G. Plaschka. - In: Labour Movement and National Identity. - Wien, 1994. - S. 17-34.
- REDOR, Dominique 212
Les migrations de spécialistes hautement qualifiés entre l'Europe centrale et l'Union Européenne : Analyse et perspectives / Dominique Redor. - In: Revue d'Études comparatives Est-Ouest. - 25, 3 (1994), s. 161-177.
- REORGANIZING 213
Reorganizing Eastern Europe : European Institutions and the Refashioning of Europe's Security Architecture / Ed. by Andrew J. Williams. - Aldershot : Dartmouth, 1994. - 188 s.
- LE RIDER, Jacques 214
Mitteleuropa : Auf dem Spuren eines Begriffs / Jacques Le Rider. - Wien : Deuticke, 1994. - 184 s.
- ROSKIN, Michael G. 215
The Rebirth of East Europe / Michael G. Roskin. - Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1994. - xi, 212 s.
- ROSZKOWSKI, Wojciech 216
Land reforms in East Central Europe after World War One / Wojciech Roszkowski. - Warsaw : Institute of political studies PAS, 1995. - 255 s.
- RUPNIK, Jacques 217
Die Wiederkehr Mitteleuropas / Jacques Rupnik. - In: Europäische Rundschau. - 22, 3 (1994), s. 7-10.
- SCHÖPFLIN, George 218
Politics in Eastern Europe 1945-1992 / George Schöpflin. - Oxford : Blackwell, 1993 ; Cambridge USA. - 327 s.
- SCHÖPFLIN, George 219
Post-Communist East-Central Europe : Five Years On / George Schöpflin. - In: East European Jewish Affairs. - 24, 2 (1994), s. 15-22.
- SOCIAL DEMOCRACY 220
Social democracy in a post-communist Europe / Ed. Michael Waller, Bruno Coppieters, Kris Deschouwer. - London : Cass, 1994. - 203 s.

- STANKOVSKY, Jan 221
Wirtschaftsbeziehungen und Sicherheitspolitik in Osteuropa / Jan Stankovsky. - In: Europäische Rundschau. - 23, 4 (1995), s. 37-46.
- THE SYSTEM 222
The System of Centrally Planned Economies in Central-Eastern and South-Eastern Europe after World War 2 and the Causes of its Decay : International Pre-Congress Conference / Ed. by Václav Průcha. - Prague : University of Economics, 1994. - 475 s.
- TIMMERMANN, Heinz 223
Die KP-Nachfolgeparteien in Osteuropa : Aufschwung durch Anpassung an nationale Bedingungen und Aspirationen / Heinz Timmermann. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1994. - 31 s. - (Berichte des BIOSt ; 31/1994)
- UNFRIED, Berthold 224
Denkmäler des Stalinismus und „Realsozialismus“ zwischen Ikonoklasmus und Musealisierung / Berthold Unfried. - In: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften. - 5, 2 (1994), s. 233-258.
- VAN ZON, Hans 225
Alternative scenarios for central Europe : Poland, Czech Republic, Slovakia and Hungary / Hans van Zon. - Aldershot : Avebury, 1994. - 118 s.
- WALLACE, Claire 226
Eine Westfeministen geht in den Osten / Claire Wallace. - In: Transit. - 9, (1995), s. 128-145.
- WELFENS, Paul J. J. 227
Die Europäische Union und die mittelosteuropäischen Länder : Entwicklungen, Probleme, politische Optionen / Paul J. J. Welfens. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1995. - 41 s. - (Berichte des BIOSt ; 7/1995)
- WETTIG, Gerhard 228
Central European Security After the End of the Soviet Empire / Gerhard Wettig. - Köln : Bundesinstitut für ostwiss. und internat. Studien, 1994. - 20 s. - (Berichte des BIOSt ; 17/1994)
- WINIECKI, Jan 229
East-Central Europe : A Regional Survey - The Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia in 1993 / Jan Winiecki. - In: Europe-Asia Studies. - 46, 5 (1994), s. 709-734.
- WOLLMANN, Hellmut 230
Systemwandel und Städtebau in Mittel- und Osteuropa : Russland, Ukraine, Weissrussland, baltische Länder, Polen, Ungarn, Tschechische Republik, Slowakische Republik / Hellmut Wollmann. - Basel : Birkhäuser, 1994. - 203 s. - (Stadtforschung aktuell ; Bd. 46)
- ZSCHIEDRICH, Harald 231
Die Funktionen regionaler Wirtschafts Kooperation für einen EU-Beitritt der Visegrád-Staaten / Harald Zschiedrich. - Köln : Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1995. - 41 s. - (Berichte des BIOSt ; 45/1995)
- Viz též: 20, 54, 78, 80
- V.B. *Československé a české vztahy se zahraničím*
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- KETTWIG, Knut 232
Rechtsgrundlagen dezentraler grenzüberschreitender Zusammenarbeit im deutsch-polnischen und deutsch-tschechischen Grenzraum / Knut Kettwig. - Frankfurt/Main : P. Lang, 1994. - 193 s.
- SOBIERAJ, Silke 233
Ungarn und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert / Silke Sobieraj. - In: Bohemia. - 36, 2 (1995), s. 438-442.
- Viz též: 115
- V.C *Slovensko, česko-slovenské vztahy*
- ALEXANDER, Manfred 234
Die Slowakei in der Exilliteratur / Manfred Alexander. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - 40, (1992), s. 281-285.
- BAUER, Edit 235
Die ungarische Minderheit in der Slowakei : Historische Übersicht / Edit Bauer. - In: Der Donauraum. - 34, 3/4 (1994), s. 50-57.
- BOBRÍK, Miroslav 236
Die Karpatendeutschen in der Slowakei in den Jahren 1918-1945 / Miroslav Bobřík. - In: Österreichische Osthefte. - 39, 4 (1994), s. 753-767.
- BOHREN, Rudolf 237
Die Slowakei im Spiegel ihrer (Kirchen-)Geschichte / Rudolf Bohren. - In: Glaube in der 2. Welt. - 22, 1 (1994), s. 13-18.
- GALANDAUER, Jan 238
Die Slowaken in den tschechischen politischen Programmen / Jan Galandauer. - In: Österreichische Osthefte. - 36, 4 (1994), s. 727-740.

- HRABOVEC, Emilia 239
Die staatsrechtliche Stellung der Slowakei im tschechoslowakischen Staate 1944-1968 : Zwischen London, Moskau und Banská Bystrica / Emilia Hrabovec. - In: Der Donauraum. - 34, 3/4 (1995), s. 58-89.
- KIRSCHBAUM, Stanislav J. 240
A History of Slovakia : The Struggle for Survival / Stanislav J. Kirschbaum. - London : Macmillan, 1994. - 350 s.
- KOVÁČ, Dušan 241
Selbständige Slowakei - das Land „dazwischen“ / Dušan Kováč. - In: Europäische Rundschau. - 22, 1 (1994), s. 81-88.
- LYSÁK, Ladislav 242
Die aktuelle Stellung und Entwicklung der Industrie und Wirtschaft in der Slowakischen Republik / Ladislav Lysák. - In: Der Donauraum. - 34, 3/4 (1994), s. 7-20.
- MACHARZINA, Klaus - 243
WOLF, Joachim
Die Slowakei im gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Umbruch / Klaus Macharzina, Joachim Wolf. - In: Südosteuropa. - 43, 3/4 (1994), s. 151-179.
- MIHÁLIKOVÁ, Silvia 244
Die Slowakei fünf Jahre danach : Die Spaltung von Gesellschaft, Kultur und Politik / Silvia Miháliková. - In: Tschechische Republik zwischen Traditionsbruch und Kontinuität / Ivo Bock, Jan Pauer, Mit einem Beitrag v. Silvia Miháliková. - Bremen : Ed. Temmen, 1995. - S. 122-139. - (Veröffentlichungen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa ; Bd. 4)
- OČOVSKÝ, Štefan 245
Zur Religionsgeographie der Slowakei / Štefan Očovský. - In: Österreichische Osthefte. - 36, 1 (1994), s. 69-83.
- PODOLÁK, Ján 246
Nationale Minderheiten in der Slowakei / Ján Podolák. - In: Der Donauraum. - 34, 3/4 (1994), s. 36-49.
- POLÁNYI, Imre 247
Die magyarische Minderheit in der Slowakei / Imre Polányi. - In: Ethnos-Nation. - 2, 1 (1994), s. 29-42.
- RAMET, Sabrina P. 248
The Reemergence of Slovakia / Sabrina P. Ramet. - In: Nationalities Papers. - 22, 1 (1994), s. 99-117.
- SLAPNICKA, Helmut 249
Die Verfassung der Slowakischen Republik / Helmut Slapnicka. - In: Osteuropa-Recht. - 39, (1993), s. 157-197.
- SLOVAQUIE 250
Slovaquie : Réveil et renaissance de l'église. - In: L'église en détresse dans le monde. - 3 (1994), s. 23-25.
- DE WAELE, Jean-Michel - 251
DE RADIGUES, Laetitia
La minorité hongroise de Slovaquie jusqu' à la chute Gouvernement Meciar / Jean-Michel de Waele, Laetitia de Radigues. - In: Transitions. - 35, 2 (1994), s. 23-43.
- Viz též: 10, 12, 70, 82, 85, 86, 92, 105, 114, 126, 134, 137, 140, 141, 143, 145
- V.D Česko/československo-německé vztahy
- ALEXANDER, Manfred 252
Phasen der Identitätsfindung der Deutschen in der Tschechoslowakei, 1918-1945 / Manfred Alexander. - In: Nation - Nationalismus - Postnation : Beiträge zur Identitätsfindung der Deutschen im 19. und 20. Jahrhundert / Hrsg.v. Harm Klueting. - Köln, 1992. - S. 123-132.
- BALLING, Mads Ole 253
Zur soziokulturellen Struktur der deutschen Abgeordneten in der Tschechoslowakei und anderen ostmitteleuropäischen Staaten 1919-1945 / Mads Ole Balling. - In: Bohemia. - 36, 1 (1995), s. 39-56.
- BRANDES, Detlef 254
Fragezeichen zur letzten Phase des tschechisch-deutschen Zusammenlebens in den böhmischen Ländern / Detlef Brandes. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 410-414.
- BRENNER, Christiane 255
Die Geschichte der böhmischen Länder und die Geschichte des tschechischen Volkes: eine Geschichte oder zwei? / Christiane Brenner. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 377-383.
- BURGER, Hanna 256
Diskussionsbeitrag / Hanna Burger. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 454-455.
- DAUBNER, R. 257
Trennung, Abstraktion und guter Glaube im deutsch-tschechischen Vergleich / R. Daubner. - In: Wirtschaft und Recht in Osteuropa. - 3, 11 (1994), s. 417-420.

- HAHN, Hans Henning 258
Geschichte, Identität, Recht - eine antagonistische Struktur? / Hans Henning Hahn. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 429-434.
- HAMPEL, Adolf 259
Schwierige Nachbarn / Adolf Hampel. - In: Die politische Meinung. - 40, 307 (1995), s. 47-51.
- HANZAL, Josef 260
Diskussionsbeitrag / Josef Hanzal. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 399-402.
- HEIMERL, Daniela - 261
ZICH, František
La transition dans les régions frontalières germano-tchèques : Des laboratoires sociaux / Daniela Heimerl, František Zich. - In: Revue d'Études Comparatives Est-Ouest. - 25, 4 (1994), s. 147-162.
- HEUMOS, Peter 262
Mythos, Aufklärung, Identität / Peter Heumos. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 415-421.
- HILF, Rudolf 263
Deutsche, Sudetendeutsche und Tschechen - eine Bestandsaufnahme / Rudolf Hilf. - In: Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte. - 42, 3 (1995), s. 202-210.
- JAWORSKI, Rudolf 264
„Naše dějiny“ - „unsere Geschichte“ : Anmerkungen zu einem problematischen Besitzanspruch / Rudolf Jaworski. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 363-366.
- KIMMINICH, Otto 265
Die Benesch-Dekrete : Eine Beurteilung aus völkerrechtlicher Sicht / Otto Kimminich. - In: Sudetenland. - 36, 3 (1994), s. 214-230.
- KURAL, Václav 266
Fragezeichen zur letzten Phase des tschechisch-deutschen Zusammenlebens in den böhmischen Ländern / Václav Kural. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 422-428.
- LANGER, Alfred 267
Zur geschichtlichen Wahrheit über das Sudetenland / Alfred Langer. - In: Deutschland in Geschichte und Gegenwart. - 42, 1 (1994), s. 24-25.
- LEMBERG, Hans 268
Deutsche und Tschechen in der gegenseitigen Wahrnehmung / Hans Lemberg. - In: Deutschlandbilder in Polen und Russland, in der Tschechoslowakei und Ungarn / Hrsg.v. Hans Süßmuth. - Baden-Baden, 1993. - S. 207-221.
- LEMBERG, Hans 269
„München 1938“ und die langfristigen Folgen für das Verhältnis von Deutschen und Tschechen / Hans Lemberg. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918-1938 / Hrsg.v. Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen, 1994. - S. 147-162. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; 2)
- LOEWENSTEIN, Bedrich 270
Die trügerische nationale Brille / Bedrich Loewenstein. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 370-372.
- LUFT, Robert 271
Sind die böhmischen Deutschen Deutsche? oder : Die Nationalität und das weisse Pferd! / Robert Luft. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 403-409.
- OTTER, Jiří 272
Das Los der Deutsch-Tschechischen Nachbarschaft : Kleiner Spiegel der gemeinsamen Geschichte von zwölf Jahrhunderten / Jiří Otter. - Heršpice : Verl. Eman, 1994. - 180 s. : obr.
- PEŠEK, Jiří 273
Diskussionsbeitrag / Jiří Pešek. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 451-453.
- PITHART, Petr 274
Die Wandlungen der tschechischen Identität und „unsere Geschichte“ / Petr Pithart. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 435-439.
- PUSTEJOVSKY, Otfried 275
Diskussionsbeitrag / Otfried Pustejovsky. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 440-450.
- SEIBT, Ferdinand 276
Die Deutschen in den Böhmischem Ländern : Geschichte, Wirtschaft, Kultur / Ferdinand Seibt. - In: Deutsche im Osten : Katalog zur Ausstellung des Deutschen Historischen Museums. - Berlin, 1994. - S. 92-109.
- SEIBT, Ferdinand 277
Ungelebte Nachbarschaften, versäumte Gelegenheiten : Tschechen, Deutsche und Slowaken / Ferdinand Seibt. - In: Merkur. - 48, 12 (1994), s. 1065-1076.
- SEITERS, Rudolf 278
Erweiterung von europäischer Union und NATO im Kontext der deutsch-tschechischen Beziehungen / Rudolf Seiters. - In: KAS - Auslands-Informationen. - 11, 5 (1995), s. 3-13.
- SCHMIDT-HARTMANN, Eva 279
T.G.Masaryk und die Deutschen in Böhmen : Ein Versuch um die Versöhnung der ethnischen Vielfalt mit dem nationalstaatlichen Prinzip / Eva Schmidt-Hartmann. - In: Deutsche in den böhmischen Ländern. Teil 2 / Hrsg.v. Hans Rothe. - Köln, 1993. - S. 65-86.

- SCHULZE WESSEL, Martin 280
„Sudetendeutsche“ Identität und Mächtepolitik / Martin Schulze Wessel. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 393-398.
- TEBARTH, Hans-Jakob 281
Das Problem der deutschen Minderheiten im östlichen Europa : Ein Tagungsbericht / Hans-Jakob Tebarth. - In: *Ethnos-Nation*. - 2, 1 (1994), s. 43-50.
- „UNSERE GESCHICHTE“ 282
„Unsere Geschichte“ : Die tschechisch-deutsche Vergangenheit als Interpretationsproblem / Hrsg. Ferdinand Seibt, Hans Lemberg. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 352-455.
- VEITER, Theodor 283
Kein Schlußstrich : Die Sudetendeutschen und die Tschechen in Geschichte und Gegenwart / Theodor Veiter. - Wien : Amalthea, 1994.
- DER WEG 284
Der Weg in die Katastrophe : Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947 / Hrsg. von Detlef Brandes, Václav Kural. - Essen : Klartext, 1994. - 256 s.
- WENK, Silke 285
Das konfiszierte deutsche Privatvermögen in Polen und der Tschechoslowakei : Die Rechtslage nach Abschluss des deutsch-polnischen und deutsch-tschechoslowakischen Nachbarschaftsvertrages / Silke Wenk. - Frankfurt/M : P. Lang, 1993. - (Schriften zum Staats- und Völkerrecht ; 50)
Viz též: 1, 6, 8, 32, 33, 34, 35, 36, 77, 79, 81, 89, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 112, 232, 236, 299, 300, 301
- V.E Židé v Československu*
- HAHN, Eva 286
Verdrängung und Verharmlosung : Das Ende der jüdischen Bevölkerungsgruppe in den böhmischen Ländern nach ausgewählten tschechischen und sudetendeutschen Publikationen / Eva Hahn. - In: *Der Weg in die Katastrophe : Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947* / Hrsg. v. Detlef Brandes, Václav Kural. - Essen, 1994. - S. 135-150. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; 3)
- JELINEK, Yeshayahu A. 287
Restitution of Jewish Property in the Czech and Slovak Republics : An Interim Report / Yeshayahu A. Jelinek. - In: *East European Jewish Affairs*. - 24, 2 (1994), s. 73-88.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav 288
Jewish monuments in Brno : A brief history of the Brno Jewish community / Jaroslav Klenovský. - Brno : Moravian museum, 1995. - 55 s. : fotogr.
- SCHMIDT-HARTMANN, Eva 289
The Enlightenment That Failed : Antisemitism in Czech Political Culture / Eva Schmidt-Hartmann. - In: *Patterns of Prejudice*. - 27, 2 (1993), s. 119-128.
- TEUFEL, Helmut 290
Neue Literatur zur Geschichte der Juden in Böhmen und Mähren / Helmut Teufel. - In: *Aschkenas*. - 4, 2 (1994), s. 531-536.
Viz též: 97, 106, 155, 205, 206, 299, 300, 301
- V.F Osobnosti, biografie*
- ARNDT, Veronika 291
Der zweite Präsident : Edvard Beneš : Biographische Skizze / Veronika Arndt. - Magdeburg o.J. : Helmuth-Block-Verl., 1993. - 114 s.
- BLASCHEK-HAHN, Helga 292
„Leben in der Wahrheit“ : Betrachtungen zum Lebenswerk Jan Patočkas / Helga Blaschek-Hahn. - In: *Bohemia*. - 36, 2 (1995), s. 407-415.
- PASÁK, Tomáš 293
Přemysl Pitter : Leben und Werk / Tomáš Pasák. - In: *Bohemia*. - 35, 2 (1994), s. 470-471.
- RONFARD, Bruno 294
Václav Havel : La patience de la vérité / Bruno Ronfard. - Paris : Desclée de Brouwer, 1994. - 126 s.
- SKILLING, H. Gordon 295
T. G. Masaryk : Against the Currents, 1882-1914 / H. Gordon Skilling. - Houndsmills : The Macmillan Press, 1994. - 248 s.
Viz též: 37, 69, 90
- V.G Kultura, umění, literatura*
- BOCK, Ivo 296
Aktuelle Tendenzen der tschechischen Literatur : Die experimentelle Prosa / Ivo Bock. - In: *Tschechische Republik zwischen Traditionsbuch und Kontinuität* / Ivo Bock, Jan Pauer. Mit einem Beitrag v. Silvia Miháliková. - Bremen : Ed. Temmen, 1995. - S. 69-121. - (Veröffentlichungen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa ; Bd. 4)

- BOCK, Ivo 297
Die Spaltung und ihre Folgen : Einige Tendenzen der tschechischen Literatur 1969-1989 / Ivo Bock. - Berlin : A. Spitz, 1993. - 246 s. - (Osteuropa-Forschungen ; 32)
- HÁJEK, Igor 298
Czech Culture in the Cauldron / Igor Hájek. - In: Europe-Asia Studies. - 46, 1 (1994), s. 127-142.
- LUFT, Robert 299
Prager und deutschböhmisches Literatur in Montpellier und München / Robert Luft. - In: Bohemia. - 36, 1 (1995), s. 175-178.
- MĚŠŤAN, Antonín 300
Die Prager deutsch- und tschechischjüdischen Autoren im sprachnationalen Wandel / Antonín Měšťan. - In: Sudetenland. - 36, (1994), s. 353-358.
- MĚŠŤAN, Antonín 301
Die Prager Juden als deutsche und tschechische Schriftsteller / Antonín Měšťan. - In: Acta Universitatis Wratislaviensis 436. Germanica Wratislaviensis. - 909, (1993), s. 315-319.
- MĚŠŤAN, Antonín 302
Le Roman historique chez les Tchèques et les Polonais après la Seconde Guerre mondiale / Antonín Měšťan. - In: Le Roman Tchègue dans la prose contemporaine / Ed. Hana Voisine-Jechová. - Paris : Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, 1992. - S. 11-17.
- MĚŠŤAN, Antonín 303
Die tschechische Jugendbewegung in der tschechischen Literatur / Antonín Měšťan. - In: Deutsche Jugend in Böhmen 1918-1938 / Hrsg.v. Peter Becher. - München : Adalbert Stifter Verein, 1993. - S. 126-133.
- SCHEUFLER, Pavel 304
Mythen und Symbole in der tschechischen Photographie / Pavel Scheufler. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 300-351.
- SCHNEIDER, Hansjörg 305
Exiltheater in der Tschechoslowakei / Hansjörg Schneider. - In: Exil. - 14, 1 (1994), s. 39-69.
- Viz též: 45, 47, 97, 224, 234, 287

Jmenný rejstřík

- ALEXANDER, Manfred 1, 88, 89, 234, 252
ANTONETTI, Luciano 116, 117
ARATO, Andrew 146
ARNDT, Veronika 291
AZÉMA, Jean-Pierre 2
BALLING, Mads Ole 253
BARANY, Zoltan 147
BÄRHAUSEN, Anne 43
BARISITZ, Stephan 148
BARTOŠEK, Karel 3
BATSCHA, Zwi 90
BAUER, Edit 235
BECKER, Jean-Jacques 4
BÉHAR, Pierre 149
BEHRENDT, Lutz D. 150
BECHER, Peter 303
BENEŠ, Edvard 93, 103, 265, 291
BERDING, Helmut 188
BERG, Dieter 127
BERGLUND, Sten 202
BERSTEIN, Serge 5
BEYME, Klaus von 151
BINGEN, Dieter 152
BLANK, Stephen 153
BLASCHEK-HAHN, Helga 292
BOBERACH, Heinz 79
BOBRÍK, Miroslav 236
BOCK, Ivo 67, 124, 154, 244, 296, 297
BOHATA, Petr 74
BOHREN, Rudolf 237
BRAHAM, Randolph L. 155
BRANDES, Detlef 6, 102, 103, 105, 110, 254, 284, 286
BRENNER, Christiane 7, 122, 255
BROKL, Lubomír 125
BROWN, J. F. 156
BRUNNER, Georg 142
BRYANT, Christopher G. 203
BURGER, Hanna 256
CARON, François 158
CLARKE, Jonathan G. 159
COPPIETERS, Bruno 220
CRAMPTON, R. J. 161
CROFT, Stuart 162
DANIEL, David Paul 10
DAUBNER, R. 257
DELLENBRANT, Jan Ake 202
DEMETZ, Peter 64, 65

- DESCHOUWER, Kris 220
 DOLEZEL, Heidrun 8
 DOLEZEL, Stephan 91
 DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič 65
 DRABEK, Anna M. 199
 DUPLAN, Christian 164
 EBERHARD, Winfried 88
 FASSMANN, Heinz 165
 FELAK, James R. 92
 FERENEC, Gregory Curtis 179
 FISCHER, Alexander 166
 FOITZIK, Jan 167
 FOWKES, Ben 168
 FRANK, Robert 9
 FRÖTSCHNER, Reinhard 44
 GALANDAUER, Jan 238
 GEBEL, Ralf 104
 GELLNER, Ernest 58, 59
 GIRET, Vincent 164
 GOLDSTÜCKER, Eduard 118
 GUTMANN, G. 53
 HABSBURG, Otto von 85
 HADLER, Frank 93, 94
 HAHN, Eva 59, 107, 108, 127, 128, 169, 184,
 279, 286, 289
 HAHN, Hans Henning 258
 HÁJEK, Igor 298
 HAMPEL, Adolf 259
 HANZAL, Josef 260
 HASELSTEINER, Horst 199
 HASSNER, Pierre 170
 HATSCHIKJAN, Magarditsch 171, 208
 HAVEL, Václav 60, 61, 294
 HAVELKOVÁ, Hana 71
 HECKER, Hans 200
 HEIMANN, Heinz-Dieter 88
 HEIMERL, Daniela 261
 HELD, Joseph 46
 HERRING, Eric 157
 HEUMOS, Peter 33, 34, 95, 108, 172, 173,
 262
 HILF, Rudolf 263
 HIPPE, Markus 61
 HLÁVKA, Josef 37
 HOBSBAWM, Eric 11
 HODŽA, Milan 85
 HOENSCH, Jörg K. 89, 91, 99, 105, 269
 HOFFMAN, Eva 174
 HOFFMANN, Roland J. 113
 HÖHMANN, Hans-Hermann 175
 HOWARD, Dick 176
 HRABOVEC, Emilia 114, 239
 HUPCHICK, Dennis P. 177
 CHALUPA, Aleš 31
 CHONG-KO TZOU 169
 IGNATOW, Assen 180
 IHME-TUCHEL, Beate 115
 INOTAI, András 181
 IVANIŠEVIČ, Alojz 96
 JAWORSKI, Rudolf 264
 JELAVICH, Barbara 179
 JELAVICH, Charles 179
 JELINEK, Yeshayahu A. 12, 287
 JIČÍNSKÝ, Zdeněk 75
 JUCHLER, Jakob 49, 183
 JUROVÁ, Anna 141
 KAELBLE, Hartmut 13
 KÁRNÁ, Margita 106
 KÁRNÝ, Miroslav 106
 KAVAN, Jan 123
 KEMPER, Raimund 106
 KETTZWIG, Knut 232
 KIMMINICH, Otto 265
 KIRSCHBAUM, Stanislav J. 240
 KLAUS, Václav 55, 76
 KLENOVSKÝ, Jaroslav 288
 KLUETING, Harm 252
 KONVIČKA, Libor 123
 KOŘALKA, Jiří 14
 KOSÍK, Karel 62
 KOSTA, Jiří 50, 51, 52, 53
 KOVÁČ, Dušan 89, 91, 99, 241, 269
 KOYDL, Wolfgang 185
 KRASTEVA, Ivan 129
 KÜHNHARDT, Ludger 186
 KURAL, Václav 6, 102, 105, 110, 266, 284,
 286
 LABORIE, Pierre 15
 LAGEMAN, Bernhard 187
 LANGER, Alfred 267
 LANGTHALER, Ernst 109
 LATAWSKI, Paul 160
 LEMBERG, Hans 16, 88, 110, 142, 188, 268,
 269, 282
 LEPEUPLE, Anne-Chantal 189
 LESER, Norbert 69
 LEVERING, Ralph B. 190
 LEWIS, Paul G. 191
 LISKA, George 192
 LOEWENSTEIN, Bedrich 17, 270
 LUFT, Robert 18, 35, 88, 97, 193, 271, 299
 LYSÁK, Ladislav 242
 MCFAUL, Michael 194
 MACHÁČEK, Ladislav 126
 MACHARZINA, Klaus 243
 MACHONIN, Pavel 63, 72, 130
 MAJOROS, Ferenc 80
 MANNOVÁ, Elena 10
 MANSFELDOVÁ, Zdenka 125
 MAREK, Michaela 19
 MARÈS, Antoine 131
 MARTINSEN, Käre Dahl 132

- MASARYK, Tomáš Garrigue 64, 65, 90, 279, 295
 MATĚJŮ, Petr 66
 MEČIAR, Vladimír 251
 MEIER, Christian 54, 175, 195, 196
 MĚŠŤAN, Antonín 47, 300, 301, 302, 303
 MIHÁLIKOVÁ, Silvia 67, 124, 244, 296
 MICHEL, Bernard 197
 MIKULE, Vladimír 75
 MIKUS, Joseph A. 86
 MILZA, Pierre 20
 MINK, Georges 198
 MISZCZAK, Krzysztof 133
 MOKRZYCKI, Edmund 203
 MÜNZ, Rainer 165
 MUSIL, Jiří 134
 NARINSKY, Mikhail M. 207
 NEJEDLÝ, Zdeněk 37
 NEUSTADT, Alojz 53
 NORA, Pierre 21
 OBRMAN, Jan 135
 OČOVSKÝ, Štefan 245
 OFFE, Claus 204
 OSERS, Jan 119
 OSCHLIES, Wolf 205, 206
 OTÁHAL, Milan 122
 OTTER, Jiří 272
 PARRISH, Scott D. 207
 PASÁK, Tomáš 111, 293
 PASSERINI, Luisa 22
 PATOČKA, Jan 58, 292
 PAUER, Jan 67, 124, 244, 296
 PEJOVICH, Svetozar 209
 PESCHANSKI, Denis 23
 PEŠEK, Jiří 273
 PHILLIPSOVÁ, Zdenka 45
 PIIRAINEN, Timo 178
 PILLATH, Hermann 50
 PIPES, Richard 210
 PITHART, Petr 274
 PITTER, Přemysl 111, 293
 PLASCHKA, Richard G. 199, 211
 PODANÝ, Václav 98
 PODOLÁK, Ján 246
 POLÁNYI, Imre 247
 POLLAK, Michael 24
 PRADETTO, A. 51
 PREČAN, Vilém 122
 PRIDHAM, Geoffrey 157, 163
 PRIESS, Lutz 120
 PRŮCHA, Václav 222
 PUSTEJOVSKY, Otfried 275
 PYNSENT, Robert B. 143
 DE RADIGUES, Laetitia 251
 RAMET, Sabrina P. 248
 REDOR, Dominique 212
 REUTER, Franz-Josef 55, 56
 LE RIDER, Jacques 214
 RINGEN, Stein 57
 RONFARD, Bruno 294
 ROSKIN, Michael G. 215
 ROSZKOWSKI, Wojciech 216
 ROTHE, Hans 279
 ROUSSO, Henry 25
 RUPNIK, Jacques 217
 ŘEHÁKOVÁ, Blanka 66
 SANDVIK, Gudmund 101
 SANFORD, George 157
 SEIBT, Ferdinand 36, 276, 277, 282
 SEITERS, Rudolf 278
 SCHARPING, Rudolf 77
 SCHEUFLER, Pavel 304
 SCHLOTT, Wolfgang 154
 SCHMIDT-HARTMANN, Eva viz HAHN, Eva
 SCHNAPPER, Dominique 26
 SCHNEIDER, Eleonora 144
 SCHNEIDER, Hansjörg 305
 SCHÖPFLIN, George 218, 219
 SCHULZE WESSEL, Martin 280
 SKILLING, H. Gordon 295
 SLÁDEK, Oldřich 79
 SLAPNICKA, Helmut 100, 101, 136, 249
 SOBIERAJ, Silke 233
 SPIELER, Silke 200
 STANKOVSKY, Jan 221
 STREIBEL, Robert 1
 STUTH, Reinhard 137
 SUPPAN, Arnold 83, 199
 SÜSSMUTH, Hans 268
 SZUREK, Jean-Charles 198
 ŠENKÝŘ, Jan 56
 ŠUTOVEC, Milan 137
 TATUR, Melanie 154
 TEBARTH, Hans-Jakob 281
 TEUFEL, Helmut 290
 THALHEIM, K. C. 53
 TIMMERMANN, Heinz 223
 TOLSTOJ, Lev Nikolajevič 65
 TOSEK, Ruth 121
 TOURAINÉ, Alain 27
 TROJAN, Jakub S. 68, 138
 TRUHLAR, Dalibor 69
 TUČEK, Michal 130
 TUČEK, Milan 72
 UNFRIED, Berthold 224
 VANHANEN, Tatu 163
 VAN ZON, Hans 225
 VEČERNÍK, Jiří 73
 VEILLON, Dominique 28
 VEITER, Theodor 283
 VILFAN, Sergij 101
 VOISINE-JECHOVÁ, Hana 302
 VOLDMAN, Daniele 29

DE WAELE, Jean-Michel 251
 WALLACE, Claire 57, 226
 WALLER, Michael 220
 WEHRLE, Frédéric 145
 WEILEMANN, Peter 171, 208
 WELFENS, Paul J. J. 227
 WENK, Silke 285
 WETTIG, Gerhard 228
 WILLIAMS, Andrew J. 213
 WILS, Lode 101

WINIECKI, Jan 229
 WINTERS, Stanley B. 30, 31, 37, 38, 39
 WÖHLKE, W. 53
 WOLF, Joachim 243
 WOLCHIK, Sharon 139
 WOLLMANN, Hellmut 230
 ZAAR, Birgitta 199
 ZAVADSKÁ, Katarina 140
 ZICH, František 261
 ZSCHIEDRICH, Harald 231

Názvový rejstřík

Abschlussbericht über das Forschungsprojekt...
 172

Agir ou subir 198

„Aktion Süd“ 114

Die aktuelle Stellung und Entwicklung... 242

Aktuelle Tendenzen der tschechischen Literatur
 296

„Als die Wachsamkeit des Regimes nachliess“ 18

Alternative scenarios for central Europe 225

Annotierte Bibliographie [články z oboru spol.
 věd] 41

Ansätze zu einer Zusammenarbeit... 195

Antisemitism and the Treatment of the Holo-
 caust... 155

Antisemitismus im postkommunistischen Ost-
 europa 205, 206

Aspekte der politischen Kultur in Polen... 88

At the Price of the Republic 92

Aufstieg und Niedergang des Kommunismus in
 Osteuropa 168

Die aussenpolitische Stellung und die innere
 Situation... 89

Die Aussenwirtschaft der Tschechischen Repub-
 lik 53

Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919-
 1944 173

Beckoning Quagmires 159

Die Benesch-Dekrete 265

Bestandsverzeichnis der Bibliothek d. Selinger-
 Archivs 42

Die Beziehungen der Reformstaaten Mitteleuro-
 pas... 78

Die Beziehungen zwischen der EU... 181

Bibliographie der Veröffentlichungen 1994 43

Bilanz der tschechischen Innenpolitik im Jahre
 1993 125

Blick zurück im Zorn 129

Bruch oder Kontinuität 146

Building democracy? 157

A Call for Sacrifice 60

Central Europe Since 1945 191

Central European Security After the End... 228

The Cold War, 1945-1991 190

Communism: the Vanished Specter 210

Conference Bohemiae 1994 48

Contemporary Nationalism in East Central Eu-
 rope 160

The Conventional Armed Forces in Europe Tre-
 aty 162

Creation of the Civil Society in Slovakia... 126

Culture and History in Eastern Europe 177

Current Funded Research in History... 30

Current Problems of Slovakia 70

Czech Culture in the Cauldron 298

Das Ende der Tschechoslowakei 1992... 75

De l'histoire contemporaine au présent histori-
 que 21

Democracy in Czechoslovakia... 68

Démocraties, dictatures et régimes totalitaires...
 20

Democratization in Eastern Europe 163

Demokraten in Bedrängnis 137

Demokraten in der Sackgasse 107

Denkmäler des Stalinismus und „Realsozialis-
 mus“... 224

Deutsch-tschechische Schulbuchkonferenz 35

Deutsch-tschechische/slowakische Historiker-
 kommission 36

Deutsche und Tschechen in der gegenseitigen
 Wahrnehmung 268

Deutsche, Sudetendeutsche und Tschechen...
 263

Die Deutschen in den Böhmisches Ländern 276

Les deux grandes crises du XXe siècle 158

Dictionary of East European History since 1945
 46

- Die Diskussion über die Vertreibung der Deutschen... 1
- Diskussionsbeitrag 256, 260, 273, 275
- Le divorce Tchéco-Slovaque 145
- East-Central Europe 229
- Eastern Europe in the Twentieth Century 161
- Economic inequalities old and new... 73
- Écrire l'histoire du temps présent 9
- Eintritt in das 20. Jahrhundert 211
- The End of Czechoslovakia 134
- The Enlightenment That Failed 289
- Die Entwicklung der Pläne zur Aussiedlung... 110
- Die Entwicklung mittelständischer Wirtschaftsstrukturen... 187
- Erklärung der deutsch-tschechischen... 32
- Die Errichtung der kommunistischen Regime in Osteuropa 167
- Erweiterung von europäischer Union und NATO... 278
- Die Europäische Union und die mitteleuropäischen Länder 227
- Exiltheater in der Tschechoslowakei 305
- Exit into History 174
- Fragezeichen zur letzten Phase... 254, 266
- From Impotence to Omnipotence 132
- Die Funktionen regionaler Wirtschaftskooperation... 231
- Gemeindeautonomie in der Donaumonarchie... 100
- Die Geschichte der böhmischen Länder... 255
- Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West-Wanderung 165
- Geschichte, Identität, Recht... 258
- Grenzen in Ostmitteleuropa 193
- Die grosse Camouflage? 108
- Grundzüge der reichsdeutschen Tschechoslowakei-Politik... 91
- Grundzüge und Phasen der deutschen Slowakei-Politik... 105
- A Guide to Historiography in Slovakia 10
- Halbzeit in Prag 55
- Heimat und Exil 33
- Histoire et résistance 15
- A historical comparison of social structures... 72
- L'historien et le contemporain 5
- L'historien et ses concurrents 24
- Un historien et son temps présent 11
- A History of Slovakia 240
- Hommage an Ernest Gellner 59
- Hopes and Shadows 156
- Change and Continuity in Eastern Europe 178
- Chronology of Twentieth-Century Eastern European... 179
- Die Idee des tschechischen Nationalstaates... 96
- Identität und Verantwortung im Denken Václav Havels 61
- In Memoriam 31
- L'indépendance des juges et la pratique... 140
- Instrumentalisierung des orthodoxen Christentums... 180
- Internationale Zusammenarbeit... 16
- Interview mit den Botschaften der Visegrád-Staaten... 87
- Inventar archivalischer Quellen des NS-Staates 79
- Is the West doing enough for Eastern Europe? 182
- Jahrestagung der Historischen Kommission d. Sudetenländer 8
- Jewish monuments in Brno 288
- Josef Hlávka, Zdeněk Nejedlý, and the Czech Academy... 37
- Justice, histoire et sciences sociales 23
- Die Karpatendeutschen in der Slowakei... 236
- Kehren die Kommunisten zurück? 185
- Kein Schlußstrich 283
- Kollektive Identitäten in Ostmitteleuropa 154
- Kommunismus und Osteuropa 169, 184
- Das konfiszierte deutsche Privatvermögen... 285
- VII. Kongress der tschechischen Historiker 7
- Die KP-Nachfolgeparteien in Osteuropa 223
- La vie en rouge 164
- La „lacune“ du présent 22
- Land reforms in East Central Europe... 216
- „Leben in der Wahrheit“ 292
- Literatur und Geschichte im Prager Kontext... 97
- Das Los der Deutsch-Tschechischen Nachbarschaft 272
- Die magyarische Minderheit in der Slowakei 247
- Majorities and Minorities in an Inverted Position 101
- Der Markt der Institutionen 209
- La mémoire n'est plus ce qu'elle était 25
- La mémoire, objet d'histoire? 4
- Les migrations de spécialistes hautement qualifiés... 212
- Minderheiten, Ethnopolitik und die osteuropäischen Roma 147
- La minorité hongroise de Slovaquie... 251
- Mitteleuropa 199, 214
- „München 1938“ und die langfristigen Folgen... 269
- My Marriage with Renée 86
- Die Mythen und ihre Jäger 109
- Mythen und Symbole in der tschechischen Photographie 304
- Mythos, Aufklärung, Identität 262
- Die Nachbarschaftsverträge der Bundesrepublik... 80
- „Naše dějiny“ - „unsere Geschichte“ 264
- Nationale Minderheiten in der Slowakei 246
- Nationale Minderheiten in der Tschechoslowakei 142

- Nationales Selbstverständnis und politische Ordnung 200
- Nationalismen im Umbruch 171
- Die nationalsozialistische Tschechenpolitik... 102
- Nationen, Nationalitäten, Minderheiten 201
- Nations et nationalismes en Europe centrale 197
- Nationwerdung in Osteuropa 150
- Neue Literatur zur Geschichte der Juden... 290
- Neue regionale Kooperationsmuster in Mitteleuropa... 196
- The New Democracies in Eastern Europe 202
- New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall... 207
- The New Great Transformation? 203
- Das „nördliche Dreieck“ 115
- Odsun - Die Vertreibung der Sudetendeutschen 81
- Osteuropa im Umbruch 183
- Osteuropa und die europäische ökonomische Integration 148
- Osteuropa-Jahresbibliographie 44
- Osteuropäische Erfolgsgeschichten? 49
- Parteienlandschaften in Osteuropa 208
- Pavane pour la Tchécoslovaquie défunte 131
- Peacemaking 1919 im Spiegel der Briefe... 93
- Phasen der Identitätsfindung der Deutschen... 252
- Eine Philosophie der Demokratie 90
- La place des mots, le poids des témoins 29
- Polemiken und Essays zur russischen... 64
- Politics in Eastern Europe 1945-1992 218
- The Politics of Ethnicity in Post-Communist... 139
- Politische Eliten in der Ex-Tschechoslowakei 144
- The Position of the Church Throughout the Changes... 138
- Post-Communist East-Central Europe 219
- Post-communist politics 194
- Die Prager deutsch- und tschechischjüdischen... 300
- Der Prager Frühling und die Welt von 1968... 119
- Die Prager Juden als deutsche und tschechische... 301
- Prager und deutschböhmische Literatur... 299
- Prague et le retour de l'histoire 3
- Prague Spring Nineteen Sixty-Eight 121
- La Primavera di Praga, la „Fine della Storia“... 62
- Privatisierung made in Czech Republic 56
- Das Problem der deutschen Minderheiten... 281
- Přemysl Pitter 293
- Přemysl Pitters Protest 111
- Questions of Identity 143
- Le quotidien 28
- „Radio Free Europe“ et „Radio Liberty“ 189
- Real existierender Feminismus 71
- Rebirth of a Country Five Years After 76
- The Rebirth of East Europe 215
- The Reemergence of Slovakia 248
- Rechtsgrundlagen dezentraler grenzüberschreitender... 232
- Reorganizing Eastern Europe 213
- Restitution of Jewish Property in the Czech... 287
- Retrospectiva sulla Primavera di Praga 117
- The Return of the Repressed? 153
- Return to the Heartland & Rebirth... 192
- Une révolution pour qui? 66
- Die Revolution von 1989 aus heutiger Perspektive 176
- Revolutionszeiten 186
- Die Roma in der Slowakei nach 1945 141
- Le Roman historique chez les Tchèques... 302
- Science and Politics 38
- La Seconde Guerre mondiale matrice... 2
17. World Congress of the Czechoslovak Society... 40
- Selbständige Slowakei - das Land „dazwischen“ 241
- Das Scheitern der Verständigung 99
- Schicksal Donauraum 85
- Schwierige Nachbarn 259
- Die Sicherheitspolitik der Tschechischen Republik 133
- Sind die böhmischen Deutschen Deutsche?... 271
- The Situation in Prague Archives 39
- Slovakia 82
- Slovaquie 250
- Die Slowakei fünf Jahre danach 244
- Die Slowakei im gesellschaftlichen... 243
- Die Slowakei im Spiegel ihrer (Kirchen-)Geschichte 237
- Die Slowakei in der Exilliteratur 234
- Die Slowaken in den tschechischen politischen... 238
- Social and political transformation... 63
- Social democracy in a post-communist Europe 220
- Social Reform in the Czech Republic 57
- Sociologie et histoire du temps présent 27
- Die Spaltung und ihre Folgen 297
- Die staatsrechtliche Stellung der Slowakei... 239
- Gli storici e il processo riformatore del 1968 116
- Structures et acteurs en République tchèque... 130
- Strukturelemente des politischen... 152
- Subdividing the Czech Republic 135
- „Sudetendeutsche“ Identität und Mächtepolitik 280
- The System of Centrally Planned Economies... 222

- Systemic Transformation in the East of Europe... 175
- Systemwandel und Städtebau in Mitteleuropa... 230
- Systemwechsel in Osteuropa 151
- T. G. Masaryk 69, 295
- T. G. Masaryk und die Deutschen in Böhmen 279
- Tagung der Gemeinsamen deutsch-tschechisch... 34
- Teheran - Jalta - Potsdam 166
- Le temps présent entre histoire et sociologie 26
- Theresienstädter 106
- Thesen zur sozialgeschichtlichen Dimension... 95
- Die Transformation des Wirtschaftssystems... 50, 51
- La transition dans les régions frontalières... 261
- Trennung, Abstraktion und guter Glaube... 257
- Die trügerische nationale Brille 270
- Tschechen und Deutsche 77
- Die tschechische demokratische Tradition... 127
- Die tschechische Jugendbewegung... 303
- Der tschechische Liberalkonservatismus 67
- Tschechische Literatur in westeuropäischen... 47
- Tschechische Republik 84
- Tschechische Republik zwischen Traditionsbruch... 124
- Die tschechische Wirtschaftswissenschaft... 52
- Tschechischer und slowakischer Samisdat... 45
- Die Tschechoslowakische Republik in den Akten... 94
- Der Tunnel am Ende des Lichts 204
- Una storia singolare 118
- Die ungarische Minderheit in der Slowakei 235
- Ungarn und die böhmischen Länder... 233
- Ungelebte Nachbarschaften... 277
- „Unsere Geschichte“ 282
- Unvollendete Versuche nationaler... 188
- Václav Havel 294
- Verdrängung und Verharmlosung 286
- Die Verfassung der Slowakischen Republik 249
- Die Verfassung der Tschechischen Republik 74
- Die Verfassungsordnung der Tschechischen... 136
- Die Verfolgung der Parlamentarier... 104
- Verlorene Illusionen 128
- „Eine verspätete tschechische Alternative... 103
- Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung... 112
- Die Wandlungen der tschechischen Identität... 274
- Was kommt nach Österreich-Ungarn? 83
- Der Weg in die Katastrophe 6, 284
- „...werten Sie unsere Erklärung... 120
- Eine Westfeministen geht in den Osten 226
- A Whitewash in Colour 12
- Wiedergeburt von Unten 58
- Die Wiederkehr Mitteleuropas 217
- Wirtschaftsbeziehungen und Sicherheitspolitik... 221
- Wirtschaftsbeziehungen zwischen den Staaten... 54
- Youth movements and the Velvet Revolution 123
- La Zeitgeschichte : l'histoire allemande... 13
- Zentraleuropa im Brennpunkt 149
- Das Zentrum als Peripherie 170
- Die Zunft der Historiker und ihr Heimatmuseum 17
- Zur Aufnahme der Flüchtlinge aus der CSR... 113
- Zur Bedeutung einer Tschechischen Geschichte 14
- Zur Diskussion über den fiktionalen Charakter... 19
- Zur geschichtlichen Wahrheit über das Sudetenland 267
- Zur politischen Theologie Dostojewskijs... 65
- Zur Problematik der deutschen wissenschaftlichen... 98
- Zur Religionsgeographie der Slowakei 245
- Zur soziokulturellen Struktur... 253
- Der zweite Präsident : Edvard Beneš 291
- Der zweite Weg zur Revolution von 1989? 122

Soupis excerptovaných časopisů a sborníků

- Acta Universitatis Wratislaviensis 436 (1993)
 Archiv für Sozialgeschichte - 34 (1994)
 Aschkenas - 4 (1994)
 Aussenpolitik - 45 (1994)
 Bericht über die 39. Versammlung deutscher
 Historiker 1992
 Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschich-
 te 1 (1994)
 Bohemia - 35 (1994), 36 (1995)
 Commentaire - (1993/1994)
 Communist and Post-Communist Studies - 27
 (1994)
 Le Courier de l'UNESCO - 6 (1994)
 Czechoslovak History Newsletter - 17 (1994)
 Deutsche im Osten (1994)
 Deutsche in den böhmischen Ländern (1993)
 Deutsche Jugend in Böhmen 1918-1938 (1993)
 Deutschland Archiv - 27 (1994)
 Deutschlandbilder in Polen und Russland...
 (1993)
 Dimensioni e problemi della ricerca storica - 1
 (1995)
 Der Donauraum - 34 (1994)
 East European Jewish Affairs - 24 (1994)
 East European Politics and Societies - 8 (1994)
 Écrire l'histoire du temps présent (1992)
 L'église en détresse dans le monde - 3 (1994)
 Ethnic-Groups and Language Rights (1993)
 Ethnos-Nation - 2 (1994)
 Euro-Asia Relations in Transition in the Post-
 Cold War (1994)
 Europa-Archiv - 49 (1994)
 Europäische Rundschau - 22 (1994), 23 (1995)
 Europäische Sicherheit - 43 (1994)
 Europe-Asia Studies - 46 (1994)
 Exil - 14 (1994)
 Flucht und Vertreibung (1994)
 Foreign Affairs - 73 (1994)
 Glaube in der 2. Welt - 22 (1994)
 Holocaust and Genocide Studies - 8 (1994)
 Jahrbuch für Ostrecht - 35 (1994)
 Jahrbücher für Geschichte Osteuropas - 40
 (1992)
 The Journal of Strategic Studies - 17 (1994)
 KAS - Auslands-Informationen - 10 (1994), 11
 (1995)
 Kommunismus und Osteuropa (1994)
 Labour Movement and National Identity (1994)
 Marktwirtschaft als Aufgabe (1994)
 Merkur - 48 (1994)
 Minerva - 32 (1994)
 Nation - Nationalismus - Postnation (1992)
 Nationales Bewusstsein und kollektive Identität
 (1994)
 Nationalities Papers - 22 (1994)
 Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte - 41
 (1994), 42 (1995)
 Neuorientierung der aussenwirtschaftlichen
 Beziehungen... (1994)
 Newsletter of the Slavic and East European
 Section - 10 (1994)
 La nouvelle alternative, 35 (1994)
 Österreichische Osthefte - 34 (1992), 36
 (1994), 37 (1995)
 Österreichische Zeitschrift für Geschichtswis-
 senschaften - 5 (1994)
 Osteuropa - 39 (1994)
 Osteuropa-Recht - 39 (1993), 40 (1994)
 Patterns of Prejudice - 27 (1993)
 Die politische Meinung - 40 (1995)
 Práce z dějin České akademie věd (1993)
 Radio Free Europe/Radio Liberty - 3 (1994)
 Die Rekonstruktion Ostmitteleuropas (1994)
 Religion in Eastern Europe - 14 (1994)
 Revue d'Études Comparatives Est-Ouest - 25
 (1994)
 Le Roman Tchèque dans la prose contemporai-
 ne (1992)
 Das Scheitern der Verständigung (1994)
 Slavistische Studien zum XI. internationalen
 Slavistenkongress (1993)
 Sudetenland - 36 (1994)
 Südosteuropa - 43 (1994)
 Transit - 7 (1994), 8 (1994), 9 (1995)
 Transitions - 35 (1994)
 Tschechische Republik zwischen Traditions-
 bruch und Kontinuität (1995)
 Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte - 42 (1994)
 Vingtième Siècle, 48 (1995)
 Volksgruppen in Ostmittel- und Südosteuropa
 (1994)
 Der Weg in die Katastrophe (1994)
 Westmitteleuropa - Ostmitteleuropa (1992)
 Wirtschaft und Recht in Osteuropa - 3 (1994)

Summaries

Edvard Beneš and the USA, 1939-1942 : An Unpublished Manuscript by Jan Opočenský

Milan Hauner

Jan Opočenský, previously an historian and Head Archivist in the Czechoslovak Foreign Ministry archives, became Beneš's chief archivist in London during the war. In that capacity he drafted many papers which have so far been attributed exclusively to Beneš himself. Following Beneš's instructions Opočenský worked between the late summer of 1941 and September 1942 on the manuscript 'The President's Sojourn in the United States'. This MS covers the brief but extremely successful period in Beneš's career, from February to July 1939, when the former Czechoslovak president taught at the University of Chicago and directed the campaign in the USA for the restoration of the Czechoslovak Republic. Relying on another unpublished source, the 'Opočenský Diaries 1940-1945', the author of this article has endeavoured to reconstruct the writing of the 'Sojourn' in view of the complex political factors Beneš was facing at the time.

Hauner's thesis is that Beneš's primary motivation was the desire to obtain from Washington full diplomatic recognition for his exile government and, consequently, also for the restitution of the Czechoslovak Republic, which for reasons he could not grasp was not forthcoming - despite President Roosevelt's confidential pledge to him during their secret meeting in May 1939. Beneš read the 'Sojourn' MS sometime during September 1942, and gave instructions for its publication. Meanwhile, however, Washington had recognized the Czechoslovak exile government and Beneš instructed Opočenský to cancel its publication. Nevertheless, the 'Sojourn' has an important appendix containing 35 documents, which has been used for subsequent publications presumably also drafted by Opočenský for Beneš: *Tři roky druhé světové války* [Three years of WW II] (London 1942), and *Šest let exilu a druhé světové války* [Six years of exile and WW II] (1946).

The Workers' Demonstration in Brno, 1951

Jiří Pernes

On 20 November 1951, the government of the Czechoslovak Republic passed a resolution on a change in the payment of Christmas bonuses. Till then they had been paid to all employees, but from that date, the bonus was to go only to employees whose wages were 3,500 Czechoslovak crowns or less. The government resolution provoked significant

dissatisfaction, particularly among manual labourers. Unrest came to a head in and around the city of Brno on 21 and 22 November 1951. The Brno armaments factory Zbrojovka became the centre of the turmoil when its employees went on strike, and were soon joined by other factories. Employees took to the streets, organised an anti-government demonstration and even attacked the office of the state police. The Communist authorities used divisions of the People's Militia to break up the demonstration, actually one of the first manifestations of workers' dissatisfaction with the social policy of the Czechoslovak Communist regime.

Despite the mass nature of the protests, the government did not rescind or amend the resolution. In early 1952, a trial took place of people who had been arrested during the troubles. Among the demonstrators and strikers were a number of Communist Party members, many of whom faced only Party sanctions. Others, however, were punished by being transferred to worse jobs. The campaign to deter further activity of this sort culminated in the March 1952 trial of a group designated as the demonstration's organisers.

Forced Resettlement Operations in Slovakia, 1948-1953

Jan Pešek

The establishment of the totalitarian regime in Czechoslovakia in 1948 led to, amongst other things, mobility in the population of Slovakia. This clearly political form of persecution was aimed against opponents to the regime and those whom the regime considered potential adversaries. Resettlement operations affected people who had previously been active in politics and the economy, the urban middle classes, the Church, 'class enemies', wealthy village dwellers and other social groups. Forced resettlement was carried out using a number of intertwined campaigns and operations which together formed one stream of the regime's persecution. Although for many reasons the precise number remains unknown, this form of persecution drastically intruded in the lives of thousands of families; rough estimates set the figure at as many as 100 000 people. The majority of the forced resettlement was during the founding period of the totalitarian regime, roughly 1948-53. In the subsequent period the nature of the regime remained unchanged but this particular form of persecution was only used in exceptional cases.

The Sovietisation and Militarisation of the Czechoslovak Aircraft Industry, 1949-53

Matthias Roeser

The sovietisation of the Czechoslovak aircraft industry (that is to say, the introduction of Soviet aircraft and know-how into production and the introduction of the Soviet economic system) was the result of two factors. Firstly, it was impossible to reach the technological level of the Great Powers without foreign assistance. Second, from 1949 the Soviet Union wanted to transfer part of the arms production of the newly developing Eastern bloc to Czechoslovakia. The USSR, therefore, allowed Czechoslovakia, in 1949, to produce under licence the I1-10 ground-attack plane and Jak-17 jet fighter. In 1951, they even allowed

the production of the MiG-15, one of the best jet fighters in the world at the time. The very ambitious production numbers demanded complete reconstruction of the existing system of planning and administration. Under the leadership of numerous Soviet consultants it was reorganised along Soviet lines. Arms production fever resulted in several revisions of the plan, heavy disproportions throughout the economy, and the militarisation of management-employee relations. Further research on this topic awaits the far-reaching declassification of archive documents.

Horizon

U.S. Policy and the European War, 1939-1941: An Historiographical Survey

Justus D. Doenecke

This is a Czech translation of an extensive review article first published in *Diplomatic History* Vol. 19, No. 4 (1995). It thoroughly covers and analyzes the historiographical streams and schools which have been concerned with F.D. Roosevelt, the isolationists and interventionists and their arguments regarding potential US entry into the Second World War during the critical period leading up to the Japanese attack on Pearl Harbor.

Materials

The Beginning of the Presidential Decrees during the London Exile

Jan Kuklík

This article aims to demonstrate that the issuing of the decrees by the Czechoslovak government-in-exile is not merely a matter of the end of World War II and the period immediately afterwards. The author first briefly characterises Czechoslovakia's legal and political development after the acceptance of the Munich Agreement and the beginning of the Czechoslovak resistance in France and Great Britain. He discusses the problem of recognition of Czechoslovak organs in exile and the process of creating a provisional state administration under Edvard Beneš. The author is the first to publish two documents from the Archive of the Foreign Ministry and the Archive of the T. G. Masaryk Institute, which he uses to explain the creation of the conception for the issuing of constitutional decrees and presidential decrees in the summer and autumn of 1940. In particular, the contemporaneous briefs on the decrees summarise the reasons which led the Czechoslovak government-in-exile to its provisional solution to legislative activity. The author emphasizes that all these laws promulgated abroad were to be subject to special post-war ratification (*ratihabice*), were issued only in exceptional cases, were to observe as much as possible the articles of the Czechoslovak Constitution of 1920 and not infringe on basic civil rights. The author links the completion of the first stage of the issuing of the presidential decrees with the amendment of the constitutional decrees and the establishment of the Council of State, in 1940, which accorded that quasi parliament in exile the authority to participate in the process of the drafting decrees in the London government-in-exile.

*Documents***The Slovak National Council, 1939**

Jan Němeček

The Slovak National Council (SNC) was formed in Paris, 22 November 1939, by former Czechoslovak Premier Milan Hodža. Its activity has remained a poorly documented area of the history of the Czechoslovak resistance abroad. Five documents in particular form the basis of research on its history: minutes of the founding meeting of the SNC, its principles on the future devolution of powers in Czechoslovakia, a letter of the SNC sent to the Czechoslovak National Committee (CSNC) in Paris, 5 December 1939, the CSNC's answer to Hodža, 13 January 1940, and an appeal to Czechoslovak emigrées in France, 24 December 1939. The SNR ended its formally independent work in two months, when it entered the Czecho-Slovak National Council, the opposition to the officially recognized Czechoslovak National Committee.

*On Sources***A Comment on Vilém Prečan's Article about Russian Archives**

Jaroslav Soukup

The author raises some points about Prečan's discussion on Russian archives and provides more precise Czech translations of Russian archival terms.

*Reviews***An Up-to-Date Handbook on Slovak Historiography**

Alžběta Sedliaková

The *Guide to Historiography in Slovakia, Studia historica Slovaca 20* (Bratislava 1995), compiled by Elena Mannová and David Paul Daniel, maps out a great many of the topic areas of Slovak history. In its introduction, Slovakia is described as a state with an extensive infrastructure for historical research. This is followed by a survey of literature on Slovak history and a list of current historical journals published in Slovakia. In their historical analysis of the individual chronological periods, the handbook's authors focus on historiography. The conclusion contains information on historical institutions, archives, libraries and museums.

*Chronicle***A New Journal: *Rossica***

Zdeněk Sládek

Rossica is a new bi-annual for Russian, Ukrainian and Byelorussia studies, first published this year by Euroslavica, Prague. Articles will be published in English and Russian.

Contributors

Justus D. Doenecke is Professor of History at New College of the University of South Florida. He took a doctorate at Princeton in 1966. He is the author of many books and articles on US isolationism during the Cold War and US opinion makers during the Manchurian crisis.

Milan Hauner (1940) took degrees in Prague and Cambridge. He lives in the United States and teaches there and in Europe. He is the author of *India in Axis Strategy* (Stuttgart 1981), *Hitler: A Chronology of his Life and Time* (London 1983), *What Is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today* (1992) and editor of *Afghanistan and the Soviet Union* (Boulder 1988).

Jan Kuklík (1967) is a Reader in Legal History at the Law School of Charles University. His main area of concern is the legal history of the first Czechoslovak Republic and World War II. He is author of *Vznik Československého národního výboru a Prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939-1940* [The creation of the Czechoslovak National Council and the Provisional State Administration of Czechoslovakia in exile, 1939-40].

Jan Němeček (1963) is a researcher in the Historical Institute, Academy of Sciences of the Czech Republic. He is concerned with the history of the Czechoslovak resistance at home and abroad during World War II. He is collaborating on a project with the Institute of International Relations on the editing and publication of Czechoslovak diplomatic documents.

Jiří Pernes (1948) is a research worker in the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic. His main area is the Communist system in crisis, 1953-57. He is the author of works on late 19th and early 20th century Czech history, including *Spiknutí proti Jeho Veličenstvu* [Plot against His Majesty] (1988), *Svět Lidových novin* [The world of the newspaper *L.n.*] (1993), *Habsburkové bez trůnu* [Habsburgs without a throne] (1995).

Jan Pešek (1949) is a researcher in the Historical Institute, Slovak Academy of Sciences, Bratislava. He is concerned primarily with questions of national histories after 1945. He is the author of *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948-1953* [The state security forces in Slovakia, 1948-53] (1996) and co-author of *150 rokov družstevníctva na Slovensku: Víťazstvo a prehry* [150 years of agricultural collectivisation in Slovakia: Victory and defeats] (1995).

Matthias Roeser (1968) took a degree in East European, medieval and modern history and economics, in Cologne in 1995. Whilst on a scholarship from the Czech Ministry of Education, 1992-93, he conducted research at Prague University for his dissertation on the sovietisation and militarisation of the Czechoslovak aircraft industry, 1948-53. He worked briefly at the Institute of Contemporary History, Prague, and is now at the Hannah Arendt Institute, Dresden.

Alžbeta Sedliaková (1952) is at the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences. She collaborated with the Czechoslovak Academy of Sciences on the *Bibliografie dějin Československa* and compiled the selected bibliography *Historiografia na Slovensku 1990-1994* (1995).

Zdeněk Sládek (1926) was a researcher in the Institute of East European History, Czechoslovak Academy of Sciences, until 1968. After being prevented from working as an historian, he returned to the field only after 1989. He is mainly concerned with Czechoslovakia's economic relations with neighbouring countries and with the history of Russia in the inter-war period. He is the author of *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918-1938* [Czechoslovak-Soviet economic relations, 1918-38] (1971) and co-author of *Dějiny Ruska* [A history of Russia] (1995).

Jaroslav Soukup (1931) is an historian and archivist in the Archive of the T. G. Masaryk Institute, where he is in charge of the Edvard Beneš Papers.

Contents

Milan Hauner	Edvard Beneš and the USA, 1939-1942. <i>An Unpublished Manuscript by Jan Opočenský</i>	7
Jiří Pernes	The Workers' Demonstration in Brno, 1951	23
Jan Pešek	Forced Resettlement Operations in Slovakia, 1948-1953	42
Matthias Roeser	The Sovietisation and Militarisation of the Czechoslovak Aircraft Industry, 1949-1953	60
<i>Horizon</i>		
Justus D. Doenecke	U.S Policy and the European War, 1939-1941: <i>An Historiographic Survey</i>	72
<i>Materials</i>		
Jan Kuklík	The Beginning of the Presidential Decrees during the London Exile	102
<i>Documents</i>		
Jan Němeček	The Slovak National Council, 1939	123
<i>On Sources</i>		
Jaroslav Soukup	A Comment on Vilém Prečan's Article about Russian Archives	130
<i>Reviews</i>		
Alžběta Sedliaková	An Up-to-Date Handbook on Slovak Historiography	131

<i>Chronicle</i>		
Zdeněk Sládek	A New Journal: <i>Rossica</i>	134
<i>Bibliography</i>		
	Monographs, collections of essays, articles from journals and collections, in English, French, Italian and German, including non-Czech language books published in the Czech Republic and Slovakia from 1993 to 1995.	135
<i>Summaries</i>	160

Ediční řada

Prameny k dějinám československé krize 1967–1970

Pod tímto názvem vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ediční řadu pramenů k dějinám Pražského jara.

Účelem kritického vydání je zpřístupnit historické obci i širší veřejnosti nejzávažnější dokumenty, většinou dosud nepublikované a běžně nedostupné.

Ediční řada je založena na kombinaci chronologického a věcného (institucionálního) hlediska.

Tematika jednotlivých dílů, z nichž většina je rozvržena do dvou svazků:

1. spontánní projevy Pražského jara; 2. občanská společnost; 3. Národní shromáždění v srpnu 1968; 4. mezinárodní souvislosti československé reformy; 5. federalizace československého státu; 6. vojenské otázky československé krize; 7. ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara; 8. výkonná moc (vláda a prezident); 9. politický systém (KSC a KSS); 10. hospodářská reforma; 11. letáky roku 1968.

Dokumenty jsou vybrány z celého souboru dochovaných a zpřístupněných pramenů. Základní zásadou je vyloučení jakýchkoli předem stanovených interpretačních kritérií. Editoři usilují také o to, aby výběr archivního materiálu zachytil nejen písemnosti centrálních institucí, ale i nižších a lokálních složek a osobní svědectví. Ediční projekt koordinuje redakční rada, jejíž předsedou je Vilém Prečan, autorsky se na něm podílí 21 českých historiků.

Dosud vyšlo:

PECKA, J.: Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969. Brno, Doplněk 1993, 296 s.

PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: Občanská společnost 1967–1970 (1. sv.). Brno, Doplněk 1995, 587 s.

CIGÁNEK, F.: Národní shromáždění 21.–28. srpna 1968.

VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970 (1. sv.).

Připraveno do tisku:

ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968–1970 (1. sv.).

BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: Vojenské otázky československé reformy 1967–1970 (1. sv.).

KOUDELKA, F. – SUK, J.: Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968.

Objednávky přijímá
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Vlašská 9
118 40 Praha 1

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbu, podtrhněte je. Požadavek na sazbu *petitem* označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „*petit*“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu.
 - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
 - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.:** uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působíště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat přehled recenzních výtisků nových knih a předem děkují autorům a nakladatelům za jejich zaslání.

Redakce